

DİJİTALLEŞEN DÜNYADA BİREY, TOPLUM, SİYASET KONGRESİ

BİLDİRİ KİTABI

26-27 MAYIS 2022

İŞİK
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

DİJİTALLEŞEN DÜNYADA BİREY, TOPLUM, SİYASET KONGRESİ

BİLDİRİ KİTABI

26-27 MAYIS 2022

İŞİK
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

DİJİTALLEŞEN DÜNYADA BİREY, TOPLUM, SİYASET KONGRESİ BİLDİRİ KİTABI

26-27 Mayıs 2022

Işık Üniversitesi
İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi

Kongre Web Sayfası
<http://iisbf.isikun.edu.tr/kongre/>

Editörler
Aslı Şen Taşbaşı
Bahadır Er
Erol Ülker
Özlem Kayhan Pusane

Işık Üniversitesi Yayınları
Meşrutiyet Mahallesi, Üniversite Sokak, No: 2
Şile / İstanbul
Tel: 444 07 99 – **Faks:** 0 (216) 710 28 74
E-Posta: yayinevi@isikun.edu.tr
Sertifika No: 53056

Çevrimiçi Yayın : Aralık 2022
e-ISBN : 978-975-6494-54-7
e-Kitap : <https://hdl.handle.net/11729/5141>

Bu yayının bütün hakları Işık Üniversitesi'ne aittir. Kitapta yer alan bildirimler referans gösterilerek ve yazar(lar)ın fikri mülkiyet hakları korunarak kullanılabilir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı ve dağıtımını yapılamaz.

Işık Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi tarafından organize edilen Dijitalleşen Dünyada Birey, Toplum, Siyaset Kongresi'nde sunulan bildiri metinleri yazarların çalışma ve görüşlerini içerir. Bildiri içeriği yazarların sorumluluğundadır.

Işık Üniversitesi Bilgi Merkezi Bibliyografik Künye

Işık Üniversitesi Kütüphanesi kataloğunda bu kitap için katalog kaydı mevcuttur.

Dijitalleşen dünyada birey, toplum, siyaset kongresi bildiri kitabı : 26-27 Mayıs 2022 / Işık Üniversitesi.
İstanbul : Işık Üniversitesi Yayınları, 2022.
210 pages : graphics, tables ; 29,5 cm.
Includes bibliographical references.
e-ISBN 9789756494547

1. Technology -- Social aspects -- Congresses. 2. Technology -- Political aspects -- Congresses.
3. Technological innovations -- Social aspects -- Congresses. 4. Technological innovations -- Political aspects -- Congresses. 5. Technology and civilization -- Congresses.
T14.5 .D544 2022

Bu eser, [Creative Commons Atımtı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/) ile lisanslanmıştır.

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Serhat Koloğlugil
Doç. Dr. Aslı Şen Taşbaşı
Doç. Dr. Aslı Tuncay Çelikel
Doç. Dr. Özlem Kayhan Pusane
Dr. Öğr. Üyesi Erol Ülker
Dr. Öğr. Üyesi Müzeyyen Pandır
Dr. Öğr. Üyesi Selda Görkey
Dr. Öğr. Üyesi Şahin Aydın
Arş. Gör. Aytekin Kavalcı
Arş. Gör. Bahadır Er
Arş. Gör. Habibe Aktay
Arş. Gör. İlbay Görkem Polat
Arş. Gör. Leman Çelik

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Dilek Teker
Prof. Dr. Gül den Güvenç
Prof. Dr. Hasan Bülent Kahraman
Prof. Dr. Maral Erol Jamieson
Prof. Dr. Mehmet Kayta
Prof. Dr. Ödül Celep
Prof. Dr. Rabia Karakaya Polat
Prof. Dr. Serhat Koloğlugil
Prof. Dr. Toker Dereli
Doç. Dr. Berna Akçınar
Doç. Dr. F. Serkan Öngel
Doç. Dr. H. Akın Ünver
Doç. Dr. Senem Çakmak Şahin
Doç. Dr. Sevil Acar Aytekin
Dr. Öğr. Üyesi Bilgen Susanlı
Dr. Öğr. Üyesi Gülsüm Çiğdem Çavdaroğlu
Dr. Öğr. Üyesi Özlem İnanç

İÇİNDEKİLER

<u>Siber Güvenlik Problemlerinin Ulus-Devlet Üzerindeki Etkisi: Stuxnet</u>	1
Arş. Gör. Şeyma Altunkaya, İnönü Üniversitesi	
<u>Pazarlamada Yapay Zeka Uygulamaları</u>	16
Arş. Gör. Ece Özer Çizer, Yıldız Teknik Üniversitesi	
<u>İş Dünyasında Teknoloji ile Birlikte Gelisen Yeni Beceriler ve İşgücünde Dijital Eşitsizlikler</u>	33
Sena Dönmez, Işık Üniversitesi Doç. Dr. Aslı Tuncay Çelikel, Işık Üniversitesi	
<u>Uzaktan Çalışma: Bir İktidar Pratiği?</u>	63
Dr. Bilge Filiz	
<u>Dijital Çalışma Platformlarının Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Etkisi</u>	86
Dr. Berrin Oktay Yılmaz, İstanbul Üniversitesi Arş. Gör. Dr. Advıye Damla Ünlü, İstanbul Üniversitesi	
<u>Dönüşen Bir Hegemonya Biçimi – “Dijital Hegemonya”: Cambridge Analytica Olayı</u>	104
Fırdevs Acar, Gebze Teknik Üniversitesi Doç. Dr. Bulut Gürpınar, Gebze Teknik Üniversitesi	
<u>Yaratıcı Makinelerin İnsan Sanatına Müdahalesi Üzerine Bir İnceleme</u>	124
Ece Yücel, Işık Üniversitesi	
<u>Dijital Sanatın Gelişimi Süreci: Dijital Sanat ve Dijital Sanat Müzesi Örnekleri</u>	142
Prof. Dr. Fethıye Erbay İstanbul Üniversitesi Öğr. Gör. Seden Uz, Işık Üniversitesi	
<u>NATO as a Global Cybersecurity Power</u>	154
Dr. Gökhan Tekir, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	
<u>Siber-Ulus: Dijital Egemenlik Alanı ve Barbados’un Metaverse Elçiliği</u>	170
Arş. Gör. Nil Dikmengil, İzmir Ekonomi Üniversitesi	
<u>Toplumlararası Diyaloğun Geliştirilmesinde Sosyal Medyanın Rolü Üzerine Bir Değerlendirme: #unitecyprusnow# Örneği</u>	183
Dr. Pınar Çağlayan, Uşak Üniversitesi	

Işık Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi bünyesinde 26-27 Mayıs 2022 tarihlerinde gerçekleştirmiş olduğumuz Dijitalleşen Dünyada Birey, Toplum, Siyaset Kongresi, teknolojinin ve teknolojik gelişmelerin bireysel ve toplumsal yaşam ile siyaset alanındaki yansımalarına farklı bakış açılarından bakmamızı sağlamış ve çok sayıda sunuma ev sahipliği yapmıştır. Önümüzdeki yıllarda da düzenlemeyi planladığımız kongremizin gerçekleşmesinde emeği geçen herkese ve bildiriler kitabımızı bildirilerinin tam metinleri ile zenginleştiren tüm katılımcılarımıza teşekkür ederiz.

Düzenleme Kurulu adına,
Prof. Dr. Serhat Koloğlugil, Dekan

SİBER GÜVENLİK PROBLEMLERİNİN ULUS-DEVLET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: STUXNET

Şeyma Altunkaya¹, İnönü Üniversitesi

ÖZET

Temelde Soğuk Savaş'ın iki kutuplu düzeninde ABD-SSCB arasında bir rekabet aracı olarak ortaya çıkan siber uzay, ARPANET'in kurulmasıyla ortaya çıkan internet ile milyonlarca kullanıcıya erişmektedir. Çok-merkezli inşa edilen siber uzayın zamanla kontrol edilemeyen bir alana dönüşmesi uluslararası ilişkilerde de güvenlik problemlerine yol açmıştır. Çalışmada 2010 yılında sıfır gün açıklıkları kullanılarak oluşturulan bilgisayar solucanı Stuxnet, özellikle İran İslam Cumhuriyeti'ndeki nükleer tesislere verdiği zarar bağlamında ulusal güvenlik problemi olarak ele alınmıştır. Uluslararası toplumda 2002'den itibaren İran'da nükleer silah üretimi şüphelerinin başlaması ve 2010'da bu şüphelerin yoğunlaşması İran üzerindeki uluslararası baskıyı arttırmış ve 2010'da Stuxnet saldırısının eşzamanlılığı Stuxnet'in, İran'ın ulusal güvenliğine tehdit oluşturan bir siber silah olduğu yorumlarının yapılmasına yol açmıştır. Siber güvenliğin ulus-devlet üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmada Stuxnet, örnek olay olarak ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda İran'da 2009 ve 2010 arasında faaliyet gösteren santrifüj sayısının %23 gerilediği ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin yavaşlatıldığı belirtilerek, İran İslam Cumhuriyeti'nin bir ulus-devlet olarak saldırıya uğradığı ve buradan hareketle ulus-devletlerin siber güvenlik problemlerine karşı savunmasız kaldığı vurgulanmıştır. Bu bağlamda, devletlerin siber güvenlik problemlerine karşı işbirliği yapmasının, uluslararası bir örgütün kurulmasının, uluslararası hukukun buna göre düzenlenmesinin ve nitelikli uzmanların istihdam edilmesi gibi girişimlerin gerekliliği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siber Uzay, Siber Güvenlik, İnternet, İran İslam Cumhuriyeti, Stuxnet

Giriş

Siber uzayın gelişmesi ile ortaya çıkan birçok teknolojik yeniliğin yanı sıra belirsizliklerin de ortaya çıkması Uluslararası İlişkiler disiplini açısından ele alınmaktadır. Ulus-devletlerin yaşanan belirsizlik içerisinde nasıl etkilendiği ise siber güvenlik kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır. “*Birbirine bağlı sistemler ve onların altyapıları aracılığıyla bilgiyi kullanan tüm elektronik kullanıcıların eylemde bulunduğu operasyonel alan*” (Nye, 2010:3) olarak tanımlanan siber uzay, ortaya çıkardığı güvenlik problemleriyle özelde ulus-devletlerin genelde ise Uluslararası İlişkilerin 21.yy'da en çok ilgilendiği konuların başında gelmektedir.

---

¹ Araştırma Görevlisi, İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Battalgazi/Malatya, ORCID ID: 0000-0001-6260-1344, seyma.altunkaya@inonu.edu.tr

Soğuk Savaş'ın iki kutuplu düzeninde siyasi güç rekabeti aracı olarak ortaya çıkan siber uzay kavramı, 1962 ARPANET'in (*Advanced Research Projects Agency*) kurulması ile sonuçlanmıştır. SSCB'nin Sputnik I ve II uydularına karşılık siyasi üstünlük elde etmek isteyen ABD, ARPANET'i kurarak farklı yerlerde bulunan bilgisayarlar arasında bağlantıyı sağlamış ve öncelikle Fransa ve İngiltere bağlantılarıyla İnternet kavramını (Bilgisayar ağlarının uluslararası ağı) ortaya çıkarmıştır. 80'lerle birlikte IP (*Internet Protocol*) adresleriyle küredeki tüm cihazların birbiriyle irtibat kurmasının sağlanmasıyla internet, herkes tarafından ulaşılabilir olmuştur. Bu durum hem siber uzay kavramının tanımını hem de siber güvenlik problemlerini eşzamanlı ortaya çıkarmıştır.

Çok-merkezli olarak inşa edilen ve herkes tarafından kullanılabilen siber uzayın ilk güvenlik problemleri 1980'lerde bireysel saldırılar olan 'Elk Cloner' virüsü ve 'Moris Kurtçuğu' ile başlamıştır; fakat özellikle ulus-devletler için bir problem haline gelmesi, 2000'li yıllara tekabül etmektedir. Bu minvalde değerlendirilebilecek olan en önemli saldırılar 2007 Estonya saldırıları, 2008 Rusya-Gürcistan anlaşmazlığının hibrid savaşa dönüşmesi ve 2010 İran'a uygulanan Stuxnet saldırısı olarak belirlenmiştir. Bu çalışma siber güvenliğin ulus-devletleri nasıl etkilediğini 2010'da İran'a yönelik Stuxnet saldırısı kapsamında değerlendirecektir. Her ne kadar saldırganların kimliği ve amacı net olarak saptanamasa da saldırıdan en çok zarar gören ülkenin İran olması ve saldırı neticesinde İran nükleer tesislerinin kapasitesinin zarar görmesi, Stuxnet saldırısı hakkında fikir yürütmeyi mümkün kılmaktadır.

İnternetin Tarihi ve Siber Uzay

Teknolojinin gelişmesi, taşınabilir bilgisayarlar, internetin yaygınlaşması, akıllı telefonlar, nesnelerin interneti, bulut teknolojisi ve nicesi ile coğrafi sınırların önemsizleştiği ve 21.yy'nin dünyayı yeniden şekillendirdiği görülmektedir. Teknolojinin sağladığı bu kolaylıkların yanı sıra birtakım belirsizliklere de yol açması birçok disiplin tarafından değerlendirilmektedir. Uluslararası ilişkilerin aktörlerinden biri olan ulus-devletler şekillenen dünyayı yönetilebilir kılmak için bilişim teknolojilerini değerlendirmeye ve geliştirmeye çalışmaktadırlar. Değerlendirmenin ve gelişimin başlangıç noktası ise internetin icadı olmaktadır.

1957'de SSCB'nin ilk yapay uydusu Sputnik I ve sonrasında Sputnik II'yi uzaya göndermesi Soğuk Savaş'ın iki kutuplu dünyasında ABD'nin güvenlik endişelerini arttırmıştır. SSCB'nin teknolojik ilerlemesinin gerisinde kalmamak için Eisenhower yönetimi teşvikiyle ABD, 1958'de hem uzay araştırmaları projeleri hem de balistik füze savunması ve nükleer tesislerin saptanması gibi projeleri içeren ARPA'yı (*Advanced Research Projects Agency-İleri Araştırma*

Projeleri Ajansı) kurarak teknolojik olarak SSCB'nin üstünlüğünü ele geçirmeye çalışmıştır. İlk etapta bir ajans olarak kurulan ARPA'nın çoklu bilgisayar sistemine entegre edilmesi ve çok sayıda bilim insanının tek bir ağda bir araya getirilmesi 1962 yılında ARPANET'in (*İleri Araştırma Projeleri Ajansı Ağı*) kurulmasıyla sağlanmıştır (Bıçakçı, 2013: 5-6). Güvenlik endişeleriyle kurulan ARPANET, farklı alanlarda bulunan bilgisayarlar arasında bağlantı kurmayı hedeflemekteydi. Bu sebeple, bir bilgisayar zarar görse bile sistemin çalışmasına devam etmesi amaçlanmıştır. Buradan hareketle, ARPANET ilk kurulduğunda esas güvenlik meselesi siber güvenlikten ziyade fiziksel güvenlik olarak düşünülmüştür.

İnternetin ilk nüvesi olarak sayılan ağ (*Network*) sistemi 1969'da kurulmuştur. Temelde dört farklı yerde bulunan bilgisayarlar (Los Angeles Kaliforniya Üniversitesi, Stanford Araştırma Enstitüsü, Utah Üniversitesi ve Santa Barbara Kaliforniya Üniversitesi) arasında bilgi aktarımı yapılmaya çalışılmaktadır (Akyeşilmen, 2018: 26-27). Nihayetinde ARPANET ile artık bilgisayarlar arası başarılı ağ aktarımları yapılabilmiş; fakat bu ağların nasıl dizayn edileceği hala bir problem olmuştur (Brendon, 2010: 79-80). Bu bağlamda Paul Baran (1962: 4) bilgisayarları birbirine bağlamanın üç muhtemel örneğini üretmiştir; her programlama düğümünün tek bir merkezden yönlendirildiği merkezi ağ (*centralized*), merkezi olmayan ağ (*decentralized*) ve dağıtık ağ (*distributed*)... Dağıtık ağda hiçbir ağ hayati öneme sahip olmadığından diğer ağ çeşitleri gibi hassas değildir. Bu sebeple içlerinden en güçlüsü dağıtık ağ seçilmiştir (Brendon, 2010: 79-80). Bu ağın seçilmesinde önemli olan etkenlerden biri, Küba füze kriziyle gün yüzüne çıkan olası bir nükleer saldırıda iletişim hatlarının işlerliğinin kesilmesi sorunu idi. Saldırı sonucunda elektrik bağlantısını sağlayabilen bu ağ tasarımı sonrasında ARPANET, İngiltere ve Fransa'daki ağlarla birleştirilerek "Bilgisayar Ağlarının Uluslararası Ağını" -İnterneti- ortaya çıkarmıştır. Giderek kullanıcı sayısı artan sistem, FTP (*File Transfer Protocol*) ile dosya gönderim imkanlarının da gelişmesini sağlamıştır. İnternetin sınırlılığının kalkması ve kişisel bilgisayarların oluşturulması ise 1975 yılında IBM 5100 ile başlamıştır (Bıçakçı, 2013: 6-8). 80'ler ile artık hem IP adresleriyle bütün cihazların birbirleriyle bağlantı kurması sağlanarak hem de DNS (*Domain Name System*) ile daha akılda kalıcı alan adları oluşturulmaya başlanarak iletişim güçlendirilmiştir (Akyeşilmen, 2018: 29). Son durumda hem kullanıcı sayısı artan hem ağları genişleyen ARPANET artık kontrol edilemez bir alan olmaya başlayınca bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. İlk etapta insanların mutluluk kaynağı olarak tanıtılan internetin aslında kıskançlık ve rekabet duygusuyla yaygınlaştırıldığını belirten Kyong Chun (2006: 256), 11 Eylül saldırılarında da terörist gruplar tarafından kolayca ele geçirilebilen hesaplar ile internetin nasıl sömürüldüğünü ve nasıl kontrol

edilemediğini değerlendirmektedir. Herkesin kolayca erişebildiği ve kontrol edilemeyen bu sanal alan ise siber uzay kavramıyla tanımlanmaktadır. Temelde siber kavramı elektronik ve bilgisayarla ilişkilendirilen tüm eylemleri kapsayan bir sıfattır ve ilk olarak William Gibson tarafından kullanılmıştır. Gibson (1984: 51)'a göre siber uzay, *“her ulustaki milyarlarca yasal operatörün rızaya dayalı halüsinasyonudur”*. Nye (2010: 3)'e göre ise: *“birbirine bağlı sistemler ve onların altyapıları aracılığıyla bilgiyi kullanan tüm elektronik kullanıcıların eylemde bulunduğu operasyonel alan”* olarak tanımlanmaktadır. Siber güvenliği anlamak için, siber uzay kavramının ve siber uzayın katmanlarının anlaşılması gerektiğini belirten Bıçakçı (2013: 10-16) siber uzayı; fiziksel katman, kodlar katmanı, içerik katmanı ve düzenleyici katman olarak dört parçaya ayırmaktadır. Siber uzayın fiziksel katmanı; ana kart, hafıza (RAM), işlemci, disk, Ethernet kartı, kablolar ve yönlendiriciler (*router*) gibi somut bilgisayar ekipmanları ve akıllı telefonlar, televizyon ve uydu sistemleri gibi ağ sistemine entegre olmuş tüm elektronik cihazları kapsamaktadır. Mamafih, fiziksel katman, kodlar katmanı olmadan da çalışmamaktadır. 1 ve 0 olarak oluşturulmuş programlama dilleri sayesinde hem işletim sistemleri hem de internet içerik erişimi mümkün kılınmaktadır. Fiziksel katman ve kodlar katmanı sayesinde internette bilgi erişimine izin veren içerik katmanı oluşturulmakta ve düzenleyici katman ile bu içeriğin ulusal hukuki düzenlemelerle sınırlanması mümkün kılınmaktadır.

Aslında bir Soğuk Savaş ürünü olan, dört katmandan oluşan ve temelde fiziksel güvenliği sağlamak için çok-merkezli olarak inşa edilen siber uzay, zamanla kontrol edilemeyen ve birçok güvenlik problemine yol açan bir alana dönüşmüştür. Öyle ki Uluslararası İlişkiler disiplinde birçok teori tarafından benimsenen uluslararası sistemin anarşik doğasının, belli bir merkezi yönetimi olmadığından siber uzay için de geçerli olduğu düşünülmektedir (Akyeşilmen, 2018: 59). Bu yaklaşıma sebep olan ilk güvenlik problemi ise 1980'lere tekabül etmektedir. İlk bilgisayar virüsü 15 yaşında olan Richard Skrenta'nın Floopy diskleriyle bilgisayarlar arasında kendi kendine çoğalan 'Elk Cloner' adlı virüsü bulmasıyla başlamıştır (Haberler, 2013). İnternete büyük zararlar veren 'Moris Kurtçuğu' ise 1987 yılında gerçekleşmiştir. Robert Tappan Morris tarafından oluşturulan ve DDoS saldırısı olan kurtçuk, NASA, Pentagon ve Stanford Üniversitesi gibi önemli kurumların bilgisayarlarına da zarar verdiğiinden tarihte deneyimlenen en kapsamlı saldırı olarak belirtilmiştir (Akyeşilmen, 2018: 236). Aynı dönemlerde John Badham yönetmenliğinde çekilmiş 1983 tarihli 'War Games' Amerikan bilim kurgu filmi, 17 yaşındaki bir çocuğun (hacker) kendi evinde kurmuş olduğu bilgisayar sistemiyle, ABD ve SSCB arasında termonükleer bir savaş başlatabileceğini konu

edinmektedir. Filmde özellikle makinaların insanları ele geçirebilmesi ve ortaya çıkabilecek olan güvenlik problemleri titizlikle vurgulanmaktadır. Filmle birlikte popülerleşen ‘hacker’ kültürü siber uzay çalışmalarında da literatürdeki yerini almaktadır. Kelime anlamı olarak ‘bilgisayar teknolojisinde yetenekli olan kişi’ olarak çevrilse de genellikle olumsuz manada (güvenliği aşarak bilgisayarlara/ağlara izinsiz giren kişi -cracker) tanımlanmaktadır. Yaptıkları eylemlere göre (iyi niyetli, kötü niyetli vs.) sınıflara ayrıldıktan sonra yaptıkları işlemin türüne göre de ayrılmaktadırlar; beyaz şapkalı (iyi niyetli), siyah şapkalı (kötü niyetli), gri şapkalı (genellikle iyi niyetli), mavi ve kırmızı şapkalı (genellikle hükümet ve şirket ağlarını ‘hackleyenler’) ve hacktivistler (siyasi, ideolojik, dini ve sosyal amaçlı eylem yapanlar) (Tutorialpoint, 2016: 3)... Tüm bu veriler ışığında 1980’lerde siber uzay artık siber güvenlik kavramıyla birlikte ele alınmaya başlanmıştır.

Siber Güvenlik ve Ulus-Devlet

Elk Cloner virüsüyle endişeleri artıran siber uzay, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte daha da girift bir hal almaktadır. Aynı dönemde ortaya çıkan ‘world wide web’ (www) formatı ile farklı bilgisayarlar arası bağlantının daha hızlı ve daha kolay bir şekilde sağlanması ve kişisel bilgisayarların yaygınlaşması, bilgisayarın gündelik hayatta daha çok kullanılmasına yol açmaktadır (Bıçakçı, 2013: 32-38). Kamusal işlemlerini, haberleşme sistemlerini ve hatta güvenliklerini siber uzayda yürüten devletler tehditlere ve saldırılara açık sanal bir gerçeklik içerisinde yaşamaktadır. Bu minvalde; 1994’te Rus birliklerinin Grozni’ye saldırısının ardından Çeçenlerin interneti savaş alanı olarak kullanması, NATO birliklerinin 1999’da Sırp hedefleri bombalamasıyla Sırp hackerların NATO ve üye ülke askeri haberleşme sistemlerine DDoS (sunucu işlemcilerini cevap veremez hale getirme yöntemi) siber saldırı düzenlemeleri ve nihayetinde Rusya ve Çin’in Sırp saldırılarını desteklemeleri, 11 Eylül saldırılarında teröristlerin internet üzerinden haberleştiklerinin saptanması, 2007 Estonya-Rus anlaşmazlığının Estonya’daki resmi kurumların hacklenmesine sebep olması ve 2008 Gürcistan-Rusya anlaşmazlığının hibrid savaşa (hem geleneksel savaş yöntemi hem de siber saldırı) dönüşmesi gibi tüm örnekler, uluslararası ilişkilerdeki güç mücadelelerinin siber uzaya da taşınarak güvenlik problemleri yarattığı şeklinde yorumlanabilmektedir (Bıçakçı, 2013: 32-38). Bu bağlamda bilgisayar güvenlik firması McAfee’nin kötücül hacktivist eylemlerin artışının ileriki yıllarda katlanarak devam edeceğini; çünkü çoğu endüstriyel ve ulusal altyapıların modern bağlantılarla dizayn edilmediğinden saldırılara karşı korunmasız kaldığını, öyle ki kendi firmalarının bile 2012 yılında ‘Anonymous’ hacktivistleri tarafından saldırıya uğradığını beyan etmesi önemlidir (Geers, 2013: 465).

Siber güvenlik son yıllarda siber uzayın ekonomik, sosyal ve siyasal birçok alanını ilgilendirecek kadar genişlemiştir. Farklı ülkelerde ve farklı ülkelerdeki siber güvenlik strateji belgelerinde farklı tanımlanan siber güvenlik, “*siber uzayı ve siber uzay kaynaklı sistemleri korumak için kullanılan kaynakların, süreçlerin ve yapıların organizasyonu ve bir araya getirilmesi*” olarak tanımlanmaktadır (Craigden vd., 2014: 17). Bu bağlamda Uluslararası İlişkiler disiplini de siber güvenliği içerecek yeni yaklaşımlar ve kavramlar (siber güç, siber çatışma, siber suç, siber saldırı, siber savaş gibi) geliştirmektedir. Siber güvenlik probleminin ortaya çıkmasında; çeşitli amaçları olan kötücül hackerler, internet yapısının saldırılara açık olması, siber güvenlik problemlerine yol açabilecek unsurlar hakkında bilgi paylaşımının yetersiz olması, saldırıların çoğu zaman tespit edilememesi ve failin bulunamaması, siber güvenliğe karşı koyabilecek araçların zayıf ve yetersiz olması ve uluslararası işbirliğinin eksik olması gibi sebepler etkili olabilmektedir (Akyeşilmen, 2018: 109). Bu noktada siber güvenliğin amaçları ise bilginin gizliliği, bütünlüğü ve erişilebilirliği olarak ifade edilmektedir. Bilginin gizliliği yetkisiz kişilerce kullanılmasını belirtirken, bütünlüğü ise bilginin içeriğinin çoğaltılması, dönüştürülmesi ve yanlış bilgi eklenmesi gibi uygulamalarla değiştirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Erişilebilirlik ise bilginin ‘DoS’, ‘DDoS’, ‘Blackhole’, ‘Broadcast Tampering’, ‘Malware’ ve ‘Spamming’ gibi isimlerle adlandırılan çeşitli siber saldırı yöntemleriyle bilginin elde edilebilmesini belirtmektedir (Sumra vd., 2014).

Siber uzayın siber güvenlik problemleri Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde iki şekilde değerlendirilmektedir. Siber güvenliği uluslararası ilişkilerde yüksek politika olarak tanımlayarak ulusal güvenlik bağlamında değerlendiren çalışmalar ki bunlar savaş ve çatışma teorileri bağlamında siber güvenliği ele almaktadırlar. Örneğin Arquilla, siber savaşını yeni bir çatışma türü olarak nitelendirmektedir ve Stuxnet kurtçuğunu da stratejik siber saldırı olarak ele almaktadır (Arquilla, 2012). İkinci olarak da siber güven (siz) lik problemleri olarak tanımlanan yahut ‘siber savaş’ olarak nitelendirilen olayların abartıldığını, askeri doğasının olmadığını fakat siber suç kapsamında ele alınabileceğini değerlendirenler ki Schneiler bu kapsamda değerlendirilmektedir. Schneiler, “*ABD siber savaşa karşı mücadele ediyor ve biz kaybediyoruz*” diyen Mike McConnel’in ve “*9/11 son on yıl içinde gerçekleşti ve biz onu fark edemedik*” diyen Amit Yoran’ın cümlelerini retorik olarak ifade etmiş ve ‘siber savaş’ söylemlerinin aşırı hevesli hükümet yetkilileri tarafından abartıldığını dile getirmiştir (Schneider, 2010). Akyeşilmen ise siber saldırıları çatışma teorileri kapsamında değerlendirmekte ve dört gruba ayırmaktadır; görünmez çatışma, görünür çatışma, kriz ve şiddetli kriz (sınırlı savaş) ... Şiddet içermeyen görünmez çatışmaları; spamlar, dolandırıcılık

işlemleri, zararlı yazılımlar, sahte e-posta olarak örneklendirirken görünür çatışmaları ise bilgisayar sabotajları, pornografi, mali suçlar, reklam yazılımları olarak örneklendirmektedir. Şiddet içeren kriz çatışma türlerini ise siber terörizm, kritik altyapı saldırıları ve Stuxnet gibi fiziksel olarak da zarar veren yazılımlar olarak nitelendirirken, şiddetli kriz için sürekli ve yoğun olarak yapılan kritik altyapı saldırılarını (Estonya olayı) örnek vermektedir. Bu bağlamda kronolojik olarak bir sınıflandırma yapıldığında, 1980 ve 1990 yıllarındaki siber güvenlik problemleri daha çok bireysel siber güvenlik problemlerini içerirken, 2000'lerde referans obje sınıflandırmasına dijital kurumlar ve şirketler girmektedir; fakat 2007 Estonya DDoS saldırıları ve 2010 Stuxnet ile siber güvenlik hem uluslararası bir nitelik kazanmakta hem de ulus-devletlerin önemli bir problemi haline gelmektedir (Akyeşilmen, 2018: 221-227).

Ulus-devletler siber güvenliği uzun bir süre alçak politika (*low politics*) alanı olarak değerlendirerek çoğu zaman özel sektörün eylemde bulunduğu bir alan olarak nitelendirmekteydi; fakat yukarıda da ifade edildiği gibi özellikle 2007 Estonya DDoS saldırılarıyla ulusal güvenlik meselesi olarak görülmeye başlandığından yüksek politika (*high politics*) alanı olarak dillendirilmeye başlanmıştır. Siber güvenliğin bu denli ulusal güvenliğin bir parçası haline gelmesinde; genellikle kritik altyapıları hedefleyen saldırıların yapılması, kişisel yahut kamusal gizli bilgilerin ele geçirilmesi, hactivist eylemlerle kurumsal bilgilerin çalınması, ticaret ve hizmet sektörünün faaliyetlerinin duraklatılması ve ticari bilgilerin çalınması gibi çeşitli faktörlerin etkili olduğu söylenebilmektedir. Bu bağlamda devletler egemenlik alanlarını koruyabilmek için siber güvenlik problemleriyle mücadele etmede çeşitli yöntemlere başvurmuştur. Ulusal düzeyde siber güvenlik strateji belgeleri ve eylem planları bu amaçlar doğrultusunda hazırlansa da savunma araçlarının yetersiz olması, çoğu zaman failin bilinmemesi ve kesin kanıtlarla saldırının tanımlanamaması gibi etkenler ulus-devletler açısından siber problemleri önemli bir güvenlik problemi olarak gün yüzünde tutmaktadır (Akyeşilmen, 2018: 129). Bu konuda operasyonel siber çatışma kapsamında değerlendirilebilecek Stuxnet'in İran nükleer kapasitesine nasıl zarar verdiği önem arz etmektedir.

İran Nükleer Tehdidi ve Stuxnet Olayı

1979 İslam devrimi ile İran'ın büyüyen gücünün Batı değerleri için bir tehdit oluşturmaya başlamasıyla uluslararası toplumun İran üzerinde yaptırımları artmıştır. 1979-2002 yıllarını kapsayan yaptırımlar özellikle İran'ın terörizme verdiği destekle ve insan hakları ihlalleriyle ilintili olsa da 2002 yılından itibaren İran'da gizli nükleer tesislerinin ortaya çıkması ve nükleer

tehdit olarak algılanmaya başlanmasıyla yeni yaptırımlar getirilmiştir. Bu bağlamda, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2006 yılında uygulamaya koyduğu yaptırımlar ve 2010'da Avrupa Birliği ekonomik ve siyasi yaptırımları İran'ın nükleer tehdit olarak görülmesindeki algıları kanıtlar niteliktedir (Bayar, 2016: 88 & Küpeli, 2016: 106-111). Netice itibariyle 2010'da uluslararası toplum, BMGK'nın 1929 sayılı kararıyla İran'dan, nükleer silahların yayılmasını durdurmak için uranyum zenginleştirme programını askıya almasını istemekteydi (Mehta, 2015: 101 & Seyrafi ve Ranjbarian, 2018: 270). Bu bağlamda, İran'ın silah üretimini sağlayabilecek olan uranyum zenginleştirme programının engellenmesi kapsamında İran, ABD, Rusya, Çin, Fransa, İngiltere ve Almanya arasında 'Kapsamlı Ortak Eylem Planı' (*Joint Comprehensive Plan of Action*) 2015'te imzalanmıştır. Anlaşma İran'ı uranyum zenginleştirme düzeyi, miktarı, nükleer reaktör çeşidi ve santrifüj sayısı gibi birçok noktada sınırlamıştır. İran'ın olası anlaşmayı ihlal etme ihtimaline karşılık ise (özellikle Natanz ve Fordo tesislerinde), anlaşmaya uyup uymaması Uluslararası Atom Enerji Ajansı'nın (IAEA) kontrolüne bırakılmıştır; fakat nihayetinde bu sınırlamalar yeterli olmamış, İran'ın el altından nükleer silah üretimine devam edebileceği (çünkü IAEA askeri tesisleri gözlemleyememekte) şüpheleri hem bölge ülkelerince hem de ABD'deki bazı kesimler tarafından (Cumhuriyetçi kanat) dillendirilmeye devam edilmiştir. (Rezaei, 2017 & Mehta, 2015: 108). Özellikle bölge ülkelerinden gelen şikayetlerin bir kaçına değinecek olursak; İsrail Başbakanı'nın İran nükleer kapasitesine dikkat çekmesi üzerine, Suudi Arabistan Kralı Abdullah bin Abdulaziz'in ABD'ye "yılanın başını kesmeliyiz" söylemleri, Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in İranlıları "tam bir yalancı" olarak itham etmesi, Birleşik Arap Emirlikleri Savunma Bakanı'nın İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinejat'ı Adolf Hitler'e benzetmesi, Bahreyn'in "İran nükleer programı durdurulmalıdır" çağrısı ve Ürdün Kralı Abdullah'ın İran'a doğrudan saldırıyı değil de, İran'ın gücünü engellemeyi ima etmesi bu örneklerden birkaçını oluşturmaktadır (Farwell ve Rohozinski, 2011: 28).

Şimdiye kadar saldırı ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülse de saldırı öncesi ve sonrası durum değerlendirildiğinde Haziran 2010'da Stuxnet olarak isimlendirilen siber solucanın İran'daki Natanz nükleer tesislere yönelik bir saldırı olduğu iddia edilmiştir. 60.000 bilgisayara bulaştırılan solucanın yarısından fazlası İran'da bulunmakla birlikte, bu durum Hindistan, Endonezya, Çin, ABD gibi diğer ülkeleri de etkilemektedir (Farwell ve Rohozinski, 2011: 23). Alman Uzman Langner (2010), Stuxnet'i hem İran nükleer programlarını hem de Bushehr Nükleer santralini hedef alan askeri siber füze/savaş başlığı olarak tanımlarken, daha önce dünya üzerinde böyle bir saldırının olmadığını beyan etmiştir. Uzaktan belirli hedeflere karşı

kurulan karmaşık bir bilgisayar programı olarak tanımlanan Stuxnet, yeni bir tür “ateşle ve unut” yazılımıyla kurgulanmıştır. Stuxnet’in hedef sahası internet erişiminden arındırılmış ve USB gibi aracı aygıtlarla erişimi ve kontrolü sağlanmıştır. Saldırıda yazılımın ilk oluşturulduğunda var olan açıkların süreç içerisinde fark edilip, açıklık olan yerlerden bilgi sızdırma işleminin yapılması yöntemi (Sıfır/İlk Gün Açıkları-Zero-day Exploit) kullanılmıştır (Farwell ve Rohozinski, 2011: 24). Bu şekilde oluşturulmuş bilgisayar solucanının özellikle İran uranyum zenginleştirme programını hedeflediği dillendirilmiştir.

Stuxnet’in en belirgin özelliği belirli bir anakartı (PLC-Programlanabilir Kontrol Cihazı) hedef seçmesidir. Microsoft Windows işletim sistemleri ile programlanan kurtçuk, Siemens’in S7 300 modülünü hedef seçmiştir. Hedef seçerken yukarıda da belirttiğimiz gibi Windows’un ilk gün açığını kullanmıştır. Stuxnet’in diğer önemli bir özelliği ise, hedefine (Siemens PLC) ulaşıncaya kadar çalıntı imzalar kullanması ve bulaştığı hiçbir bilgisayara zarar vermeyerek kendi ömrünü de uzatmasıdır (Çahmutoğlu, 2021: 11; Bıçakçı, 2013: 41-42). İran nükleer tesislerine hangi yollardan bulaştığı konusunda kesin bir kanıt olmamasına rağmen, İran’ın nükleer tesislerinin kapalı ağ (air-gapped) ile yürütüldüğü bilindiğinden (küresel internete bağlı olmayan), nükleer tesislerde çalışan birinin USB yoluyla kurtçuğu bulaştırdığı iddia edilmiştir. Stuxnet kurtçuğu bulaştığı hedefte makina ile kontrol bilgisayarı arasındaki bağlantıyı koparmış ve işlevini gizlenerek gerçekleştirmiştir (Akyeşilmen, 2018: 243). Bu yöntemle dışarıda herhangi bir sorun yokmuş algısı oluşturan kurtçuk, nükleer reaktörleri maksimum hıza ulaştırıp (1410Hz) sonra da ani fren yaptırarak 2Hz’ye düşürüp sonra tekrar 1064 Hz’ye çıkarıp tahrip olmasına sebep olmuştur (Halliday, 2010). Bu süre zarfında onu kullananların istedikleri bilgileri de sistem üzerinden sızdırabilmiştir. Ek olarak kendi kendini yok edebilme özelliği de barındırdığından failinin bulunmasını imkânsız kılmıştır (Akyeşilmen, 2018: 244).

Nihai olarak Stuxnet gerçekten İran nükleer programını engelledi mi sorusu sorulduğunda farklı cevaplar alınmıştır. İran İletişim Bakanı Reza Taghipour’un, casus solucanın etkilerinin ve zararlarının ciddi olmadığını ve bulaştığı her yerin temizlendiğini bildirmesi; fakat Sanayi ve Maden Bakanı Mahmut Liai’nin 300.000 bilgisayarın etkilendiğini ve solucanın İran’a karşı bir elektronik savaş olduğunu belirtmesi önemlidir (Sanger, 2010). Ek olarak Cumhurbaşkanı Ahmedinejat’ın Stuxnet’in İran nükleer programını hedef aldığını, uranyum zenginleştirme santrifüjlerinin bir kısmını yavaşlattığını; fakat sadece belirli santrifüjlere zarar verdiğini ve durumun uzmanlar tarafından kontrol altına alındığını bildirmesi çelişki doğurmaktadır (Nagesh, 2010). İran her ne kadar pek fazla zarar görmediklerini ve hiçbir tesisin etkilenmediğini belirtse de Siemens’ten gelen bilgilere göre 14 endüstriyel tesis ciddi bir

şekilde zarar görmüştür (Farwell ve Rohozinski, 2011: 29). Bu durumun önemli bir kanıtı da Uluslararası Atom Enerji Ajansı'ndan gelen bilgilerdedir. Buna göre İran, Natanz'daki santrifüjlere bir hafta uranyum takviye etmeyi durdurmuştur ki bu aslında İran'ın saldırıdan ciddi zarar gördüğünün belirtisidir (Broad, 2010). Daha sayısal olarak ifade edilecek olursa İran'da 2009 ile 2010 arasında faaliyet gösteren santrifüj sayısı 4920'den 3772'e düşmüş ve %23 gerilemiştir (Markoff ve Singer, 2010). İran'daki resmî açıklamalarda Natanz tesislerine saldırının olmadığı beyan edilse de ISIS raporunda, 2010'un başında Natanz'daki Yakıt Zenginleştirme Tesisi'ndeki (FEP-Fuel Enrichment Plants) 1000 IR-1 santrifüjünün devre dışı bırakıldığı saptanmış; fakat Stuxnet'in gerçek etkisinin bilinmediği belirtilmiştir. UAEA'nın üç ayda bir yayınlanan raporunda Natanz'daki kaskad sayılarına göre saptamalarda bulunulmuştur. FEP'lerdeki A24, A26, A28 modüllerini belirli sınıflandırmalar altında değerlendiren raporda özellikle A26 modülündeki 6 kaskadın devre dışı bırakıldığı ki her kaskadda 164 IR-1 santrifüjü bulunduğundan yaklaşık 1000 santrifüjün devre dışı bırakıldığı tespit edilmiştir. Netice itibariyle, Stuxnet'in amacı eğer FEP'teki tüm santrifüjlerin devre dışı bırakılmasıysa bunun gerçekleşmediği ama eğer amaç belirli sayıdaki santrifüje zarar verip İran'ın FEP üretimini yavaşlatmaksa bunun başarıya ulaştığı belirtilmiştir. Aşağıda santrifüj kaskad sayılarındaki değişim detaylıca gösterilmektedir (Albright vd., 2010: 2-8).

Tablo 1

Kaskad Sayılarındaki Değişim (31 Ocak 2010)

Table 1: Number of Centrifuge Cascades enriching, under vacuum, installed, or with centrifuges disconnected, January 31, 2010

	Fed with UFe	Under Vacuum	Installed, not Under vacuum	With Centrifuges Disconnected	Total
Module A24					
Aug. 12, 2009	18	0	0	0	18
Nov. 2, 2009	18	0	0	0	18
Jan. 31, 2010	17	1	0	0	18
May 24, 2010	18	0	0	0	18
Aug. 28, 2010	17	0	1?	0	18
Module A26					
Aug. 12, 2009	10	8	0	0	18
Nov. 2, 2009	6	12	0	0	18
Jan. 31, 2010	6	1	0	11	18
May 24, 2010	6	7	0	5	18
Aug. 28, 2010	6	6	6	6	18
Module A28					
Aug. 12, 2009	0	0	14-15	0	14-15
Nov. 2, 2009	0	0	17 (1 being installed)	0	18
Jan. 31, 2010	0	0	16	2*	18
May 24, 2010	0	0	16	2?	18
Aug. 28, 2010	0	0	18	0	18

Kaynak: Albright, D., Brannan, P., Walrond, C. (2010). "Did Stuxnet Take Out 1000 Centrifuges at the Natanz Enrichment Plant?", *Institute for Science and International Security (ISIS)* (Aralık 2020), 8.

Stuxnet, İran'ın nükleer kapasitesine verdiği zararın yanında, rejimin siyasi olarak sorgulanmasına da sebep olmuştur. Bu konuda kanıtlar yeterli olmamakla birlikte, siber alan

doğası gereği rejimlerin otoritesini zayıflatabilen bir araç olarak kolayca kullanılabilir. Geleneksel askeri araçları kullanmaktan daha az riskli olan ve düşmanı alaşağı etmede öneme haiz olan siber saldırılar, aynı zamanda geleneksel askeri yöntemlere/araçlara göre daha az maliyetli olduğundan ulusal güç rekabetlerinde başat rol oynayabilmektedir (Farwell ve Rohozinski, 2011: 35). Stuxnet'in ulus-devlet kapasitelerine zarar vermede başarılı olduğunun bir diğer kanıtı da Stuxnet'ten sonra aynı işlevlere sahip çeşitli kötücül yazılımların ortaya çıktığının görülmesidir. 2011 yılındaki Macaristan'da ilan edilen 'Duqu' yazılımı, Stuxnet'ten sonra İran Ulusal Bilgisayar Acil Müdahale Ekibi'nin (Maher) istihbarat toplama amacıyla oluşturduğu 'Flame' kötücül yazılımı ve Lübnan'daki bankalarda ortaya çıkan Gauss, Stuxnet'ten ilham alındığına örnek gösterilmektedir (Bıçakçı, 2013: 42-43).

Verdiği zarar dikkate alındığında Stuxnet saldırısının bir silahlı saldırı yahut güç kullanma aracı olarak değerlendirilebilmesi hususunda, literatürdeki çoğunluk böyle bir değerlendirmenin yapılabilmesi için siber saldırıların geleneksel savaşta gibi insanlara fiziksel bir zarar vermesi kriterinin alınması gerektiğini belirtmekte; fakat bu görüş örneğin kritik altyapılara verilen zararlarla insanların ekonomik ve finansal olarak çöküntüye girmesine sebep olunmasını görmezden gelmektedir (Farwell ve Rohozinski, 2011:35). Bu açıdan bakıldığında Farwell ve Rohozinski (2011: 35) Stuxnet'i ilk siber silah olarak tanımlamaktadırlar. Stuxnet'in bu şekilde nitelendirilmesindeki önemli nokta, sadece bilgisayar programlarına zarar vermeyip, aynı zamanda makinalara fiziksel olarak da zarar verebilme kapasitesine sahip olmasıdır (Akyeşilmen, 2018: 244). Literatürde ise siber saldırılar; siber terörizm, hacktivizm, hackleme, siber suç, siber casusluk ve devlet temelli bilgi savaşları olmak üzere altı kategoriye ayrılmaktadır; fakat kategoriler arasında sınır belirsizdir ve tek bir aktör birçok farklı eylemde bulunabilmektedir. Stuxnet bu kategoriler içerisinde çeşitli yazarlarca çeşitli şekillerde adlandırılmaktadır (Lachow, 2009: 439-441). Örneğin; Stuxnet'i devlet-tabanlı siber casusluk ve sabotaj hareketi olarak tanımlayan Rudner, bu şekilde üretilmiş bir siber silahın dünya genelinde hükümetlere, organizasyonlara ve kritik altyapılara kolayca zarar vereceğini belirtmiş ve siber saldırılara karşı küresel işbirliğinin geliştirilmesi gerektiğini önermiştir. Bu şekilde değerlendirildiğinde; küresel işbirliği, uygun eğitim ve nitelikli güvenlik çalışanları olmadan hiçbir stratejinin böyle etkili bir silaha karşı koyamayacağını ve ulus-devletlerin tehlike altında olacağını belirtmiştir (Rudner, 2013: 460, 472-473). Öte yandan Luncker (2018), siber uzayın hukuki olarak düzenlenişinde dört yaklaşım öne sürmüştür; Ulus-devletlerin kendi nüfusu üzerinde etkin olan İnternet'in düzenlenebilmesi için yeni yasalar çıkarması; İnternet üzerindeki düzenlemelerin gerçekleştirilebilmesi için devletlerin çok taraflı

antlaşmalara taraf olması; Yeni kuralların uygulanabilmesi için uluslararası bir organizasyonun kurulması; ve son olarak yeni kuralların IP adresleri gibi bireysel kararlar sonucu oluşabilme ihtimalini hesaba katarak beklenilmesi... Bu bağlamda son yıllarda siber güvenlik strateji belgeleri ve eylem planları sayısında bir artış gözlense de doğası gereği küresel olan bir problemin tek başına ulusal düzeyde strateji belgeleriyle yahut nitelikli güvenlik personeli yetiştirmekle çözülemeyeceği ve tüm aktörleri kapsayan bir yönetim mekanizmasına sahip olunması gerektiği aşıkardır.

Sonuç

1957’de SSCB’nin Sputnik I uydusunu uzaya göndermesiyle başlayan siyasi rekabet, ABD’nin 1958 yılında ARPA’yı, 1962’de de ARPANET’i kurmasıyla sonuçlanmıştır. Güvenlik endişeleriyle kurulan ARPANET farklı yerlerdeki bilgisayarlar arası iletişimi sağlayarak internetin ilk nüvelerini ortaya çıkarmıştır. İlk etapta sadece dört merkezi birbirine bağlayan ARPANET fiziksel güvenlik dikkate alınarak kurgulansa da çok-merkezli yapısı ve kullanıcı sayısının artmasıyla kontrol edilemez bir alana dönüşmüştür. Herkesin kolayca erişebildiği, kullanabildiği ve kontrol edilemeyen bu sanal alan ise siber uzay kavramıyla tanımlanmaktadır. Fiziksel katman (ana kart, hafıza, disk vs.), kodlar katmanı, içerik katmanı ve düzenleyici katmandan oluşan siber uzay, 1980’lerle birlikte güvenlik problemlerine sebep olunca Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde de yer almaya başlamıştır. Siber güvenlik 1980 ve 1990’larda genellikle bireysel problemlere sebep olurken, 2000’lerde kurumlar ve şirketleri de kapsamıştır. Son yıllarda ise 2007 Estonya DDoS saldırısı, 2008 Gürcistan hibrid savaşı ve 2010 Stuxnet saldırısı ile ulus-devletlerin en büyük problemlerinden biri olmuştur. Uluslararası toplumun 2002’den itibaren nükleer silah üretme şüphesiyle İran üzerinde kurmuş olduğu baskının 2010 yılında artması ve akabinde gerçekleşen Stuxnet saldırısı, Stuxnet’in İran ulusal güvenliğine tehdit oluşturan bir siber silah olduğu yorumlarının yapılmasına sebep olmuştur. Saldırı neticesinde İran’da 2009-2010 yılları arasında faaliyet gösteren santrifüj sayısının %23 gerilemesi ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin yavaşlatılması, İran’ın saldırıya uğradığı yorumlarının yapılmasını mümkün kılmaktadır. Ek olarak sıfır-gün açıklığını kullanarak kapalı ağ sisteminin aktif olduğu İran nükleer tesislerinde uzun süre varlığını hissettirmeden yerleştirilen Stuxnet solucanı hem santrifüjlere fiziksel hasar vererek hem de uzun süre resmi bilgileri sızdırarak o zamana kadar türünün tek örneği olmuştur ki böyle bir saldırının ancak başka bir ulus-devlet tarafından yapılabileceği söylenebilir. Nihai olarak Stuxnet örneğinde görüldüğü gibi, siber güvenlik problemlerine karşı ulus-devletlerin savunmasız kalması, Uluslararası İlişkiler alanında “başat aktör” olma rollerini de törpülemiştir. Bu bağlamda siber

güvenlik problemlerine karşı küresel iş birliği yapılmasının, bu alanda uluslararası bir örgütün kurulmasının, uluslararası hukukun buna göre düzenlenmesinin ve nitelikli uzmanların istihdam edilmesinin gerekliliği tartışmaya mahal bırakmamaktadır.

KAYNAKÇA

Akyeşilmen, N. (2018). *Disiplinlerarası Bir Yaklaşımla Siber Politika ve Siber Güvenlik*, Ankara: Orion.

Albright, D., Brannan, P., Walrond, C. (2010). “Did Stuxnet Take Out 1000 Centrifuges at the Natanz Enrichment Plant?”, *Institute for Science and International Security (ISIS)* (Aralık 2020).

Arquilla, J. (2012). “Cyberwar Is Already Upon Us”, *Foreign Policy*, 27.02.2012,

<https://foreignpolicy.com/2012/02/27/cyberwar-is-already-upon-us/> (24.02.2022)

Baran, P. (1962). “On Distributed Communication Networks”, *RAND Corporation*, Eylül 1962.

<https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/papers/2005/P2626.pdf>

Bayar, M. (2016). “Kapsamlı Ortak Eylem Planı ve İran’ın Nükleer Programının Geleceği”, *Uluslararası İlişkiler*, 13 (51), 81-97.

Bıçakcı, S. (2013). *21.Yüzyılda Siber Güvenlik*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.

Broad, W. J. (2010). “Report Suggests Problems With Iran’s Nuclear Effort”, *The New York Times*, 23.11.2010,

<https://www.nytimes.com/2010/11/24/world/middleeast/24nuke.html> (27.02.2022)

Brendon, L. K. (2010). “Arpanet: An Efficient Machine as Social Discipline”, *Science as Culture*, 10 (1), 73-95.

Craigen, D., Diakun-Thibault, N., Purse, R. (2014). “Defining Cybersecurity”, *Technology Innovation Management Review*, Ocak 2014, 13-21.

Çahmutoğlu, E. (2021). *İran’in siber gücü*, İRAM Yayınları Raporu.

Haberler (2013). “Dünyanın İlk Virüsü 31 Yaşında, Onu Yazan Scenta 46, İlk MS Dos Virüsü İse 27” 31.01.2013

<https://www.haberler.com/dunyanin-ilk-virusu-31-yasinda-onu-yazan-skrenta-4292566-haberi/> (21.02.2022)

Farwell, J. P. ve Rohozinski, R. (2011). “Stuxnet and the Future of Cyber War”, *Survival: Global Politics and Strategy*, 53 (1) (28 Haziran 2011), 23-40.

Geers, K. (2013). “The Cyber Threat to National Critical Infrastructures: Beyond Theory”, *International Journal of Intelligence and Counter Intelligence*, 26 (3), 453-481.

- Gibson, W. (1984). *Neuromancer*, Ace Books: New York.
- Halliday, J. (2010). “Stuxnet Worm is Aimed to Sabotage Iran’s Nuclear Ambition, New Research Shows”, *The Guardian*, 16.11.2010,
<https://www.theguardian.com/technology/2010/nov/16/stuxnet-worm-iran-nuclear>.
(26.02.2022)
- Küpeli, M. Ş. (2016). “Dış Politika Aracı Olarak Yaptırımlar: İran’a Uygulanan Yaptırımların Etkileri”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 3 (1), 97-135.
- Kyong Chun, W. H. (2006). *Control and Freedom: Power and Paranoia in the Age of Fiber Optics*, Cambridge: MIT Press.
- Langner, R. (2010). “The Big Picture”, 19.11.2010, <https://www.langner.com/2010/11/the-big-picture/> (25..2.2022)
- Lachow, I. (2009). “Cyber Terrorism: Menace or Myth?”, F. D. Kramer ve diğerleri (Ed.), içinde *Cyberpower and National Security (437-464)*, Washington: National Defence University Press.
- Lunker, M. “Cyber Law: A Global Perspective”, Privacy and Cyber Crime Institute Report.
file:///C:/Users/%C5%9Feyma/Downloads/Cyber_Laws_A_Global_Perspective.pdf (24.02.2022)
- Markoff, J. ve Singer, E. D. (2010). “In a Computer Worm, a Possible Biblical Clue”, *The New York Times*, 29.11.2010,
<https://www.nytimes.com/2010/09/30/world/middleeast/30worm.html> (27.02.2022)
- Mehta, S. (2015). “P5+1 Iran Nuclear Agreement: A Silver Lining in US-Iran Relations”, *Seton Hall Journal of Diplomacy and International Relations*, 16 (2), 101-116.
- Nagesh, G. (2010). “Iran Says Stuxnet Damaged Its Nuclear Program”, *The Hill*, 29.11.2010,
<https://thehill.com/policy/technology/130965-iran-says-stuxnet-damaged-its-nuclear-program>
(26.02.2022)
- Nye, J. S. (2010). “Cyber Power”, *Belfer Center for Science and International Affairs*, Mayıs 2010.
- Rezaei, F. (2017). “Iran’s Nuclear Agreement: The Three Specific Clusters of Concerns”, *Insight Turkey*, 20 (2), 167-199.
- Rudner, M. (2013). “Cyber-Threats to Critical National Infrastructure: An Intelligence Challenge”, *International Journal of Intelligence and Counter Intelligence*, 26 (3), 453-481.
- Sanger, D. E. (2010). “Iran Fights Malware Attacking Computers”, *The New York Times*, 25.09.2010,

<https://www.nytimes.com/2010/09/26/world/middleeast/26iran.html> (25.02.2022)

Schneier, B. (2010). "Threat of 'Cyberwar' Has Been Hugely Hyped", *CNN*, 07.07.2010,

<http://edition.cnn.com/2010/OPINION/07/07/schneier.cyberwar.hyped/index.html?iref=allsearch> (21.02.2022)

Seyrafi, S. ve Ranjbarian, A. H. (2018). "The US' Withdrawal from the Iran Nuclear Agreement: A Legal Analysis with Special Reference to the Denuclearization of the Korean Peninsula", *Journal of East Asia and International Law*, 11 (2), 267-291.

Sumra, I. A., Hasbullah, H.B., Ab Manan, J. L. (2014). "Attacks on Security Goals (Confidentiality, Integrity, Availability) in VANET: A Survey", Saira Andleep Gillani ve diğ erleri, içinde *Vehicular Ad-hoc Networks for Smart Cities*, Singapore: Springer.

<file:///C:/Users/len/Downloads/iwvsc07.pdf>

Tutorialpoint (2016). Ethical Hacking, s.3.

https://www.tutorialspoint.com/ethical_hacking/ethical_hacking_tutorial.pdf (23.02.2022)

PAZARLAMADA YAPAY ZEKA UYGULAMALARI

Ece Özer Çizer¹, Yıldız Teknik Üniversitesi

ÖZET

Son yılların en popüler yaratıcı yeniliklerinden biri yapay zekadır. Birçok sektörde etkileri görülen yapay zeka uygulamaları pazarlama disiplini de etkisi altına almıştır. Bu çalışmada ise pazarlama alanındaki yapay zeka çalışmalarının literatüre yansımalarını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Web of Science veri tabanından konusunda “marketing” (pazarlama) ve “artificial intelligence” (yapay zeka) anahtar kelimeleri birlikte yer alan 437 makale seçilerek R programı yardımıyla analiz edilmiştir. Analizlerde yükselen trendler, en çok çalışılan konular ve en ilgili kaynaklar gibi bulgular ortaya konmuştur. Çalışma, mevcut literatürün özetini sunması ve gelecek çalışmalara yol gösterici olması açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Pazarlama, Yapay Zeka, Big Data

Giriş

Dijital çağda gelişen teknolojiler ve bu teknolojilerin iş süreçlerine entegrasyonu, işletmelerin çalışma biçimlerini değiştirmiştir (Barrett vd., 2015). Artan dijitalleşme ile nesnelerin interneti, blok zincir teknolojisi, büyük veri ve yapay zeka gibi yıkıcı yenilik olarak anılan teknolojik yenilikler iş süreçlerinin dijital dönüşüm geçirmelerinin önünü açmıştır (Verma vd., 2021). Bu yıkıcı yeniliklerden biri olan yapay zekadan eğitim, sağlık sektörü, üretim, e-ticaret ve pazarlama başta olmak üzere birçok sektörde aktif olarak yararlanılmaya başlanmıştır. Yapay zeka sadece iş süreçleriyle sınırlı kalmayıp insan hayatının da önemli bir parçası haline gelmiştir. Özellikle içinde yaşadığımız Endüstri 4.0 döneminde yapay zeka tabanlı ürün ve hizmetler oldukça yaygınlaşmıştır (Nikitas vd., 2020). Günlük hayatta sahip olduğumuz ve kullandığımız tüm akıllı cihazlar geliştirilmiş yapay zeka algoritmalarını kullanmaktadırlar. Siri, Alexa gibi dijital sesli asistanlar, e-ticaret platformlarındaki sohbet robotları günlük hayatta en sık kullanılan yapay zeka oluşumlarından bazılarıdır.

Yapay zekanın insan yaşamının bir parçası haline gelmesi pazarlama uygulayıcılarının yapay zeka algoritmalarına verdikleri önemi daha da arttırmıştır (Paschen vd., 2019). Pazarlama kapsamında yapay zeka kullanımı, tüketicilerin en iyi satın almayı yapabilmesi için oluşturulan algoritmalarından, kullanıcı deneyimini analiz ederek öneriler sunan sanal alışveriş asistanlarına

---

¹ Araştırma Görevlisi. Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

kadar geniş bir yelpazede ele alınmaktadır. Pazarlama uygulayıcıları mevcut müşteri portföylerini genişletmek, mevcut müşterilerini elde tutmak ve işletmelerinin sürdürülebilirliğini sağlamak için yapay zeka algoritmalarından yararlanmaktadırlar (Sima vd., 2020). Bu yapay zeka algoritmaları hedef kitleye yönelik doğru ürün ve hizmetleri sunarak, işletmelerin rakiplerine karşı rekabet avantajı kazanmasına da yardımcı olmaktadır. Yapay zekaya dayalı iş modelleri odağına müşteriye koyan bir yaklaşım güderek işletmelerin büyümelerinde kilit rol oynamaktadırlar.

Pazarlama uygulamalarındaki yapay zeka kullanımının yanı sıra pazarlama literatüründe de yapay zeka uygulamalarına yönelik çalışmalar ivme kazanmıştır (Verma vd., 2021). Pazarlama literatürde yer alan yapay zeka çalışmalarının kapsamını ve çerçevesini çizmek, dünden bugüne gelişimini belirlemek gelecekteki çalışmalara yol göstermek için oldukça önem taşımaktadır. Bu doğrultuda çalışma kapsamında Web of Science veri tabanında, konusunda “marketing” (pazarlama) ve “artificial intelligence” (yapay zeka) anahtar kelimeleri birlikte yer alan 437 makale seçilerek R programı yardımıyla analiz edilmiştir. Analiz sonucunda pazarlama literatüründe yer alan yapay zeka uygulamalarına ilişkin kapsamlı bir çerçeve oluşturmak amaçlanmıştır. Analizlerden elde edilen bulgular doğrultusunda 2018 yılı itibariyle pazarlamada yapay zeka konulu çalışmaların hızla arttığı görülürken, literatürdeki çalışmaların son yıllarda “sürdürülebilirlik”, “arttırılmış gerçeklik” ve “gözetleme” gibi konulara odaklandığı ve bu konular üzerinde en çok çalışma yapan ülkenin ise Amerika Birleşik Devletleri olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın bulgularının özellikle gelecek çalışmalar için odaklanılması gereken konuları, alanla ilgili en çok yararlanılan makaleleri ve dergileri ortaya koyması literatürdeki mevcut durumun özet tablosunu çizerek literatüre katkı sağlamaktadır.

Çalışmanın Arkaplanı

Yapay zeka kavramı

Yapay zeka en basit haliyle makinelerin sahip olduğu zeka biçimidir (Fetzer, 1990). Bu zeka türü, makinelerin kendilerine kodlanan hedeflere uygun olarak hareket etmelerini sağlayan akıllı sistemlerden oluşur. Russel ve Norvig'e (2016) göre yapay zeka, insan zihninin bilişsel ve duyuşsal işlevlerini simüle eden makineleri tanımlamaktadır. Yapay zeka, üzerinde sürekli çalışılan ve günden güne geliştirilen bir kavramdır. Yapay zeka denilince her ne kadar ilk akla gelen akıllı robotlar olsa da, yapay zekanın kullanım alanını sadece robotlar ile kısıtlı tutmak yanlış olacaktır. İnsan zekasının sınırlı kaldığı durumlarda sürekli öğrenme ve etkin problem

çözme yeteneğine ihtiyaç duyulan her tür makine ve yazılımda yapay zeka kullanılmaktadır (Stine vd., 2019). İşlenmesi gereken çok miktarda veri olduğunda yapay zeka sistemleri saniyeler içinde gerekli verileri toplayarak kolayca analiz edebilmektedir. Google, Amazon, Meta gibi şirketlerin kullandığı yapay zeka sistemleri insanlar tarafından analiz edilmesi imkansız olan büyük verileri toplamakta, işlemekte ve depolamaktadırlar. Üstelik verilen komuta göre bu işleyiş her bir veri için aynı ya da farklı zamanlarda da yürütülebilmektedir.

Yapay zeka sistemleri, çevrelerini gözlemlemek ve tepki vermek için tasarlanmışlardır (Lv vd., 2021). Bu sistemler çevreyi algılayarak ona göre hareket ederler. Bu şekilde ortaya çıkabilecek olasılıkları göz önünde bulundurarak tepki verirler. Örneğin bir yapay zeka sistemi daha önce topladığı verilerden yola çıkarak bir makinenin arıza süresini ya da trafik verilerini analiz ederek eve gitmek için gerekli olan süreyi tahmin ederek kullanıcıyı bilgilendirmektedir.

Günümüzde sayısız sektör içerisinde kendisine yer bulan yapay zeka sistemleri geliştirilirken, farklı sektörlerin oluşmasını, büyük veri analitiği çalışmalarının, makine öğrenimi tekniklerinin, metaverse, sanal dünyalar ve artırılmış gerçeklik gibi büyük yeniliklerin gelişimini de tetiklemiştir.

Yapay Zekanın arkasında üç temel kavram vardır. Bu temel kavramlar makine öğrenimi, derin öğrenme ve sinir ağlarıdır (Bini, 2018). Bu kavramlar, veri madenciliği, doğal dil işleme ve yazılımların daha da geliştirilmesine öncülük etmektedir. Yapay zeka ve makine öğrenimi birbirinin yerine geçebilir terimler gibi görünse de, yapay zeka makine öğrenimi de içeren daha geniş bir kavramdır. Derin öğrenme mekanizması, yapay sinir ağları ilkesine dayanmaktadır. Bu ağlar insan biyolojisinden ilham alınarak geliştirmiştir.

Yapay sinir ağları üç katman içermektedir. Bu katmanlar girdi katmanı, gizli katman ve çıktı katmanı olarak adlandırılmaktadır. Bu katmanlar binlerce, bazen milyonlarca düğüm içermektedir. Yapay zeka, sinir ağları kavramları aracılığıyla insan zihnini taklit etmektedir. Bir insanın düşündüğü gibi düşünür ve sorunları çözmek için buna göre hareket eder (Verma ve Sharma, 2021).

Pazarlama alanında yapay zeka uygulamaları

Yapay zeka ile ilgili çalışmalar her alanda olduğu gibi pazarlama alanında da sıklıkla gerçekleştirilmektedir. Özellikle pazarlama faaliyetlerinin etkinliği ve verimliliğini arttırmak amacıyla yapay zeka sistemlerinden yararlanılmaktadır. Özellikle odağına insanı alan

sektörlerde gerçekleştirilen yapay zeka çalışmaları ile müşteri deneyimini iyileştirmek amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda yapay zeka destekli sohbet robotları (Nguyen ve Sidorova, 2018), müşteri alışkanlıkları, satın alma sıklıkları, neleri beğenip neleri beğenmediklerine ilişkin yapay zeka temelli analizler (Chatterjee ve diğerleri, 2019), müşteri ilişkileri yönetiminde yapay zeka kullanıcı arayüzler (Seranmadevi & Kumar, 2019), yapay zeka ve nesnelerin interneti temelli akıllı perakende mağazaları (Sujata ve diğerleri, 2019) ve e-ticarette tüketicilerle markaların arasındaki ilişkiyi güçlendirmek beş duyuya da hitap eden yapay zeka destekli sistemler (Sha ve Rajeswari, 2019) üzerinde çalışılan başlıca alanlardır.

Bu çalışmada, yapay zeka uygulamaları pazarlama kapsamında incelenirken ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma olmak üzere her bir pazarlama karması unsuru çerçevesinde ele alınmıştır.

Üründe yapay zeka

Pazarlamada başarılı olmak için müşteri odaklı olmak, müşteri ihtiyaçlarını karşılamak için doğru ürün ve hizmetleri üretmek son derece önemlidir. Üretilecek ürün tasarımı ve fonksiyonelliğinin başarısı ölçülürken müşteriyi ne ölçüde memnun ettiğinin tespit edilmesi gerekmektedir. Müşteri memnuniyetinin tespiti, daha iyi ürün tasarımlarının geliştirilmesi, müşterilerin istediği özelliklerin belirlenmesi, hangi ürünlerin elektronik ortamda daha çok arandığı ve satın alındığı gibi ürüne ilişkin birçok sorunun tespiti ve çözümünde yapay zeka tabanlı pazarlama araçlarından yararlanılmaktadır (Huang ve Rust, 2021). Yapay zeka tabanlı pazarlama araçları müşteriler için doğru ürünlerin bulunmasını da kolaylaştırmaktadır. Ayrıca bu sistemler müşterilere ürünleri ihtiyaçları doğrultusunda kişiselleştirme olanağı da sunmaktadır. Yapay zeka tabanlı pazarlama araçları her bir müşterisine ilişkin arama kayıtlarını, daha önceki siparişlerini ve favori ürünlerini, müşterinin sepetine ekleyip almaktan vazgeçtiği ürünleri, müşterinin hangi ürünü ne sıklıkla aldığı gibi bilgileri veri depolama sistemine kaydederek analiz etmektedir (Forrest ve Hoanca, 2015). Analizler sonucunda periyodik olarak alınması gereken ürünleri hatırlatma, favori ürünlerin stok durumları ve fiyat düşüşleri hakkında da müşteriye bilgi vermektedir.

Fiyatlandırmada yapay zeka

Pazarlama planlamasında doğru fiyatlandırma kararlarının verilmesi uzun vadede başarı elde etmek isteyen şirketler için önem arz etmektedir. Bir ürüne ilişkin fiyatlandırma politikası belirlenirken o ürünün nihai fiyatını belirleyecek çeşitli unsurların da göz önünde

bulundurulması gerekmektedir. Özellikle talebe dayalı fiyatlandırma kararları alınırken talebin değişkenliğinin anlık olarak takip edilerek fiyatta da güncelleme yapılmalıdır. Yapay zekaya dayalı fiyatlandırma sistemleri değişen koşulları dikkate alarak gerçek zamanlı dinamik fiyatlandırma yapmayı sağlamaktadır (Lu vd., 2018). Makine öğrenmesi prensibiyle çalışan bu sistemler sayesinde bir elektronik ticaret sitesinde yer alan ürünün fiyatı, aynı ürünün diğer sitelerdeki fiyatlarıyla karşılaştırılarak kolaylıkla ve hızla değiştirilebilmektedir (Gupta ve Pathak, 2014).

Dağıtımda yapay zeka

Müşteri temelli pazarlama karması kapsamında ürünlere erişim ve ürünlerin bulunabilirliği müşteri memnuniyetinin sağlanmasını sağlayan temel bileşenlerdendir. Bu temel bileşenlerin ortaya konması için ürün dağıtımının en iyi şekilde planlanması gerekmektedir. İyi planlanmış bir dağıtım sisteminde lojistik, depolama, envanter yönetimi, nakliye ve dağıtım sistemindeki paydaşlar arası ilişkiler de dahil olmak üzere dağıtımla ilgili birçok konuda oluşabilecek sorunlara ilişkin çözüm üretilmesi gerekmektedir (Vergheze ve Lewis, 2007). Oluşabilecek sorunların oluşmasını engellemek, oluşan sorunların en hızlı şekilde çözümünü sağlamak için dağıtımda da yapay zeka sistemlerinden yararlanılmaktadır.

Yapay zeka sistemleri paketleme için mekanik robotlar, hızlı teslimat için dronlar, sipariş takibi ve yeniden sipariş verme prosedürlerini kolaylaştırmak için nesnelerin internetini kullanarak çeşitli dağıtım çözümleri sunmaktadırlar (Huang & Rust, 2020). Dağıtım sürecinin standart ve mekanik hale getirilmesi hem tedarikçilere hem de müşterilere kolaylık sağlamaktadır. Dağıtım yönetimindeki yapay zeka sistemlerinin sunduğu ürüne ilişkin kolaylıkların yanı sıra bu sistemler ayrıca hizmet bağlamında da çeşitli fırsatlar sunmaktadırlar. Hizmet sektöründe sıklıkla kullanılan insansız robotlar müşteri karşılama, sipariş alma ve hizmet sunma konularında müşteri ile etkileşim kurmaktadırlar. Bu etkileşim sürecinin başarıyla tamamlanması ve yüksek müşteri memnuniyeti elde edilmesi içinse yapay zeka sistemleri ile hizmet sürecinin otomasyonun gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Tutundurmada yapay zeka

Pazarlama karması unsurlarından biri olan tutundurma yönetimi en klasik haliyle satış yönetimi, reklam yönetimi, halkla ilişkiler, kişisel satış ve doğrudan pazarlama öğelerini içermektedir (Maina ve Afande, 2015). İş süreçlerindeki dijitalleşme ile bu öğelerde de dijital dönüşüm gerçekleşmeye başlamıştır. Değişip dijitalleşen dünyada başrol olan müşteri ulaşmak

istediği içeriğe, yere ve zamana kendisi karar vermektedir. Yapay zeka sistemleri müşterinin profiline, beğendiği ve beğenmediği içeriklere, takip ettiği hesaplara, üye olduğu topluluklara dayanarak her bir müşteriye özel tutundurma politikası uygulamaktadır (Huang & Rust, 2020). Yapay zekaya dayalı tutundurma sistemleri anlık olarak müşteriye sunulan içeriği ve mesajı optimize edebilmektedir. Ayrıca müşteriden topladığı kişisel verileri de yapay zeka algoritmaları ile gerçek zamanlı olarak izleyip, kaydedebilmektedir. Özellikle sosyal medya kanallarındaki yorumlar, beğeniler ve takipler gibi tüketici tarafından oluşturulan içeriklerden yola çıkılarak gerçekleştirilecek netnografik araştırmalar ile pazarlama insanları pazarlama stratejilerini ve kullanacakları algoritmaları düzenleyebilmektedirler (Shao vd., 2015).

Yöntem ve Bulgular

Çalışma kapsamında yürütülen bibliyometrik analiz çerçevesinde, Web of Science veri tabanında, konusunda “marketing” ve “artificial intelligence” anahtar kelimeleri birlikte yer alan 437 makale seçilerek R programı yardımıyla analiz edilmiştir.

Şekil 1’de veri setinde en çok tekrar eden 47 kelimedenden oluşan kelime bulutuna yer verilmiştir. Kelime bulutunda tekrar sıklığı en fazla olan kelimeler daha büyük punto ile gösterilmektedir. “yapay zeka”, “pazarlama” ve “makine öğrenimi” kelimeleri veri setindeki en sık tekrar eden kelimelerdendir. Bu kelimeler sıklıkları çok olduğu için kelime bulutundaki diğer kelimelerin boyutunu bozmaması açısından veri setinden çıkarılmıştır. Şekle göre en çok tekrar eden kelimelerin ardından “büyük veri”, “dijital pazarlama” ve “sosyal medya” kelimelerinin geldiği görülmektedir.

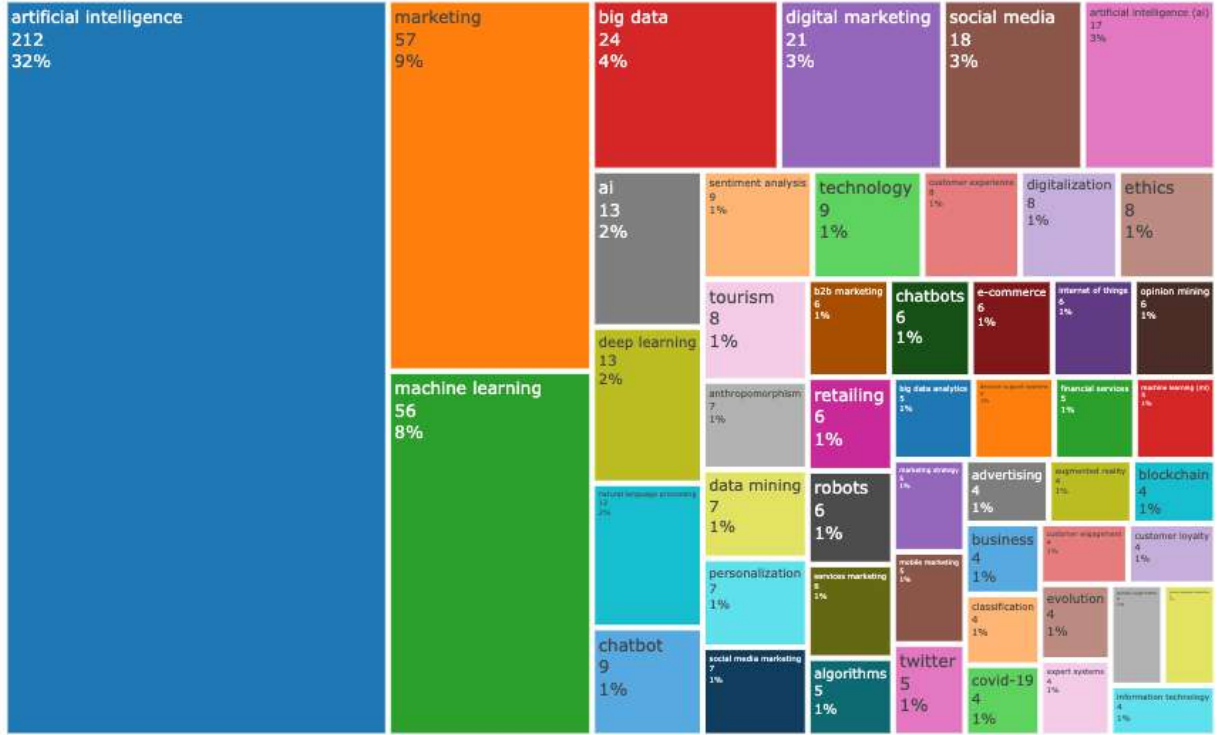
Şekil 1

Kelime Bulutu

Kelime bulutunun ardından veri setinde yer alan en çok tekrar eden 50 kelimenin sıklıklarını görmek için kelime ağacından yararlanılmıştır. Şekil 2’de yer alan kelime ağacına göre derin öğrenme, doğal dil işleme, sohbet robotları ve duygu analizi gibi kavramların da yapay zeka ve pazarlama konulu çalışmalarda sıklıkla kullanılan kavramlar olduğu görülmektedir.

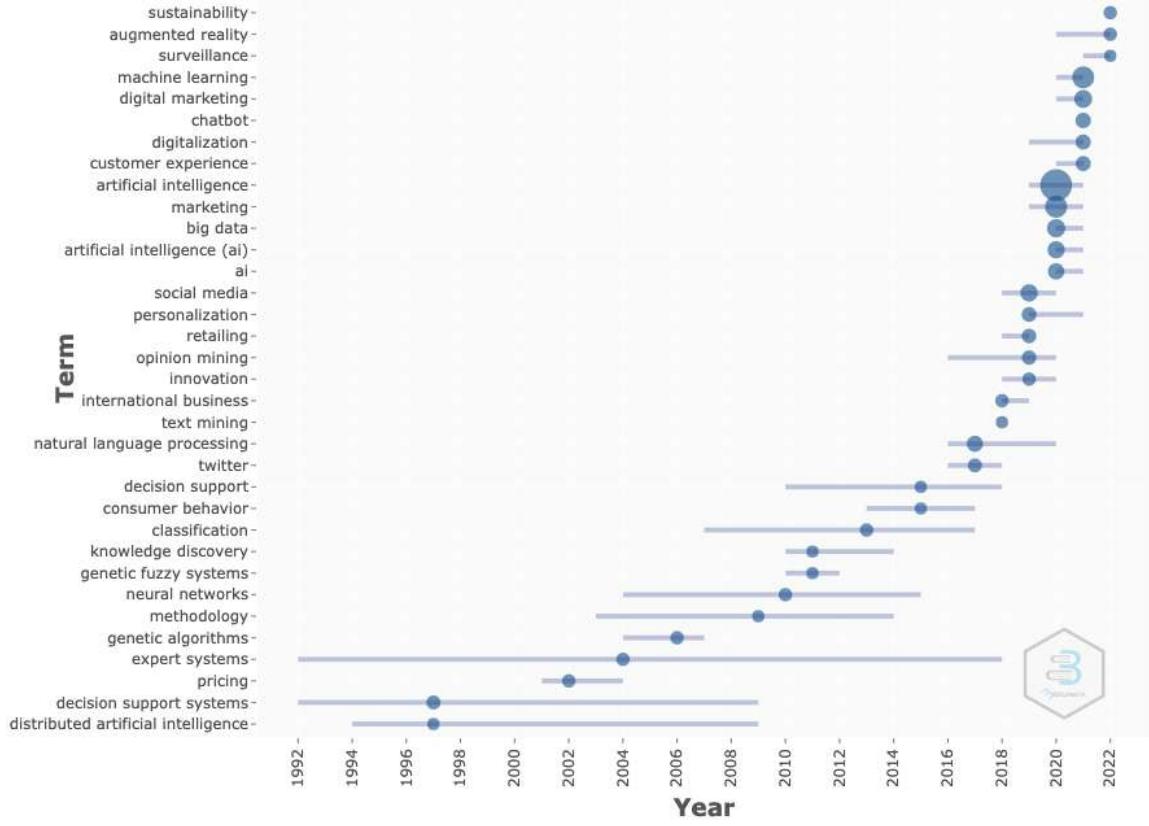
Şekil 2
Kelime Ağacı

Pazarlamada yapay zeka konulu çalışmalara ilişkin trend konular incelendiğinde çalışmalar 30 yıllık periyoda dağılsa da, son beş yılda gerçekleşen çalışmaların konu çeşitliliğinin daha fazla olduğu görülmektedir. Özellikle son yıllarda popülerliği artan sürdürülebilirlik, artırılmış gerçeklik ve gözetleme konularında çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Şekil 3

Yıllara Göre Trend Konular

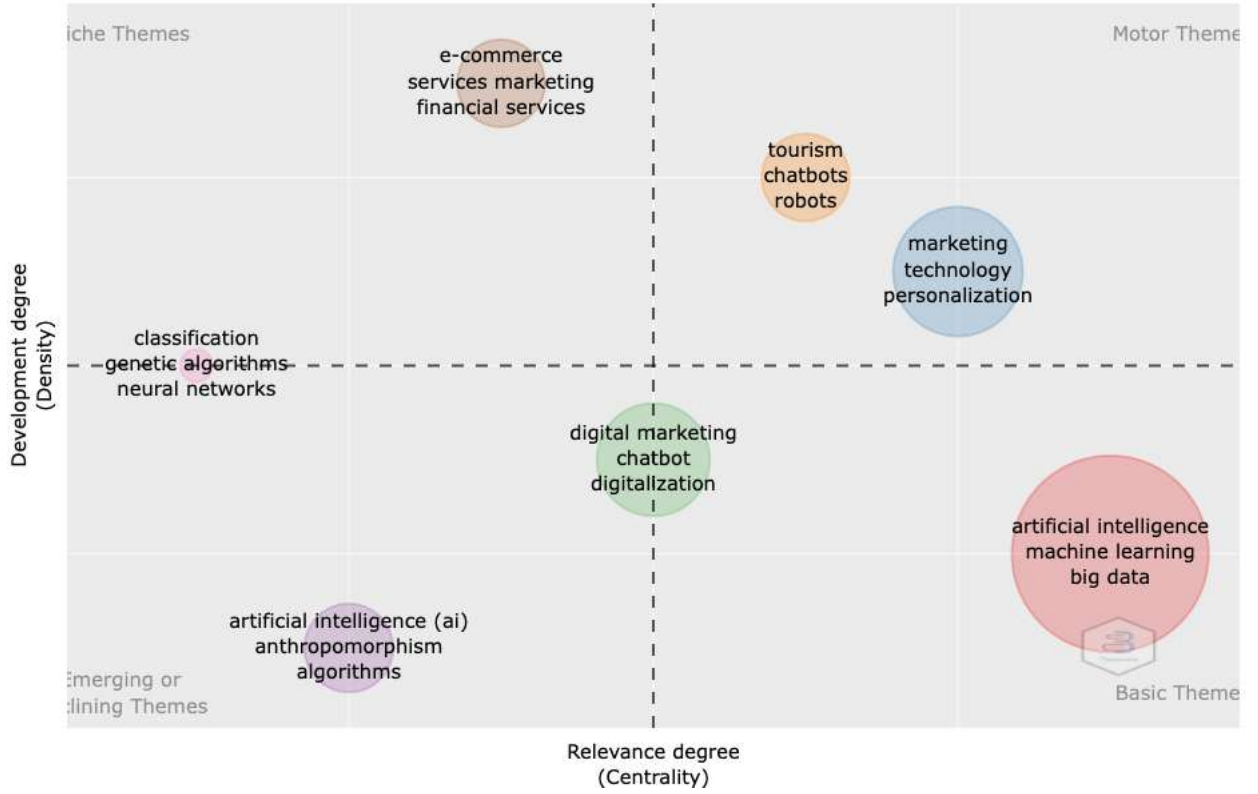
Veri setine ilişkin tematik haritaya Şekil 4’te yer verilmiştir. Tematik haritalar motor, temel, niş ve gelişmekte ya da azalmakta olan bölgeler olmak üzere dört eksene ayrılmaktadırlar. Çalışma kapsamında elde edilen tematik harita incelendiğinde, tematik haritanın sağ üst köşesinde yer alan motor temaların “turizm”, “sohbet robotları” ve “robotlar” ile “pazarlama”, “teknoloji” ve “kişileştirme” olmak üzere iki ayrı grupta yoğunlaştığı görülmektedir. Bu motor temalar belirli araştırılan kavramlar ile ilgili en çok çalışılan ve üzerinde en çok uzmanlığın kazanıldığı konuları ifade etmektedir.

Tematik haritanın sol üst köşesinde yer alan niş temalar ise üzerinde daha az çalışılan niş konuları içermektedir. Haritaya göre “e-ticaret”, “hizmet pazarlaması” ve “finans hizmetlerinin” birbirleri ile ilişki olarak da çalışılan niş temalardan olduğu görülmektedir. Ayrıca hem niş hem de gelişmekte ya da azalmakta olan temalar arasında “sınıflandırma”, “genetik algoritmalar” ve “doğal ağlar” konuları konumlanmıştır. Gelişmekte ya da azalmakta olan temalar tematik haritanın sol alt köşesinde yer almaktadır. Bu bölgede yer alan konular diğer konulara nazaran üzerinde daha az çalışılan ya da yeni çalışmaya başlanmış konulardır. Bu konular arasında “yapay zeka”, “antropomorfizm” ve “algoritmalar” yer almaktadır. Ayrıca

“dijital pazarlama”, “sohbet robotları” ve “dijitalleşme” konuları da hem gelişmekte ya da azalmakta olan temalar arasında yer alıp hem de temel temalar arasında konumlanmıştır. Tematik haritada pazarlama ve yapay zeka çalışmaları kapsamında en temel çalışılan konular ise “yapay zeka”, “arttırılmış gerçeklik” ve “büyük veri”dir.

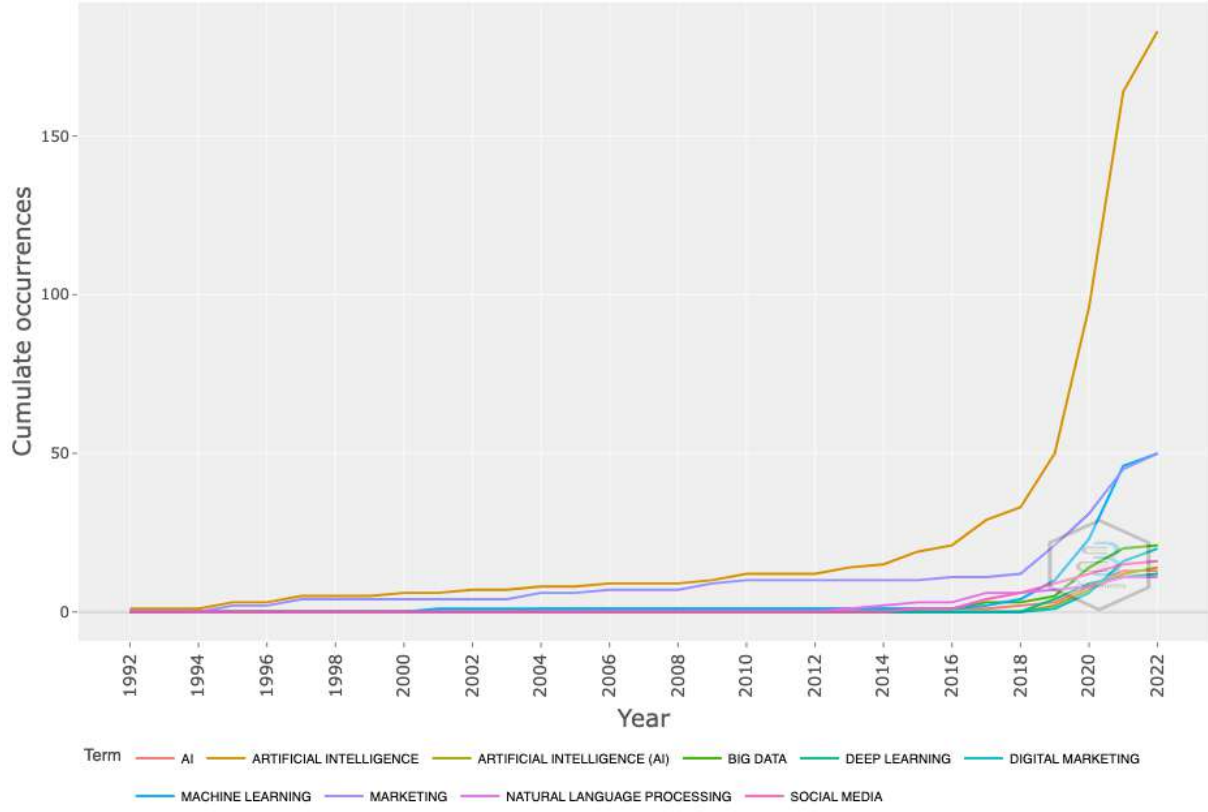
Şekil 4

Tematik Harita

Çalışmanın veri setindeki anahtar kelimelerin yıllara göre gelişimleri incelenerek Şekil 5’te gösterilmiştir. Şekil 5’e göre makale seçiminde de kullanılan “yapay zeka” ve “pazarlama” anahtar kelimelerinin haricinde son yıllarda “makine öğrenmesi”, “büyük veri” ve “dijital pazarlama” anahtar kelimelerinin kullanımında artış görülmektedir.

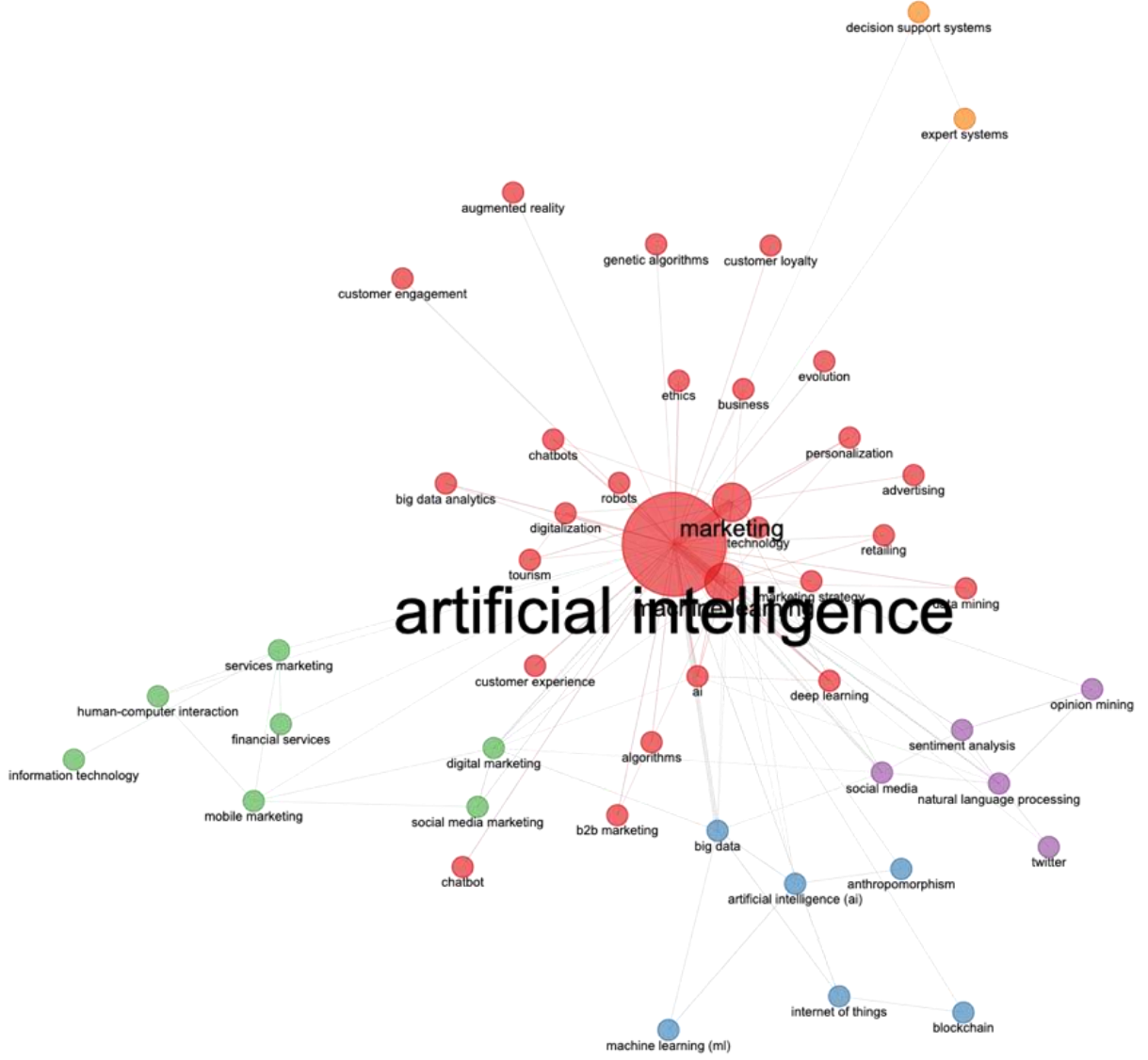
Şekil 5
Kelime Büyüme Grafiği

Literatürdeki çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin birbirleriyle olan ilişkileri incelenerek Şekil 6’da gösterilmiştir. Anahtar kelimeler beş ayrı kümeye ayrılmaktadırlar. Her alt küme ayrı renk ile renklendirilmiştir. Kırmızı küme “yapay zeka”, mavi küme “büyük veri” ve mor küme “duygu analizi” anahtar kelimeleri etrafında gruplanmıştır. Yeşil ve turuncu kümeler ise daha dağınık bir dağılım göstermektedirler.

Şekil 6

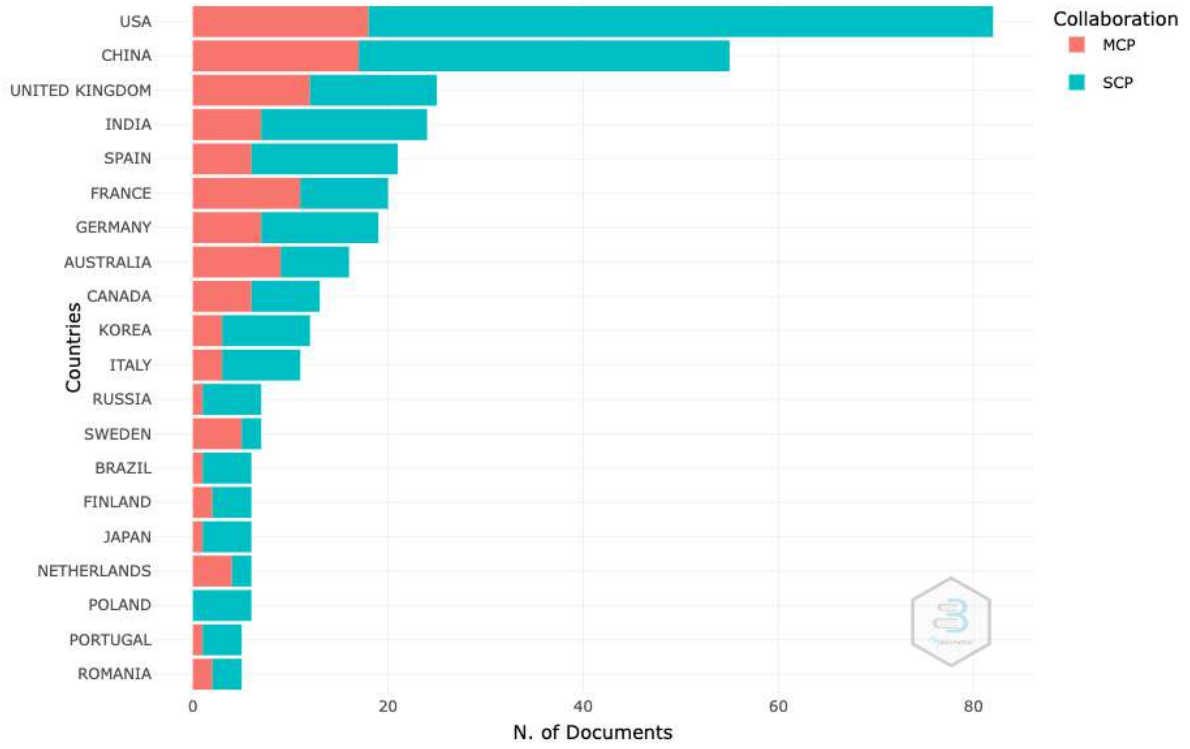
Anahtar Kelimelerin Birlikte Oluşum Ağı

Yayınlarla ilişkin sorumlu yazarların ülkeleri incelenmiş ve Şekil 7’de gösterilmiştir. Şekil 7’ye göre en çok yayına sahip ülkenin Amerika Birleşik Devletleri olduğu görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri’ni sırasıyla Çin, Birleşik Krallık ve Hindistan takip etmektedir. Tablodaki yeşil renkler yayınların tek ülkeli olarak yapıldığını gösterirken, turuncu renkli kısımlar ise çok ülkeli yayım sayısını ifade etmektedir.

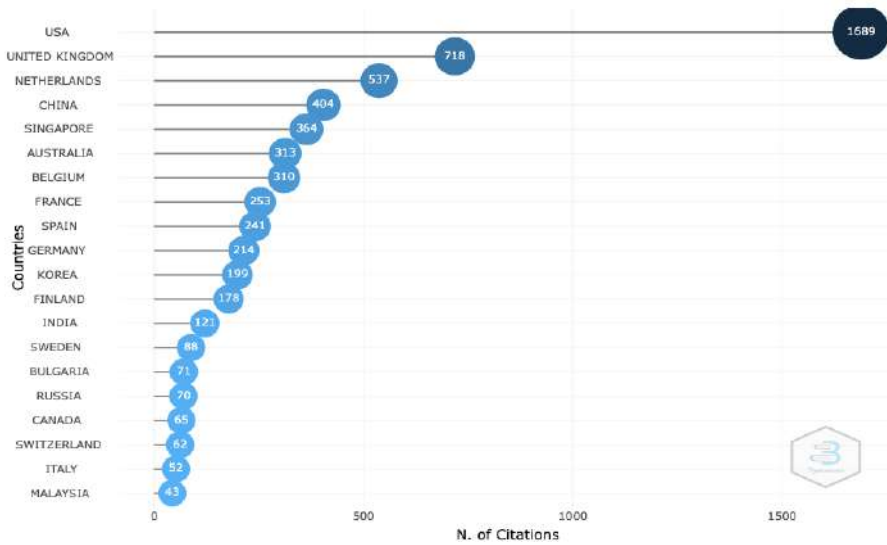

Şekil 7
Sorumlu Yazarın Ülkesi

En çok atıf alan ülkeler Şekil 8’de gösterilmiştir. Şekil 8’e göre Amerika Birleşik Devletleri en çok atıf yapılan ülke konumundadır. Birleşik Krallık, Hollanda ve Çin de diğer en çok atıf yapılan ülke konumundadırlar.

Şekil 8
En Çok Atıf Alan Ülkeler

Pazarlama ve yapay zeka kapsamında gerçekleştirilen çalışmalar yayınlanırken tercih edilen en popüler dergiler araştırılmıştır. Şekil 9’da yer alan en ilgili kaynaklar tablosuna göre sırasıyla “Industrial Marketing Management”, “Australasian Marketing Journal”, “Technological Forecasting and Social Change” ve “Journal of Business Research” dergileri en popüler bilimsel dergilerdir.

Şekil 9
En İlgili Kaynaklar

Çalışma kapsamında en çok atıf yapılan kaynaklar incelenmiştir. En çok atıf yapılan 20 kaynak Tablo 1’de gösterilmektedir. Tablo 1’e göre Wu ve diğerlerinin 394 atıf sayısı ile “Computer-based personality judgments are more accurate than those made by humans” isimli makalesinin en çok atıf alan makale olduğu görülmektedir. En çok atıf alan diğer kaynakların ise sırasıyla Golovin ve diğerlerinin “Adaptive submodularity: Theory and applications in active learning and stochastic optimization” isimli makalesi ve Akehurst’un “User generated content: the use of blogs for tourism organisations and tourism consumers” isimli makalesi olduğu görülmektedir.

Tablo 1
En Çok Atıf Alan Kaynaklar

Yayın	DOI	Atf
WU YY, 2015, P NATL ACAD SCI USA	10.1073/pnas.1418680112	394
GOLOVIN D, 2011, J ARTIF INTELL RES	https://www.jair.org/index.php/	245
AKEHURST G, 2009, SERV BUS	10.1007/s11628-008-0054-2	234
BUREZ J, 2009, EXPERT SYST APPL	10.1016/j.eswa.2008.05.027	234
DAVENPORT T, 2020, J ACAD MARKET SCI	10.1007/s11747-019-00696-0	217
GUTTMAN RH, 1998, KNOWL ENG REV	10.1017/S0269888998002082	217
JIANG YY, 2020, INT J CONTEMP HOSP M	10.1108/IJCHM-03-2020-0237	204
PORIA S, 2014, KNOWL-BASED SYST	10.1016/j.knosys.2014.05.005	187
BUHALIS D, 2019, J TRAVEL TOUR MARK	10.1080/10548408.2019.1592059	153
DWIVEDI YK, 2021, INT J INFORM MANAGE	10.1016/j.ijinfomgt.2020.102168	139
KIM JW, 2001, INT J ELECTRON COMM	10.1080/10864415.2001.11044215	99
BELANCHE D, 2020, SERV IND J	10.1080/02642069.2019.1672666	97
COGLIANESE C, 2017, GEORGETOWN LAW J	https://scholarship.law.upenn.edu	94
PORIA S, 2015, IEEE COMPUT INTELL M	10.1109/MCI.2015.2471215	92
STEINHOFF L, 2019, J ACAD MARKET SCI	10.1007/s11747-018-0621-6	90
KUMAR V, 2019, CALIF MANAGE REV	10.1177/0008125619859317	78
LALL P, 2008, IEEE T COMPON PACK T	10.1109/TCAPT.2008.916853	72
BAESENS B, 2004, EUR J OPER RES	10.1016/s0377-2217(03)00043-2	68
HOYER WD, 2020, J INTERACT MARK	10.1016/j.intmar.2020.04.001	68
CAMBRIA E, 2015, NEUROCOMPUTING	10.1016/j.neucom.2014.01.064	66

Sonuç

Yıkıcı yenilikler çağlar boyu çeşitli sektörleri yok ederken, yeni alanların oluşumuna da ortam hazırlamıştır. Pazarlama miyopluğundan kurtulup yıkıcı bir yeniliğe uyum sağlamak ise sektörlerin ve işletmelerin daha uzun ömürlü olmasını sağlamıştır. Nesnelerin interneti, büyük veri analitiği, blok zinciri ve yapay zeka gibi yıkıcı teknolojiler, hem sektörlerin hem de işletmelerin çalışma biçimlerini değiştirmiştir. En son yıkıcı yeniliklerden biri olan yapay zekadan üretim, sağlık sektörü, tarım, lojistik ve pazarlama başta olmak üzere birçok alanda yararlanılmaya başlanmıştır. Sektörlerde yapay zeka kullanımında artış görülürken, hem akademik hem de uygulama açısından da sektör ve akademi işbirliğinde yapay zeka uygulamalarına yönelik iyileştirmeler yapılmaktadır. Bu çalışma kapsamında da literatürde en çok yer bulan, popülerliğini yitirmiş ya da giderek üzerinde çalışma sayısı artan konuları belirlemek gerek akademik gerekse sektörel açıdan önemli olan alanların belirlenmesi açısından önem taşımaktadır.

Çalışma kapsamında Web of Science veri tabanından alınan ve konusunda “yapay zeka” ve “pazarlama” anahtar kelimelerini içeren 437 makale seçilmiştir. Seçilen makaleler R programı yardımıyla analiz edilmiştir. Analiz sonuçları görselleştirilerek çalışmada yer yer verilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda “yapay zeka”, “makine öğrenimi” ve “büyük veri” kavramlarının literatürdeki çalışmalarda sıklıkla kullanıldığı görülse de son yıllarda önemi artan “sürdürülebilirlik”, “arttırılmış gerçeklik” ve “gözetleme” konularında çalışmalar olduğu da görülmektedir. Ayrıca tematik harita incelendiğinde “turizm-sohbet robotları-robotlar” gibi sıklıkla birlikte çalışılan bazı konuların bir arada kümelendiği görülmektedir. Çalışmanın bulgularına göre literatüre en çok katkı sağlayan ve en çok atıf alan ülkenin Amerika Birleşik Devletleri olduğu ve konuya ilişkin en çok yayın yapılan derginin “Industrial Marketing Management” olduğu da ortaya konmuştur.

Çalışmanın bulgularından yola çıkılarak gelecekteki araştırmalar ve araştırmacılar için çeşitli öneriler sunulmaktadır. Araştırma kapsamında en çok çalışılan konuların yanı sıra daha güncel olarak çalışılan konularda da çalışmalar yapılması literatürdeki boşluğu doldurmak ve literatüre katkı sağlamak amacıyla önerilmektedir. Bu doğrultuda ilk olarak özellikle küresel çapta önemi artan sürdürülebilirlik çalışmalarının yapay zeka ve pazarlama kapsamında ele alınması ilk öneriler arasındadır. Yıllara göre trend konular grafiğine göre çalışma sayısının arttırılması gereken diğer bir konu ise arttırılmış gerçeklik alanında olmalıdır. Özellikle ayna dünyalar, dijital ikiz ve metaverse gibi kavramların popülerliğinin artması arttırılmış gerçeklik

kapsamında gerçekleştirilen çalışmaların sayısında ve niteliğinde de artışa yol açacaktır. Son olarak artan dijitalleşme, “gözetleme” gibi mahremiyet ihlaline ilişkin çeşitli sorunları da beraberinde getirmektedir. Dijital gözetleme kullanıcıların hareketlerini kısıtlamakta, mahremiyetlerinin ihlaline yol açmakta, hatta bazı durumlarda kullanıcıların yönlendirilmesine bile ortam yaratmaktadır. Bu konuda yapılacak çalışmalar ve önerilecek düzenlemeler hem akademik hem de sektörel açıdan önem taşıyacaktır.

KAYNAKÇA

- Barrett, M., Davidson, E., Prabhu, J., & Vargo, S. L. (2015). Service innovation in the digital age. *MIS quarterly*, 39(1), 135-154.
- Bini, S. A. (2018). Artificial intelligence, machine learning, deep learning, and cognitive computing: what do these terms mean and how will they impact health care?. *The Journal of arthroplasty*, 33(8), 2358-2361.
- Chatterjee, S., Ghosh, S. K., Chaudhuri, R., & Nguyen, B. (2019). Are CRM systems ready for AI integration? A conceptual framework of organizational readiness for effective AI-CRM integration. *The Bottom Line*, 32, 144–157.
- Fetzer, J. H. (1990). *What is artificial intelligence?*. In *Artificial intelligence: its scope and limits* (pp. 3-27). Springer, Dordrecht.
- Forrest, E., & Hoanca, B. (2015). Artificial intelligence: Marketing's game changer. *Trends and innovations in marketing information systems*, 45-64.
- Gupta, R., & Pathak, C. (2014). A machine learning framework for predicting purchase by online customers based on dynamic pricing. *Procedia Computer Science*, 36, 599-605.
- Huang, M. H., & Rust, R. T. (2020). A strategic framework for artificial intelligence in marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 49, 1–21.
- Huang, M. H., & Rust, R. T. (2021). A framework for collaborative artificial intelligence in marketing. *Journal of Retailing*.
- Lu, R., Hong, S. H., & Zhang, X. (2018). A dynamic pricing demand response algorithm for smart grid: reinforcement learning approach. *Applied Energy*, 220, 220-230.
- Lv, Z., Chen, D., Lou, R., & Alazab, A. (2021). Artificial intelligence for securing industrial-based cyber-physical systems. *Future generation computer systems*, 117, 291-298.
- Maina, P., & Afande, F. (2015). Effect of promotional mix elements on sales volume of financial institutions in Kenya: Case study of Kenya post office savings bank. *Journal of Marketing and Consumer Research*, 11.
- Nguyen, Q. N., & Sidorova, A. (2018). Understanding user interactions with a chatbot: A self-determination theory approach.

- Nikitas, A., Michalakopoulou, K., Njoya, E. T., & Karampatzakis, D. (2020). Artificial intelligence, transport and the smart city: Definitions and dimensions of a new mobility era. *Sustainability*, *12*(7), 2789.
- Paschen, J., Kietzmann, J., & Kietzmann, T. C. (2019). Artificial intelligence (AI) and its implications for market knowledge in B2B marketing. *Journal of Business & Industrial Marketing*.
- Russell, S. J., & Norvig, P. (2016). *Artificial intelligence: a modern approach*. Malaysia.
- Seranmadevi, R., & Kumar, A. (2019). Experiencing the AI emergence in Indian re- tail–Early adopters approach. *Management Science Letters*, *9*(1), 33–42.
- Sha Nazim, S, & Rajeswari, M (2019). Creating a Brand Value and Consumer Satisfaction in E-Commerce Business Using Artificial Intelligence with the Help of Vosag Technology.
- Shao, W., Jones, R. G., & Grace, D. (2015). Brandscapes: contrasting corporate-generated versus consumer-generated media in the creation of brand meaning. *Marketing Intelligence & Planning*.
- Sima, V., Gheorghe, I. G., Subić, J., & Nancu, D. (2020). Influences of the industry 4.0 revolution on the human capital development and consumer behavior: A systematic review. *Sustainability*, *12*(10), 4035.
- Stine, J., Trumbore, A., Woll, T., & Sambucetti, H. (2019). *Implications of artificial intelligence on business schools and lifelong learning*. Cambridge, MA: Academic Leadership Group.
- Sujata, M., Khor, K. S., Ramayah, T., & Teoh, A. P. (2019). The role of social media on recycling behaviour. *Sustainable Production and Consumption*, *20*, 365-374.
- Vergheese, K., & Lewis, H. (2007). Environmental innovation in industrial packaging: a supply chain approach. *International Journal of Production Research*, *45*(18-19), 4381-4401.
- Verma, S., Sharma, R., Deb, S., & Maitra, D. (2021). Artificial intelligence in marketing: Systematic review and future research direction. *International Journal of Information Management Data Insights*, *1*(1), 100002.

İŞ DÜNYASINDA TEKNOLOJİ İLE BİRLİKTE GELİŞEN YENİ BECERİLER VE İŞGÜCÜNDE DİJİTAL EŞİTSİZLİKLER

Sena Dönmez, Işık Üniversitesi
Doç. Dr. Aslı Tuncay Çelikel, Işık Üniversitesi

ÖZET

Endüstri 4.0 ile beraber oluşan teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak, iş dünyasında yaşanan değişim, yapay zekâ ve robotların iş dünyasında kullanımı ile birlikte çalışma hayatında değişimler yaşanmaktadır. Son iki senedir yaşanan pandemi, dijitalleşmeye son derece hız kazandırmış ve işgücü piyasası bu dijitalleşme sürecinden oldukça etkilenmiştir. Tüm bu gelişmeler, farklı mesleklerin oluşmasına imkân tanırken, bazı meslekleri tamamen ortadan kaldırmaktadır. Bu araştırma, yeni becerilerle birlikte işgücünün nasıl etkilendiği, hangi durumlarda iş kayıplarının ve işsizliğin meydana geldiğini vurgulamayı amaçlamaktadır. Öncelikle; teknolojide meydana gelen yenilikler ile ilgili literatür taraması yapılarak yeni meslekler, beceriler ve istihdam konuları ile ilgili değerlendirme yapılmıştır. Daha sonra ise; dijitalleşme ile birlikte ortaya çıkan eşitsizlikler, eğitim, işsizlik, meslek kayıpları, psikolojik boyut ve toplumsal cinsiyet boyutu ile ele alınmıştır. Bu anlamda, nitel araştırma yöntemi ile çalışanlarla yüz yüze görüşmeler yapılmış ve ucu açık sorular sorulmuştur. Sonuç olarak, Endüstri 4.0'ın yeni iş olanakları sağlamasının yanında, üretim, hizmet ve ticaret gibi farklı sektörlerde iş kayıplarını meydana getireceği ve eğitimsel anlamda kadınlara ve erkeklere eşit katkının sağlanamamasından ve coğrafi, etnik gibi durumlardan dolayı gelecekte bir eşitsizlik durumunun ortaya çıkacağı öngörülmektedir.

Anahtar kelimeler: Dijital eşitsizlik, Endüstri 4.0, Teknolojik Beceriler, Toplumsal Cinsiyet

Giriş

Günümüzde oldukça gündemde olan Endüstri 4.0 ve beceriler konusu, yeni meslek kolları doğacağını tahminlerken, çeşitli iş kayıplarının olmasına yol açabilecek bir devrim olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan çalışmalarda, daha çok Endüstri 4.0 ve edinilmesi gereken becerilere nasıl adapte olunacağı ve getirmiş olduğu imkânlardan bahsedilmektedir. Böylelikle, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan çok boyutlu bir inceleme yapılarak analiz edilmesinin, bu alanda farkındalık kazandıracığı düşünülmüştür. Bu anlamda, literatürdeki boşluğu tamamlamak adına, eşitsizlik konusu becerilerle birlikte ele alınmış ve vaka analizi metodu kullanılarak hizmet, ticaret ve üretim sektörleri ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. 16 ucu açık şekilde hazırlanmış soru, farklı meslek gruplarına göre gruplanarak oluşturulmuştur. Vaka analizi ile görüşmecilerin yaşadığı deneyimler ele alınarak değerlendirilmiş ve bir sentez oluşturulmuştur. Bu anlamda araştırma; toplumsal cinsiyet konusuna değinmekle birlikte,

nöroçeşitlilik, siyahilerin ve mültecilerin yaşadığı eşitsizliklere de değinerek ne tarz çözümler üretilebileceği açısından da kapsayıcı olacaktır.¹

Literatür Taraması

İngiltere’de başlayan Sanayi Devrimi ile sosyo-ekonomik anlamda değişiklikler yaşanmış olup emeğin yerini artık makineler almıştır. Böylelikle buhar gücü ile çalışan makinelerin kullanımında artışlar meydana gelmiştir (Mohajan, 2019, s.1-4). Ayrıca, demiryolu ile ilişkili olan ağların icadı gerçekleşmiş ve kanal gibi ileri düzey ulaşım sistemlerinden yararlanılmıştır. Dolayısıyla, iletişime daha çok imkân sağlanıp bankaların ve finansörlerin yükseliş yaşadığı bir döneme doğru gidilmiştir. Yaşam kalitesinde bir artışın meydana geldiği gözükse bile, salgınlar ile sınıf ayrımlarının olduğu bir dönem olmuştur (Roberts, 2015, s.1).

1850 ve 1914 yılları arasında gerçekleşen İkinci Sanayi Devriminde, fizik ve kimya alanlarında yapılan büyük buluşlar teknolojiye aktarılmış, elektriğin kullanılması ile birlikte Almanya, İngiltere ve ABD’de seri üretime geçilmiştir (Aksungar, 2021, s.1).

Üçüncü Sanayi Devrimi ise, 1969 yılında ARPANET diye ifade edilen “Gelişmiş Araştırma Projeleri Ajansı Ağında” gelişimin oluşması ile başlamıştır. Böylelikle internette meydana gelen ilerlemenin aynı zamanda bilgi çağına yansıdığı görülmüştür. Genel olarak Üçüncü Sanayi Devrimi, dağıtım, enerji ve üretim gibi alanlarda meydana gelen teknolojik ilerlemelerle oluşmuştur. Ayrıca, Üçüncü Sanayi Devrimi’nin bölgeler ile şehirleri planlama ve yönetme biçimimizi tamamen değişime uğrattığı dile getirilmiştir (Roberts, 2015, s.3).

Dördüncü Sanayi Devrimi ise, ilerleyen teknolojilerin insanın tecrübesinin özünü farklılaştığı bir gelecek vizyonunu da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla, Dördüncü Sanayi Devrimi çoğunlukla yenilik ile gelişimi ifade etmiştir (Barton, 2021, s.1). Bu noktada, teknolojik ilerleme, kuruluşların ve ülkelerin gelişmesine yardımcı olsa bile, insan emeği açısından olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir çünkü bu emek makinelerle ikame edilecektir. (Batinga ve Borges, 2022, s.1).

Son olarak, yapay zekâ da pek çok bireye olan ihtiyacı azaltabilir ya da ortadan kaldırabilir. Bireylerin işlerinde yapay zekânın nasıl bir etki bıraktığı noktasında, akademisyenlerin

---

¹ Araştırma kapsamında yürüttüğümüz görüşmelerin etik kurallar çerçevesinde gerçekleştiğini yazarlar olarak beyan ederiz.

motivasyon teorileri üzerinde de çalışmalar yapmalarının önemli olacağı belirtilmiştir (Jaiswal, Arun ve Varma, 2021, s.1-5).

Endüstri 4.0 bağlamında Yeni Beceriler ile İşgücündeki Gelişmeler

Bütün dünyada etkisini gösterecek olan Endüstri 4.0 çağı, getirdiği yeni becerilerle yeni iş kolları sunacak ve işgücünün gelişmesini sağlayacaktır. Öte yandan, fiziksel beceri gerektiren ya da otomasyon yoğun işler için riskli olacağı düşünülmektedir. Türkiye açısından ise, yetenek konusundaki bu dönüşüm için mevcut görevlerde çalışan 21,1 milyon insanın çalışmalarını sürdürürken çeşitli becerilerden de faydalanma zorunlulukları olacağı belirtilmiştir. Ayrıca, önemli ölçüde yeteneklerini yenileyecek olan ve işine son verilecek olan 7.6 milyon çalışan üzerinde ise, otomasyonun ve dijitalleşmenin artan bir etkisinin olacağı tahmin edilmiştir. Bu durumun nedeni ise tekrardan beceri elde etme zorunluluğunun olması şeklinde açıklanmıştır. Bu bahsedilen grubun içindeki çalışanlardan 5,6 milyon bireyin becerilerinde meydana getireceği artış ile rollerinin de değişeceği ve 2,0 milyon bireyin ise değişik sektörlerde çalışabilmek için yeni birtakım becerileri elde edecekleri düşünülmektedir. 7,7 milyon yeni işe başlayacak olan çalışanların ise, işgücüne dahil olurken gerekli becerilere sahip olmalarının oldukça önemli olacağı dile getirilmiştir (McKinsey & Company, 2020, s.1-6).

Ayrıca işgücünde yalnızca dijital becerileri değil, aynı zamanda sosyal becerileri edinmek önemli olacaktır. Buna ek olarak, becerilerin manuel, yüksel bilişsel, fiziksel, teknolojik ve duygusal beceriler şeklinde çeşitli kategorilere ayrıldığı görülmüştür. Aynı şekilde, yine McKinsey'nin Türkiye'de, birçok sektörde iş faaliyetlerine ayrılacak olan vakitte en büyük artışın sosyal ve teknolojik becerilerde olacağını belirttiği görülmüştür. Diğer taraftan, veri girişi tarzındaki faaliyetlerde ise, otomasyona olan duyarlılıktaki fazlalık nedeniyle, birçok sektörde fiziksel ve temel bileşenlere olan talebin azalma gösterebileceği belirtilmiştir. Bu anlamda, 2030 yılında beklenen yetenek dönüşümünün sağlanması halinde, en büyük değişikliğin % 63 oranı ile teknoloji becerilerinde olacağı beklenmektedir. Sosyal becerilerdeki artış oranının % 22 olacağı tahmin edilmiştir. İleri bilişsel becerilerde ise artışın % 7 olacağı düşünülmüştür. Diğer yandan, temel bilişsel beceriler ile fiziksel becerilerde ise azalmanın sırasıyla % 10 ve % 8 oranında olacağı tahmin edilmiştir (McKinsey & Company, 2020, s.7).

Sonuç olarak, yeni beceriler, beceriyi edinebilme ve adapte olmaya göre farklı etkiler sunmaktadır. Yeni becerilere adapte olanlar ve kendini bu yönde geliştirme fırsatı bulanlar

avantaj sağlayacaktır. Öte yandan, otomasyonun yoğun olduğu ve fiziksel beceri ile yapılan işlerde kayıplar meydana gelebilir.

Endüstri 4.0'ın İşgücüne Negatif Etkileri ve Getirdiği Eşitsizlikler

Endüstri 4.0'ın uygulanmasıyla beraber, bütün sektörlerdeki şirketlerin iş süreçlerini ve kararlarını değiştirmesinin gerekli olduğu belirtilmektedir. Böylelikle, sektörler bazında firmalarda da Endüstri 4.0'a uyum süreci farklılık gösterecektir. Örneğin, küçük ve orta ölçekli işletmeler bakımından bu durum ciddi bir mücadele anlamına gelebilir. Sonuç olarak, Endüstri 4.0'ın getirdiği rekabetteki artışla beraber iş kaybı sebebiyle şirketlerin iflası gerçekleşebilir. (Berger, 2018, s.1).

Teknolojinin bireylerin işlerini ne şekilde etkileyeceği ile ilgili yapılan bir analizde, yalnızca düşük becerili işleri etkilemekle kalmayacağı, aynı zamanda becerisi yüksek olan işleri de ortadan kaldıracak şekilde getirilmiştir. Bunun sebebi, yeni teknolojinin yapılan değişikliklere ayak uydurmak ve dolayısıyla hatalardan öğrenme durumunun ortaya çıkması şeklinde açıklanır (Berger, 2018, s.3). Yeni çağa ayak uydurmak, firmaların Endüstri 4.0'a yatırım yapıp yapmamasına göre de değişkenlik gösterebilir (Arntz, Gregory ve Zierahn, 2019, s.12-14).

Ayrıca, toplumsal yapıda meydana gelen değişiklikler ile birlikte ilk dereceli ve orta dereceli sektörlerde çalışanların eğitim seviyesinin mevcut olan standartları karşılayamama ihtimalinin yüksek olduğu belirtilmiştir (Wang S. ve Wang W. 2022, s.4).

Sonuç olarak, becerilere uyum sağlama süreci meslekten mesleğe, sektörden sektöre ve firmanın büyüklüğüne göre de değişiklik gösterebilir.

Dijital Eşitsizlikler

Endüstri 4.0 ile beraber gelişen dijital eşitsizlikler, bireyleri farklı boyutlarda etkilemektedir. İnternete olan erişimden başlayarak eşitsizlikler yaşanmaktadır. Bu doğrultuda, internete erişimden başlayarak, toplumsal cinsiyet, ırk, eğitim, göç, psikolojik boyut ve kuşak konuları ele alınacaktır. Becerileri edinmede ortaya çıkan eşitsizliklerin başlıca sebeplerinden bahsetmek ve buna yönelik çözüm önerileri üretmek faydalı olacaktır.

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği

Endüstri 4.0 ile birlikte meydana gelen eşitsizlikler incelendiğinde yapılan çalışmalarda, erişim kelimesi en başta bir bireyin internete bağlanması ya da bağlanamamasını ifade etmek için kullanılmıştır. Yapılan çalışmalarda erişim konusundaki eşitsizliğe de odaklanılmaya başlanmıştır (Antonio ve Tuffley, 2014, s.2).

Kadınların bu konuda çeşitli eşitsizliklerle karşılaştıkları görülmüştür. Örneğin, gelişmekte olan ülkelerde kadınlar, daha az eğitim olanaklarına ve istihdam olanaklarına sahip olmuştur. (Antonio ve Tuffley, 2014, s.7). Ayrıca, çeşitli kalıp yargıların da bir engel olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda, kaynaklara erişimin eşit sağlanmasının önemli olduğu düşünülmüştür. Aynı zamanda, iş-yaşam dengesini sağlarken kadınların erkeklerden daha olumsuz anlamda etkilendiği görülmektedir. Bu durum ise bakım rollerinin kadına ait olduğu anlayışının işletmelerde de mevcut olduğunu göstermektedir. Örneğin, kadın ve erkek aynı eğitimi alsalar da terfilerinde ya da ücret artışlarında eşitsizlikler meydana gelmektedir (OECD, 2019, s.7). Bu doğrultuda, medya ve yayıncılığın da toplumsal klişelerle mücadele edebilmek adına farkındalık yaratması önemli görülmüştür.

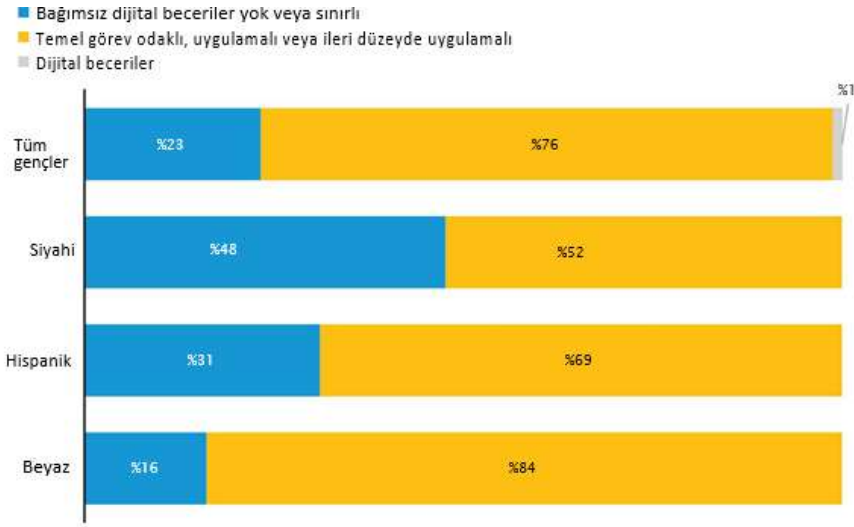
Dijital eşitsizlik incelediğinde, Asya ülkelerinde teknolojiadaki istihdamda, kadınları destekleyici uygulamalar olmuştur. Örneğin, Malezya’da teknoloji sektöründe çalışanların yarısı kadındır. Dolayısıyla kadınların ve erkeklerin teknoloji alanındaki istihdamları Malezya’da dengelidir. Bu hususa ilaveten, Avrupa Birliği, öncelik olarak ele aldığı konunun STEM (Fen, Teknoloji, Mühendislik, Matematik) olduğunu açıklamıştır (Gonzalez ve Holgada, 2018, s.2). Örneğin, “Girls in Tech” programının temel teknoloji ile ilgili beceriler konusunda STEM ile ilgili öğrenim imkânları sunduğu görülmüştür (Gonzalez ve Holgada, 2018, s.4). Ayrıca, BT alanında kadınların katılımını desteklemek için, ne çeşit rollerde kadın temsiline olmadığı saptanması ve sonrasında ise disiplinler arası beceriler ile teknik becerilerin bir araya getirilmesi önerilmektedir (HBR, 2021, s.1).

Irksal Boyut

Yazın incelendiğinde, yeni becerileri edinmede yaşanan eşitsizliklerin irksal olarak farklılaştığı görülmektedir.

Şekil 1

16-24 Yaş Aralığındaki Gençler Arasında Irklara Göre Dijital Beceri Düzeyleri

Kaynak: Urban Institute, 2021, s.4

Yukarıdaki şekilde de görülebileceği üzere, siyahi ve hispanik gençlerin dijital beceri düzeylerinin beyaz gençlerden daha düşük olduğu gözlemlenmiştir. Bu çerçevede, ABD’deki bütün gençlerin % 23’ünün bağımsız dijital beceriye ya sahip olmadığı ya da sınırlı bir şekilde sahip olduğu neticesine ulaşılmıştır. Bu doğrultuda, siyahi gençlerin % 48’inin beyaz gençlere (% 16) göre bağımsız dijital becerilere sahip olmama ya da sınırlı dijital beceriye sahip olmalarının olasılığının beyaz gençlerden üç kat daha fazla olduğu belirtilmiştir. Öte yandan, hispanik gençlerin (% 31) ise bağımsız dijital becerilere sahip olmama ya da sınırlı dijital beceriye sahip olma olasılığının, beyaz gençlere göre iki kat daha fazla olduğu dile getirilmiştir. Dolayısıyla, siyahi ve hispanik gençlerin dijital beceri düzeylerinin beyaz gençlere göre daha düşük olduğu ifade edilmiştir (Urban Institute, 2021, s.4). Sonuç olarak, eğitim, finansal hizmetler ve barınma ile ilgili olarak da ırksal eşitsizliklerle karşılaşmaktadır. (UCLA, 2020, s.7). Bu anlamda, herkes için kapsayıcı ve katılımcı bir şekilde teknoloji sağlamak gereklilik haline gelmiştir (Mathiyazhagan, 2021, s.3). Dolayısıyla, çok paydaşlı bir şekilde katılımın gerçekleşmesi de önemli olmaktadır. İnsan hakları ile ilgili bu tarz sorunlar kuruluşların mücadele vermesi gereken alanlar olmalıdır.

Eğitim Boyutu

Eğitime erişimde yaşanan eşitsizlikler günümüzde epey tartışılan konular arasındadır. Bu doğrultuda, adımlar atılırken, toplumun her bireyi için eşitliğin sağlanması için çalışmalar yapılmalıdır. Bu anlamda, akademik başarının yanı sıra alternatif becerileri de kazanmaları

öğrencilerden beklenmektedir. Yaratıcı ve eleştirel bir şekilde düşünen öğrenciler, bilimsel süreçler ile ilgili beceri kazanacak ve günlük yaşamda karşılaştıkları problemlere çözüm üretmeleri daha kolay olacaktır (Yılmaz, 2021, s.2, 3).

Ortak akli işleten bir sistemin olması için öğrenciyi, veliyi ve öğretmeni okul yönetimine katmanın gerekliliği üzerinde durulmuştur. İlâveten, haberlerde bilime daha fazla yer verilmesi önerilmektedir. Böylelikle, bilgiye ulaşma özgürlüğünün artması ve bildiğini özgürce paylaşabilmek ile refahın da artacağı belirtilmiştir. Böyle bir ortamda, daha çok araştırma odaklı üniversitenin ve Ar-Ge merkezlerinin olması önerilmektedir (Şirin, S. 2021, 79-167).

Ayrıca, eğitime olan yatırımın getirisine ne kadar sahip olunduğu da önemli olmaktadır. Bu noktada, gelir seviyesi ile eğitim düzeyinin birbiriyle bağlantılı olduğu görülmüştür. (Satı ve Yılmaz, 2020, s.10). Örneğin, yoksul kesim, daha yüksek seviyede zihinsel stres yaşamaktadır. Sonuç olarak, eğitim ile ilgili de gelecekte plan yapma konusunda engellerle daha fazla karşılaşmaktadırlar (Leichenko ve Silva, 2014, s.5).

Göç

Yukarıdakilere ek olarak, yeni teknolojik beceriler, mültecileri de etkileyebilmektedir. Bu gerçekleşen dijital uçurumun dikkate alınmaması noktasında, mültecilerin gelirlerinde bir düşüklük olacaktır. Dolayısıyla, işsizlik oranları da yükselecektir. Bu anlamda kurumların birleşip mülteciler için çeşitli eğitim programlarını düzenlemeleri önerilmektedir. Bu anlamda, bir bilincin oluşması önemlidir. Örneğin, Microsoft, insani yardım kuruluşları için mültecilere eğitim sağlamak istemiştir. Dolayısıyla, bu amacını gerçekleştirmek için bir müfredatı hayata geçirmiştir. Dijital eğitimde mültecilere sağlanan kaynağın ise oldukça çevik olmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur (Verdi, 2020, s.3-4).

Psikolojik Boyut

Deloitte'ye göre şirketlerin kapsayıcılık, eşitlik ve çeşitliliğe odaklanmalarında bir artışın olduğu görülürken, nöroçeşitlilik¹ grubunun işe alımlarda çoğunlukla göz ardı edildiği görülmüştür. Öte yandan, nöroçeşitliliği olan bireylerin, bağımsız bir yaşam talep ettikleri ve iş eğitimi programları ile diğer fonksiyonel desteklerden yararlanmayı istedikleri görülmüştür (Houdek, 2022, s.2). Çalışma hayatında dijitalleşmenin yol açtığı yeni durumlara adaptasyon,

---

¹ Nöroçeşitlilik; dikkat eksikliği, disleksi gibi durumlara atıfta bulunur. İnsanların sosyal durumlarda iletişimleri ve çalışma belleklerindeki duyarlılıkları dikkate alır.

yukarıda yer alan sebepler dolayısıyla her birey için eşit oranda kolay olmamaktadır ve uyumlanabilme farklı zamanlarda oluşabilmektedir.

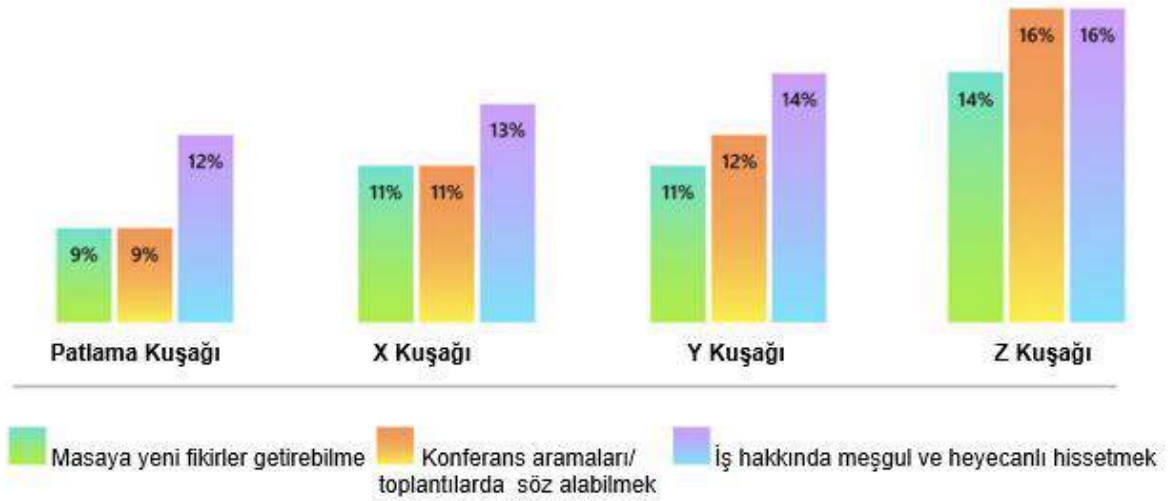
Bu noktada kuruluşlara önemli görevler düşmektedir. İlk olarak uygun bir şekilde proje yönetimini yapmaları tavsiye edilmektedir. Ayrıca, insan kaynakları ile ilgili süreçlerin de bu proje yönetimine dahil edilmesi önemli olmaktadır (Houdek, 2022, s.4). Örneğin, 2015 senesinde Microsoft nöroçeşitlilik ile ilgili olarak bir işe alım programı düzenlemiştir. Aynı şekilde, Potentia da STARS programından yararlanarak nöroçeşitlilik ile ilgili eğitimlerin alınması konusunda yardım almıştır (Bernick, 2022, HBR).

Kuşaklar

Dijital becerilere adapte olma aşamasında yaş önemli bir unsur olmaktadır. Yaşa yönelik olarak gerçekleşen mücadele, kuşaklara göre farklılık göstermektedir.

Şekil 2

Z Kuşağı Diğer Kuşaklardan Daha Fazla Mücadele Ediyor

Kaynak: Microsoft, 2021, s.12

Kuşaklarla ilgili olarak yapılan bir çalışmada, kariyerine yeni adım atacak Z kuşağındaki bireylerin zamanın yıkıcı etkisine maruz kalacaklarından bahsedilmiştir. Örneğin, yüz yüze eğitim ve ağ oluşturma ile ilgili tecrübeler geçmişte sahip olmadıkları için bu bireylerin temeli sağlamakta zorluk yaşayacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla, işe dahil olurken ya da uzaktan çalışma durumunda oldukça zorlanacakları tahmin edilmektedir (Microsoft, 2021, s.12).

Ayrıca, doğru işler ile doğru becerilerin uyumunun sağlanamaması durumunda ya da çeşitli iyileşmelerin yapılmaması sonucunda, bireylerin istihdam konusundaki şansı da azalacaktır. (Forbes, 2021, s.1).

Araştırma Metodolojisi

Bu çalışmanın amacı, nitel araştırma yöntemi ile birlikte çeşitli sektörlerden (ticaret, üretim ve hizmet) çalışanların görüş, fikir ve deneyimlerini teknolojik gelişim ve beceriler ışığında aktarmaktır. Bu anlamda, yüz yüze görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Teknolojik becerilerin sektörel anlamda analizini yapabilmek için 19 çalışanla yüz yüze görüşmeler yapılarak yarı yapılandırılmış bir şekilde hazırlanan, açık uçlu soruların bulunduğu soru formunda yer alan sorular yöneltilmiş; yeni teknolojik becerilere sektörlerin nasıl adapte oldukları ve Endüstri 4.0 ile birlikte ne tarz dijital eşitsizliklerin olabileceğine yönelik sorular sorulmuştur. Çalışanların mesleklerine göre bazı sorular farklılık göstermektedir. Hazırlanan soru formunda, kişilerden yaşları, meslekleri, sektördeki çalışma süreleri, çalıştıkları bölümlerdeki çalışan sayısı ve iş hayatındaki toplam çalışma sürelerinin ne olduğu sorularak bilgi edinilmiştir. Sonrasında görüşmelerden elde edilen sonuçlar değerlendirilerek sektörel anlamda ayrıştırılmış ve analiz safhasında durum tespitleri yapılmış ve vaka analizi oluşturulmuştur.

Vaka Analizi: Teknoloji ile Birlikte Gelişen Yeni Beceriler ve İşgücünde Dijital Eşitsizlikleri Anlamaya Yönelik Bir Uygulama

Çağımızda dijitalleşmenin işgücüne yansıdığı görülmüştür. Dijitalleşme ile birlikte birçok sektör gerek sosyal gerek dijital becerilere adapte olmaya çalışmaktadır. Böylelikle, yeni meslek dalları meydana gelirken, bu yeni becerilere ulaşamayanların olabileceğine ya da yapay zekânın bazı meslekleri tamamen ortadan kaldırmaya yönelik olarak araştırmalara rastlanmaktadır. Dolayısıyla sektörel anlamda da bazı mesleklerin önümüzdeki yıllarda risk altında olacağı ya da tamamen iş kayıplarının olabileceği şeklinde araştırmalar mevcuttur. Bu durum, teknolojik gelişmeler ile birlikte eşitsizliklerin de var olacağı anlamına gelmektedir. Bu çalışmada, üretim, hizmet ve ticaret sektöründeki mesleklerde çalışanlarla yüz yüze görüşmeler yapılarak, dijital becerileri nasıl yönettikleri ya da bu becerilerin kendi işleri için ileride risk taşıyıp taşımadığına ilişkin olarak çalışanlara sorular sorulacaktır. Böylelikle yeni becerilerin ticaret, üretim ve hizmet sektörüne nasıl yansıdığı ile ilgili gelecekte yapılacak olan çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Bulgular

Tablo 1

Ticaret, Hizmet ve Üretim Sektörü İçin Demografik Bilgiler

Cevap Veren Kişi	Yaş	Meslek	Sektördeki Çalışma Süresi	Bölümlerindeki Çalışan Sayısı (Kadın/Erkek)	Toplam Çalışma Süresi
Cevap Veren 1	37	Kırtasiyeci	6 yıl	1 kadın/1 erkek	6 yıl
Cevap Veren 2	65	Market çalışanı	35 yıl	1 erkek	35 yıl
Cevap Veren 3	30	Kasiyer	6 yıl	2 kadın/6 erkek	15 yıl
Cevap Veren 4	37	Market çalışanı	14 yıl	2 kadın/7 erkek	14 yıl
Cevap Veren 5	27	Tıbbi sekreter	8 yıl	2 kadın/1 erkek	10 yıl
Cevap Veren 6	35	Hemşire	14 yıl	6 kadın/ 1 erkek	14 yıl
Cevap Veren 7	38	Uzman doktor	13 yıl	1 erkek/6 kadın	13 yıl
Cevap Veren 8	45	Kasiyer	27 yıl	1 kadın/27 erkek	27 yıl
Cevap Veren 9	41	İnsan kaynakları müdürü	15 yıl	1 erkek	23 yıl

Cevap Veren 10	42	Ulaşım görevlisi	10 ay	1 kadın/35 erkek	30 yıl
Cevap Veren 11	31	Tıbbi sekreter	8 yıl	6 kadın	10 yıl
Cevap Veren 12	52	Tıp doktoru	29 yıl	6 erkek/10 kadın	29 yıl
Cevap Veren 13	48	Market çalışanı	35 yıl	1 erkek	35 yıl
Cevap Veren 14	54	Ulaşım görevlisi	30 yıl	60 erkek	35 yıl
Cevap Veren 15	38	Bankada yönetici	15 yıl	1 erkek	15 yıl
Cevap Veren 16	32	Bankacı	8 yıl	30 kadın/30 erkek	11 yıl
Cevap Veren 17	33	İnsan kaynakları ve Kurumsal iletişim uzmanı	2 yıl	4 erkek/7 kadın	14 yıl

Cevap Veren 18	38	Depo sorumlusu	7 yıl	192 erkek/8 kadın	14 yıl
Cevap Veren 19	39	Yönetici	2 yıl	2 kadın/1 erkek	16 yıl

Ticaret Sektörü

Ticaret sektörünü temsilen, İstanbul’da kırtasiye ve market çalışanı gibi mesleklerdeki 5 çalışanla görüşülmüştür. Teknolojinin pandemide, öğrencilerin malzeme alımının az olması sebebiyle çoğunlukla görsel sanat etkinliklerini yapamamalarından kaynaklı olarak alışverişlerinde bir azalma yaşamışlardır. Dolayısıyla, insanların internet aracılığı ile malzemeleri satın almalarının da kırtasiyecilerin işlerine yansıdığı görülmüştür. Ayrıca, zincir marketlerin çoğalması ile birlikte bu durum, kendilerini etkilemiştir. Sonuç olarak, kırtasiyecilikte internet alışverişleri, mağazalardan satın almaları azaltmıştır.

Market ve süpermarketler, günümüzde teknolojiden oldukça etkilenen grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda, hem satışları etkilenmiştir hem de teknolojiye adapte olmak durumunda kalmışlardır. Bu gruba dair yapılan yüz yüze görüşmeler sonucunda, internetten alışverişlerin artmış olduğundan bahsedilmiştir. Örneğin, yapılan sorgulamada, görüşmecilerden biri fikirlerini şu şekilde dile getirmiştir: *“Market içerisindeki alanın dar olmasından ve insanlar alışveriş yaparken zaman harcamak istemedikleri için tüketim alışkanlıkları da değişikliğe uğradı”*. Pandemi bu tüketim alışkanlığını gelişmesini sağlamıştır. Aynı zamanda market çalışanları, teknolojiyi yoğun kullanmakta; ürünlerin özelliklerini görüntülü arama yaparak öğrenebilmektedirler. Ödeme seçenekleri açısından da yine kendilerine kapıda ödeme gibi çeşitli ödeme şekillerinin sunulması market çalışanı açısından önemli olmuştur. Böylelikle ürünlerini hem ucuza almak hem de perakende olarak ucuza satma fırsatı yakalamışlardır. Bazı marketler ise ürünlerini büyük toptancılar aracılığıyla temin etmişlerdir. Bu durumda ise market çalışanı, beraber çalıştığı firmalardan mesaj yoluyla temin etmek istedikleri ürünlerin fiyatlarını öğrenmiştir.

Yapay zekânın daha ileri seviyeleri ulaşması ile birlikte, çok sayıda meslek otomasyonun karşısında yenik düşecektir. İlerleyen teknoloji ile birlikte bireylerin eylemleri ve sosyal normlar değişecektir. Örneğin, ileride, alışverişini marketten yapmaktan başlayarak seyahat etmeye kadar birçok değişiklik gerçekleşebilir (Öcal ve Altıntaş 2018, s.13). Bu değişiklikler de alışkanlıklarımızı etkileyebilir.

Görüşmecilerden biri, bahsi geçen yukarıdaki konu ile ilgili olarak görüşlerini şu şekilde aktarmıştır: *“Marketlerde hiç çalışanın olmadığı, otomasyonun daha hakim olduğu yalnızca başında bir çalışanla işletilebileceği bir yapının gelecekte ortaya çıkacağını düşünüyorum”*. Diğer yandan, yeni olan bu devrimin, insanın hiç olmadığı bir üretim süreci bazında hedefleri olduğu dile getirilse bile, teknoloji ve sürecin yönetsel olarak düşünülmesi arasında yer alan bu boşluğu doldurabilmek adına insan gücüne olan ihtiyacın her zaman olacağına inanılmıştır (Satı ve Yılmaz, 2020, s.4).

Ayrıca, market çalışanları internetten satın alım yapmaya başladıkları için stok yapmamış ya da en fazla aylık stok yapmışlardır. Bu durum da paketli ürünlere olan talebin zamanla artacağını göstermiştir. Bir görüşmeci düşüncelerini şu şekilde aktarmıştır: *“Örneğin, sebzeler az miktarda ve paketli olacak şekilde satılabilir”*. Ayrıca, en büyük sorunlardan biri olan marketlerdeki güvenlik sorununun giderilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Özellikle bulaşık tabletleri, süt ürünleri ve kahvaltılık grubunda ürünlerin çalınması durumu yaşanmıştır. Yapay zekânın ise ileride kendi işlerini etkileyebileceğini düşünen market çalışanları olduğu gibi, yapay zekâyı uyumun kendi işlerini elinden almadan onlara destek olacak şekilde sağlanması durumunda işlerine yarayabileceklerini belirtenler de olmuştur. Başka bir yönden, genel olarak meslek kaybına uğrayacaklarını düşünmüşlerdir. Sonuç olarak, marketlerde çalışanlar teknolojiden yararlanmaktadır fakat yapay zekânın çok ileride kendilerinin yerine geçebileceği noktasında ikilemde kalmışlardır.

Hizmet Sektörü

Yukarıda bahsedilenlere ek olarak, hizmet sektörünün teknolojiden ne derece etkilendiğini öğrenmek adına, 11 çalışan ile yapılan çeşitli görüşmeler sonucunda pek çok alanda teknolojik gelişmelerin yaşandığı görülmüştür. Buna yönelik olarak restoranda yapılan bir görüşmede sorulan sorulara yanıt veren bir görüşmeci düşüncelerini şu şekilde aktarmıştır: *“Müşteri uzaktan sipariş verdiğinde, restorandaki farklı bölümlere, örneğin, ızgara ürünlerinin hazırlandığı bölüm, fırın bölümü ve soğuk mezelerin olduğu üç bölüme de siparişler ayrı ayrı*

anında düşer. Her birimin kendi ekranında rahatlıkla siparişleri görebildikleri bir ortam sağlanır”. Dolayısıyla, entegrasyonun burada önemli olduğu görülmüştür. Teknoloji de bu anlamda iş yükünü azaltmıştır. Ayrıca restoran, bütün siparişleri firmaların web sayfaları üzerinden verebilme imkânı da yakalamıştır. Örneğin, süt, yoğurt ve ayran gibi restoranda müşterilerine sunacağı bazı ürünleri, çalıştığı firmanın internet sitesindeki sipariş formunu doldurarak işlemini gerçekleştirmiştir. Bu meslekte çeviklik, uyum ve takım çalışmasının oldukça önemli olduğu görülmüştür. Teknolojiye hakim ve yeniliklere açık çalışanların bu sektörde bulunması önemlidir. Bu konuya yönelik olarak görüşmeci yapay zekâ ile ilgili yapılan sorgulamanın ardından, düşüncelerini şu şekilde aktarmıştır: *“Yapay zekânın ileride her şeye hakim olabileceğini düşünüyorum. Örneğin, elle sipariş yazılması durumunda, normalde bu bilgiler içeriye aktarılırken, şimdi bu görevi termal cihazlar sağlıyor.”* Sonuç olarak, teknoloji, kendilerine zaman avantajı sağlamasına rağmen, yaptıkları görevlerden bazılarının ileride yapay zekâ ile yapılabileceğini düşünmüşlerdir.

Bir diğer meslek grubu olan otel işletmelerinde çalışanlar da dijitalleşmeden etkilenmiştir. Yapılan yüz yüze görüşme sonucunda otellerde çalışanlarına, müşterilere nasıl hizmet sağlanması gerektiği ile ilgili verilen eğitimlerin dijital bir ortama aktarıldığı belirtilmiştir. Dolayısıyla, dijital ortamda eğitimlere daha kolay erişim sağlanmıştır.

Otellerle ilgili literatürdeki bir araştırmada, görüşmecilerin düşüncelerini şu şekilde aktardığı görülmüştür; *“Robotlar daha hızlı, daha hassas ve daha verimli olacak, onlar her zaman çalışabilir”.* Ayrıca, görüşülen bireylerin şunu kabul ettiğine de değinilmiştir; *“Robotlar insan duygularını anlayamaz... doğruyu yanlış ayırt edemez... istekleri yerine getirir...”* ve *“İnsanların istek ve ihtiyaçlarını anlamak onlar için zordur...”*. Robotlardan farklı olarak *“İnsanlar çeşitli durumlara karşı yeterli bir yargıya ve yaklaşıma sahiptir”.* (Ivanov, Seyitoğlu ve Markova, 2020, s.13). Sonuç olarak, robotların avantajlı olduğunu düşünenler olduğu gibi insanın tutum ve duygusunun yerine robotların konulamayacağı fikrinde olanlar da olmuştur.

Yine hizmet sektöründen bankacılık sektörü de teknolojinin çok yoğun kullanıldığı sektörler arasında yer alması sebebiyle bu çalışmanın bir konusu olmuştur. Öncelikle, bu sektörde güvenliği sağlamanın oldukça önemli olduğu görülmüştür. Görüşmecilerden biri, güvenlik ile ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: *“Siber güvenlik alanında ayrı olan çalışan bir birimiz var. Dijital olması ve bilginin hassas veriyi içermesi o bilgiyi daha fazla koruma ihtiyacı duyduğu için bununla ilgili bir siber güvenlik ekibimiz var”.*

Bir diğ er cevaplayan kişi ise siber g uvenliğ in 6nemine vurgu yaparak d uř u n c e l e r i n i ř u ř e k i l d e a k t a r m ı ř t ı r : “ S i b e r g u v e n l i k h e r g e ç e n g u n d a h a d a 6 n e m l i o l u y o r . Ç o k c i d d i b u t ç e a y r ı l m a s ı l a z ı m s i b e r g u v e n l i ğ e . ř i r k e t t e k i h e r b i r ç a l ı ř a n ı n s i b e r g u v e n l i k k o n u s u n d a e ğ i t i m a l m a s ı g e r e k i y o r b e n c e . Ç u n k u y a p ı l a n b i r h a t a , s i s t e m i ç 6 k e r t e b i l i r . ř i r k e t e k o r k u n ç b i r i t i b a r k a y b ı g e t i r i r ” .

Dolayısıyla, Deloitte’e g6re, siber saldırılarda, karmaşıklığ ın artması ile birlikte g u v e n l i ve dayanıklı siber g u v e n l i k ç 6 z u m l e r i n i t a s a r l a m a k i ç i n y u k s e k n i t e l i ğ e s a h i p s i b e r g u v e n l i k y e t e n e ğ i n i d e b u l m a k d a h a z o r l a ř m a k t a d ı r . B u a n l a m d a , o r g a n i z a s y o n l a r ı n o l a ğ a n u s t u b i r d u r u m k u r t a r m a , m u d a h a l e v e i ř s u r e k l i l i ğ i p l a n l a r ı n ı y e n i d e n g 6 z d e n g e ç i r m e l e r i 6 n e m l i o l a c a k t ı r .

Diğ er taraftan, dijital platformlara geçiş te bankacılıkta karşılaş ı l a n p r o b l e m l e r , s i s t e m l e r i n n a s ı l k u l l a n a c a ğ ı , e ğ i t i m l e r i n ç a l ı ř a n l a r a n a s ı l v e r i l e c e ğ i , a d a p t a s y o n v e b u n l a r ı n u y g u l a n m a s ı a n l a m ı n d a y a ř a n m ı ř t ı r . Ç a l ı ř m a h a y a t ı n d a k i k i ř i l e r i n y a ř ı n ı n i l e r l e m e s i i l e b i r l i k t e i s e b u d i j i t a l p l a t f o r m l a r a a d a p t e o l m a k d a h a z o r o l m u ř t u r .

G6r u ř m e c i l e r d e n b i r i d u ř u n c e l e r i n i ř u ř e k i l d e a k t a r m ı ř t ı r : “ 6 ğ r e n m e y e a ç ı k o l m a d u y g u s u n u n o l m a s ı l a z ı m . S o r g u l a m a s u r e c i i l e y e n i o r t a m a a d a p t e o l m a l a r ı i n s a n l a r d a n b e k l e n e n b i r ř e y . B u s i s t e m l e r y a p ı l d ı k t a n s o n r a 6 n c e s i n d e t e s t p l a t f o r m u o l u ř t u r u l u y o r . H e r i l g i l i b i r i m d e n b i r k a ç k i ř i y i ç a ğ ı r ı p d e n e m e l e r i v e y o r u m l a r ı i s t e n i y o r v e o n d a n s o n r a s ı n d a s u r e ç h a y a t a g e ç i y o r ” .

Dolayısıyla, uzlaş ı m c ı o l m a k , d u y g u s a l z e k â , i l g i v e t a k ı m d a ř l ı k d a b a n k a c ı l ı k s e k t 6 r u n d e o l d u k ç a 6 n e m l i d i r . B u k o n u y a y 6 n e l i k o l a r a k b i r b a n k a ç a l ı ř a n ı f i k i r l e r i n i ř u ř e k i l d e d i l e g e t i r m i ř t i r : “ D u y g u s a l z e k â y ı k a p s a y a n b e c e r i l e r i n g e l e c e k t e d a h a 6 n p l a n d a o l a c a ğ ı n ı d u ř u n u y o r u m . Ç u n k u b i r i n s a n ı n d a m a k i n e n i n n e y a p t ı ğ ı n ı k o n t r o l e d i y o r o l m a s ı l a z ı m , o n u n i ç i n e l e ř t i r e l d u ř u n c e b e c e r i s i ç o k 6 n e m l i ” . A y r ı c a , g 6 r u ř m e c i l e r d e n b i r d i ğ e r i ř u ř e k i l d e b i r e k l e m e d e b u l u n m u ř t u r : “ B e n c e d i j i t a l l e ř m e ç o k u s t s e v i y e y e g e l d i . D o l a y ı s ı y l a b e l l i b a ř l ı u y g u l a m a l a r ı ç o k i y i k u l l a n ı r o l m a k ř a r t o l d u . D a y a n ı k l ı l ı k v e p r o b l e m ç 6 z m e ç o k 6 n e m l i o l d u ” .

Diğ er y a n d a n , d i j i t a l l e ř m e n i n m a l i y e t y 6 n e t i m i n d e n g e l e n e k b i r b a ř l ı k o l d u ğ u d u ř u n u l m u ř t u r . A y r ı c a , i n t e r n e t e e r i ř i m s a ğ l a y a m a y a n b i r e y l e r i l e e k o n o m i k a n l a m d a s o r u n l a r l a k a r ř ı l a ř a n k i ř i l e r i d e k a p s a y a c a k p o l i t i k a l a r ı n g e l i ř t i r i l m e s i b u a n l a m d a 6 n e m l i o l m a k t a d ı r .

Bu tarz erişim engellerinin olması ile ilgili literatürdeki bir araştırmaya göre, eğitime erişim ile teknolojik okuryazarlık bakımından ortaya çıkan eksiklikler ile birlikte dijital anlamda bir dışlanma da ortaya çıkacaktır. Bu hususa ilaveten, maliyet açısından internete olan erişim de bölgeden bölgeye ve ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Bu durum ülkenin gelişmişlik seviyesi ile bağlantılı olmaktadır (Satı ve Yılmaz, 2020, s.13).

Dijitalleşme ile birlikte çeşitli avantajlar sağlayan bir görüşmeci ise düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir: *“Dışarıdan eğitim alma hakkımız da oluyor. Ekibin bütçesinde fazlalık olduysa o bize bildiriliyor. Pandemiye hiç seyahat edemediğimiz için bütçemiz arttı. Normalde seyahat ediyordum. Şimdi hiç seyahat edemediğim için bütçe fazlalığı ortaya çıktı. Herkese şu kadarlık bütçeniz var, dışardan eğitim alabilirsiniz dediler. Ben bu sayede İngiltere’de bulunan Cambridge Üniversitesi’nden normalde alamayacağım pahalı bir eğitimi bu şekilde ücretsiz olarak aldım”*.

Diğer bir konu ise bu yeni becerilerin çalışanlara nasıl aktarılacağı ve onların bu becerileri nasıl benimseyeceği şeklinde olmuştur. Yapılan görüşmeler sonucunda, cevaplayanlardan biri şu şekilde düşüncelerini dile getirmiştir: *“İşe alımda analitik düşünme ve merak becerilerine daha önem vermeye başlandı”*.

Buna yönelik olarak, görüşmecilerden bir diğeri ise eğitecekleri kitle ile ilgili düşüncelerini şu şekilde aktarmıştır: *“Kitlenin ilk başta ne seviyede olduğunu belirliyoruz, kişilerin istek ve bilgi seviyelerini belirliyoruz, kişileri ayrı ayrı sınıflandırıp ona göre eğitimlerin belirlenmesinde bazı problemler yaşıyoruz. Kişilerle iletişim kurarak, en başta departmanlardan yardım istenerek iş güvenliği biriminde örneğin bir eğitim düzenlendiği zaman İnsan Kaynakları biriminden destek istiyoruz”*. Dolayısıyla, personele verilen eğitimlerin kişiye özel bir şekilde verilmesi bankacılık sektöründe önemlidir. Bu anlamda, liderlik ve etkin konuşma gibi eğitimlerin verilmesi de çalışanların yetenek ve yetkinliklerini arttıracığından önem kazanmıştır.

Kuşaklar açısından ise, yeni neslin hızlı ve pratik olduğu düşünülmüştür. Bu durum karar verirken bazı noktalarda risklere sebep olabilmektedir. Öbür yandan, dijitalleşmenin artması ile birlikte yaşlı ileri olan kuşaklarla ilgili olarak görüşmecilerden biri düşüncelerini şu şekilde aktarmıştır: *“Tecrübe önemli ama dijitalleşme ile birlikte bunun önemi daha azalmaya başladı, ileriki yaşlardaki arkadaşlarımız için dolayısıyla bu bir sorun olabilir”*.

Bir başka görüşmeci ise; kuşakları değerlendirirken becerileri analiz ederek şöyle bir yorumda bulunmuştur: *“Y kuşağı arada kaldığı için becerilere daha adapte olur diye düşünüyorum çünkü empati ve liderlik, duygusal zekâ becerileri daha fazla. Ama Z kuşağı ise dijitalleşmeye ayak uydurmak bakımından daha avantajlı”*.

Diğer bir konu olan nöroçeşitliliğin ise, bankacılık sektöründe olumlu etkisinin olabileceği düşünülmüştür. Görüşmecilerden biri nöroçeşitliliği olan bireylerin istihdamının arttırılmasına yönelik olarak yapılan sorgulamada, şu şekilde düşüncelerini dile getirmiştir: *“Bence bu noktada yöneticilerin liderlik sergilemesi çok önemli. Çalışanlara belki daha çok özgür alan sağlayabilirlerse, nöroçeşitliliği olan kişiler becerilerini daha iyi gösterirler. Projeleri kendilerinin seçmesine izin verilirse, daha inisiyatif almalarına izin verilirse daha kapsayıcı olur”*.

Ayrıca, bankacılık sektöründe kadın ve erkek istihdamının günümüzde dengeli olduğu düşünülmüştür. Görüşmecilerden biri toplumun kadınların ve erkeklerin becerilerinin farklı olduğunu düşündüğünü dile getirerek fikirlerini şu şekilde aktarmıştır: *“Kültürümüzde erkeklerin doğrudan beceriye sahip olduğu düşünülüyor. Böyle bir önyargı var, kadınları daha kapsayıcı politikalar şirketler içerisinde geliştirilmelidir”*. Böyle bir algı ise terfilerde erkeklerin üst yönetim pozisyonunda daha fazla yer almasına neden olmuştur. Bu sorunu çözebilmek adına, işverenlerin iletişiminin açık, şeffaf olması ile birlikte eşit bir yaklaşım sergilemeleri de önemli olmaktadır.

Yapılan bir araştırmaya göre, sanayi kollarında kadının yapmış olduğu işler becerinin az kullanıldığı işler şeklinde ifade edilmiştir. Diğer yandan, işin erkeğin yapması durumunda ise becerili olarak dile getirilmiştir. Beceri istemeyen şekilde yapılan işler bakımından da parasal anlamda herhangi bir ödüllendirmenin de yapılmasının gerekli olmadığı düşünülmüştür (Duruoğlu, 2007, s.6). Sonuç olarak, yeni beceriler hayata geçirilmiş olmasına rağmen kapsayıcılık anlamında daha çok adım atılmalıdır.

Günümüzün en zorlu çalışma koşullarına sahip olan sağlık sektörü de özellikle pandemi döneminde uzun saatler çalışmak zorunda kalan meslek grubuna ait pek çok kademedeki çalışanı barındırmaktadır. Ayrıca, teknolojinin kullanımının yoğun olması sebebiyle, doktor, hemşire ve tıbbi sekreterlik dalları ile ilgili yapılan yüz yüze görüşmeler sonucunda, genel olarak teknolojik anlamda sistemsel olma ile birlikte iş yükünün azaldığından söz etmişlerdir. Kendilerine sunulan eğitimler ya da toplantılara çevrimiçi olarak katılım sağlayarak bilimsel

anlamdaki çalışmalarını arttırmışlardır. Tıbbın her dalında geçmişten günümüze teknolojinin zaten var olduğunu düşündüklerini belirtmişlerdir. Örneğin, sisteme bilgi girilerek hastanın başka hastanelerde yaptırdığı tetkik ve ekran görüntülemelerinin görülebilmesi, yoğun bakımda hastayı monitör ile şeker ve tansiyonun takibi gibi örnekleri vermişlerdir.

İlaveten, MR (Manyetik Rezonans) ve röntgen filmlerinin çekilmesinin ardından önceden yüz yüze hasta raporu doktora getirirken, şimdi doktorlar ekrandan görebilmişlerdir. Bu meslekte özellikle analitik zekânın kullanıldığı teknik becerilerin çok önemli olduğu vurgulanmıştır. Özellikle sistem üzerinden programların öğrenilmesinin zorunlu olduğunu dile getirmişlerdir. Fakat bazı otomasyon gerektiren meslek dallarında ise görevlerin, ileride yapay zekâ ile yapılabilmesi noktasında kendilerini riskli grupta görenler olmuştur. Örneğin, yapılan bir araştırmadan ortaya çıkarılan bulgulara göre, sağlık ile ilgili alanlarda, yapay zekânın kullanımı konusunda sağlık profesyonellerinin sahip oldukları kaygı seviyesi orta düzeydedir. Yapay zekâ ile ilgili olarak, hekimlerin kaygısının hemşirelerin kaygısından daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, yapay zekâ konusunda, bilgi sahibi oldukları için rahatlıkla yapay zekânın kullanımını sağlayabildikleri görülmüştür. Dolayısıyla, bir gün yapay zekânın kendilerinin yerine geçeceği konusunda endişeleri olmamıştır (Filiz, Güzel ve Şengül, 2022, s.60). Sonuç olarak, sağlık sektöründe teknoloji çok yoğun bir şekilde kullanılmış ve yararlanılmıştır.

Hizmet sektöründen son olarak ulaşım alanında yapılan görüşmeler sonucunda, çağımızdaki dijitalleşmeden olumlu anlamda etkilendikleri görülmüştür. Bu noktada, ulaşım görevlileri, kullandıkları uygulama ile birlikte müşterinin konumunu rahatlıkla bulabilmişlerdir.

Teknolojinin kendilerine ne tarz bir fayda sağladığı ile ilgili yapılan sorgulamada, görüşmecilerden biri düşüncelerini şu şekilde aktarmıştır: *“Örneğin, bildiğim bir sokak varsa konuma bakmam fakat bilmediğim bir sokak olduğunda konuma bakmayı tercih ederim. Örneğin, uygulama içinde yıldız oranı yüksek olan ulaşım görevlilerine çağrılar öncelikli olarak düşer. Ayrıca, müşterinin telefon numarası gözükmeyecek şekilde 080’li yönlendirme numarası ile müşteri bize ulaşabilir. 5 yıldızlı bir taksiye binen bir yolcu da bu durumdan dolayı kendini şanslı hisseder.”*

Dolayısıyla, yıldızın çok olması ulaşım görevlisinin müşteri ile olan iletişiminin iyi olduğunu ve memnuniyetini belli etmiştir. Diğer taraftan, bir yolcudan çağrı geldiyse ve eğer, ulaşım görevlisi, o anda başka bir yolcuyu alırsa yıldızı daha az olmuştur. Bu anlamda, uygulamadan yolcu almak ulaşım görevlileri açısından da daha güvenli olmuştur. Örneğin, yolcuları bir şeyi

unuttuğunda ulaşım görevlileri müşteri hizmetlerini arayıp sorunu halledebilmiştir. Ayrıca, ücret alamadığı noktada yine müşteri hizmetlerini arayarak yolcuya ulaşım sağlanmıştır. Bu uygulamadan aylık belirli bir ücret karşılığında yararlanılmıştır. Taksilerde temassız olarak ödeme almaktan mutlu olmuşlardır, hatta nakitin hiç geçmemesinin daha iyi olacağını düşünmüşlerdir. Örneğin, gasp olayı riskine karşı nakit kullanmamak daha güvenli olmaktadır. Dolayısıyla, üzerinde fazla nakit olan bir ulaşım ya da taksi görevlisinin kendini daha tedirgin hissetme ihtimali olabilmektedir. Bu noktada, akbil gibi bir sistemin de taksilerde uygulanmasının faydalı olabileceği belirtilmiştir. Genel olarak ise takside kullandıkları uygulamanın teknolojik özelliklerinden yarar sağlamış oldukları görülmüştür. Örneğin, müşteriye sistem navigasyona yönlendirmekte ve ulaşım görevlisinin telefonuna gelen konum ile müşteriye rahatlıkla erişim sağlanmıştır.

Yapay zekâ ile ilgili sorulan sorular neticesinde ise cevaplayan ulaşım görevlilerinden biri düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir: *“Yapay zekâdan korkmuyorum. Sürücüsüz olan arabaların ise çok ileride gerçekleşebileceğini düşünüyorum”*. Bir diğer ulaşım görevlisi ise müşterilerin sürücüsüz araca binmeyi riskli bulacağı için çok tercih edilmeyeceğini düşünmüştür. Sonuç olarak, ulaşım görevlilerinin kullandığı uygulama, becerilerini kullanmalarını sağlamıştır. Bu meslekte yapay zekânın kendi görevlerini gerçekleştirmesinin ise riskli olabileceğini düşünmüşlerdir.

Üretim Sektörü

Üretim ve lojistik sektörü de dijitalleşmeden etkilenen sektörler olarak yukarıda bahsedilenlere ilaveten, dijitalleşmede iç iletişim içinde intranetin kullanıldığı bir yapının var olduğu görülmüştür. Ayrıca, 3 kişi ile yüz yüze görüşme yapılmıştır. Dijital platformlara alışma evresi ile ilgili olarak ise görüşmecilerden biri yaşadığı deneyimi şu şekilde dile getirmiştir: *“Bu alışma evresinde örneğin, bundan önceki şirketimde eba (ebys) ve qdms platformları kullanmaktaydık. Bunlar benim daha önce kullanmadığım platformlardı, sisteme dahil olmak en başta zordu. Fakat bahsettiğim o alışma evresi tamamlandıktan sonra, insan dijitalleşmenin ve mevcut kanalların kendi işlerini de kolaylaştırdığı ve bir hafıza yarattığını farkına vardığında daha kolay adapte oluyor”*.

Üretim tesisinde lojistik operasyonları yöneten bir görüşmeci ile yapılan sorgulamada, Endüstri 4.0 ile birlikte gelişen uygulamalarını şu şekilde dile getirmiştir: *“Üretim hatlarında kurduğumuz istasyonlarda iş sağlığı ve güvenliği, kalite, operasyonun planı, üretim adetleri*

gibi konular anlık gösterilerek çalışanların süreçten haberdar olmalarını sağlıyoruz. Kompresör yükleme, ana kart, terminal grubu gibi kritik noktalarda hatalı komponent gruplaması engellenmektedir". Sosyal beceriler bakımından ise kurumsal uyumun önemli olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, kuruma adaptasyon sağlamanın en başta kolay olmadığı ve bununla baş edebilmek için ise gözlem ve mevcudu algılamanın kıymetli olduğu görülmüştür.

Çevrimiçi görüşmelerin zaman tasarrufu sağlamanın yanında insanların ve ekiplerin birbirlerinden uzaklaşmasına sebep olmuş ve bundan dolayı da ekibin ruhunu yakalamak zorlaşmıştır. Ayrıca, özel alan kavramı da evden çalışma ile birlikte kaybolmuştur. Bu durum da iş yaşam dengesini olumsuz anlamda etkilemiştir. Bu noktada, işe alım ve istihdamda da en çok görüülen konular mesai saatleri, hibrit çalışma, özel alanlara saygı ile yan haklar olmuştur.

Görüşmecilerden biri bu konuya yönelik olarak düşüncelerini şu şekilde aktarmıştır: *"Yan haklar, pandeminin hayatımıza girmesiyle birlikte maaş, özel sağlık, özel yan haklar, ekstra BES (Bireysel Emeklilik Sistemi) güvencesi ve motivasyonel etkinlikler (dijital bile olsa) işe alımlarda beklentiler arasına girdi. Ayrıca, örneğin, terfi, ekstra izin gibi kurumun kişiye verdiği değeri, mental olarak da görmek istediler".*

Eğitim ile ilgili süreçlerde ise genel olarak, görüşmecilerden biri şu şekilde bir değerlendirmede bulunmuştur: *"Eğitim almak isteyen bütün çalışanlar en başta çok heyecanlıdır ve sürece dahil olmak isterler ama eğitime fiziki olarak katılmalısınız dediğinizde o sayı düşer. Eğitim etkileşimli olacak ve sizin de katılımınız beklenecek, ödevlerle soru cevaplarla dediğinizde bu sayı biraz daha düşer. Eğitimin sertifikasyon sürecine sınav sonucunda ulaşılması bekleniyor dediğinde çok az kişi ile bu eğitimi siz planlamış oluyorsunuz. Dijital eğitimlerde ise katılımcılar mesai saatlerinde eğitim almayı ve kamerayı açmamayı isterler, bu da kaçış anlamına gelir".* Dolayısıyla, kurumlarda yetenek havuzları oluşturulabilir. Örneğin, menti ve mentör programları koordine edilebilir. Bir görüşmeci şu şekilde düşüncelerini dile getirmiştir: *"Yıllarca tek bir görev tanımıyla bir çalışanı ancak iyi para ve yan haklar verdiğinizde tutabilirsiniz ama onun mevcut konfor alanının dışına çıkarak farklı bir kasını geliştirerek yani yeteneğini ortaya çıkartarak, kişiyi beslersiniz. Beslenen kişi, kurum katkısı yüksek olan kişiye eş güdümlüdür".*

Ayrıca, becerilerden insan kaynaklarının, idari işlerin ve üst düzey yöneticilerin etkilendiği görülmüştür. Diğer taraftan, en başta yeni teknoloji, dijitalleşme ve inovasyon geleneksel yöntemlerin dışında kaldığı için kabul görmemiştir ve bu süreç sürekli sorgulanmıştır. Bu

sorunu çözebilmek adına çalışanları sürekli bir şekilde eğitimlerle desteklemek önemli olmuştur. Örneğin, donanım ve elektrik- elektronik araçlar, yazılımlar değişerek otomasyonun daha da arttığı görülmüştür.

Otomasyonun artması ile birlikte çalışanlar daha da uzmanlaşmıştır. Bu noktada, ekipmanı kullanabilmek adına operatör ihtiyacının da artması ile birlikte bu durum, istihdamı da olumlu anlamda etkilemiştir. Öte yandan, eğitimlere, iş süreçlerinden dolayı çalışanların katılım sağlayamadığı durumlar olmuştur. Ayrıca, otomasyonun artmasının verimliliği de artıracığı düşünülse bile, empatinin gerekli olduğu işler için otomasyonun faydasının olmayacağı düşünülmüştür.

Literatürde var olan bir araştırmaya göre, makinelerin insanın sahip olduğu yetenekleri aşması sebebiyle otomasyonun ileride benimsenmesinin daha da artacağı düşünülmektedir. Bunun nedeni ise zaman, verimlilik ve hız açısından şirketlere sağladığı faydaların olması şeklinde açıklanmıştır. Öte yandan, bu durumun istihdama olumlu etkisinin olması ile birlikte olumsuz etki edebileceği durumların da olacağına değinilmiştir (Budak, 2021, s.8). Örneğin, görüşmecilerden biri, düşüncelerini şu şekilde aktarmıştır: *“Çalışanlara verimli çalışmayı aşılarken duygularını da anlamak ve ona göre süreçleri yönetmek uygun olacaktır. Yeni kuşaklar sosyal ve dijital beceriye açık, aynı zamanda düşüncelerinin de kabul görmesini istiyor, aksi bir durumla karşılaştıklarında alternatif iş modellerine kayabiliyor”*.

Ayrıca, verimli çalışmayı teşvik edebilmek adına çalışanların inovatif önerileri de dikkate alınmıştır. İş güvenliği konusunda ise yapılan sorgulamada, şu şekilde bir yorumda bulunulmuştur: *“Hatlarda iş güvenliği kurallarını takip etmek için kullanılan kameraların etik açıdan doğruluğu ileride tartışılabilir bir konu haline gelebilir. Çalışanlar kendileri açısından faydalı olan bir uygulamayı reddederek konuyu farklı noktalara taşıyabilir”*.

Deloitte 'un hazırlamış olduğu bir raporda, üreticilerden ankete katılanlarının yarısından azının son 6 ay içinde siber güvenlik ile ilgili değerlendirmeler yaptığı belirtilmiştir. Bu durum ise bazı üreticilerin karşılaştıkları tehditleri henüz farkında olmadıklarından kaynaklanabilmektedir. Ayrıca, dijitalleşme ile birlikte güvenlik anlamında KVKK'ya çok dikkat etmek gerekmektedir. Örneğin, dijitalleşme ile birlikte bireylerin biyometrik görüntüleri, seslerini paylaşma riskleri artmaktadır.

Nöroçeşitliliği olan çalışanların da yeteneğini ortaya çıkarmak için eğitim ile desteklenerek uygun işlere yönlendirilebilirler. Aynı zamanda, çeşitli departmanlarda değerlendirilerek

yeteneklerinin ortaya çıkartılması sağlanabilir. Coğrafi ve kültürel açıdan beceriler değerlendirildiğinde ise farklı coğrafya ve kültürlerle yetişmiş ve ekonomik açıdan farklılıklar gösteren aynı becerilere sahip kişilerin bir kısmı kendini çok iyi yetiştirirken, bir kısmı ise bulunduğu coğrafya ve ekonomik zorluklar nedeniyle körelmektedir. Dolayısıyla, yeni becerileri de ortaya çıkarmakta zorlanmaktadırlar. Örneğin, yapılan bir araştırmaya göre, göçmenlerin eğitim ve yaş seviyelerinin aldıkları ücretlere olan etkisi, terk etmiş oldukları ülkeye göre değişiklik göstermektedir (Mutlu ve ark. 2018, s. 1-20). Becerileri incelediğimizde becerilerin analitik düşünce, liderlik, yaratıcılık, ömür boyu öğrenme olduğu görülmüştür. Firmaların daha çok sonuç odaklı olan yaklaşımı önemsemesi sebebiyle bu kavramlar önemli bir hale gelmiştir.

Yapılan bir araştırmaya göre, niteliklerin ve becerilerin devamlı bir şekilde güncellenmesi gereklilik olmuştur. Dolayısıyla, dijital üretimin ancak üst seviyedeki nitelik ve becerilere sahip bir yetenek havuzu ile geliştirilebileceği görülmüştür. Diğer yandan, özellikle de yaşı ileri olan ve orta yönetimde olan çalışanların mevcut istihdama ilişkin olarak da bir tehdit ile karşı karşıya kalabilecekleri dile getirilmiştir. Bu noktada, birçok manuel işin ortadan kalkabileceği ihtimali mevcuttur (Mukhuty, Upadhyay ve Rothwell, 2022, s.4-5).

Diğer bir yönden, gelişim gösteren teknolojiyi işletmek ve tasarlamak için becerisi ve niteliği yüksek olan işgücüne talepte ise bir artışın meydana geldiği görülmüştür. Bu noktada, temel sosyal haklardan mahrum olanlar ve olmayanlar arasında sosyo-ekonomik açıdan eşitsizlikler meydana gelebilir. Ayrıca, dijital farkındalıktaki eksiklik, en üst düzeydeki işverenlere kadar uzanmıştır. Bu durumda strateji ile vizyonda netlik konusunda bir eksikliğin olduğu anlamına gelmektedir. Bir farkındalığın oluşmasını sağlamak için ise, sosyal sorumlu yetenekleri işgücüne dahil etmek anlamında “İnsan Kaynakları Yönetimi” ne önemli görevler düşmektedir (Mukhuty, Upadhyay ve Rothwell, 2022, s.4-5). Sonuç olarak, dijitalleşmeden olumlu anlamda yararlanmışlar ve risklerin farkında olmuşlardır.

Yapılan görüşmelerde elektrik ve elektronik sektöründe genel olarak, ürünlerin daha kolektif hale geldiği, verinin çok daha önemli bir hale geldiği bir dönem olduğu görülmüştür. Bu konuya dair yönetici ile yüz yüze yapılan görüşmede düşüncelerini şu şekilde aktarmıştır: *“Dolayısıyla, pandemi bize küresel değer zincirlerinin de ne kadar hassas olduğunu göstermiştir. Örneğin, tedarikçilerle olan iletişim, bilgi akışının sağlanması, uçtan uca değerli hale gelmiştir”*. Bu noktada, gerek ürünlerde gerekse üretimde Endüstri 4.0 uygulamaları hayata geçirilmiştir.

Kurumların kendilerini sürekli yenilemeleri gerekli olmuştur. Beceriler anlamında da sürekli bireylerin kendilerini geliştirmesi gereken bir süreç olduğu görülmüştür.

Otomasyon ile birlikte üretimde saat ücretinde çalışanların farklı beceriler kazanmaları gerekecektir. Bütün şirketlerin sanayi 4.0 dijitalleşmeye yönelik eğitimlerle ilgili bir yapı kurgulamaları önemli olacaktır. Uzaktan çalışma ve pandemi sonrasındaki süreçte değer zincirinin dijital olarak izlenebilirliği ön plana çıkmıştır.

Ayrıca, çevik yönetim becerisi de ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla, bu özelliklere sahip olan kişiler bir adım öne geçmiştir. Eğitim bakımından lise çağından itibaren gelişim önemlidir. Analitik düşünme, okuduğunu anlama ve yorumlama becerileri dijital dönüşümde ve çevik yönetimde çıkarım yapma gibi unsurlar çok önemli hale gelmiştir.

Bu noktada, yeteneğin sürekli gelişimi ve yeni becerilerle donatılmış olan yetkin insanların geliştirilmesi için ülke politikalarının gözden geçirilmesi gerekebilir. Kuşaklarla ilgili olarak ise bir görüşmeci şu şekilde düşüncelerini dile getirmiştir: *“Yeni jenerasyon daha bağımsız çalışma, daha mekândan bağımsız, daha özgür, ast üst ilişkisinin değil de küçük çevik ekiplerle çalışmanın ve yeni fikirlerin destekleneceği ortamlarda çalışmayı tercih ediyorlar. İşverenlerin de bu gelişimleri dikkate alması gerekiyor ki doğru yetenekleri kendimize çekebilelim”*. Dijital ortamlar problem çözme anlamında ve daha hızlı karar alma konularında daha verimlilik yaratabilmiştir.

Genel olarak, belli operasyonlarda belki insanla robotun bir arada çalışacağı durumlar olacaktır. Psikolojik anlamda çalışanı bu anlamda desteklemek de gerekecektir. Fakat bir araştırmaya göre, siber güvenlik ile ilgili problemler ve değişime direnç beraberinde psikolojik problemler de yaratabilir. Diğer yandan, proje yönetim kaynakları, bilgi teknolojisi ve işbirlikçi bir şekilde gerçekleşen ilişkiler ise olumlu anlamda bir etkiye yol açmaktadır (Mahmood ve ark. 2021, s.2). Güvenlik ve sağlık gibi konuların psikolojik güvenlik anlamında düzenlemelerin önümüzdeki dönemde tekrardan gözden geçirilmesi önerilebilir.

Nöroçeşitliliği olan bireylere istihdam yaratılmalıdır. Programlarla her bireyin kendi özelinde değerlendirilip hangi alanlarda yetenekli oldukları ortaya çıkarılabilir. Ayrıca, diğer bir konu olan internete erişimde, gerekli alt yapıya erişim ve kaynağa erişim sağlayamayan bireylerin becerilere erişimlerinde bir kısıt varsa bu bir sorun olarak ortaya çıkabilir. Yeni iş ortamı da değişkendir, yarını bugünden öngöremediğimiz, karmaşık belirsiz noktalar mevcuttur. Bu konuya yönelik olarak bir görüşmeci şu şekilde düşüncelerini aktarmıştır: *“Örneğin*

pandeminin gelebileceğini bilmiyorduk. Tedarik zincirleri birden durdu, tüm dünyada hayatın durduğu deneyimi yaşamamıştık. Liderlerin iş dünyasının yarını öngöremediğimiz ortamlarda çevik yönetim becerileri kazanması gerekir”. Örneğin, blockchain teknolojisi, gelişim gösteren teknolojinin artık çok kıymetli bir parçası haline gelmiştir. Böylelikle, hangi işlem gerçekleştirildiyse, bu işlemlerin kaydının bloklara yapılması ile meydana gelen bir veri tabanının varlığı görülmüştür. Dolayısıyla, bir kayıt defteri haline gelmiştir. Ayrıca, blokzincir teknolojisinin dağıtık bir ağ şeklinde olması da verilerin yalnızca bir bilgisayarda saklanmayıp, hangi bilgisayar ağı dahil olursa bu bilgisayarlarda kopyaları saklı kalmaktadır (Ergün ve Esenkaya, 2022, s.6).

Dolayısıyla, doğru bir liderlik sergileme ve çevik yönetim kıymetli olmaktadır. Ekipleri harekete geçirme ve ekiplerin motivasyonunu güncel tutma iş dünyasının vurguladığı VUCA terimi (Değişkenlik, belirsizlik, karmaşıklık ve muğlaklık) çok önemli bir kavram haline gelmiştir. Bu noktada, ekonomik ve finansal anlamda gelişen güvenlikte, stratejik yönetim oldukça önemli olmuştur. Uzun vadeli bir şekilde stratejik yönergelerin oluşması, ileride meydana gelebilecek riskleri ve tehditleri önlemek ve iş süreçlerinin seyrini takip etme noktasında etkili olacaktır. Dolayısıyla, bir stratejinin olması ile birlikte, hangi kaynakların yetersiz olduğu ve ileride neleri tehdit edebileceği anlaşılacaktır (Zachosova ve Koval, s.3). Sonuç olarak, Endüstri 4.0 becerilerine adapte olunmuştur.

Sonuç ve Tartışma

Vaka analizi sonucunda, yeni beceriler, becerilerin kazandırdıkları ve ileride yapay zekâ ile oluşabilecek riskler ile ilgili olarak ticaret, hizmet ve üretim sektörüne erişilmiştir. Özellikle mesleklere göre ayrı olarak sorulmuş olan ucu açık sorular ışığında, görüşmecilerin aktardıkları deneyimler, vaka analizi açısından önemli olmuştur. Hem finans hem de sağlıkta teknolojinin kullanımı artık şart olmaktadır. Örneğin, finans sektöründe tehdit içeren bir olayın meydana gelmesi durumunda siber güvenlik önlemlerinin önceden alınmış olmasının ne kadar önemli olduğunun altı çizilmiş ve böyle bir durumda neler yapılması gerektiğine dair çözüm önerileri sunulmuştur. Bu anlamda, Endüstri 4.0 ile ilgili beceriler etrafında çeşitli olaylara yer verilerek olaylardan bir sonuca ulaşılmıştır. Görüşme sırasında görüşmecilerin aktarmış oldukları bilgiler, sektörel olarak ayrıştırılarak sentezlenmiştir. Hizmet, üretim ve ticaret sektörlerinde teknolojiden özellikle yönetici konumundakiler bu duruma olumlu bakarken, çalışanlar biraz daha şüpheli yaklaşmışlardır ve beceri kaybına uğrarlarsa ne yapacakları konusunda sorgulama yapmışlardır. Bu noktada, verinin öneminin daha da artması ile birlikte gelişecek olan meslekler

ve beceriler konusunda farklı sektörlerdeki çalışanların becerilere adapte olabilmeye ya da olamama durumu değişiklik gösterecektir. Bu durum, kuşaklar arasında farklılıkların olacağı anlamına gelmektedir. Gençlerin yüz yüze iletişim ve ağ oluşturma deneyimlerinin olmaması ile birlikte sosyal anlamda adaptasyonda diğer kuşaklara göre daha fazla zorluk yaşadıkları görülürken, yaşı ileri olan kuşağa göre ise dijital platformlara daha kolay adapte oldukları görülmüştür. Her bir Sanayi Devrimi'nde olduğu gibi Endüstri 4.0 da faydalarının yanında birçok kesimi de olumsuz anlamda etkileyebilme potansiyeli taşımaktadır. Kadınların işgücü, özellikle de dijital sektörde istihdamının nasıl artacağı üzerine düşünülmelidir. Böylelikle, eğitim, ekonomik ve sosyal anlamda ortaya çıkan eşitsizliklerin ortadan kaldırılması için ne tarz düzenlemeler yapılacağına odaklanılması önerilmektedir. Ayrıca, siyahilerin, mültecilerin ve nöroçeşitliliği olan bireylerin istihdama katılımının artması için çözüm önerileri geliştirilmelidir. Sonuç olarak, daha kapsayıcı çözümlerin üretilmesi gerekmektedir. Gerekli çözümlerin neler olduğunun belirlenmesi bakımından ise detaylı bir şekilde sektör analizi yapılarak çalışanların beklentileri, becerilerle ilgili hangi alanlarda zorluk yaşadıkları ve kariyer hedefleri konularının gözden geçirilmesi önemli olacaktır. Dolayısıyla, işverenlerin ve hükümetlerin en başta insana neyin fayda sağlayacağını göz önünde bulundurarak karar almaları kıymetli olacaktır. Bu noktada, internete olan erişimden başlayarak ortaya çıkan eşitsizliklerin hangi bölge ve ülkelerde olduğu belirlenmeli ve buna uygun adımlar atılmalıdır. Bu doğrultuda yapılacak olan çalışmalarda, Endüstri 4.0 ile meydana gelen becerilerin yanında eşitsizliklerin de var olduğunu ve bu eşitsizliklerin önlenmesi için atılacak adımlarla ilgili bazı öngörülerin akademiye faydalı olması umut edilmiştir.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Konunun teknoloji ile bağlantısı olan sektörlerle ilgili olması sebebiyle, teknolojinin getirdiği yeni becerilere adapte olabilen veya olamayan sektörler dikkate alınmış ve görüşmecilere iletilmiştir. Bu çalışma, görüşme yapılan bireylerin tecrübelerinin aktarılması ile şekillenmiştir. Zaman kısıtlamasının olması sebebiyle bir sektörde yoğunlaşmış derinleşmekten ziyade, sektörler hakkında daha genel bilgilere ulaşılmıştır.

İleriye Dönük Araştırmalar

Yapılan bu çalışmada, teknolojinin getirmiş olduğu becerilerin altını çizerken aynı zamanda dijital eşitsizliklerin de ortaya çıkmasını sektörel olarak araştırılmıştır. Bu yönden, literatürdeki eksikliği bulunduğu düşünülen bir boyutu ele almıştır. İleride derinlemesine görüşmeler

yapılarak konu daha detaylı araştırılabilir. Böylelikle, yapılan bu çalışma, hem iş dünyasında meydana gelebilecek olan eşitsizlikler ile ilgili bir farkındalık oluşturacak hem de akademisyenlere ve araştırmacılara ileride yapacakları araştırmalar ile ilgili farklı bir bakış sunacaktır.

KAYNAKÇA

Akanksha Jaiswal, C. Joe Arun & Arup Varma (2022) Rebooting Employees: Upskilling For Artificial Intelligence in Multinational Corporations, *The International Journal of Human Resource Management*, 33:6, 1179-1208, DOI: 10.1080/09585192.2021.1891114

Aksungar, Hakan (2021) Sanayi Devrimi 1,2,3 ve Endüstri 4.0 <https://www.fonksiyon360.com/tr/blog/433-sanayi-devrimi-1-2-3-ve-endustri-4-0>

Antonio, A. & Tuffley, D (2014) , The Gender Digital Divide in Developing Countries, *Future Internet* 2014, 6, 673-687; doi:10.3390/fi6040673

Arntz, M. Gregory, T. & Zierahn, U. (2019), Digitalization and The Future of Work: Macroeconomic Consequences, DOI: 10.2139/ssrn.3413653

Barton, C., (2021), The Fourth Industrial Revolution Will Not Bring The Future We Want, <https://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?tp=&arnumber=9527369>

Batinga, G. L. & Borges, R. C. (2022). Ambiguities of industry 4.0: gains, efficiency, and worker tensions. *Revista Produção E Desenvolvimento*, 8(1), e595. <https://doi.org/10.32358/rpd.2022.v8.595>

Berger, S. (2018) , Industry 4.0 and The Impact on The World of Work, 11th IBA Bachelor Thesis Conference, http://essay.utwente.nl/75370/1/Berger_BA_Faculty.pdf

Budak, N. (2021), Geleceğin Meslekleri ve Dijital Beceriler, https://ceko.sakarya.edu.tr/sites/ceko.sakarya.edu.tr/file/11_Gelecegin_Meslekleri_ve_Dijital_Beceriler____Nazan_BUDAK2.pdf

Cybersecurity For Small Factories, Deloitte, 2019

David, S (2021), Forbes, Flattening The Unemployment Curve and Redefining The Future of Work, <https://www.forbes.com/sites/forbeshumanresourcescouncil/2021/04/29/flattening-the-unemployment-curve-and-redefining-the-future-of-work/?sh=360f48b36474>

Duruoğlu, T. (2007) , Emek Piyasasında Cinsiyetçi Ücret Ayrımı: Bursa Organize Sanayi Bölgesinde Bir Araştırma, “*İletişim, Kuram ve Araştırma Dergisi*” , Sayı: 24, s.61-76, <http://www.irfanerdogan.com/dergiweb2008/24/4.pdf>

Ergun, H. Esenkaya, A. (2022). Blockchain Teknolojisi ile Finansal Piyasalarda Yaşanan Gelişmeler Üzerine bir İnceleme. *Karatay İslam İktisadı ve Finans Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 77-98,

- Filiz, E. Güzel, Ş. & Şengül, A. (2022). Sağlık Profesyonellerinin Yapay Zekâ Kaygı Durumlarının İncelenmesi. *Journal of Academic Value Studies*, 8(1), 47-55. <http://dx.doi.org/10.29228/javs.57808>
- Gergis, D. ve Kachal, M. (2021). M. Teknoloji Sektöründe Cinsiyet Dengesini Sağlamanın İki Yolu “*Harvard Business Review Türkiye*” , <https://hbrturkiye.com/blog/teknoloji-sektorunde-cinsiyet-dengesini-saglamamin-iki-yolu>
- Gonzales C. ve ark. (2018), Gender and Engineering: Developing Actions To Encourage Women in Tech, DOI: 10.1109/EDUCON.2018.8363496
- Hecker, I. & Briggs, A. (2021), A Overlooked and Underconnected, “*Urban Institute*” , <https://www.urban.org/sites/default/files/publication/103460/overlooked-and-underconnected-exploring-disparities-in-digital-skill-levels-by-race-among-older-youth-in-the-us.pdf>
- Houdek, P. (2022), Neurodiversity in (Not Only) Public Organizations: An Untapped Opportunity? DOI: 10.1177/00953997211069915
- Human Rights Racial Equality & New Information Technologies, (2020), https://law.ucla.edu/sites/default/files/PDFs/Publications/Promise_Institute/Human%20Rights,%20Racial%20Equality,%20&%20New%20IT%20Report%203.pdf
- Industry 4.0 and Cybersecurity, Deloitte University Press
- Ivanov, S. & Seyitoğlu, F. & Markova, M (2020), Hotel Manager’s Perceptions Towards The Use of Robots: A Mixed- Methods Approach, *Information Technology & Tourism* (2020) 22:505–535 <https://doi.org/10.1007/s40558-020-00187-x>
- Leichenko, R. & Silva, A. (2014), Climate Change and Poverty: Vulnerability, Impacts, and Alleviation Strategies, “*Academia*” , doi: 10.1002/wcc.287
- Mahto, M. & Hogan, S.& Hatfield, S& Sniderman, B, A Rising Tide Lifts All Boats, 2022, <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/topics/talent/neurodiversity-in-the-workplace.html>
- Mathiyazhagan, S. (2021) , Field Practice, Emerging Technologies, and Human Rights: The Emergence of Tech Social Workers “*Journal of Human Rights and Social Work*” , <https://doi.org/10.1007/s41134-021-00190-0>
- McKinsey & Company, Future of Work, Turkey’s Talent Transformation in The Digital Era, 2020, <https://www.mckinsey.com/tr/~media/mckinsey/locations/europe%20and%20middle%20east/turkey/our%20insights/future%20of%20work%20turkey/future-of-work-mckinsey-turkey-full-report.pdf>
- McKinsey & Company, Future of Work, Turkey’s Talent Transformation in The Digital Era, Executive Summary 2020, <https://www.mckinsey.com/tr/~media/mckinsey/locations/europe%20and%20middle%20east/turkey/our%20insights/future%20of%20work%20turkey/future-of-work-mckinsey-turkey-executive-summary.pdf>

- Microsoft (2021), The Next Great Disruption Is Hybrid Work- Are We Ready?
https://msworklab.azureedge.net/files/reports/hybridWork/pdf/2021_Microsoft_WTI_Report_March.pdf
- Mohajan, H. (2019), The First Industrial Revolution: Creation of a New Global Human Era, “*Journal of Social Sciences and Humanities*”, Vol. 5, No. 4, 2019, pp. 377-387
- Mukhuty, S. & Upadhyay, A. & Rothwell, H. (2022), Strategic Sustainable Development of Industry 4.0 Through The Lens of Social Responsibility: The Role of Human Resource Practices, “*Business and The Environment*” , <https://doi.org/10.1002/bse.3008>
- Mutlu, P. , Mısırlı, K. , Kahveci, M. Akyol, A. Erol, E., Gümüşcan, İ., Pınar, E. & Salman, C. (2018), Suriyeli Göçmen İşçilerin İstanbul Ölçeğinde Tekstil Sektörü Emek Piyasasına Eklemlenmeleri ve Etkileri, <https://www.calismatoplum.org/Content/pdf/calismatoplum-1718-55662ec4.pdf>
- On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), Dijital Ekonomide Meslekler ve Yetkinlikler, Çalışma Grubu Raporu, Ankara, 2018
- Öcal, F. & Altıntaş, K. (2018), Dördüncü Sanayi Devriminin Emek Piyasaları Üzerindeki Olası Etkilerinin İncelenmesi ve Çözüm Önerileri, “*Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*”, Cilt: 8, Sayı:15, DOI: 10.26466/opus.439952
- Roberts, B. (2015), The Third Industrial Revolution: Implications For Planning Cities and Regions, “*Researchgate*”
- Satı, Z. & Yılmaz, B. (2019), Endüstri 4.0 Ortamında Değişen İş ve Mesleklerin Türkiye’de Kadın İstihdamına Etkileri, “*Strategic Public Management Journal*” , Volume:6, Issue: 11, pp. 54-76, DOI: 10.25069/spmj. 701685
- Şirin, Selçuk R. (2021), “Bir Türkiye Hayali” Yıkılmazlar Basın Yayın Prom.
- Bernick, M. (2022) Şirketiniz Nöroçeşitlilik Konusunda Kapsayıcı Mı? “*Harvard Business Review Türkiye*” <https://hbrturkiye.com/blog/sirketiniz-norocesitlilik-konusunda-kapsayici-mi>
- The Role of Education and Skills in Bridging The Digital Gender Divide, Evidence From APEC Economies, OECD, 2019, <https://www.oecd.org/sti/education-and-skills-in-bridging-the-digital-gender-divide-evidence-from-apec.pdf>
- Verdi, G. (2020) , Digital Skills and Refugees: Towards a European Approach, European Student Think Tank, <https://esthinktank.com/wp-content/uploads/2020/06/Digital-Skills-and-Refugees-Towards-a-European-Approach.pdf>
- Yılmaz, A. (2021), The Effect of Technology Integration in Education on Prospective Teachers' Critical and Creative Thinking, Multidimensional 21st Century Skills and Academic Achievements, Participatory Educational Research (PER) Vol. 8(2), pp.163-199, <http://dx.doi.org/10.17275/per.21.35.8.2>

Zachosova, N. & Koval, O. , Strategic Management in Ensuring Economic Security in Digital Economy and Vuca World, “Mest Journal”, https://mest.meste.org/MEST_Najava/XX_Zachosova.pdf

Wang, S. & Wang, W. (2022) , The Impact of Artificial Intelligence on The Labor Force in The Primary and Secondary Industries, 2022, Advances in Economics, Business and Management Research, volume 648

EK-1: Soru Formu

Yeni Beceriler ile İlgili Sorular

*Bu konuda cevap verenlerin isimleri ile firmasının ismi gizli olacaktır.

- 1) Endüstri 4.0 öğelerini uygulamaya geçirdiniz mi? (depo sorumlusu, banka yöneticisi, insan kaynakları ve kurumsal iletişim sorumlusu, elektrik-elektronik alanında yönetici)
  - 2) İş yaşantınızda yeni becerilere (sosyal ve dijital) adapte olma sürecinizi ve yaşadığımız zorlukları aktarabilir misiniz? (depo sorumlusu, banka yöneticisi, insan kaynakları ve kurumsal iletişim sorumlusu, elektrik-elektronik alanında yönetici)
  - 3) Sektörünüzde son 1 yılda ne tarz yeni beceriler gelişti? İstihdamı ve işe alımı nasıl etkiledi? (depo sorumlusu, banka yöneticisi, insan kaynakları ve kurumsal iletişim sorumlusu, elektrik-elektronik alanında yönetici)
  - 4) Şirket içinde eğitimleri sağlarken ne tarz problemlerle karşılaşıyorsunuz? (depo sorumlusu, banka yöneticisi, insan kaynakları ve kurumsal iletişim sorumlusu, elektrik-elektronik alanında yönetici)
  - 5) Yetenek açıklarının giderilmesi için ne tarz uygulamalar yapılabilir? (depo sorumlusu, banka yöneticisi, insan kaynakları ve kurumsal iletişim sorumlusu, elektrik-elektronik alanında yönetici)
  - 6) Gelecekte sosyal ve dijital beceriler kuşakları nasıl etkiler? Kuşaklarda istihdama yansması nasıl olur? (depo sorumlusu, banka yöneticisi, elektrik-elektronik alanında yönetici)
  - 7) Sizin şirketinizde, becerilerden (sosyal ve dijital) hangi departmanlar nasıl etkilendi? (depo sorumlusu, banka yöneticisi, insan kaynakları ve kurumsal iletişim sorumlusu, elektrik-elektronik alanında yönetici)
  - 8) Güvenlik ve etik açıdan gelecekte ne tarz problemlerle karşılaşılabilir? (depo sorumlusu, banka yöneticisi, insan kaynakları ve kurumsal iletişim sorumlusu, elektrik-elektronik alanında yönetici)
  - 9) Nöroçeşitliliği olan bireylerin istihdama daha fazla katılması için şirketler neler yapabilir? (depo sorumlusu, banka yöneticisi, elektrik-elektronik alanında yönetici)
- *(Nöroçeşitlilik; dikkat eksiliği disleksi gibi durumlara atıfta bulunur. İnsanların sosyal durumlarda iletişimleri ve çalışma belleklerindeki duyarlılıkları dikkate alır.)*

- 10) Coğrafi, sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan değerlendirildiğinde yeni beceriler ne tarz eşitsizlikleri de beraberinde getirmiş olabilir? (depo sorumlusu, banka yöneticisi, elektrik-elektronik alanında yönetici)
- 11) Analitik düşünce, liderlik, yaratıcılık ve ömür boyu öğrenme ile ilgili becerileri kurumlar neden daha fazla önemsemeye başlamıştır? (depo sorumlusu, banka yöneticisi, elektrik-elektronik alanında yönetici)
- 12) İş yerinizde mutlu musunuz? Teknolojik gelişim sizin işinize nasıl yansıyor? (doktor, hemşire, tıbbi sekreter, otelde insan kaynakları müdürü, ulaşım görevlisi, market çalışanı, kasiyer, kırtasiyeci)
- 13) İşinizi kaybetmekten korkuyor musunuz? (Kırtasiyeci, market çalışanı, kasiyer, tıbbi sekreter, doktor, hemşire, ulaşım görevlisi, otelde insan kaynakları müdürü)
- 14) Ürünlerin çalınmasının önüne geçebiliyor musunuz? (Market çalışanı, kasiyer)
- 15) Taksi uygulamasına nasıl adapte oluyorsunuz? (Ulaşım görevlisi)
- 16) Sürücüsüz bir araç size göre iş kaybına neden olur mu? (Ulaşım görevlisi)

UZAKTAN ÇALIŞMA: BİR İKTİDAR PRATİĞİ?

Dr. Bilge Filiz

ÖZET

Evde çalışmanın farklı modellerinden biri olan bilgi teknolojisini kullanarak uzaktan çalışma, 2020 yılından itibaren COVID-19 pandemisinin yayılmasını önlemek amacıyla dünyanın farklı yerlerinde birçok bireyin iş yaşamına dahil olmuştur. Bu durum bazı pozitif örneklerde çalışanların işleri üzerindeki hakimiyetini artırarak, çalışanlara hem çalışma saatlerinde hem de çalışma mekanlarında esneklik sağlayarak olumlu deneyimler yaratmıştır. Fakat bununla beraber, uzaktan çalışma, çalışanlar için uzun çalışma saatleri, sürekli erişilebilir olma zorunluluğu gibi ciddi hak kayıplarına neden olmanın yanı sıra; soyutlanmışlık hissi, sosyalleşememe gibi çalışanların psikolojik sağlığını etkileyebilecek durumlara da sebep olmaktadır. Bunun yanında, işveren dünyanın birçok yerinden çalışana erişebilirken çalışanlar sınırları belli olmayan bir rekabetin içine itilmektedir. Diğer taraftan, bu durum, işverenin maliyetlerini azaltarak tasarruf etmesini sağlarken uzaktan çalışan kişilerin masraflarını artırmaktadır.

Bu makale, uzaktan çalışmanın 2020’li yıllarda uygulanma şeklini Byung-Chul Han tarafından öne sürülen psikopolitika kapsamında incelenen yeni iktidar teknikleri çerçevesinde analiz etmektedir. Byung-Chul Han’a (2019) göre, neoliberal psikopolitika giderek daha incelikli sömürü biçimleri icat etmekte ve neoliberal rejim, tükenme çağını başlatarak bireyin ruhunu, duygularını (heyecanını) sömürmektedir. Çeşitli iktidar teknikleri ile bireye kendisini her zaman daha fazla gerçekleştirme, geliştirme, “iyileştirme” talimatı verilmektedir. Bunun sonucunda birey, sürekli olarak daha fazla performans gösterme durumunda olduğunu düşünmekte ve kendisini gönüllü ve heyecanlı bir şekilde sömürmektedir (Han, 2019). Bireylerin ruhuna hükmetmeyi başarmış bu sistemin ofislere ihtiyacı ortadan kalkmıştır. Tüm bunlar göz önünde bulundurularak uzaktan çalışmanın yarattığı mevcut durumun bireylerin gözünden nasıl değerlendirildiği, söz konusu çerçevede bir iktidar pratiğini yansıtır yansıtmadığı iş piyasasının yönetimi ve dolayısıyla küresel toplumun geleceği açısından dikkat çekicidir.

Bu çalışmada, Türkiye’de özel sektör, kamu sektörü ve insan haklarının geliştirilmesi ve teşvik edilmesi amacıyla faaliyet gösteren uluslararası ve ulusal kurumlarda uzaktan çalışan 15 kişi ile yürütülen yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat aracılığıyla uzaktan çalışmanın soyutlanmış ve sömürülmüş hissetme durumuna etkisi araştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Psikopolitika, İktidar Teknikleri, Dijitalleşme, Çalışma İlişkileri, Uzaktan Çalışma

Giriş

Teknolojinin uzaktan çalışmaya olanak tanınmasıyla uzun yıllardır literatürde tartışılan uzaktan çalışma, 2020 yılında COVID-19 pandemisi nedeniyle karantina ve kapanma süreçlerinde özellikle masa başı çalışan beyaz yakalı çalışanlar için tüm dünyada geniş bir kitlenin iş ve özel yaşamını etkilemektedir. Uzaktan çalışmanın kurumlara ve çalışanlara yararlı olabileceği

düşüncesi 1990'lı yıllardan itibaren tartışılmaktadır (Burch, 1991; Fairweather, 1999; Jenson, 1994; Mann v. d., 2000).

Bu kapsamda yapılan araştırmalar, uzaktan mesainin çalışanların çalışacakları saatleri seçme konusundaki esnekliği artırdığı, iře gidip gelme sırasındaki zaman kaybını önlediği, çalışanların verimliliğini artırdığı, işveren için maliyetleri dūřurdūęu¹, coğrafi sınırlar olmadan yetenekli çalışanlara erişimi kolaylaştırdığı gibi konulardaki avantajlarını sıralamaktadır (Mann & Holdsworth, 2003). Bunun yanında, uzaktan çalışmanın sosyal izolasyona neden olduğunu, çalışanların sūrekli erişilebilir olma durumuna sebep olduğunu (örneğin hasta iken de çalışma, mesai saatleri dışında çalışma gibi), çalışanları ihtiyaç duyduğu teknik yardımdan mahrum bıraktığını; çalışanın iř yerine, yūrutūlen iře yabancılaştığını, iř yaşamı ve sosyal yaşam arasındaki sınırları yok ettiğini, yalnızlık, endişe, suçluluk hislerini yaratarak negatif duygusal etki yarattığını ve stresi artırdığını ortaya koymaktadır (Mann & Holdsworth, 2003).

Aynı zamanda, COVID-19 sūrecinde evden çalıřmanın artmasıyla beraber dijital emek sūmūrūsunūn boyutlarını *ortaya koyan* bir arařtırma, bu durumun çalıřanları birçok konuda oldukça kırılgan hale getirdięini gōstermektedir (Iyer, 2021). Artan emek arzı nedeniyle iř gūvensizlięinin ciddi boyutlarda artması, sūrekli rekabetin yarattıęı gūvensizlik ortamı ve mesai dıřı çalıřmaya neden olması sebebiyle çalıřanların sosyalleřmesi önündeki engeller dijital emek sūmūrūsunūn bazı somut örnekleri olarak sıralanmaktadır (Iyer, 2021).

Uzaktan çalışmanın çalışanlar arası iletişime etkisini ölçen bir araştırma ABD'de 61.182 Microsoft alışanı arasında mesai saatlerindeki e-mail, mesajlaşma ve video/sesli aramayı 2020 yılının ilk 6 ayında gözlemlemiştir. Ulaşılan sonuç, çalışanlar arasındaki iletişim ağının sabit, etkileşimden yalıtılmış hale geldiği; eş zamanlı iletişimin azaldığı; yeni bilgi edinmek ve paylaşma konusunda çalışanlar arasındaki iletişimin zorlaştığı olmuştur (Yang v.d., 2022).

Dięer taraftan, COVID-19 pandemisiyle beraber uzaktan çalıřmanın geleceęiyle ilgili iřveren tarafından sistematik olarak bilgilendirilmeyen kiřilerin anksiyete seviyesinde ve tūkenmiřlik hissi konusunda artıř, iř performansında dūřūř raporlanmaktadır (Alexander, A. et al, 2021).

Dūnyanın birçok yerinde çalıřanlar üzerindeki etkileri raporlanan uzaktan çalıřma pratięinin Tūrkiye'de uygulanıřı ve uzaktan çalıřanlarda ortaya çıkardıęı etkileri, "24 Saatte İř" dijital platformunun bir arařtırması ile ortaya koyulmaktadır. Bu arařtırmaya gōre Tūrkiye'de uzaktan

---

¹ Bu konuda yapılan bir araştırma, işverenlerin uzaktan çalışan her bir çalışan için işverenin tasarrufunun yıllık 22.000\$ olduğunu raporlamaktadır (Iyer, 2021).

çalışma, işçileri memnun etmemektedir (24 Saatte İş, 2021). Araştırmaya katılanların %61'i evden çalışmaktan memnun olmadığını; %79'u mesai kavramının ortadan kalktığını; %71'i ev ve iş yaşamının birbirine karışmasından hoşnut olmadığını belirtmektedir (24 Saatte İş, 2021). Bununla beraber, araştırmaya katılan kişiler evden çalışmanın en zor yanını sosyalliğin olmaması olarak değerlendirmektedirler (Önder, 2021).

Türkiye'de uzaktan çalışma 4857 sayılı İş Kanunu'nda 14. Madde ile düzenlenmektedir. Bu maddeye 2016 yılında eklenen ek fıkra uzaktan çalışmayı *“işçinin, işveren tarafından oluşturulan iş organizasyonu kapsamında iş görme edimini evinde ya da teknolojik iletişim araçları ile iş yeri dışında yerine getirmesi esasına dayalı ve yazılı olarak kurulan iş ilişkisidir”* şeklinde tanımlamaktadır (T.C. Resmi Gazete, 2016). 10 Mart 2021'de Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren Uzaktan Çalışma Yönetmeliği 5. Maddeye göre *“uzaktan çalışmaya ilişkin iş sözleşmesi yazılı şekilde yapılmalı”*; Madde 8'e göre *işin yerine getirilmesinden kaynaklanan mal veya hizmet üretimiyle doğrudan ilgili zorunlu giderlerin tespit edilmesinde ve karşılanmasına ilişkin hususlar iş sözleşmesinde belirtilmelidir”* (T.C. Resmi Gazete, 2021). Bunun yanında, Madde 9'a göre *“uzaktan çalışmanın yapılacağı zaman aralığı ve süresi iş sözleşmesinde belirtilmeli; fazla çalışma işverenin yazılı talebi üzerine, işçinin kabulü ile mevzuat hükümlerine uygun olarak yapılmalıdır”*. Bu hükümler göz önünde bulundurulduğunda, uzaktan çalışan her bireyin uzaktan çalışma şartları yazılı bir sözleşme ile belirlenmeli, mesai saatleri açıkça belirtilmeli ve çalışanın talep etmesi durumunda evde çalışmasıyla ilgili giderleri işveren tarafından karşılanmalıdır. Uzaktan çalışmanın Türkiye'de yasalarla belirlenen bu kurallara göre uygulanmadığı belirtilmektedir; birçok işveren, evden çalışma maliyetlerini (internet, elektrik, doğalgaz vb) çalışanlara yüklemekte ve haftalık yasal çalışma süresi olan 45 saati aşması durumunda mesai hakkını devreye sokmamaktadır (Duran, 2021).

Bu kuralların uygulanışı ve uzaktan çalışmanın bireyler üzerindeki etkilerine ışık tutmayı hedefleyen bu çalışmada farklı sektörlerden uzaktan çalışmayı çeşitli şekillerde deneyimleyen 15 kişi ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerdeki ifadeler doğrultusunda Byung Chul Han'ın teorik olarak ortaya koyduğu, giderek daha incelikli sömürü biçimleri icat eden neoliberal psikopolitika göz önünde bulundurularak uzaktan çalışmanın bir iktidar pratiği şeklinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği araştırılmaktadır. Bu kapsamda, uzaktan çalışmanın bireylerin sosyal olarak soyutlanmasına ve iş yaşamında sömürülmesine sebep olup olmadığının açığa çıkartılması hedeflenmiştir.

Milanovic (2022), önümüzdeki yüzyılda küreselleşecek olanın sermaye değil iş gücü olacağını iddia ederek yeni küreselleşmenin birçok asimetric durumu da beraberinde getireceğini belirtmektedir. İş gücünün küreselleşmesinin ise uzaktan çalışma ile inşa edilmekte olduğunu belirtmektedir. Bu araştırmada, bireylerin iş yaşamında kalıcı kayıpları engellemek için söz konusu asimetrinin kontrol altında tutulmasının önemli olduğu düşünülerek bireylerin deneyimlerine başvurulmuştur.

Yöntem

Araştırmanın örneklemi 15 kişiden oluşmaktadır. Kesitsel tipte bir araştırma olan bu çalışmada veri toplama tekniği olarak nitel veri toplama yöntemi kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme yapılacak kişilerin seçiminde amaçlı örnekleme yöntemi uygulanmıştır. Katılımcı seçiminde yaş, istihdam türleri (özel sektör, kamu gibi) gibi hedef kitlenin temel demografik profil özelliklerini kapsayacak nitelikte bir katılımcı listesi oluşturulmuştur. Araştırmaya daha fazla kadın birey eklenmiştir. Uzaktan çalışmanın toplumsal cinsiyet rolleri bakımından kadın üzerindeki etkilerine de değinilmesi planlanmıştır. Fakat uzaktan çalışmanın toplumsal cinsiyet perspektifinden analizinin karmaşık yapısı gereği tek başına bir çalışma konusu olması sebebiyle, bu araştırmanın sadece belirli bölümlerinde bu konuya değinilecektir.

Araştırmaya katılan kişilerin bazılarının verdiği bilgilerin özel hassasiyet taşıması ve kimliklerin kesinlikle ortaya çıkmaması konusundaki talepleri göz önüne alınarak alıntılar sunulurken yaş ve cinsiyet paylaşılmamaktadır. Bu nedenle, araştırmaya katılan kişilerin özelliklerinin paylaşıldığı Tablo 1’de belirtilen kişi numaraları ile alıntılarda belirtilen kişi numaraları aynı değerlendirilmemelidir.

Araştırmaya katılan kişiler çeşitli pozisyonlarda çalışan kamu, özel sektör veya insan haklarının geliştirilmesi için faaliyet gösteren kurumların çalışanlarıdır. Bilgi teknolojilerini kullanarak uzaktan çalışmayı deneyimlemiş beyaz yakalı 25-50 yaş aralığında kişilerdir. Araştırmaya katılmak için en az 6 ay evden çalışma şartı aranmıştır.

Alan uygulamasında yarı yapılandırılmış görüşme metoduyla çevrim içi mülakatlar yapılmıştır. Görüşme tutanağı bireylerin uzaktan çalışma deneyimine yönelik soyutlanmış, sömürülmüş hissetme durumlarını ölçmeye yönelik ucu açık 20 sorudan oluşmaktadır. Görüşmeler 30-40

dakika sürmüştür. Görüşmeler, ses kaydı alınarak deşifre edilmiş, atlas.ti nitel veri analizi yazılımı kullanılarak verilerin kodlaması gerçekleştirilmiş ve içerik analizi yapılmıştır.²

Tablo 1
Araştırmaya Katılan Kişiler

	Yaş	Cinsiyet	Eğitim	Meslek/Yapılan iş	Mevcut sektör	İş deneyimi (yıl)
1	32	Kadın	Üniversite üstü	Akademisyen	Kamu	7
2	34	Erkek	Üniversite üstü	Tercüman	İnsan hakları kurumu	11
3	33	Erkek	Üniversite üstü	Finans müdürü	Özel	11
4	35	Kadın	Üniversite üstü	Hukuk müdürü-Avukat	Özel	11
5	35	Erkek	Üniversite	Finans müdürü	Özel	13
6	28	Kadın	Üniversite üstü	Psikolog	İnsan hakları kurumu	3
7	33	Kadın	Üniversite	Kamuda uzman memur	Kamu	8
8	36	Kadın	Üniversite	İktisat	Özel	15
9	28	Erkek	Üniversite üstü	Sosyolog doktor	İnsan hakları kurumu	13
10	42	Erkek	Üniversite üstü	Akademisyen	Kamu	20
11	36	Kadın	Üniversite	Tercüman	Kamu	13
12	36	Kadın	Üniversite üstü	Proje koordinasyonu, sosyal bilimci	İnsan hakları kurumu	10
13	27	Kadın	Üniversite üstü	Psikolog	İnsan hakları kurumu	3
14	44	Kadın	Üniversite	Kamuda daire başkanı	Kamu	20
15	47	Kadın	Üniversite üstü	Özel bir şirkette genel müdür/Kimya mühendisi	Özel	23

Kaynak: Yazar tarafından üretilmiştir.

Analiz

Bu araştırmaya katılan kişilerin görüşleri iki temel başlık altında incelenecektir. Öncelikle bireylerin yalnız, izole olmuş hissetme durumunu, çalışanlar arasındaki iletişimi, çalışma hayatında “biz” kavramı üzerinde uzaktan çalışmanın etkilerini ve uzaktan çalışmanın stresle mücadele yöntemleri üzerindeki etkilerini ortaya koyan *soyutlanmışlık* başlıklı bölüme yer verilecektir. Ardından *sömürülmüşlük* başlığı altında bireylerin uzaktan çalışma döneminde

² Bu çalışma için yapılan görüşmeler etik kurallar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Tüm görüşmeler katılımcıların onayıyla kayıt altındadır. Araştırmaya katılan kişilerin verdikleri bilgilerin, konuyla ilgili duygu ve düşüncelerinin akademik amaçla (konferansa katılım, akademik yayın...vb) kullanılabilmesine dair tüm katılımcıların, aydınlatılmış onay formu ile, yazılı onayları bulunmaktadır.

yaşadıkları hak kayıpları, uzaktan çalışmanın daha fazla performans gösterme baskısı üzerindeki etkileri, ev ve iş yaşamının birbirinin içine girmesi, sistematik problemlerin bireysel problem olarak algılanması ve suçluluk hisleri üzerine katılımcıların görüşlerine yer verilmiştir.

Soyutlanmışlık

Görüşme yapılan birçok kişi uzaktan çalışmanın ilk başladığı dönemde bu durumun kendilerini iyi hissettirdiğinden bahsetmiştir. İyi hissetme durumunun temel nedenleri olarak trafikte uzun saatler harcamamak, bu nedele ortaya çıkacak fiziksel yorgunluğun olmaması, yolda geçirilecek zamanı da düşünerek erken uyanmamak, ebeveynlerin çocuklarının yanında olabilmeleri gibi faktörler sıralanmıştır. Bunlara ek olarak, sahada mültecilerle çalışan bir kişi (13) saha görevlisi olarak çalışmanın zorluklarından bahsederek “*evde olmak bana birazcık bayram hissi yaşattı*” ifadelerini kullanmıştır. Fakat bu kişiler, bu durumun kalıcı ve sürdürülebilir olmadığını ve beraberinde getirdiği birçok farklı etkiden bahsetmişlerdir. Bu etkiler aşağıda şekilde ifade edilmiştir.

Yalnızlık/İzole Olmuşluk Hissi

Birçok kişi, özellikle yalnız yaşayan kişiler bir süre sonra yalnız ve izole olmuş hissettiklerinden bahsetmiştir. Bu konuda bir kişi (2), tamamen uzaktan çalıştığı dönemle ilgili “*kendimi insanlardan izole edilmiş hissediyorum. Bildiğimiz gibi insan sosyal bir varlık. İş ortamında insanlarla etkileşime giriyorsun. Açıkçası, depresif bir ruh haline dönüşmüş durumda değilim ama böyle devam ederse depresyona kadar götürebilir*” ifadelerini kullanmıştır. Bir diğer kişi (11) “*ben interaktif ve sosyal olmayı seven bir insanım. İş ortamında insanlarla en azından bir iletişimde olmak beni mutlu eden bir şey. Verilen işleri yaptım ama benim için güzel bir süreç değildi. Ben mutsuzdum*” demiştir. Bu dönemde online ders veren bir akademisyen (10), “*eğer derse katılım da sağlanmıyorsa tamamen izole hissettim. Kimse yok. Sadece ekran ve ben varım*” ifadelerini kullanmıştır.

Uzaktan çalışma döneminde iş değiştiren bir kişi (12) “*iş değiştirmemle paralel, işleri yeni öğrendiğim süreçte yalnız hissettiğim oldu çünkü insanlara uzaktan bir iki kere soruyorsun, üçüncüde çekiniyorsun, rahatsız etmeyeyim diye. Bu nedenle, yalnız hissettiğim olmuştu*”. Aynı kişi kurumda beraber çalıştığı 50 kişinin yarısından fazlasını tanımadığını ifade etmiştir. Bununla beraber “*bu dönemde iş değiştirdiğim için kuruma aitlik hissi de çok geçmedi*” demiştir.

Bu ifadeler göz önünde bulundurulduğunda, uzaktan çalışmanın bireyler arası etkileşimi olumsuz etkilediği ve insanları birbirinden uzaklaştırdığı ve bu durumun bireylerin hem profesyonel hem de sosyal yaşamlarını olumsuz etkilediği düşünülebilecektir. Bireylerin ortaklık hislerinde, sorun veya tatmin durumlarında paylaşımlarının olmayışı, ortak mücadele alanlarını ortadan kaldırma ihtimali taşımaktadır. Bu noktaları vurgulayan kişiler şu ifadeleri kullanmışlardır: “fiziksel olarak gittiğimizde bir aksilik çıkınca ne yapacağını biliyorsun. Benim problem çözüm yöntemim de öyle gelişmiş. Ama şimdi bilgisayar başındayım. Ya bilgisayar bozulursa, internet giderse, ne yapacağım. Ekstra stres” (Kişi 1).

Bu dönemde ücretsiz izine çıkarılan aynı kişi, soyutlanmış hisleriyle beraber çaresiz hissetme durumunu şu şekilde açıklamıştır: “ücretsiz izinde olduğumda çift etkilenme oldu. Hem uzaktan çalışma sonrasında böyle bir şey ile iyice soyutlanıyorum. Bir şekilde cezalandırılıyorum, uzaklaştırılıyorum. Çok yalnız hissettiğim dönemler oldu. Ücretsiz izine çıksan da o işverenin işçisi sayılıyorsun ve gidip başka bir yerde çalışamıyorsun. Ve bunun ne zaman biteceği belli değil. Bunları 2 aylık 1,5 aylık periyotlarla uzattılar... Bugün Cumhurbaşkanı açıklama yapacak. Bugün şu belli olacak; uzayacak mı uzamayacak mı? Günler öncesinden insanlar sosyal medyada yazıyor. Bunun gerginliğini yaşıyor”.

Diğer bir kişi (6) “bir şey danışmam gereken bir durum varsa, işimle ilgili acil bir durum varsa, hemen birine ulaşamıyorsan soramıyorsan, o bakımdan yalnız hissettiriyor” şeklinde kendisini ifade etmiştir.

Uzaktan çalışma dönemini yalnız yaşayan kişilerden oldukça farklı deneyimlediği anlaşılan 2 yaşında bir çocuk sahibi bir kadın (8) araştırmaya katılan çocukları olan diğer kadınlarla benzer şekilde, “yalnız hissettiğim bir dönem olmadı, benim şartlarım dolayısıyla. 2,5 yaşında bir oğlum var. Annem bakıyor. O yüzden annem hep evde. Eşim de evden çalışıyor. Ev o yüzden inanılmaz keşmekeş” ifadelerini kullanmıştır.

Bu durum, uzaktan çalışmanın bireylerin ev yaşantısının şekline göre bireyleri farklı şekilde etkilediğine işaret etmektedir. Bu nedenle, çalışandan beklentilerin, çalışma hayatındaki düzenlemelerin bu durumu göz önünde bulundurması gerekmektedir.

Online İletişim Araçları ve Sosyal İlişkiler

Araştırmaya katılan kişilere online iletişim araçlarının iletişim ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamadığı ve bu durumun nedenleri sorulmuştur. Araştırmaya katılan kişilerin büyük

çoğunluğu online iletişim araçlarının iletişim ihtiyacını karşılamadığını düşünmektedirler. Bu konuda bir kişi (1) “*sosyal paylaşım azaldıkça samimiyet de azaldı*”, bir diğer kişi (2) “*dijital ortamda duygu, sinerji, etkileşim yok. Uzaktan çalıştığım zaman ekip arkadaşlarımla veya diğerleriyle verimli bir iletişim kurulamıyor*” ifadelerini kullanmıştır. Diğer kişi (3), “*ofiste olunca bir ekibe, çalışma ortamına, aileye ait hissediyorsun. Evde olunca yalnızca bir uğraşınla vakit harcıyormuşsun gibi oluyor...Arkadaşlık ilişkisindeki derinliği, birlikteliği sağlayan bilgi alışverişinde uzaktan çalışma ile ciddi azalma oluyor.*” Benzer şekilde, bir kişi (5) “*birebir çalışma ile insana dokunmak dediğimiz o şeyle online toplantı bence aynı tatmini vermiyor. Bizim yaptığımız işte ekstradan insana dokunma, o iletişimi kurma gereksinimi oluyor*”.

İnsan haklarının geliştirilmesi için faaliyet gösteren bir kurumda çalışan bir kişi (6), yeni kurulan bir ekiple uzaktan çalışmanın zorluklarına değinmiştir: “*yaptığımız iş bir ekip işi olduğu için, iletişimimizin olmaması motivasyonumuzu uzunca bir zaman kötü etkiledi...ekip içinde o ilişkiyi kuramadık...ekip içinde önceden birbirini tanıyanlar arasında gruplaşmalar oldu*” ifadelerine yer vermiştir. Diğer bir kişi (7), “*iş yerinde zaten yüzeysel olan ilişkilerin uzaktan çalışma ile ne kadar yüzeysel olduğunun ortaya çıktığı*” bir dönem olduğundan bahsetmiştir.

Bu konuda akademik çalışmaları olan bir kişi (9) “*online iletişim yüz yüze iletişimin bir ikamesi değil. Online iletişimde biz ilişkisi oluşturamıyorsun. Yüz yüze iletişimde bilinç akışını bedensel hareketlerle takip edebilirsin. Online iletişim bilinç akışını takip etmede zayıf*”. Öğrencileriyle ilişkisinin yüzeyselleştğini belirten bir akademisyen (10), “*ilişkilerin yüzeyselleşmesinden öte öğrencilerin hiçbirini tanımıyorum, isimlerini yüzlerini bilmiyorum*” ifadelerini kullanmıştır.

Yukarıdaki alıntılardan görüleceği üzere araştırmaya katılan kişilerin neredeyse tamamı iş yerindeki ilişkilerin yüzeyselleştğini, iletişimin azaldığını ve sadece işleri halletmek üzerine yoğunlaştığı, paylaşımların azaldığından bahsetmektedir. Çalışanlar arasında iletişim ve ilişkilerdeki samimiyetin azalması çalışma ortamında çalışanlar arasındaki ortaklıkları, sorun çözme pratiklerini, işçi-işveren ilişkilerini de etkilemektedir. Bu noktada, ilk dikkat çeken noktalardan birisi bireylerin “biz” kavramı üzerine düşünceleridir. Byung Chul Han (2019), kendini sömüren performans öznesinin yalnızlaşmasının bir sonucu olarak, ortak eyleme girişebilecek siyasi bir “biz”in oluşamayacağından bahsetmektedir. Alanda gerçekleştirilen mülakatlarda bu nokta çok açık şekilde görülmektedir.

Örgütlenebilme Durumu

200-500 kişilik özel şirketlerde bireylerin biz diyebilecekleri gruplar 5-10 kişilik grupları aşmamaktadır. Bununla beraber, mülakata katılan kişilerin çoğunluğu çalıştıkları ortamda güvendikleri kişi sayısının ikiyi geçmediğini ifade etmişlerdir. Bazı kişiler bu durumda uzaktan çalışmanın büyük etkisi olduğundan bahsetmişlerdir. “Gerçekten her şekilde güvenilebileceğim 10 kişi bile yok maalesef. Güven olmayışını online çalışmaya bağlıyorum... Türkiye’deki enflasyon artışlarına rağmen çalıştığım kurum bana düşük zam teklif etti. Bana değil, bize. Kolektif bir yaklaşım sergileyip grev kararı aldık. Ofiste olsaydık bu süreç daha kolay olurdu. Bu süreçte çok sıkıntılar da yaşandı. Daha etkin gerçekleşebilirdi. Yazışmalarda duygu paylaşımı olmadığı için iletişim sınırlı olduğu için yanlış anlamalar olabiliyor. Ofiste olsaydık daha etkin mücadele olurdu (Kişi 2)”. Bir diğer kişi (12) “güvenilebileceğim çok fazla kişi olmaması kaygılı hissettiriyor... Evde izole çalışmanın getirdiği bir durumda kim ne yapıyor, ne düşünüyor, neyden şikayetçi bilemiyorsun” ifadelerini kullanmıştır.

Katılımcıların çoğunluğunun görüşlerin aksine, bu durumu çok daha genel bir çerçeveden değerlendiren ve çalışma hayatında biz olmama durumunu uzaktan çalışma ile doğrudan ilişkilendirmeyen kişiler de olmuştur. Bir kişi (9), “çalıştığım kurumlarda küçük gruplaşmalar oluyor ama zaten ben hiçbir zaman verimli bir “biz” olduğumu düşünmem, hiçbir yerde. Biz oluşturulan bir şeydir, her defasında inşa edilir. Benim açımdan çalıştığım kurumlarda zaten biz yoktu” demiştir.

Uzaktan Çalışma Döneminde Stresle Mücadele Yöntemleri

Uzaktan çalışırken iş yaşamındaki stresle mücadele yöntemleri konusunda görüşülen kişilerden biri kullandığı anti-depresanın iki katına çıktığından bahsetmiştir. Bu kişi “birkaç defa panik atak krizi geçirdim. Korkuyla uyandığım günler oldu. Hatta bu antidepressanın artırılma nedenini paylaştığımda sanki ben utanılacak bir şey yapmışım, çok kötü bir şey paylaşmışım gibi yapıldı” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Bir diğer kişi (14), “iş yeri bu dönemde beni .... (sakinleştirici ismi) kullanmaya sevk etti. Kısa bir süre ilaç kullandım ama sonra kendiliğimden bıraktım. Yani saçmaladığımı fark ettim”.

Benzer şekilde, başka bir kişi (2) “çalışanların güvenliğinin ve sağlığının düşünüldüğü söyleniyor ama diğer tarafından stres ve izole olmuş durumla nasıl baş edileceğini, insanın kendisini nasıl motive edeceği konusunda bilgilendirilmiyor. Bir yerde ne haliniz varsa görün durumu var ama her durumda o işlerin yapılması gerekiyor” şeklinde bu durumu özetlemiştir.

Bunun yanında aynı kişi her an burn-out (tükenmişlik hissi) yaşama ihtimaline dikkate çekerek “işler çok üst üste geldiğinde, farklı kanatlardan, zaten sürekli yalnızım. İş teslim süresi kısaysa ve özellikle kontrolün elimden gittiğini düşündüğümde burn-out yaşayacakmışım hissi oluşuyor. Masa tenisi oynar gibi. Topu atıyorsun. Anında sana geri geliyor. Elindeki işi bitiriyorsun. Tam rahatladım diyeceksin. Bir yenisi ve daha hızlı, daha sert şekilde sana geliyor”. Bir diğer kişi (8) “bence burn-out yaşamayan yoktur çünkü kendine ayıracak bir zaman olmuyor bence”.

Bu genel ifadelerin tersine bir kişi (15), kişilik özelliklerini ön plana çıkararak ve çalıştığı kurumun çocuklarının yanında olmasına izin verdiği için diğer tüm zorluklarla baş edebileceğini şu ifadelerle belirtmiştir: “Elindekiyle mutlu olmayı yapabilen bir insan olduğumu düşünüyorum. Benim için gerçekten çocukların evde tek başına kalması fikri daha depresyona sokuyordu. Onun için onun yerine gelecek herhangi bir zorluk çok beni öyle depresyona sokmadı zaten. Şartlar anlamında da öyle 07/24 sürekli bilgisayarını aç onu yap bunu yap diye sürekli dürten bir sistem de olmadığı için arkamda. Gerçekten şikâyet edebileceğim bir dönem değildi yani o yüzden işte öyle depresif hissetmedim”.

Bu ifadeler, uzaktan çalışmanın getirdiği değişimlerle çalışanların tek başına mücadele etmesi beklendiğini ortaya koymaktadır. Farklı bir gerçekliğin içine giren çalışanların desteklenmemesi ve aynı performans ile çalışmalarının beklenmesinin çeşitli durumlarda psikolojik sorunlara neden olduğu görülmüştür.

Sömürülmürlük

Türkiye’de Uzaktan Çalışma Yönetmeliği 5. maddeye göre çalışanlarla uzaktan çalışmaya ilişkin iş sözleşmesinin yazılı şekilde yapılması gerekmektedir. Fakat, bu zorunlu hükme rağmen görüşülen kişilerden biri dışında diğer kişiler kendileriyle uzaktan çalışmaya ilişkin yazılı bir sözleşme yapılmadığını belirtmişlerdir. Bunun yanında, söz konusu Yönetmeliğin 6. maddesi uyarınca çalışanların işverenden evden çalışma nedeniyle ortaya çıkan masraflarını talep etme hakkı bulunmaktadır. Fakat, mülakat yapılan kişilerden bir kişi dışında bu haktan haberdar hiçbir katılımcı olmadığı görülmüştür. Aynı zamanda, araştırmaya katılan kişilerin çoğunluğu yasal haftalık çalışma saati olan 45 saatin üzerinde çalışmaktadır.

Hak Kaybı

Mevzuat hükümlerinin uygulanmamasının yanında, araştırmaya katılan kişilerin çoğunluğu, birçok farklı konuda hak kaybına uğradığından bahsetmiştir. Bir akademisyen (1) “*evden çalışmaya geçtiğimiz dönemde ders ve sınav sayısında; yaptığımız işte hiçbir değişiklik olmamasına rağmen kısmi çalışmaya geçirildik, resmi olarak. Üstelik bu durumda benim giderlerim arttı. Bilgisayar kullanamayan bir hocanın derslerini kaydedip, sisteme yükliyordum. Kendi arabamla uzun bir yolu her hafta gidip geldim. Kayıt kesilmesin diye telefonumu kapatıyordum, o saatlerde. Bu sırada takdir göreceğimi zannederken bir de o sırada başka işlerle ilgili cevap veremediğim için diğerlerinin tepkisi, tepkisini bile değil azarını işittim*” şeklinde konuşmuştur. Aynı kişi başka bir hak ihlalden şu şekilde bahsetmiştir: “*Beni arıyorlar. Seninle şu görüşmek istiyor diyorlar. Her arandığımda acaba bu sefer ne için benimle görüşecekler, kovuluyor muyum? Hakkımda disiplin soruşturması mı açıldı? Disiplin soruşturması açmak da bir mobbing yöntemi olarak kullanılıyor çünkü. Bunu bilerek yapıldığını düşünüyorum. Gel seninle görüşelim deniliyor.*”

Başka bir kişi (6) uzaktan çalışma döneminde izin istediği zaman kullanamadığından bahsederek “*tamamen kapanma dönemlerinde zorla kullandırılan izinler döneminde kişilerin herhangi başka bir faaliyette bulunması da engellenmiş oldu*” ifadelerini kullanmıştır. Benzer şekilde, bir kişi (14) “*yıllık izin talep ettim, kullandırılması kabul edilmedi*” demiştir.

Diğer bir kişi (7) “*uzaktan çalışma döneminde, online toplantılara katılma zorunluluğu olan bir işi tamamen benim üzerime yükleyip kenara çekilen bir iş arkadaşım nedeniyle buna itiraz edip hakkımı aramak isterken birimim değiştirildi*” demiştir.

Bu ifadelerle beraber araştırmaya katılanların çoğu ortadan kalkan çalışma saatlerinden ve artan iş yükünden bahsetmişlerdir. Bu durumları gönüllü şekilde kabul ettiklerini ifade etmelerine rağmen hak ihlali olarak gördükleri anlaşılmakta; kişiler, söz konusu hak ihlali durumunu huzursuzluk ve memnuniyetsizlik durumuyla ilişkilendirmektedirler. Ruhuna hükmedilen kişilerin bu durumu tamamen içselleştirmedeği görülmektedir. Sürekli erişilebilir olma durumundan şikayetçi olduklarını aşağıdaki ifadelerle belirtmişlerdir:

“*Uyandığım anda çalışmaya başlıyorum. Telefonumu panikle açıyorum. Ne yazılmış, ne istenmiş... Şimdi bir şey diyecekler, arayacaklar bir şey eksik denecek, bir şey isteyecekler tedirginliği. Acaba gel mi diyecekler*” (Kişi 1).

“Evden çalışmıyorken, eve kesinlikle iş getirmeyen biriydim. İki yıldır maalesef öyle bir şey olamıyor çünkü iş artık evde, evin her yerinde her saatinde. İş artık her yerde. Ben evden çalışırken dışarı yemeğe çıksam bile o esnada kendimi öğle aramda gibi hissetmiyorum. Öyle bir baskı var ki! Bir şey mi geldi biri mi aradı? Gelmiyor da değil. İşle ilgili mail geldiğinde açıp bakıyorum. Mesai saatim başlasın sonra bakarım demiyorum. İş, ev ve özel hayat sosyal hayat, her şey birbirine girmiş durumda” (Kişi 2).

Gece 11’de önemli bir e-mail geldiğinde açıp bakıyorsun ve genellikle cevap veriyorsun. Böylece çalışma beynin içinde devam ediyor” (Kişi 9).

“Uzaktan çalıştığın için üzerinde ayrı bir baskı oluyor. Her an arandığında ulaşılmak zorundaymışsın gibi bir algı da var. Normalde masanda değilsen tuvalete gitmiş olabilirsiniz, ara vermiş olabilirsiniz. Çok anlaşılır ama evdeyken o süre boyunca tamamen ulaşılabılır olmak zorundaymışım gibi bir algı da var. Ulaşamadıklarında sanki kaytarıyorum, bilgisayar başında değilim gibi bir şeye dönüyor. Bu bakımdan rahatsız edici” (Kişi 6).

Aynı zamanda, uzaktan çalışma döneminde işverenin kararları sadece kendi çıkarlarını düşünerek aldığını düşünen bu kişi (6) “tekrar uzaktan çalışmaya geçişin ofisin elektrik faturasının çok yüksek gelmesi nedeniyle olduğunu düşünüyorum” demiştir.

İfadelerinde artan iş yüküne yoğunlaşan bir kişi (4), “bir dönem her akşam 22:00’de toplantı yaptık. 22:00-24:00 arası her gün. Yoğunluğumuzun atipik olduğu bir dönem vardı. Tüm işleri tamamlayıp gece ekstra iş. Uzaktan çalışsak bunu yapamazdık. Zaten evdesin diye tabii ki sömürüldük. Sömürülmeye de devam ediyoruz” ifadelerini kullanmıştır. Diğer bir kişi (6) artan iş yükünden bahsederken işverenin beklentilerinden şu şekilde bahsetmiştir: “pandemi döneminde iş yükü çok arttı. Ekip olarak gece 02:00’a kadar çalıştığımız dönemler oldu. Mesai saatlerinin sarkmasına yol açtı. Yani yetiştirmen gereken bir iş var ve evdesin, zaten dışarı çıkamıyorsun. O yüzden fazla çalıştık, çok yıpratıcı oldu... hafta içi 17.30’dan sonra hafta sonu hiç ara vermeden işe devam ettiğimiz zamanlar oldu. Devam etmesen bile aklında, yani zihnini meşgul ediyor. Tamamen çalışmasan bile rahat, huzurlu bir şekilde oturamıyorsun. Bir şeyler yapmam gerekiyor gibi hissettiğin için yeniden dinlenmeden haftaya tekrar başlıyorsun”. Bir diğer kişi (12) “uzaktan çalışma döneminde çalışma saatleri çok muğlak hale geldi. Nasıl olsa evdesin kavramının arkasına sığınan işveren akşam saat 21:00-22:00’da acil bir şey yapmanı senden daha çok bekler hale geldi mesela. Normalde iş yerinde ara veriyorsun, düzgün bir şekilde yemek yiyorsun. Kendine zaman ayırma konusunda evde bunlar birbirine girdi gibi

oldu. Dolayısıyla bir süre sonra psikolojik olarak daha yıpratıcı bir hale geldi, benim açımdan o dönem”.

Bir diğer kişi (9), *“hak kaybı değil ama disipline edici pratikler arttı”* ifadesini kullanmıştır. Aynı kişi görüşmenin devamında bu görüşünü şu şekilde açıklamıştır: *“insanların Instagram paylaşımlarına takılanlar oluyordu. Sorumlu bir pozisyonda olduğum için bana da soruyorlardı. Mesai saatlerinde nerede, parkta mı? Spor salonunda mı?”.*

Benzer şekilde disipline edici bir pratik, gözetleme yöntemi olarak toplantılardan bahseden bir kişi (12) *“monitor mekanizmasını artırmak adına işveren toplantıları sıklaştırdı. “Biz çalışıyoruz”u göstermek için daha çok toplantı koymaya başladılar. Dolayısıyla toplantılar çok mekanik hale geldi. Çoğunda ne söylendiğini bile anlamadığım toplantılarımız gerçekleşti”* ifadelerini kullanmıştır.

Bir diğer kişi (1) kontrol mekanizmalarından bahsederken kontrol ve korku kavramlarını beraber kullanmıştır. *“internete bağlanırken hissediyorum kontrol edildiğimi. Bu bilgiyi topluyor. Kullanırsa bahanelerle beni kovabilir ama ben de ona karşı dava açabilirim, edindiği tüm bilgiler hukuka aykırı. O yüzden korkmuyorum”.* Benzer şekilde, kişi 4, denetleme kavramının altını çizerek *“şirkette olduğumda online olamayabilirim. Başka biriyle 1 saat kahve içebilirim. Şu an sürekli denetleniyordum, online olmalyım hissi var. Yöneticim çok rahattır ama buna rağmen bu his var”* şeklinde düşüncelerini belirtmiştir. Erişilebilir olma zorunluluğu ile suçluluğu birlikte dile getiren bir kişi (5) *“evdeyim mesela telefona hemen cevap vermem gerekiyor. Yetişemedim diyelim. Hemen bir suçluluk duygusu, hemen geri arama gibi stresi artırdı. Bu durum çocuğumla ilişkiye de yansdı. Tahammül seviyemin azaldığını fark ettim”.* Bir diğer kişi (6) *“biz zaten online tablolarda çalışıyoruz. Birisi aktif olmayınca görünüyor. Telefona e-maile cevap vermediğinde, bu gibi durumlar da bir kontrol mekanizması gibi kullanılabilir. Direk bir mekanizma olmasa da varmış gibi hissettiriliyor. Kullandığımız sistemde saniye, salise olarak nerede ne işlem yaptığın belli. Kontrol edilse çok net görünür ve ben ettiklerini düşünüyorum, dönem dönem”.*

Görüldüğü gibi çalışma mekanları ve saatleri ile disipline edilen çalışanlar, çalışma mekanlarının ve saatlerinin esnediği dönemde tamamen kontrol mekanizmalarından arınmış olduklarını düşünmemektedirler.

Görünür olmadan var olan her kontrol mekanizması insanları daha da tedirgin hale getirerek gelecekteki çalışma hayatına olumsuz şekilde dönecektir. Han (2019), dijital gözetimin

perspektifsiz olduğunu, dijital gözetlemenin kör noktası olmadığını belirtmektedir. Uzaktan çalışma pratiğinde, araştırmaya katılan kişilerden bazıları, bireylerin tamamen görünür olmayan bir kontrol mekanizması içinde olduklarını düşündüklerini söylemişler ve herhangi bir perspektif olmadan, nereden geldiği belli olmayan, belirsiz bir kontrol sisteminin içinde olabileceklerini düşündüklerini açıkça ifade etmişlerdir.

“Özgürlük”

Tüm bu pratiklerden rahatsızlığını dile getiren kişilerin yanında kurumsal özel şirketlerde çalışan bazı kişiler hiçbir hak ihlaline uğramadığını ifade etmiştir. Bu kişilerin tümü haftalık yasal çalışma süresi olan 45 saatin üzerinde çalıştığını belirtmiştir. Byung Chul Han (2019), bireylerin eylemlerinde sermayeye hizmet ederken kendilerini özgür zannettiklerinden bahsetmektedir. Özgürlük hissi yaratılarak daha fazla performans garanti altına alınmaktadır.

Uzaktan çalışma sırasında işverenler tarafından sunulan esnek çalışma saatlerini bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Araştırmaya katılan kurumsal özel şirketlerde çalışan kişilerin çoğu, istedikleri zaman çalışma konusunda olanak sağlaması bakımından uzaktan çalışmanın kendilerine iyi geldiğinden bahsederken gece 24:00’te bile e-maillerine bakma ihtiyacı duyduklarını belirtmektedirler. Bu durum, çalışanları çalışma saatleri dışında da çalıştırmak ve bu durumu normalleştirmek için kullanılan bir yöntem olarak değerlendirilebilir.

Günde ortalama 10 saat çalıştığını beyan eden ve bu durumu tamamen içselleştirdiği anlaşılan bir kişi (3) şu ifadeleri kullanmaktadır: *“uzun saatler erişilebilir olduğum çok oldu. Biri benden bir şey istediği için değil, kendim bitirmem gerektiğini düşündüğüm için oldu. Benim şirketim çalışanına değer veren bir şirket”*. Bu kişi haftada bir gün ofise gidebildiklerinden ve bu durumun da sosyalleşme ihtiyaçlarını karşıladığından bahsetmiştir. Şirkete ve şirketin sağladığı çalışma şekline her durumda itaatini dile getiren bu kişi sermayeye hizmet ederken bireyin nasıl özgür hissettirildiğini örneklemektedir.

Tüm bunlar göz önünde bulundurularak kurumsal özel şirketlerin bu pratikleri inceliklerle kullandığı ve uyguladığı sonucuna ulaşılabilir.

Daha Fazla Performans Gösterme Baskısı

Han’a (2019) göre heyecanıyla hareket eden bir kişi sadece görevini yerine getiren bir işçiden çok daha fazla kendisini işine verir. Heyecanı sömürülen kişi, sürekli olarak daha fazla performans gösterme baskısıyla kendi kendini gönüllü olarak sömürür. Çalışma saatlerinin ve

mekanların bireylerin hayatlarından çıktığı uzaktan çalışma sırasında bu durumunun açıkça kelimelere dönüştüğü birkaç örnek aşağıda sıralanmaktadır:

Ücretsiz izinden mobinge kadar birçok hak ihlaline uğramış ve buna rağmen artan taleplere cevap vermek zorunda kalan bir akademisyen (1) daha iyi performans göstermesi için kendisini nasıl zorladığını şu sözlerle ifade etmiştir: “*Üretmek zorundasın. Evdesin. Kapanmışsın. Tüm dünyada akademisyenler neler yazdı. Ben yazamadım. Bir de bunun baskısını hissettim*”. Bir diğer kişi (3), “*yöneticininle görüşmende pro-aktif ol denir. Bu durumda kendini pro-aktif davranmaya çalışmak zorunda hissediyorsun. Elinde iş yokken bile acaba ben şu an bir şey yapabilir miyim, bir şeye mi baksam acaba, şuradan bir şey bulabilir miyim falan gibi birisi sana söylemeden sen o bir şeyleri bulmaya çalışıyorsun. Kendini hep daha fazla yoruyorsun*” ifadelerini kullanmıştır.

Benzer şekilde başka bir kişi (5), kendisini başka kişilerle karşılaştırarak, “*mesela müdürünüz veya işte çalıştığınız diğer kişilerin başka bir işleri, hobileri veya aileleri, çocukları olmadığı için bilgisayarını açmak ve çalışmak makul ve mantıklı olabilir. Dolayısıyla otomatik olarak bu size domino etkisi gibi bir şey yapıyor, etkiliyor çünkü sürekli e-mail geliyor. O tabii çalıştığı için siz de ona cevap verme ihtiyacı hissediyorsunuz*” demiştir.

Bir akademisyen (10), içinde bulunduğu durumla ilgili farkındalığını şu sözlerle ifade etmiştir: “*uzaktan çalışma ilk etapta çok iyi geliyor. Takım elbise giymiyorsun, evinde kalıyorsun. Bir ortama bağlı değilsin gidip ormanda deniz kenarında da çalışabilirsin ama insanların kafasında oluşturulan neoliberal şirket aklı insanları deniz kenarına gitmekten alıkoyuyor. Bilgisayar başında vakit geçirmeye bağlıyor*”.

Her an kendisiyle ve diğer çalışanlarla rekabet halinde ve daha fazla performans gösterme baskısıyla çalışan neoliberal bireylerin yaratım sürecinin tamamlandığı 21.yüzyılda, günümüze kadar disipline edici bir yöntem olarak kullanılan çalışma ortamları ve çalışma saatlerinin ortadan kalkması yine işverenin çıkarına bir durum yaratmaktadır. Belirli bir ortam ve saat kısıtlaması olmadan bireyler, tüm zaman ve enerjilerini sahip oldukları her şey ile sermayeye hizmet etmek için yarışmaktadırlar.

Daha fazla performans gösterme konusunda rekabet durumundan bahseden kişi (5) şüpheciliğini şu şekilde ortaya koymaktadır: “*kendine yükleniyorsun tabii. Ama iki farklı şey var. Birisi e-maili hazırlayıp alarmı kurup gece 24:00’da uyanıp e-maili atan vardır eminim, kendini karşıya göstermek için bak işte ben çalışıyorum gibi... Diğer yandan herkesin öyle*

olduğunu görünce sen de otomatik olarak bu işin demek ki böyle bir şeyi var deyip 6 da işi bırakmıyorsun”.

Rekabet konusuna başka bir açıdan yaklaşan bir diğer kişi (6) şu ifadelerle yer vermiştir: *“sistem üzerinde ne yaptığını kontrol ediyorlar. Önce şehir özelinde kontrol ediliyordu. Sonra kişi özelinde de kontrol edilebiliyor. Performansın düşükse neden böyle gibi bir dönüt de olabiliyor. Ve şunu da çok rahat hissettiriyor. Sen kabul etmiyorsan zaten kabul edecek bir sürü kişi var. Daha önce işten çıkarılan arkadaşlarımıza da oldu, çalışma performanslarını da bahane ettiler. Pozisyonlarının kapatıldığı söylendi ama o pozisyonlara başka kişiler geldi. Çok rahat bir şekilde rekabeti hissediyoruz. Zaten ekip içinde iletişim problemi de olduğu için ekstra bir yarış haline getirenler de var... mesaiden sonra da çalışıp rekabete dönüştürenler oldu. Bu konuda ekipte gerginlik de yaşadık. Birileri yapınca, demek ki yapılabilir senin de yapman gerekir gibi bir algı oluyor”.*

Başka bir kişi (10), *“ofislerde belirli bir mesai saati ile çalışıldığı durumda işveren bir karakter, bir kişi değil bazen ortamın doğası işveren olabiliyor. İş yerine geldim burada bu kadar saat çalışılır gibi bir düzen... Ama uzaktan çalışma döneminde bu ortadan kalktığında insanların algılarında öyle bir şey oluşturmuş ki patron, işveren baskısı olmadan kendi kendine uyguluyor, insanlarda bir baskı oluşturuyor. Dolayısıyla ister istemez sabah 08:00, akşam 17:00 çalışmak yerine bütün geceni o işe ayırıyorsun. Hafta sonu ailenle geçireceğin zamanı Pazartesi 'ye bunu yetiştirmem lazım diyerek çalışıyorsun. İş yerimizi artık kafamızda ve bilgisayarımızda taşıdığımız için ikisi bir araya gelince ister istemez çalışmaya kayıyor insan”* ifadeleriyle Han'ın teorik olarak açıkladığı durumu pratikle birleştirerek açıklamıştır.

Görüldüğü gibi kişiler her an, her durumda ve her koşulda daha fazla performans gösterme baskısını uzaktan çalışma döneminde evdeki hayatlarına doğrudan yansıdığını ifade etmektedirler. Bireylerin ruhuna yönelen sömürü yöntemleri kişilerin daha fazla işi daha az sürelerde tamamen kendi rızaları ile yapmalarını sağlayarak bu yolla kendilerini iyi hissetmelerini hedeflemektedir. Bu durumun en somut örneğini hem evdeki hem de iş yerindeki işlerin mesai bittiğinde bitmesini hedeflemeye başladığını söyleyen bir kişi (4) verimlilik baskısını oldukça gurur dolu bir konuşma tarzıyla şu ifadelerle belirtmektedir: *“mesai saati bittiğinde sıfır ev işi kalsın istiyor kişi. Dolayısıyla şirkette olsan iş arkadaşınla kahve molan, kafan değişsin diye bir yer değişikliği veya biraz daha uzun sürecek bir öğle yemeği mesela burada çamaşırları asma, toplama; evi süpürme bulaşık toplama. Karakter gereği de olabilir ama benim evde boş vaktim yok. Çocuğum da yok. Köpeği çıkarma işim var. Mesai saati*

bittiğinde bu ev işleri de kalmasın gibi bir düşünce oluştu. Hiç boş vaktim yok”. Benzer şekilde diğer bir kişi (5) “Bir yandan toplantıdayken yemeği halledebiliyorsunuz. Evde süpürge yaparken toplantıya girebiliyorsunuz. Bunlar ev işlerinin hallolması anlamında yaratıcılığı artırdı”.

Bu ifadeler Han’ın kendini sömüren öznelerin içinde hem fail hem de kurbanı taşıyan bir çalışma kampı taşıdığı iddiasını doğrular niteliktedir. Bunun yanında, Han (2019: 68), neoliberal sistemde “*bireylerin kendini ışıklandıran, kendini gözetleyen bir özne olarak, içinde hem mahkûm hem gardiyan olduğu bir panoptikon taşıdığını*” öne sürmektedir. Bireylerin kendilerini gönüllü olarak sömürdükleri bu sistemin olumlu hisler uyandıran bir de ismi bulunmaktadır: verimlilik.

Çalışma kampı metaforunu başka bir açıdan doğrular nitelikte, mülakata katılanların çoğu uzaktan çalışma sırasında verimliliklerinin arttığını ifade etmiştir. Bir kişi (3) bu konudaki fikrini şu kelimelerle ifade etmiştir: “*düşünme konsantre olma açısından uzaktan çalışma sırasında daha verimli olduğumu düşünüyorum*”. Bir diğer kişi (4) “*üretkenlik ve bilgiye erişimim arttı ama her gün bir öncekinin tekrarı gibi de geldiği için kendini geliştirmiyormuşsun gibi de hissediyorsun*”. Başka bir kişi (5), “*performans kesinlikle arttı ama performans artışından bahsettiğim şey şu, mesai saatleri ortadan kalktığı için, yani daha fazla iş, hızlı bir şekilde yapıldı ve tabii ki işler daha hızlı yapıldığı için tabii ki daha fazla iş geldi, her zamanki gibi. Dolayısıyla bu anlamda performans arttı. Bilgisayar salonda hep açık. Mail geliyor. Gidip bakıyorsun. Nasılsa evdeyim, cevap vermeliyim gibi bir konu oldu. Dolayısıyla o anlamda bence iş bitirme anlamında performansım arttı*”. Bir diğer kişi (15) iş yapma pratiklerini değiştirerek verimliliklerini artırdıklarını belirtmiştir: “*Direk temasla görüşmeye alışmış bir şirkettik. Bu dönemde farklı erişim yolları keşfetmek zorunda kaldık. Dolayısıyla iş yapma biçimimizi değiştirdik demeyeyim ama yeni biçimler ekledik. O yüzden verimlilik anlamında krizi fırsata çevirdiğimizi söyleyebilirim*”.

Ev ve İş Yaşamının Aynı Anda ve Aynı Mekânda Oluşu

Ev ve iş yaşamının birbirinin içine girerek çalışanlar için daha fazla stres ve mücadele alanı ortaya çıkardığını söyleyen kişiler bu konuda iki noktaya odaklanmışlardır. Öncelikle araştırmaya katılan erkekler ve kadınlar, kadınların bu dönemde daha fazla zorluk yaşadığını ve yıprandığını belirtmiştir. Uzaktan çalışmanın toplumsal cinsiyet perspektifinden

değerlendirilmesi çok daha kapsamlı bir araştırmayı gerektirmektedir. Bu çalışmada yer verilecek kısım konunun sadece küçük bir bölümü olarak değerlendirilmelidir.

Ev ve iş yaşamının aynı anda gerçekleşiyor oluşuyla alakalı bir kadın (kişi 14) “evden çalışmak beni çok yordu. Mesai mevhumu tamamen ortadan kalktı. Evde bir yandan hayat devam ediyor. Çocukların okul görevleri tamamen veliye bindi. Her şey birbirine girdi. Bu kadar her şey sömürüye açıkken ben mutlu olmadım...akşam geç saatlere toplantı koyma çabası oldu. Uygun olmadığını söyledim. Neden dendi. Çocuklarımın uyku saati dedim. Bir saat sonraya koyarız dediler. Gece 22:00’de toplantılarım oldu. Hafta sonu toplanıverelim, aradan çıksın dendi. Nasıl olsa evdeyiz ile başlayan çok cümle duydum...çocuklarıma tahammülüm de azaldı”.

Bunun yanında bu kişi ağlamamak için kendisini tutarak şu ifadeleri kullanmıştır “bırakın pandemiyi, bütün ev halkı evdeyken sizin normal randıman çalışmanızın beklenmesi... ben çocuğuma yemek ısıtamadığım gün biliyorum. Aç dolaptan soğuk ye dedim. Yapacak bir şey yok. Kendim yemedim, onu geçtim. Buna gerek yoktu”.

Benzer şekilde, bir bebeği olan bir kadın (kişi 8), zaman zaman temel ihtiyaçlarını karşılamasına engel olan bir duruma maruz kalsa da bebeğiyle vakit geçirebildiği için kendisini şanslı hissettiğini şu sözlerle ifade etmiştir: “uzaktan çalıştığım dönemde yoğunluğum çok arttı. Hiç ara vermeden ve bazı günler yemek dahi yemeden çalışıyorum evde ama yolda kaybedeceğim vakti kaybetmeden bebeğimle vakit geçirebildiğim için kendimi şanslı hissediyorum...Bazı günler 7.30, 8.00’de kalkıyorum, sabah toparlayayım diye. Genelde sabah 9:00’da başlayıp 18:00-19:00’a kadar devam eden toplantılar oluyor. Toplantıları kapattığım an kendime ayıracak bir zamanım olmuyor çünkü çocuğa bakmam gerekiyor. Zaten yemek yedirdim, yatırdım saat 22:00 oluyor. İşim varsa tekrar bilgisayarı açmam gerekiyor. 22.30’dan sonra tekrar başına oturuyorum, 24:00’e kadar. Sonra yatıyorum. Böyle bir sonsuz döngü.”. Buna ek olarak, bu kişi şu ifadelere yer vermiştir: “Bence bir şeylerin değişmesi çok zor. Mentalite çok farklı. Avrupa’ya giden tanıdıklarım evden çalışsa da hiçbiri böyle çalışmıyor. Ülkeyle ilgili bir şey birazcık da”.

Uzaktan çalışma döneminde bir çocuk sahibi olan bir erkek (kişi 9) şu ifadeleri kullanmıştır: “evden çalışma meselesi bu durumda ekstra zordu. Ne kadar evde bebeğe bakan birisi de olsa sen evde olduğun sürece bir şeylere koşuyorsun. Bunu iş saatlerinde yapmak çok zor çünkü işler çok yoğun. Gerçekten çok zordu. Bebeğin doğumundan sonra baya sıkıntı yaşadığımı hatırlıyorum...Bizim evde tamamen bir iş bölümü olmasına rağmen emzirme gibi doğrudan

bakım gerektiren şeylerde bence eşimin durumu daha ağırdı ve bence kadınlar daha fazla zorluk yaşadılar”.

Benzer şekilde, iki çocuk sahibi bir kadın (kişi 15) *“uzaktan çalıştığımız dönem benim için zordu çünkü normal şartlarda ofiste geçirdiğim zamanı ev işlerine ayırıp ev işleri bittikten sonra akşamki saati ofise ayırmak gibi bir döngünün içine girmiş oldum. Çalışmadığım süreyi gece telafi etmek gibi bir dönüşü oldu bana”.*

Uzaktan çalıştığı dönemde eşi ve 3 yaşındaki çocuğuyla yaşayan bir erkek bu dönemde eşinin ve tüm kadınların daha dezavantajlı olduğunu ifade etmiştir (kişi 5): *“bence bu süreç kadınları daha fazla etkiledi. Toplumun vermiş olduğu görevler işte yemek, temizlik. Biz tabii paylaşan bir aileyiz. Ben de yemek yapıyorum; bulaşık, çamaşır yıkıyorum. Ama uzaktan çalışmayı cinsiyet perspektifinde düşündüğümde kadınları daha çok etkileyen bir şey”. Kendisinin iş ve ev yaşamında yaşadığı sıkıntıları da eklemiştir: “pandeminin yarattığı endişeler içindedir. Bir yandan bunların endişesiyle çalkanırken bir yandan şöyle oluyorsun. Ben bu kadar çalışıyorum. Yani bir dakika, benim ev hayatım var, aile hayatım var, bir çocuğum var. O noktaya geliyorsun. O yüzden motivasyon anlamında düşüyorsun”.*

Ev ve iş yaşamının birbirinin içine girmesinin yarattığı yukarıda bahsedilen durumların yanında birçok kişi iş ve ev mekanlarının iç içe girmesinin sebep olduğu işlevsel bozukluktan bahsetmişlerdir. Bu kişilerden biri (6) şu ifadelerle durumu açıklamaktadır: *“1+1 evde yaşıyorum. Çok bir alanım yok. Yemek masam çalışma masam haline dönüştü. Sürekli çalışmam gerekiyor. Bilgisayarımı toplama gibi bir şansım yok. Bu yemek masası benim için iş, işle eşleşti. Orada yemek yemek bile artık hoşuma gitmiyor. Bunun yanında çalışmam bittiğinde salonda oturmak istemediğimi de fark ettim. Orası benim çalışma alanım olduğu için yatağıma çekilip orada vakit geçirmeye başladım. Böyle olumsuz bir etkisi de oldu, ortam değişikliğinin olmayışının”.* Benzer şekilde başka bir kişi (12) *“kendine ait alanına iş girince huzursuzluk yaratıyor, kötü hissettiriyor... Salon geniş diye orada çalışıyordum. Şu an salon masasında bir şey yapasım gelmiyor. Sürekli o masada çalıştığım için o masadan tiksinti geldi”* ifadelerini kullanmıştır.

Sistemik Problemlerin Bireysel Problem Olarak Algılanması ve Suçluluk

Bireylerin sürekli daha iyi ve daha fazla performans gösterme arzusuyla kendilerini heyecanlı şekilde sömürdüklerini ifade ettiği bazı durumlarda, hak kayıpları, bireylerin kendi problemleri veya suçu gibi algılanmaktadır. Bu görüşün alanda bizzat yansımaları net bir şekilde gözler önüne

serilmiştir. Mülakat yapılan kişilerin tümü görüşmenin herhangi bir yerinde yaşadığı sistematik sorunları açıklarken “benden kaynaklı olabilir”, “benim karakterimle ilgili bir şey” gibi ifadeler kullanmıştır. Bir çalışana uzaktan çalışma dönemindeki hak kayıplarıyla ilgili yöneltilen soruya kişi (2) *“hak kaybı benden kaynaklı olabilir. Çok verimli çalışmadığım günler oluyor. Verimli çalışmadığım saatleri gece veya hafta sonu çalışarak telafi etmeye çalışıyorum. Vicdan yapıyorum, bitiremediğim işi mesai saatinin dışına taşıyorum.”* Aynı kişi şu şekilde devam etmektedir: *“kontrol mekanizmasında eskiden yönetici olurdu. Neyi nasıl yapman gerektiğini onlar söylerdi. Yeni sistemde kontrol mekanizması kişiyi kendisi veya ekip arkadaşları. Hem kendine karşı hem de ekip arkadaşlarına karşı sorumluluk hissediyorsun. Bu da senin omuzlarına yük bindiriyor. Kimi zaman bu yüklerin altında ezilebiliyorsun. O işi yapmak istiyorsun hem kendine hem de ekipekilere saygıdan ötürü. Diğer taraftan da senin özel hayatını etkiliyor; ya vaktin ya enerjin kalmıyor özel hayatına”*. Bu ifadeler, herkes kendinin panoptikonudur iddiasını doğrular niteliktedir. Tüm bireyler, uzaktan çalışırken kendi görevlerini ve çalışma saatlerini disipline ve kontrol eden mekanizmalar haline gelmiştir.

Bir diğer kişi (14) *“gece açıp e-maillerimi kontrol ediyordum. Bir şey oluyor ve ben kaçırıyorum hissi yerleşti. Bu durum kaldı bende. Hala yapıyorum. Yatarken e-maillerime bakıyorum. Sabah kalkınca tekrar e-maillerime bakıyorum. Sanki gece de bir şeyler arkada devam ediyormuş ve ben yetişemeyecekmişim hissi yerleşti”*. Aynı kişi, *“bir aradayken işleri daha kolay halledabiliyorsunuz. Uzaktan iletişim kurmak bana o kadar kolay gelmedi. Hemen telefonun bilgisayarın ucunda çalışanlar, ulaşım sorabilirim gibi bir şey bence olmadı. İş arkadaşlarımdan uzak olmak beni sürekli mikro management yapan yöneticimle ve bu iş yüküyle de yüz yüze bıraktı. Belki benim de hatam, dediğim gibi orayı yönetememiş olabilirim”*.

Benzer şekilde, bir diğer kişi (10), *“iş saati gibi bir kavram olmayınca, benim karakterimle de alakalı olabilir ama, daha fazla çalışmak zorunda hissediyorum kendimi. Kendime ayırdığım zaman daha azaldı. Hayatım daha çalışma odaklı oldu”* demiştir. Diğer bir kişi (8) *“mesai diye bir kavram yok. Her an bir uyarının olması rahatsızlık verici. Ofisteyken de bu vardı. Telefonlar vesaire ama evdeyken şu an bakabilirsin hissi belki bireysel bir şey biraz da herkes böyle hissetmiyor olabilir ama halen tam olarak bu durumu yönetebildiğimi düşünmüyorum kendi adıma”*.

Benzer şekilde, diğer bir kişi (11) *“uzaktan çalıştığım dönemde o düzeni tutturamadım, konsantrasyon ve motivasyonu sağlayamadım...Bende bir sıkıntı var galiba dediğim zamanlar oldu...Kişilik meselesi biraz galiba bu”* ifadelerini kullanmıştır. Aynı zamanda, bu kişi bazı

özel şirketlerin çalışanlarına çalışma ortamı hazırlamaları için maddi bir destek sağladığından bahsederek tamamen işverenin sorumluluğunda olan, yasal olarak düzenlenmiş bu konudan kendi eksikliği şeklinde bahsetmiştir: *“ben evde çalışma ortamı da sağlayamadım. Bazen koltukta çalışıyordum. Çalışma ortamı evde müsait değildi. Belki de o yüzden demoralize oldum”* ifadelerini kullanmıştır.

Sonuç

Araştırmaya katılan kişilerin beyanları göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye’de uzaktan çalışmayı düzenleyen yasalarla belirlenen kurallar uygulanmamaktadır. Uzaktan çalışma boyunca çalışanların evden çalışma nedeniyle artan giderleri karşılanmamaktadır. Mesai kavramı tamamen ortadan kalkmış durumdadır. Bireyler sürekli erişilebilir olma baskısı hissetmektedirler. Uzaktan çalışma döneminde iş yükünde ve çalışma saatlerinde artış gerçekleşmiştir. Çalışma hayatında bireyleri disipline eden çalışma saatleri ve mekanları yerini bazı kişilerin ifadelerinde belirsiz bir kontrol sistemine bırakmıştır. Bu ifadeler dijital gözetimin perspektifsiz olduğu iddiasını doğrular niteliktedir. Tam olarak nerede olduğu belli olmayan, neyi kayıt altına aldığı belli olmayan bir disipline etme şekli mevcut olduğu düşünülebilir.

Uzaktan çalışma ile çalışma saatleri ve mekanlarının ortadan kalkması bireylerin sahip oldukları tüm zamanları ve tüm enerjilerini sermaye için harcamak konusunda gönüllü oldukları, uzaktan çalışma sırasında ortaya çıkan durumla gözler önüne serilmiştir. Bu nedenle, uzaktan çalışma, çalışanların performansını artırma ve sahip oldukları her şey ile sermayeye hizmet etmeleri için bir iktidar pratiği olarak değerlendirilebilir.

Daha fazla performans gösterme baskısı yaratarak bireylerin daha fazla işi daha az sürede tamamen kendi rızaları ile yapmalarını sağlayan bu sistem bireylerin ruhlarına yönelmiş durumdadır. Ruhuna hükmedilen kişilerin durumu içselleştirmemiş olduğu, huzursuzluk ve memnuniyetsizliklerini belirttikleri gözlenmiştir. Fakat bununla beraber, bazı özel sektör çalışanlarının esnek çalışma saatleri ve mekanları imkanları sunularak özgürlük hislerinin beslediği ve sermayeye daha gönüllü şekilde hizmet ettiği görülmüştür. Ödül ise yapılan görüşmelerde iyi, başarılı, verimli hissetme şeklinde ifade edilmektedir.

Han’ın neoliberal psikopolitikanın bireylerin hem gardiyan hem mahkum olduğu bir panoptikonu içlerinde taşıdığı iddiası, uzaktan çalışma ile mesai ve ofis kavramının ortadan kalkması ile neredeyse tüm vakitlerini çalışarak geçirdiklerini ifade eden; ev ve iş yaşamını beraberce yürütmeye çalışırken stresle başa çıkmaya çalışan; birçok hak kaybı yaşamasına

rağmen yetişmeyen işlerden, uyum sağlayamayan ruh hallerinden kendilerini sorumlu ve suçlu hisseden ve buna rağmen bazı kişilerin verimliliklerinin arttığını belirten ifadelerinde somutlaşmaktadır. Tüm bu etkilerin kadınları daha fazla zorlayan şekilde sonuçlandığı araştırmanın diğer bir önemli sonucudur.

Bununla beraber, araştırmaya katılan kişilerin çoğunluğu uzaktan çalıştıkları dönemde iş hayatındaki ilişkilerinin yüzeyselleştiğinden, yalnızlık ve izole hissetme durumunun arttığından bahsetmiştir. Bunun bir sonucu olarak, birçok kişi, ortak mücadele alanlarının ortadan kalktığından, sorun çözme pratiklerinin değiştiğinden ve iş hayatındaki biz kavramının erozyona uğradığından bahsetmiştir.

Bir yandan çalışanlara hak kayıpları yaşatarak çalışanları güçsüzleştirilen ve sömürü araçları yaratan, diğer taraftan ortak hareket etme, deneyimleri paylaşma alanlarında çalışanların kapasitelerini düşüren uzaktan çalışmanın, çalışanların örgütlenme biçimlerini değiştirerek işçi-işveren ilişkisini işveren lehine değiştirdiği sonucuna ulaşılabilir.

KAYNAKÇA

- 24 Saatte İş, (2021). Evden Çalışmada Mesai Kavramı Kalmadı. 21 Şubat 2021 <https://www.24saatteis.com/blog/evden-calismada-mesai-kavrami-kalmadi> (Erişim tarihi: 21 Mart 2022)
- Alexander, A, De Smet, A.,Langstaff, M., Ravid, D. (2021). “What Employees are Saying about the Future of Remote Work”, McKinsey Company. Nisan 1 2021. <https://www.mckinsey.com/business-functions/people-and-organizational-performance/our-insights/what-employees-are-saying-about-the-future-of-remote-work> (Erişim tarihi: 12 Mart 2022).
- Burch, S. (1991). Teleworking: A Strategic Guide for Management. London. Kogan Page Ltd. ISBN: 978-0749401375.
- Duran, A.E. (2021). “Evden çalışma” çalışanı sömürüyor mu?”, Deutsche Welle Türkçe. 16 Şubat 2021. <https://www.dw.com/tr/evden-%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fma-%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fan%C4%B1-s%C3%B6m%C3%BCr%C3%BCyor-mu/a-56581034> (Erişim tarihi: 11 Mart 2022).
- Fairweather, N.B. (1991). “Surveillance in Employment: The Case of Teleworking”, Journal of Business Ethics, 22: 39–49. <https://doi.org/10.1023/A:1006104017646>.
- Han, B.C. (2019). Psikopolitika. Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri. Metis Yayınları. ISBN: 9786053161707
- Iyer, N. (2021). “Remote Work Risks Exploiting Workers in Low-Income Countries”, QuartzAfrica. 31 Ağustos 2021. <https://qz.com/africa/2053741/remote-work-risks-exploiting-workers-in-low-income-countries/> (Erişim tarihi: 10 Mart 2022).

- Jenson, G. (1994). Balancing the Work/Home Interface: Challenge and Solutions. Utah State University.
- Mann, S., Holdsworth, L. (2003). "The Psychological Impact of Teleworking: Stress, Emotions, and Health". *New Technology, Work and Employment*, 18:196-211.
- Mann, S., Varey, R., Button, W. (2000). "An Exploration of the Emotional Impact of Teleworking via Computer-mediated Communication", *Journal of Managerial Psychology*. 15: 668-686.
- Milanovic, B. (2022). "The Beginning of a new globalisation. Social Europe", *Social Europe*. 21st February 2022. <https://socialeurope.eu/the-beginning-of-a-new-globalisation> (Erişim tarihi: 21 şubat 2022).
- Önder, N. (2021). "Evden Çalışanların Yüzde 79'u Bitmeyen Mesaiden şikayetçi", *Marketing Türkiye*. 15 şubat 2021. <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/evden-calisanlarin-yuzde-79u-bitmeyen-mesaiden-sikayetci/> (Erişim tarihi: 15 Ocak 2022).
- T.C. Resmi Gazete (2016). İş Kanunu ile Türkiye İş Kurumu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. Kanun No: 6715. 20 Mayıs. 2016. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/05/20160520-24.htm>.
- T.C. Resmi Gazete (2021). Uzaktan Çalışma Yönetmeliği. 10 Mart 2021. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/03/20210310-2.htm>
- Yang, L v.d. (2022). "The Effects of Remote Work on Collaboration Among Information Workers", *Nature Human Behaviour*: 6: 43-54.

DİJİTAL ÇALIŞMA PLATFORMLARININ TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİNE ETKİSİ

Berrin Oktay Yılmaz,¹ İstanbul Üniversitesi
Adviye Damla Ünlü,² İstanbul Üniversitesi

ÖZET

Dijitalleşme sürecinde ortaya çıkan çalışma modellerinden dijital çalışma platformlarının giderek yaygınlaştığı ve bir dijital çalışma ekosisteminin geliştiği görülmektedir. Dijital çalışma platformlarının, kırılğan gruplar olarak nitelendirilen kadınlar, engelliler, gençler ve göçmenler de dahil olmak üzere tüm çalışanlara gelir getirici fırsatlar sağlama potansiyeli olduğu ve gelecek vadeden iş olanakları taşıdığı ileri sürülmektedir. Böyle bir potansiyele sahip dijital çalışma platformlarının toplumsal cinsiyete dayalı analizi dikkate alındığında, kadınların bu tür platformlara erişme ve bu platformlarda çalışma durumlarını, mesleki ayrışma ve dijital cinsiyet açığı azaltmadaki etkisini de tartışmak kaçınılmazdır. Dijital çalışma platformlarının kapsadığı işlerde kadınların ve erkeklerin istihdam edildikleri işler sayısal ve niteliksel olarak farklılaşmaktadır. Genel olarak araştırmalar bu tür çalışma platformlarında cinsiyete dayalı mesleki ayrışmanın yaygın olduğunu, özellikle yapay zeka gibi yüksek bilgi ve beceriye ihtiyaç duyulan alanlarda çalışanların çoğunun erkek olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan platform çalışmanın kadınların iş gücüne katılım oranını artıracak, çalışma saatlerini, işlerini ve ev sorumluluklarını uyumlaştırma konusunda kolaylık sağlayacağı yönünde beklentiler bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, dijital çalışma platformlarının toplumsal cinsiyet eşitliği üzerindeki etkisini tartışmak ve cinsiyet eşitliği yönünde yeni fırsatlar yaratma potansiyelini Avrupa Birliği örneği üzerinden doküman analizi yöntemiyle değerlendirmektir. Çalışmanın bulguları göstermektedir ki geleneksel işgücü piyasasındaki toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler dijital çalışma platformlarında da devam etmektedir. Özellikle mesleki ayrışmanın, ücret eşitsizliğinin ve iş ve aile sorumluluklarının paylaşımındaki eşitsizliğin sürdüğü görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, dijital çalışma platformları, toplumsal cinsiyet eşitliği

Giriş: Dijital Çalışma Platformları

Son yıllarda çalışma yaşamının dönüşümü üzerinde en çok etkisi olan unsurlardan biri dijitalleşme ve dijital ekonomidir. Dijital ekonominin güçlenmesi bir yandan dijital platformların yaygınlaşmasına, diğer yandan platform çalışmanın tanımlanmasına ve sınıflandırılmasına yönelik çalışmalara hız kazandırmıştır. Bu kapsamda, dijital çalışma platformlarına yönelik birçok sınıflandırma önerilmiştir. Örneğin, Berg vd. (2018), coğrafi olarak dağılmış bir kalabalığa açık bir çağrı yoluyla işin dışarıdan temin edildiği internet tabanlı

---

¹ Dr. Öğretim Üyesi Berrin Oktay Yılmaz, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, berrinok@istanbul.edu.tr.

² Dr. Araştırma Görevlisi Adviye Damla Ünlü, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı, damlu.unlu@istanbul.edu.tr.

platformlar ile işi belirli bir coğrafi alandaki bireylere tahsis eden konum tabanlı uygulamalar arasında bir ayırım yapmaktadır. Schmidt platformların nasıl çalıştığına, çalışanların durumuna, yasal çerçeveye ve düzenleyici önlemlere etkileri bakımından dijital çalışma platformlarının sınıflandırılması için platform aracılığıyla gerçekleştirilen hizmet ve görevlerin belirli bir konuma ve belirli bir kişiye bağlı olup olmadığının önemini altını çizmekte ve bu kapsamda bir sınıflandırma önermektedir. Buna göre, *bulut çalışma platformları (internet temelli)* altında serbest çalışma platformları, mikro görevlerin yer aldığı kitlesel çalışma platformları ve rekabete dayalı kitlesel çalışma platformları bulunmaktadır. *Gig çalışma platformları (konum temelli)* ise taşımacılık platformlarını, dağıtım platformlarını, ev hizmetleri platformlarını ve yerel mikro görevlerin yer aldığı çalışma platformlarını içermektedir (Schmidt, 2017: 5). Bulut çalışma platformlarında hizmet ve görevler çalışanlar tarafından çevrimiçi veya uzaktan, ikincisinde ise fiziksel konumda gerçekleştirilmektedir. İnternet temelli çevrimiçi platformlara örnek olarak çeviri, tasarım, yazılım ve yasal hizmet gibi işler verilebilir. Konum temelli platformlara ise teslimat, ev işleri hizmeti, ev içi hizmet ve bakım örnek gösterilebilir (ILO, 2021: 1). Bununla birlikte dijital çalışma platformları açısından bir diğer ayırım mikro ve makro görevlere ilişkindir. *Mikro görevlere* aracılık eden platformlar, metin yazarlığı, içerik erişimi, ürün sınıflandırması, verilerin doğrulanması, içerik denetimi, metin veya ses dökümü gibi hizmetlerin büyük bir havuz aracılığıyla dağıtılan küçük ve düşük vasıflı görevlere bölünmesini sağlamaktadır. Bir logonun oluşturulması, bir sitenin geliştirilmesi veya bir pazarlama kampanyasının ilk projesi gibi *makro görevlere* aracılık eden platformlar ise kuruluşların veya bireysel talep sahiplerinin, yüksek ve özel becerilere sahip çevrimiçi serbest çalışanlardan oluşan bir ağa erişmesini ve hizmetlerini doğrudan platform üzerinden teslim etmesini sağlamaktadır. Birçok makro görev platformu, çalışanların uzmanlıklarını gösteren bireysel profiller oluşturması ve müşteriyle bir pazarlık süreci yoluyla işlerinin nihai fiyatının belirlenmesi için tasarlanmıştır (Bérestégui ve Garben, 2021: 96).

Platform çalışmanın geniş tanımlarından biri, “kuruluşların veya bireylerin belirli sorunları çözmek veya ödeme karşılığında belirli hizmetler sağlamak için diğer kuruluşlara veya bireylere erişmek için çevrimiçi bir platform kullandıkları bir istihdam formu” şeklindedir (Eurofound, 2018: 9). Bu tanımdan yola çıkıldığında dijital çalışma platformları, kuruluşların veya bireylerin belirli hizmetler sağlamak için diğer kuruluşlara veya bireylere erişimini sağlayan araçlardır. Dolayısıyla çevrimiçi platformda bir “algoritmaya birbirine bağlı” üç taraf bulunmaktadır (Pesole vd., 2018). Platform sağlayıcıları, arz ve talep arasında aracılık eden altyapıyı sağlamaktadır ve etkinliklerinin analizi taraflar arasındaki ilişkiyi yalnızca teknik

düzyeyde kolaylaştırıp kolaylaştırmadığına veya taraflar arasındaki etkileşimi gerçek anlamda kontrol edip etmediğine bağılıdır. İkinci durum, platformların istihdam şirketi niteliğini ön plana çıkararak çalışanların statülerinin nasıl sınıflandırıldığı konusunu gündeme getirmektedir (Schmidt, 2017:10). Çalışma ilişkisi bağlamında bakıldığında, dijital çalışma platformları doğrudan iş verme ve işin verilmesine aracılık etme şeklinde iki tür çalışma ilişkisi kurmaktadır. Doğrudan iş vermede çalışanlar ücretli çalışan statüsünde iken aracılık etmede çalışanlar serbest çalışan veya bağımsız yüklenici statüsündedir. Ücretli çalışan statüsünde olanlar platformun işleyişinden sorumlu olan küçük bir grubu oluştururken, serbest çalışan veya bağımsız yüklenici olanlar işe aracılık eden büyük bir grubu oluşturmaktadır (ILO, 2021: 2).

Dijital çalışma platformları yaşam kalitesi ve refah açısından çalışanların yaşamına *esneklik* yoluyla önemli bir katkı sağlamaktadır. Sabit çalışma saatlerinin olmaması, çalışanların çalışma yaşam kalitesini artıran, iş ve aile yaşamının uyumlaştırmasını sağlayan bir avantaj olarak değerlendirilmektedir (de Stefano, 2016: 5). Ancak diğer yandan çalışma koşulları, yerleşik iş hukuku ve sosyal güvenlik standartlarının nasıl sürdürüleceğine ve çalışanların hukuki statüsüne yönelik birtakım soruları gündeme getirmektedir. Platformlar çalışanlarının neredeyse tümü serbest çalışan veya bağımsız yüklenici olduğu için sosyal güvenlik katkı payları ve sağlık sigortaları çalışanların sorumluluğundadır. Bu durumda platform sağlayıcıları iş kanunu yükümlülüklerinden kaçınmak için çalışanlarını bağımsız yükleniciler olarak yanlış sınıflandırmakla suçlamakta ve bu nedenle çalışanlar tarafından açılan davalarla karşı karşıya kalmaktadır. Platform sağlayıcıları ise çalışanlarının kendi çalışanları olduğunu reddetmekte, kendilerinin yalnızca teknoloji firmaları olduğunu öne sürmekte ve çalışanların kendi çalışma saatlerini belirleme ve doğrudan denetimden altında olmama özgürlüğüne dikkat çekmektedir (Rogers, 2016: 480). Platform çalışma modelinde bir anlamda platform sağlayıcıların da altını çizdiği özgürlüklerle vazgeçilen haklar takas edilmektedir. Bununla birlikte platform çalışmanın sınırları aşan doğası nedeniyle ortaya çıkan küresel rekabetin ücretleri düşürmesi, çalışanların kazançlarını artırmak için uzun saatler çalışmasını gerektirebilmekte ve esneklikten vazgeçilmesine neden olabilmektedir (de Stefano, 2016: 5-6). Platformlar aracılığıyla çalışanlar genellikle belirli sosyal, iş ve sağlık ve güvenlik korumalarına erişim eksikliği gibi sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır (Garben, 2017). Bu nedenlerle platform çalışma modeli ve özellikle platformlardaki çalışma koşulları üzerine uluslararası ve ulusal mevzuatlarda birçok düzenleme önerilmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 2015 yılından bu yana platform çalışma biçiminin çalışanlar ve genel olarak istihdam üzerindeki etkilerini anlamak amacıyla çeşitli çalışmalar yapmaktadır. Son olarak yayınladığı Dünya İstihdam ve Sosyal Görünüm 2021

raporunda ILO, platform çalışmanın avantajlarının yanı sıra çalışma koşulları, cinsiyetler arasında ücret eşitsizliği, haksız rekabet, veri ve fiyatlandırma, algoritmaların izleme ve denetimi gibi konularda şeffaflığın sağlanmaması gibi sorunlara dikkat çekmekte ve insana yakışır iş ve sürdürülebilir işletmelerin büyümesi için uluslararası düzeyde politika diyalogu ve koordinasyonunun gerekliliğine dikkat çekmektedir. Bununla ilişkili olarak dijital çalışma platformlarının Avrupa’da hızla yaygınlaşmasıyla birlikte Avrupa Birliği (AB) dijital çalışma platformlarını mercek altına almaya ve spesifik olarak çalışma koşullarına yönelik düzenlemeler yapmaya başlamıştır.

Avrupa Birliği’nde Dijital Çalışma Platformları

AB’de dijital çalışma platformlarının sayısı son yıllarda hızla artmaktadır. Avrupa’da dijital çalışma platformlarına yönelik en güncel araştırmalardan biri olan ve *Centre for European Policy Studies (CEPS)* tarafından Avrupa Komisyonu İstihdam, Sosyal İşler ve İçerme Genel Müdürlüğü için gerçekleştirilen bir çalışmaya göre (de Groen vd., 2021), 2016 yılında platformların sayısı 463 iken 2021 yılında 516’ya yükselmiştir. Platform ekonomisinin büyüklüğü 2016 yılında 3,4 milyar Euro iken 2020 yılında 14 milyar Euro’ya çıkmıştır. Çalışanlar açısından bakıldığında ise kişilerin kazançları 2016 yılında tahmini olarak 2,6 milyar Euro iken 2020 yılında 6,3 milyar Euro’ya yükselmiştir (de Groen vd., 2021: 8). Aynı araştırmanın sonuçları; AB’de faaliyet gösteren dijital platform sağlayıcılarına hizmet sunan kişilerin büyük bir çoğunluğunun serbest meslek çalışanı olduğunu, birçok ülkede bu kişilerin esnek çalışma düzenlemelerinden yararlandıklarını, buna karşın sosyal korumaya daha az erişimleri ve örgütlenmeleri önünde engeller olduğunu, iş sözleşmesi olan kişilerle kıyaslandığında daha az güvenceli kazançları bulunduğunu ortaya koymuştur (de Groen vd., 2021: 82). Bütün bunların yanı sıra dijital çalışma platformlarının kullandığı algoritmik yönetimin insanların karar alma sürecinden dışlanması, çalışanların izlenmesi ve ayrımcı uygulamalar yönünden iş hukuku açısından zorluklar oluşturmaktadır (de Stefano ve Taes, 2021). Dijital çalışma platformlarının çalışanların çalışma koşulları ile ilgili ortaya çıkardığı söz konusu zorluklar, AB’nin platform ekonomisi bağlamında üzerinde durduğu temel noktayı temsil etmektedir. Bu nedenle çalışma koşullarının iyileştirilmesi Avrupa Sosyal Haklar Sütunu bağlamında merkezi bir tema haline gelmiştir. Bunun yanı sıra, çeşitli AB kurumları platformlar aracılığıyla çalışanlarla ilgili sorunları araştırmakta ve bu yönde düzenlemeler yapmaktadır. Avrupa Komisyonu 2016 yılında yayınladığı “İşbirlikçi Ekonomi için Avrupa Gündeminde” platformların işbirlikçi ekonomiye katkıları üzerinde durmuş, bunun yanı sıra yasal

çerçevelerin uygulanması, taraflar arasındaki ilişkiler ve hizmetlerin sınıflandırılması gibi belirsizliklere dikkat çekmiştir. Takip eden yıllarda, platform çalışma ve serbest meslek sahiplerinin korunması, 2019/1152 sayılı Şeffaf ve Öngörülebilir Çalışma Koşulları Direktifi ve “İşçiler ve Serbest Meslek Sahipleri için Sosyal Korumaya Erişim Hakkında Konsey Tavsiyesi” de dahil olmak üzere çeşitli düzenlemelerde ele alınmıştır. “Avrupa'nın Dijital Geleceğini Şekillendirme Stratejisinde” de platformlar aracılığıyla çalışanların çalışma koşullarının iyileştirilmesi hedefi güçlü bir şekilde vurgulanmıştır. Son olarak 09 Aralık 2021'de Avrupa Komisyonunun “Platform Çalışmasında Çalışma Koşullarının İyileştirilmesine ilişkin Yönerge” taslağı yayınlanmıştır (Avrupa Komisyonu, 2021a). Taslakta yer alan yeni düzenlemelerle platformlar aracılığıyla çalışan kişilerin çalışma haklarından ve sosyal yardımlardan yararlanması öngörülmektedir. Bu kapsamda öncelikle platformların bir istihdam kurumu olup olmadığının belirlenmesi için kriterler belirlenmesi, bu doğrultuda çalışanlara işçi statüsü verilmesi ve çalışanların asgari ücret, toplu pazarlık, çalışma süresi, ücretli izin hakkı, iş kazalarına karşı koruma gibi haklardan yararlanması amaçlanmaktadır. İkinci olarak yönergeyle platform sağlayıcıları tarafından kullanılan algoritmik yönetimin şeffaflığının artırılması ve çalışanların süreçlere dahil edilmesi amaçlanmaktadır. Son olarak platforma ve platform çalışanlarına ilişkin verilerin şeffaflığını ve izlenebilirliğini sağlayacak bir mekanizma oluşturulması hedeflenmektedir. Komisyon taslak yönergeyle eş zamanlı olarak AB rekabet yasasının kendi hesabına çalışan kişilerin çalışma koşullarına ilişkin toplu sözleşmelere yönelik taslak kılavuz hakkında bir kamuoyu istişaresi başlatmıştır. Söz konusu kılavuz ilkeler, çevrimiçi ve çevrimdışı durumları kapsamaktadır (Avrupa Komisyonu, 2021b). Bu haliyle Komisyonun sunduğu taslaklar platformlardaki çalışma koşullarını iyileştirmeyi amaçlamakta ve sendikal hareketin önerileri üzerinde durmaktadır. Yönergenin nihai metni Avrupa Parlamentosu ve Konsey tarafından kabul edilmeden önce AB kurumları arasında tartışmalar gerçekleştirilecek ve kabul edilmesi durumunda Üye Devletlerin ulusal hukuka uyarlama süreci başlayacaktır.

Dijital çalışma platformlarıyla ilgili tartışma konularının başında çalışma koşulları gelmektedir. Bununla birlikte bir başka önemli tartışma konusu, platform çalışmanın toplumsal cinsiyet eşitliği açısından değerlendirilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle çalışmanın devamında AB örneği üzerinden dijital çalışma platformlarının toplumsal cinsiyet eşitliği üzerindeki etkisi üzerine bir değerlendirme sunulmaktadır.

Dijital Çalışma Platformlarının Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Üzerindeki Etkisi: Avrupa Birliği Örneği

ILO'nun internet temelli çevrimiçi ve konum temelli platformlarda çalışanlar üzerine gerçekleştirdiği araştırmasının bulgularına göre kadınlar, internet temelli çevrimiçi platformlarda çalışan her 10 kişiden 4'ünü, konum temelli platformlarda çalışan her 10 kişiden 1'ini oluşturmaktadır. Bununla birlikte araştırma az sayıda kadının teknoloji ve veri analizi gibi işlerde çalıştığını ortaya koymuştur (ILO, 2021: 5). Güncel AB verilerine göre ise platform çalışma yoğunluğuna bakılmaksızın yaklaşık üç platform çalışanından biri kadındır (Urzi Brancati vd., 2020). ILO ve AB verileri de göstermektedir ki kadınlar giderek daha fazla çalışma platformu faaliyetlerine katılmalarına rağmen, bugüne kadar yapılan araştırmalar sınırlı ölçüde toplumsal cinsiyete duyarlı veya feminist bir bakış açısı içermektedir. AB düzeyinde platform çalışanları üzerine yapılan araştırmalarda da kadın platform çalışanlarına yönelik bulgular bu konunun son yıllarda giderek daha görünür olduğunu göstermektedir ancak bu platformlarda kadınların konumlarının daha detaylı incelenmesine ihtiyaç vardır (European Parliament, 2017; Pesole vd., 2018; Huws vd., 2019; Piasna ve Drahekoupil, 2019; Urzi Brancati vd., 2020). Kadın platform çalışanlarına yönelik çalışma koşulları, çalışma biçimleri, iş-yaşam dengesi, ücretsiz bakım yükü ve çoklu ayrımcılık gibi işgücü piyasasında toplumsal cinsiyet eşitliğinin merkezinde yer alan çeşitli alanlarda toplumsal cinsiyet dinamiklerine odaklanmak gerekmektedir. Bu tür işlerde çalışan kadınların sayısı kadar işlerin niteliği ve toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikleri devam ettirip ettirmediği, kadınlarla özdeşleştirilen aile sorumluluklarının (bakım, ev işi gibi) (iş ve aile dengesi) kadınların profesyonel hayatlarını nasıl etkilediği önem taşımaktadır.

AB'nin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Endeksi (European Institute of Gender Equality-EIGE) 2021 raporuna göre 27 AB üyesi ülkenin cinsiyet eşitliği endeksi ortalama 68 puan (100 üzerinden) olarak gerçekleşmiştir. Bu puanın üzerinde 10 ülke bulunmakla birlikte, diğer ülkeler ortalamanın altındadır. Bu endeksi oluşturan alanlardan birisi ise *çalışma alanıdır*. Çalışma alanı son yıllarda kadınların istihdama katılımlarının artmasına bağlı olarak yüksek puana (71,6) sahip olmasına rağmen, geleneksel işgücü piyasalarındaki yapısal cinsiyet eşitsizlikleri nedeniyle bazı sektörlerde ve mesleklerde derin cinsiyet ayrımcılığının sürdüğü görülmektedir. Çalışma yaşamına ait veriler eşitlik puanının son bir yılda 0,2 puan ve 2010'dan bu yana sadece 1,9 puan arttığını göstermektedir. Bu alanda cinsiyet eşitsizliği hemen hemen tüm Üye Devletlerde önemli bir sorun olmaya devam etmektedir (EIGE, 2021a). Kadınların

istihdama katılım oranları AB düzeyinde artarken, yarı zamanlı çalışma oranlarının yüksek olması, ücret eşitsizliği, şirketlerde üst yönetimlere düşük katılım, bilgi ve iletişim teknolojileri alanından mezun olan ve bu alanları kapsayan işlerde çalışan kadınların sayısının az olması, dijital cinsiyet uçurumu, düşük vasıflı işlerde yer alma gibi toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler kadınların işgücü piyasalarındaki konumlarını etkilemektedir. Buradan hareketle dijital çalışma platformlarının kadınlara sundukları olanakların ve kadınların buralardaki konumlarının süregelen toplumsal cinsiyet eşitsizliğini artırıp artırmayacağı tartışma konusu haline gelmiştir. Çalışmanın bu bölümünde AB düzeyinde yapılan güncel üç araştırmaya odaklanarak, (*AB Komisyonu Joint Resaearch Centre-COLLEEM (Collaborative Economy-Research Project) tarafından 2017 ve 2018 yıllarında yapılan araştırmalarla ve EIGE-European Institute of Gender Equality (Avrupa Birliği Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü) tarafından 2020 yılında yapılan araştırma*)³, dijital çalışma platformlarının toplumsal cinsiyet eşitliği üzerindeki etkisi değerlendirilmektedir.

AB düzeyinde son yıllarda yapılan araştırmalar çoğu platform çalışanının çevrimiçi profesyonel görevler (muhasabe, hukuk hizmetleri, proje yönetimi hizmetleri veya çeviri) ve büro görevleri (müşteri hizmetleri, veri girişi veya transkripsiyon) üstlendiklerini göstermektedir (Huws vd., 2018; Pesole vd., 2018, Urzì Brancati vd., 2020). Araştırma bulguları, cinsiyetin hangi iş seçiminde önemli bir rol oynadığını da ortaya koymaktadır: örneğin, erkekler yazılım geliştirme ve ulaşım hizmetlerinde yoğunluklu olarak çalışırken, kadınların ev hizmetleri gibi hizmetleri ve çeviri işini daha çok tercih ettikleri görülmektedir (Pesole vd., 2018; Urzì Brancati vd., 2020; EIGE, 2020: 93). Araştırmalar platform çalışmasında tercih edilen işlerin niteliklerinin geleneksel işgücü piyasalarına benzer *cinsiyet ayrımcılığı* şekillerini takip ettiğini göstermektedir. Kadınların, araba kullanmayı içeren veya ev dışında gerçekleştirilen platform işlerini arama olasılığının erkeklere göre daha düşük olduğu, platform çalışanlarından önemli sayıdaki kadının çocuk bakımı veya yaşlı bakımı hizmetleri veren platform işlerde çalıştıkları, buna karşın inşaat, yazılım geliştirme ve ulaşım sektörlerinde erkeklerin platform işlere hakim olduğu görülmektedir (Huws vd., 2018; EIGE, 2021b). Yapısal olarak var olan cinsiyete dayalı

---

³COLLEEM I (2017): İngiltere, İspanya, Almanya, Hollanda, Portekiz, İtalya, Romanya, Litvanya, Fransa, Hırvatistan, İsveç, Macaristan, Slovakya, Finlandiya (14 ülke), Araştırmanın yayınlanma tarihi: 2018

COLLEEM II (2018): İngiltere, İspanya, Almanya, Hollanda, Portekiz, İtalya, Romanya, Litvanya, Fransa, Hırvatistan, İsveç, Macaristan, Slovakya, Finlandiya, Çek Cumhuriyeti, İrlanda (16 ülke), Araştırmanın yayınlanma tarihi: 2020

EIGE (2020): Danimarka, İspanya, Fransa, Letonya, Hollanda, Polonya, Romanya, Slovenya, Slovakya, Romanya (10 ülke), Araştırmanın yayınlanma tarihi: 2021

mesleki ayrışma devam etmekte, kadınlar ve erkekler yatay ayrışmaya dayalı olarak farklı meslek gruplarına yönelmektedirler.

Geleneksel işgücü piyasalarındaki cinsiyete dayalı *mesleki ayrışım* platform çalışmada seçilen işlerde de kendini göstermekle birlikte, AB’de düzenli platform çalışanları arasında kadınların payının 2017’den günümüze doğru düzenli olarak yükseldiği görülmektedir (Urzi Brancati vd., 2020). Bu yükselişte 2020 yılından itibaren tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisinin de etkisi büyüktür. Pandemi ile bağlantılı olarak dijital çalışma biçimlerine geçiş hem kadınlar hem de erkekler için platform çalışmanın çekiciliğini artırmıştır. EIGE araştırmasına göre hali hazırda platform çalışanı olan kadınların %36’sı, erkeklerin ise %35’i, COVID-19 pandemisi sırasında sokağa çıkma yasağı, karantina gereklilikleri ve işletmelerin veya okulların kapatılması gibi politika önlemleri nedeniyle dijital platformlarda çalışmaya başlamışlardır. Hatta bu dönemde çalışmaları tamamen çevrimiçi olarak yürütülen tüm platform çalışanları arasında kadınların payının erkeklerden biraz daha yüksek olduğu görülmektedir (EIGE, 2021b).

Platform çalışanlarının hangi yaş gruplarında yoğunlaştığı ve cinsiyetin bu yoğunlaşmada bir farklılık yaratıp yaratmadığı incelemeye değerdir. EIGE’nin AB düzeyinde 10 ülkede yapılan araştırmasının sonuçları düzenli platform çalışanlarının ortalama yaşının (4932 platform çalışanı yaşları 16 ile 54 yaş arasında) kadınlar için 30, erkekler için 32 olduğunu göstermektedir. Kadınların çoğunluğu (%43) 25-34 yaş grubundadır, geri kalanı ise 16-24 yaş (%28) ve daha büyük yaş grupları (%29) arasında neredeyse eşit olarak bölünmüştür. Erkeklerde ise 25-34 yaş grubundaki oran kadınlara göre daha düşüktür (%38), yine kadınlarla karşılaştırıldığında yüksek bir oranın (%37) 35 yaş ve üzerinde olduğu görülmektedir (EIGE, 2021b). COLLEEM I ve II araştırmaları da ayda en az bir hizmet sunan platform çalışanlarının (kadın ve erkek) ortalama yaşının 2017’de 35’e ve 2018’de 34’e yakın olduğunu ortaya koymaktadır (Pesole vd., 2018; Urzi Brancati vd., 2020). Bu durum yıllar içerisinde platform çalışanlarının yaşlarının düştüğünü göstermektedir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki platform çalışanları ortalama olarak genç insanlar olsa da bu kişilerin büyük çoğunluğu öğrenci değildir. EIGE araştırmasına göre platform çalışanı olan kadınların sadece %6’sı, erkeklerin ise %4’ü öğrencidir (EIGE, 2021b: 35).

Dijital çalışma platformlarında yer alanların ne kadar süre bu işlerde çalıştıkları, gelirlerinin ne kadarını bu işlerden elde ettikleri ve bu işlerin devamlılığı da üzerinde durulması gereken diğer önemli konu başlıklarıdır. Pesole vd. (2018) COLEEM I araştırmasında platform çalışanlarını

dört kategoriye ayırmışlardır: *sporadik, marjinal, ikincil ve ana platform çalışanları*. Sporadik, en geniş kategoridir ve platform çalışmayı deneyen ancak bu tür hizmetlerin sağlanmasında herhangi bir düzenlilik göstermeyen kişileri içerir. Marjinal platform çalışanları, aylık platform çalışması yapan ancak bu işte 10 saatten az zaman harcayan ve gelirlerinin %25'inden azını platform faaliyetlerinden elde eden kişilerdir. İkincil platform çalışanları, ayda 10 saatten fazla harcayan ve gelirlerinin %25'inden fazlasını platform çalışmadan elde eden kişilerden oluşmaktadır. Son olarak, ana platform çalışanları ise platformlarda ayda 20 saatten fazla zaman harcayan ve gelirlerinin %50'sinden fazlasını oradan kazanan kişilerin yer aldığı kategoridir (Rodríguez-Modroño vd., 2022; Urzi Brancati vd., 2020:15).

COLLEEM I ve II araştırmaları, platform çalışmanın kadınlardan çok erkekler tarafından yapıldığını ancak iki araştırma arasında geçen sürede platform işgücünün bileşiminde değişiklikler olduğunu ortaya koymaktadır. Hem genç erkeklerin hem de genç kadınların dijital çalışma platformlarına katılımları artsa da artış kadınlarda erkeklere göre daha yüksek olmuştur. Yine iki araştırma arasındaki en önemli değişiklik üç platform çalışanı kategorisinde yaşanmıştır. Marjinal, ikincil ve ana faaliyet kategorilerinde kadınların oranının arttığı, yıllar arasında özellikle ikincil kategoride 6,4 puan, ana faaliyet kategorisinde ise 7,1 puanlık bir artış olduğu bulgular arasında yer almaktadır. Dolayısıyla platform çalışanları hâlâ çoğunlukla genç erkekler olsa da platform çalışanlarının profili giderek daha az erkek egemen hale gelmekte, kadınların sayısı artmaktadır (Urzi Brancati vd., 2020; Rodríguez-Modroño vd., 2022). Dijital çalışma platformlarında erkeklere göre hâlâ daha az yer alsalar da kadınlar için buralardaki işlerin önemli bir gelir kaynağı haline geldiği söylenebilir. COLLEEM I verilerine dayanan ilk rapor, tipik Avrupa platform çalışanının genç bir erkek olduğunu, belirli bir düzeyde eğitilmiş olduğunu ve çevrimdışı çalışanlara göre ailevi sorumluluklara sahip olma olasılığının daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. COLLEEM II araştırmasının sonuçları ise platform çalışanlarının daha genç, daha eğitilmiş ve daha büyük bir evde yaşama ve bağımlı çocuklara (bebekler-küçük çocuklar) sahip olma eğiliminde olduklarını göstermektedir ki, bu veriler iki araştırmanın bazı bulgularının örtüştüğünü göstermektedir. Bağımlı çocuklara sahip hanelerde platform çalışanlarının daha fazla bulunduğu, böyle ailelerde bu tür işlerin tercih edilme durumunun daha yüksek olduğu görülmektedir (Urzi Brancati vd., 2020).

Rodríguez-Modroño vd. (2022) COLLEEM II verilerine dayanarak yaptıkları çalışmalarında, 16 AB ülkesinde cinsiyete göre her platform çalışma kategorisi için kadınların platform ekonomisine katılımlarını incelemişlerdir. Tüm kategorilerde (sporadik, marjinal, ikincil, ana

platform) platform çalışmada en yüksek kadın payına sahip ülkeler, Güney Avrupa ülkeleridir ve bu ülkeleri Hollanda izlemektedir. Platform çalışmanın, tarihsel olarak düşük kadın istihdam katılım oranı (İspanya ve İtalya) ve düşük ücretler (Portekiz) olan ülkelerde veya Hollanda'da olduğu gibi kadınların standart olmayan biçimlerde (yarı zamanlı istihdam gibi) yoğunlaşma eğiliminde olduğu ülkelerde daha yaygın olması dikkat çekicidir. Öte yandan, kadınların çalışma platformlarında yer alma oranları İskandinav (kadın istihdamı yüksek) ve Doğu Avrupa ülkelerinde en düşük seviyededir (Rodríguez-Modroño vd., 2022: 10).

Mevcut çalışmalar genel olarak platform çalışmanın esnekliğinin bu tür bir işe girmek için ana motive edici faktör olduğunu göstermektedir (Urzì Brancati vd., 2020; EIGE, 2021b). COLLEEM I araştırmasında platform çalışmanın sunduğu esneklik ve özerklik (nerede ve ne zaman çalışılacağı konusunda esneklik, iş ve aile sorumluluklarını dengeleme imkanı ve kişinin kendi patronu olma), olumsuz faktörlere (düzenli bir iş bulma zorluğu gibi) rağmen ağır bastığı görülmektedir (Pesole vd., 2018: 43). Toplumsal cinsiyet perspektifini içeren EIGE araştırmasında ise bir *iş-yaşam dengesi* stratejisi olarak esnek ve standart dışı çalışma düzenlemelerine odaklanılarak kişileri dijital platformlarda çalışmaya motive eden faktörler daha detaylı araştırılmıştır (EIGE, 2021b). Özellikle kadın ve erkeklerin algılanan aile görevleri (sorumlulukları) ile ilgili olarak, geçerli toplumsal cinsiyet normları göz önüne alındığında, EIGE araştırmasının ilk hipotezi, platform çalışmanın esnekliğinin kadınlar için daha güçlü bir motive edici faktör olabileceği, erkekler için ise ek gelir elde etme olanağı sunduğu için (daha uzun saatler çalışmak pahasına bile olsa) daha güçlü bir şekilde öne çıkması beklenmiştir. Buna rağmen EIGE araştırması, *gelir* ve *esnekliğin* hem kadınlar hem de erkekler için genel olarak motive edici faktörler olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, geçerli toplumsal cinsiyet normlarının motive edici faktörlerdeki cinsiyet farklılıklarını ise kısmen de olsa etkilediğini ortaya koymaktadır. İlk beklentilerin aksine, düzenli platform çalışanları arasında kadınlar (%45) erkeklere (%40) göre daha yüksek bir oranda, (ek) gelir elde etmek için iyi bir yol olduğunu düşünerek dijital çalışma platformlarında çalıştıklarını belirtmişlerdir (EIGE, 2021b: 38). Platform çalışmasının esnekliğinin, özellikle aile sorumlulukları açısından, beklentiler doğrultusunda çoğunlukla kadınlar için erkeklere göre daha önemli bir olgu olduğu bilinmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri kadınları ev içinde yapılması gereken işler konusunda sorumlu tutmaktadır. Araştırma göstermektedir ki, ne zaman ve nerede çalışacağını seçme fırsatı olarak ifade edilen esneklik, kadınların yaklaşık %43'ünü ve erkeklerin ise %35'ini motive etmektedir. Kadınlar (%36) erkeklere (%28) göre daha yüksek bir oranda, ev işleri ve/veya aile sorumluluklarını birleştirebildikleri için platform çalışmaya da katıldıklarını

belirtmişlerdir. COVID-19 pandemisi nedeniyle düzenli platform çalışmasına başlayan katılımcılar arasında kadınların %48'i ve erkeklerin %39'u dijital platformlarda çalıştıklarını çünkü bunun iyi bir gelir elde etme yolu olduğunu söylemişlerdir. Salgın ile ilgisi olmayan nedenlerle dijital platformlar üzerinden çalışmaya başlayan düzenli platform çalışanları arasında ise tam tersi bir şekilde cinsiyete dayalı fark olduğu görülmektedir. Kadınların %50'si, erkeklerin ise %55'i dijital platformlarda gelir elde etmenin iyi bir yol olduğunu ve bunu denemek istedikleri için bu çalışma şeklini seçtiklerini belirtmişlerdir. Covid-19 pandemisi kadınların ve erkeklerin çalışma şekline yönelik tercihlerini etkilemiştir. Ayrıca dijital platformlarda çalışmak için bir motivasyon nedeni olarak görülen aile sorumlulukları konusunda cinsiyete dayalı eşitsizlik boyutunda AB ülkeleri arasında da önemli farklılıklar bulunmaktadır. Araştırma kapsamında yer alan Üye Devletler genelinde, aile sorumlulukları nedeniyle düzenli olarak dijital platform çalışanı olan kadınların oranı Polonya (%41) ve İspanya'da (%40) en yüksek oranda gerçekleşmiştir. Polonya'da erkeklerin %33'ü, İspanya'da ise %29'u aile sorumluluklarını motive edici faktör olarak görmektedir. Buna karşılık, örneğin Slovenya ve Finlandiya'daki kadınların %16'sı dijital platformlarda çalışma nedeni olarak aile sorumluluklarını göstermişler, bu iki ülkede erkekler ise daha yüksek oranda aile sorumluluklarını motive eden faktör olarak görmüşlerdir (Slovenya'da %18 ve Finlandiya'da %20) (EIGE, 2021b: 38-39). Bu durum ülkelerin sosyal refah politikaları ile açıklanabilir. Özellikle bakım (çocuk bakımı en önemlisi) konusunda kurumsal hizmet sunan ülkelerde kadınların geleneksel olarak işgücü piyasalarına katılımı her zaman yüksek olmaktadır. Bunun yanı sıra yasal olarak sağlanan ebeveyn izni hakkı, babaları çocuk bakımı konusunda sorumluluk almaya teşvik etmektedir.

Platform çalışmanın esnekliği *farklı aile yapılarına* (çocuklu aileler, tek ebeveyn aileler) sahip olan ailelerde platform çalışanları arasında önemli bir motivasyon nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle bu ailelerdeki kadınlar başta olmak üzere çocuklu çiftlerden oluşan ailelerde hem kadınlar hem de erkekler için esnek çalışma seçeneği önem kazanmaktadır. EIGE araştırmasına katılan çocuklu çiftlerdeki kadınların %47'si, erkeklerin ise %38'i ne zaman ve nerede çalışacaklarını seçebildiklerini belirtmişlerdir (bu oran bekar kadınlarda %40'ı ve bekar erkeklerde ise %32'dir). Burada dikkat çeken önemli bir kitle ise tek ebeveynlerden oluşan ailelerdir. Araştırmanın bulguları tek ebeveynlerde cinsiyete göre az da olsa farklılık olduğunu göstermektedir. Tek ebeveyn annelerin %35'i, tek ebeveyn babaların ise %31'i, platform çalışanı olma nedenlerini esnek çalışma ile ilişkilendirmişlerdir. Kadın ve erkek tek ebeveynler, platform çalışma nedenlerini birbirine yakın oranda esneklik olarak belirtirler de işi, ev işleri

ve aile sorumlulukları ile birleştirmek, tek ebeveyn anneler tarafından (%31) tek ebeveyn babalara oranla (%18) daha yüksek düzeyde motive edici faktör olarak görülmektedir. Motive edici bir faktör olarak esneklikte cinsiyete dayalı farklılıklar, yüksek ve düşük eğitim niteliklerine sahip platform çalışanları arasında da görülmektedir. Esneklik (ne zaman ve nerede çalışacağını seçme), yüksek eğitim düzeyine sahip kadınlar (%45) ve erkekler için (%38); düşük eğitim düzeyine sahip kadınlara (%24) ve erkeklere (%29) göre daha önemlidir. Farklı eğitim düzeylerine sahip kadınlar ve erkekler arasındaki bu farklılıklar, kısmen yaptıkları farklı platform işlerinden, çalışma koşulları ve çalışırken özerk olabilme durumlarından kaynaklanmaktadır. Örneğin, düşük eğitim düzeyine sahip kadın ve erkeklerin esnekliği motive edici bir faktör olarak belirtme durumları daha düşüktür çünkü çok azı kendi çalışma programlarını gerçekten planlayabildiklerini belirtmişlerdir (EIGE, 2021b: 40). EIGE araştırmasının ortaya koyduğu önemli bir bulgu da yüksek eğitim düzeyine sahip olanlar arasında kadınların dijital çalışma platformlarında düşük vasıflı hizmetler sunma durumlarının erkeklere göre daha yüksek olduğudur. Eğitim düzeyine uymayan işleri yapan platform çalışanlarının oranına bakıldığında cinsiyet farklılıkları en çok kadınların yoğunlaştıkları çocuk bakımı veya yaşlı bakımı, geçici yardımcı işler ile erkeklerin daha çok yer aldığı ulaşım işlerinde belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Birçok yüksek eğitimli çalışan için, özellikle de kadınlar için platform çalışmayı tercih etme nedeni, kısıtlı olanaklar (örneğin, başka bir yerde iş bulamama, çalıştığı ana işte düşük gelire sahip olma nedeniyle ikinci iş olarak tercih etme, esneklik sağlaması, bakım sorumlulukları) ve bir gelir (ek gelir de dahil) elde etme ihtiyacından kaynaklanmaktadır (EIGE, 2021b: 42).

AB düzeyinde platform çalışmadan elde edilen *gelirin* de cinsiyete göre farklılaştığı görülmektedir. Bu tür çalışmada yer alan kadınların genel olarak toplam geliri, erkeklere oranla daha *düşük gelir dilimlerinde* yer almaktadır. Kadın platform çalışanlarının yaklaşık %23'ünün toplam geliri, erkeklerin gelirin %15'i ile karşılaştırıldığında, ilk ondalık dilimdeki milli gelirden yer almaktadır. Bu gelir açısından oldukça düşük bir düzeydir. Kadın platform çalışanlarının yaklaşık %10'u, erkeklerin %14'üne kıyasla toplam gelirlerinin ülkelerindeki dokuzuncu gelir diliminin üzerinde olduğunu ifade etmişlerdir (EIGE, 2021b: 48-49). Erkeklerle karşılaştırıldığında kadın nüfusun büyük çoğunluğunun daha düşük gelir diliminde kaldıkları, EIGE araştırmasına katılan 10 AB ülkesinin tamamında yüksek gelirli arasında kadınların erkeklerden daha düşük paya sahip olduğu görülmektedir (EIGE, 2021b: 101). Platform çalışanlarının ortalama olarak daha yüksek bir toplam aylık gelir elde ettiği ülkelerde bile (Hollanda, Polonya, Romanya ve Slovakya), kadınların geliri erkeklerden daha düşüktür

ve bu durum geleneksel işgücü piyasalarında var olan ücret eşitsizliğinin platform çalışmasında da sürdüğünü ortaya koymaktadır. Bekar kadınlar, düşük gelir diliminde yer almakta ve onları tek ebeveyn anneler izlemektedir. Çocuklu çiftlerdeki kadınların çoğunun geliri, ülkelerindeki en düşük gelir dilimindedir. Buna karşılık, çocuklu çiftlerdeki erkeklerin büyük çoğunluğu en yüksek gelir diliminde yer almaktadır (EIGE, 2021b: 49). Bu veriler EIGE'nin yedi yaşından küçük çocuğu olan çiftlerdeki kadınların, erkeklerle karşılaştırıldığında net aylık kazançlarındaki cinsiyete dayalı ücret farklılığının (eşitsizliğinin) çok yüksek olduğunu ortaya koyan araştırması ile de örtüşmektedir (EIGE, 2019). Çocuklu çiftlerde yaşanan bu durum anneler için bir kazanç “cezası” ve babalar için bir “ödül” anlamına gelmektedir. Bu bulgu, daha geniş araştırmalarda da tutarlı bir şekilde gözlemlenmiştir ve bu durum artık platform çalışmasında da ortaya çıkmıştır (EIGE, 2020; EIGE, 2021b: 48).

Çalışma platformlarında yer alan *işlerin nitelikleri* de hiç kuşkusuz önemlidir. Son on yılda çalışma platformları yemek pişirme, temizlik ve bakım işleri gibi ev hizmetleri sunmaya başlamıştır. Bazı araştırmalarda, *bakım çalışma platformlarının* büyümesinin, kadınların artan işgücü piyasası faaliyetlerini iki şekilde teşvik edebileceğine dikkat çekilmektedir. Bir yandan bakım çalışma platformları, esnekliği genellikle (*güvenceli esneklik*) ve işgücü piyasasına tam katılımı birleştirerek, yasal koruma sağlayarak ve çalışanların sosyal haklarını tanıyarak daha kaliteli ve daha tatmin edici istihdam yaratılmasına yardımcı olabilir (Huws vd., 2018; Ticona ve Mateescu, 2018). Öte yandan bu platformlar, bu hizmetlerin sunumunu kolaylaştırarak ücretsiz bakım ev işlerini azaltmakta, kadınların işgücü piyasasına daha eşit koşullarda erişmelerini sağlamaktadır. Bununla birlikte bakım çalışma platformlarının kadınların artan işgücü piyasası faaliyetini teşvik etmede katkısı olsa bile, platform çalışmanın, geleneksel olarak kadınların egemen olduğu bu mesleklerin kötü çalışma koşullarını iyileştirmesinin zor olduğu düşünülmektedir (Rodríguez-Modroño vd., 2022).

Bu çalışmada incelenen araştırmaların sonuçları kadınların platform ekonomisine katılımının çeviri, öğretim ve büro hizmetleri gibi (erkeklerden biraz daha kötü çalışma koşullarına sahip oldukları) *feminen* (kadınlarla özdeşleşen) görevlerde yoğunlaştığını gösteriyor ki bu durum platform ekonomisinin avantaj veya dezavantaj kalıplarını yeniden yaratmak için aynı sosyal mekanizmaların çoğunu kullanarak geleneksel çalışma dinamiklerini genişletmesine yol açacak gibi görünmektedir (Pesole vd., 2018; Hoang vd., 2020). Bu nedenle dijital çalışma platformlarının geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin ve ilişkilerinin güçlendirilmesine,

toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin artmasına katkıda bulunabileceği yönünde endişeler bulunmaktadır (Rodríguez-Modroño vd., 2022).

Dijital platform çalışma, ev içindeki bakım yükleri göz önüne alındığında, bir yandan kadınlara iş-yaşam dengesini iyileştirebilecek ve işgücüne katılımlarını teşvik edebilecek daha fazla *özerklik* ve *esneklik* sunabilmektedir (Chung ve van der Horst, 2018). Öte yandan, bu durum kadınlar açısından *dezavantaj* yaratma potansiyeline sahiptir. Çünkü platform çalışma, işin yoğunluğuna, daha uzun çalışma saatlerine ve özellikle iş ve ev yaşamı dengesinde kadınların ev içi yüklerini daha da artıracak bir duruma yol açabilir. Araştırmalar platform çalışmada zaman kısıtlamasının olmadığı durumlarda çalışma süresinin uzadığı, bu durumun daha yoğun çalışmaya ve fazla mesaiye yol açabildiğini göstermektedir. Dijital platformlarda çalışanlar iş akışı ve zamanlama üzerinde tam kontrolleri olmaması halinde daha uzun süreli çalışmak durumunda kalabilmekte (zaman kısıtlaması ortadan kalkabiliyor) (Piasna ve Drahoukoupil, 2017). Diğer bir deyişle esnek çalışma koşulları zaman zaman olumsuzluk yaratabilme potansiyeline de sahiptir. İş akışı üzerinde zayıf kontrol ve müşteri gereksinimlerine anında tepki verme ihtiyacı gibi dijital platformlarda çalışmanın belirli özellikleri, çalışanların her zaman ulaşılabilir olma durumunu artırmakta, iş ve özel yaşam arasındaki sınırı bulanıklaştırarak çalışanın stresini artırabilmektedir (Rodríguez-Modroño ve López-Igual, 2021; Rodríguez-Modroño vd., 2022). Bu *sürekli hazır olma* ve *anında yanıt verme durumunda olma hali*, kadınların üzerinde erkeklerden daha fazla olumsuz etki yaratmaktadır. Çünkü kadınlar hem profesyonel işlerini hem de ev içindeki işleri ve bakım işini dengeli bir şekilde yürütmek zorunda kalmaktadır ve bu durum kadınların maruz kaldığı eşitsizliği artırmaktadır (Rodríguez-Modroño vd., 2022: 4). Hem profesyonel işlerini hem de ev içindeki işleri yerine getirme durumunda olmak kadınları biri ücretli diğeri ücretsiz *çifte mesai* olarak ifade edilen durumla karşı karşıya bırakmaktadır.

Tablo 1

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Platform Çalışma

Platform Çalışmada Motive Edici Faktörler	Platform Çalışmada Mevcudiyetini Sürdüren Başlıca Eşitsizlikler	Politika Önerileri
Esneklik	Cinsiyete Dayalı Mesleki Ayrışım	Yasal düzenlemelere ve politika yapım sürecine toplumsal cinsiyet perspektifinin entegre edilmesi
Özerklik	Düşük Nitelikli ve Kadınlarla Özdeşleşen Görevlerde Yoğunluk	Platform çalışmanın işgücü piyasasında vasıfsızlığa katkıda bulunmasını önlemek için cinsiyet eşitsizliklerinin ele alınması
İş ve Aile Sorumluluklarını Dengeleme İmkânı	İş Akışı Üzerinde Zayıf Bireysel Kontrol ve İş ve Özel Yaşam Arasındaki Sınırın Bulanıklaşması	Çalışma saatleri düzenlemeleri ve iş-yaşam dengesi önlemlerinin kadın ve erkek platform çalışanlarını kapsayacak şekilde genişletilmesi ve kadınlar ile erkekler arasında bakım sorumluluklarının eşit paylaşımının teşvik edilmesi
(Ek) Gelir Elde Etme İmkânı	Düşük Ücret ve Ücret Eşitsizliği	AB ayrımcılık yasağı yasası ile eşit işe eşit ücret ilkesinin istihdam durumlarına bakılmaksızın platform çalışanlarına uygulanması

Kaynak: AB düzeyinde yapılan COLLEEM I (2017), COLLEEM II (2018) ve EIGE (2020) araştırmalarının bulgularına dayanarak hazırlanmıştır.

Sonuç

Dijital çalışma platformlarının toplumsal cinsiyet eşitliğine etkisi AB örneği üzerinden incelendiğinde, günümüzde giderek kadınların daha çok yer aldıkları dijital çalışma platformlarının beklentilerin aksine toplumsal cinsiyet eşitliğine etkisinin çok da olumlu sonuçlar içermediği ön plana çıkmaktadır. Tablo 1’de de görüldüğü üzere, geleneksel işgücü piyasasında var olan eşitsizlikler dijital çalışma platformlarında da mevcudiyetini sürdürmektedir.

Genel olarak platform çalışmanın sağladığı esneklik kadınlar tarafından iş ve aile sorumluluklarının dengelenmesi için bir fırsat olarak görülmektedir. Bu duruma çocuk sahibi olup olmamak ve tek ebeveyn veya çift ebeveyn olmak da etki etmektedir. Özellikle küçük çocuğu olan kadınlar platform çalışmayı daha çok tercih etmekte. Ancak bu tür çalışma, *bakım krizi* sorununu ortadan kaldırmamakta aksine kadınlar aleyhine bu sorun devam etmektedir. Platform çalışma modelinde de iş ve ev içi sorumluluklar kadınların yükünü artırmakta, beklenenin aksine iş ve aile yaşamının uyumlaştırılması konusunda pozitif bir etki oluşmamaktadır.

Geleneksel işgücü piyasasında var olan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin platform çalışmada sürdürdüğünün önemli göstergeleri arasında kadınların düşük nitelikli işlerde istihdamı ve ücret farklılıkları yer almaktadır. Kadınların istihdam edildikleri platform işlerde zaman zaman eğitim düzeylerinden daha *düşük nitelikli işlerde* çalıştıkları görülmektedir. Dolayısıyla işgücü piyasasındaki geleneksel işlerde yaşanan *toplumsal cinsiyet eşitsizliği* (mesleki ayrışım, kadınlarla özdeşleşen işlerde yoğunlaşma, ücret eşitsizliği/düşük ücret, çalışma şekilleri gibi) platform çalışma düzeninde de devam etmektedir.

Platform çalışma düzeninde geleneksel işgücü piyasasının ürettiği toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin devam etmemesi için çalışma düzeninden mesleklere, ücretlerden, çalışma saatlerine ve özellikle bakım konusuna yönelik düzenlemelerin yapılması kaçınılmazdır. Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığın çalışma platformlarında kadınlar açısından olumsuz koşulları yeniden üretmemesi için işe sınırlı erişim, mesleki ayrışım, güvencesizlik, işin örgütlenmesi ve diğer çalışma koşullarının dikkate alınması ve bu yönde düzenlemeler yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Avrupa Komisyonu. (2016). “İşbirlikçi Ekonomi için Avrupa Gündemi”. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016DC0356&from=EN> (Erişim tarihi: 20 Nisan 2022).
- Avrupa Komisyonu. (2021a). “Platform Çalışmasında Çalışma Koşullarının İyileştirilmesi Hakkında Avrupa Parlamentosu ve Konseyi Direktifi Önerisi”. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_6605 (Erişim tarihi: 20 Nisan 2022).
- Avrupa Komisyonu. (2021b). “AB Rekabet Yasasının Toplu Sözleşmelere Uygulanması Hakkında Taslak İlkeler”. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_6620 (Erişim tarihi: 20 Nisan 2022).
- Bérastégui, Pierre ve Garben, Sacha, (2021). “The Platform Economy at the Forefront of a Changing World of Work: Implications for Occupational Health and Safety”, Jan Drahoukoupil ve Kurt Vandaele (ed.), *A Modern Guide to Labour and the Platform Economy* (96-112). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Berg, Janine, Furrer, Marianne, Harmon, Ellie, Rani, Uma, Silberman Six M. (2018). *Digital Labour Platforms and the Future of Work: Towards Decent Work in the Online World*. Cenevre: ILO.

- Chung, Heejung ve van der Horst, Mariska. (2018). “Women’s Employment Patterns After Childbirth and the Perceived Access to and Use of Flexitime and Teleworking”, *Human Relations*, 71(1): 47–72.
- de Groen W.P, Kilhoffer, Z., Westhoff, L., Postica D. & Shamsfakhr, F. (2021). *Digital Labour Platforms in the EU: Mapping and Business Models*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- de Stefano, Valerio. (2016). *The Rise of the "just-in-time workforce": On-demand Work, Crowdsourcing and Labour Protection in the "gig-economy*. Conditions of Work and Employment Series, No. 71. Cenevre: ILO.
- de Stefano, Valerio ve Taes, Simon. (2021). “Algorithmic Management and Collective Bargaining”. *ETUI Foresight Brief*. <https://www.etui.org/sites/default/files/2021-05/Algorithmic%20management%20and%20collective%20bargaining-web-2021.pdf> (Erişim tarihi: 15 Nisan 2022).
- EIGE- Avrupa Birliği Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü. (2019). *Tackling the Gender Pay Gap: Not without a better work–life balance*. Luxemburg: Publications Office of the European Union.
- EIGE. (2020). *Gender Equality Index 2020 – Digitalisation and the Future of Work*. Luxemburg: Publications Office of the European Union.
- EIGE. (2021a). *Gender Equality Index 2021- Health*. Luxemburg: Publications Office of the European Union.
- EIGE. (2021b). *Artificial Intelligence, Platform Work and Gender Equality*. Luxemburg: Publications Office of the European Union.
- Eurofound. (2018). *Employment and Working Conditions of Selected Types of Platform Work*. Luxemburg: Publications Office of the European Union.
- European Parliament. (2017). “The Social Protection of Workers in the Platform Economy”. *Study for the EMPL Committee*. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/614184/IPOL_STU\(2017\)614184_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/614184/IPOL_STU(2017)614184_EN.pdf) (Erişim tarihi: 15 Nisan 2022).
- Garben, Sacha. (2017). “Protecting Workers in the Online Platform Economy: An Overview of Regulatory and Policy Developments in the EU”. *European Risk Observatory Discussion Paper*. European Agency for Safety and Health at Work.
- Hoang, Lyn, Blank, Grant, Quan-Haase, Anabel. (2020). “The Winners and the Losers of the Platform Economy: Who Participates?”, *Information, Communication & Society*, 23(5): 681–700.
- Huws, Ursula, Spencer, Neil, Syrdal, Dag S., Holts, Kaire. (2018). *Working in the Gig Economy: Research Results From The UK, Sweden, Germany, Austria, the Netherlands, Switzerland and Italy*. FEPS – Foundation For European Progressive Studies.

- ILO-Uluslararası Çalışma Örgütü. (2021). *Dünyada İstihdam ve Sosyal Görünüm: Çalışma Yaşamının Dönüşümünde Dijital Çalışma Platformlarının Rolü*. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_774395.pdf (Erişim tarihi: 15 Nisan 2022).
- Official Journal of the European Union. (2019a). “2019/1152 Sayılı Avrupa Birliği'nde Şeffaf ve Öngörülebilir Çalışma Koşulları Hakkında Avrupa Parlamentosu ve Konseyi Direktifi”. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L1152&from=EN> (Erişim tarihi: 20 Nisan 2021).
- Official Journal of the European Union. (2019b). *2019/C 387/01 İşçiler ve Serbest Meslek Sahipleri için Sosyal Korumaya Erişim Hakkında Konsey Tavsiyesi*. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019H1115\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019H1115(01)&from=EN) (Erişim tarihi: 15 Nisan 2022).
- Pesole, A., Urzì Brancati, M.C, Fernández-Macías, E., Biagi, F., González Vázquez, I. (2018). *Platform Workers in Europe*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Piasna, Agnieszka ve Drahokoupil, Jan. (2017). “Gender Inequalities in the New World of Work”, *European Review of Labour and Research*, 23(3): 313–332.
- Rodríguez-Modroño, Paula ve López-Igual, P. (2021). “Job Quality and Work—Life Balance of Teleworkers”, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(6): 3239.
- Rodríguez-Modroño, Paula, Pesole, Annarosa, López-Igual, P. (2022). “Assessing Gender Inequality in Digital Labour Platforms in Europe”, *Internet Policy Review*, 11(1): 1-23.
- Rogers, Brishen. (2016). “Employment rights in the platform economy: Getting back to basics”, *Harvard Law & Policy Review*, *Temple University Legal Studies Research Paper*, 2015(33): 480-519.
- Schmidt, Florian A. (2017). “Digital Labour Markets in the Platform Economy: Mapping the Political Challenges of Crowd Work and Gig Work”. *Friedrich-Ebert-Stiftung*. <https://library.fes.de/pdf-files/wiso/13164.pdf> (Erişim tarihi: 15 Nisan 2022).
- Ticona, Julia ve Mateescu, Alexandra. (2018). “Trusted Strangers: Carework Platforms’ Cultural Entrepreneurship in the On-demand Economy”, *New Media & Society*, 20(11): 4384–4404.
- Urzì Brancati, C., Pesole, A., Fernández-Macías, E. (2020). *New Evidence on Platform Workers in Europe: Results from the second COLLEEM Survey*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

DÖNÜŞEN BİR HEGEMONYA BİÇİMİ - “DİJİTAL HEGEMONYA”: CAMBRIDGE ANALYTICA OLAYI

Firdevs Acar,¹ Gebze Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Bulut Gürpınar,² Gebze Teknik Üniversitesi

ÖZET

Aydınlanma çağının temel retoriği aklın özgürleşmesi ve insanın nesne konumundan özne konumuna geçmesidir. Etken konuma geçen insan, mitler ve metafizik karşısında artık daha güçlüdür. Bu da meşruiyet kavramının değişimini beraberinde getirmiştir. Din-toprak-para ve güç kaynaklarına bir yenisi daha eklenir; akıl. Akıl çağını üreten güç ‘iletişim’ olmuştur. Bilmek gücünü eline alan insan iktidarın hükmetme gücünü tehdit etmiş, bu durum iktidarın hegemonyasını farklılaştırmaya itmiştir. Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe (1992:63), kavramı açıklamaya “*Hegemonya kavramı, yeni bir ilişki tipini özgül kimliği içinde tanımlamak için değil, tarihsel zorunluluk zincirinde meydana gelmiş bir boşluğu doldurmak için ortaya çıkmıştır*” diye başlamıştır. Antonio Gramsci’ye göre ise (1997), hegemonya güce ve rızaya dayalı olmak üzere değişmektedir. Toplumlar ve yığınlara uygulanacak yöntem o topluluğun karakterine, yönelimine göre değişmektedir.

XXI. yüzyıl teknolojinin ve iletişim araçlarının çağı olmuş, iletişim araçlarının artmasıyla artık bu araçlar insanlara gerçeği vermekten çok “gerçeği inşa etme”ye başlamıştır. Çalışmada; dönüşen hegemonya kavramı, gözetim, sosyal medya, internet ve dijitalleşme üzerinde durulacaktır. Bireyin veriler yoluyla yeniden metalaşması ve bu süreçte birey üzerinde dijital yollarla hegemonya kurulmasının mümkün olduğu, gözetim ve iktidarın hayatımızın her alanına dijital yollarla biz fark etmeden girebileceğinin kanıtları tartışılacaktır. Veri, veri güvenliği, gerçek ve gerçek ötesine iktidarın bakışı ve iktidar-gözetim-sosyal medya-toplum ilişkisi ele alınacaktır. Verilerimizle bizi bizden daha iyi tanıyan bir sistemin içinde, bize sunulanlar arasında gerçekten yapılan seçimlerin kimin kararı olduğu net bir tartışma konusu olmasa da Cambridge Analytica olayı özelinde dijital hegemonya kavramı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Otoriterleşme, Dijital Gözetim, Hegemonya, Dijital Hegemonya, Cambridge Analytica.

Giriş

Aklın özgürleşmesi; insanın tarihsel bağlamda attığı her adıma anlam katan en önemli husustu. Teknik ve bilimsel gelişmeler öncelikle buna hizmet etmiştir. Demokratik atılımlar, özgür birey ve özgür düşünce; XX. yüzyılın sonuna gelindiğinde kendini en net biçimde tanımlayarak

---

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Gebze Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Strateji Bilimi, firdevsacar00@gmail.com.

² Doç. Dr., Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Strateji Bilimi, bgurpinar@gtu.edu.tr.

tarihini yazmaya başlamıştır. Akıl çağı, iletişim çağıyla tanışınca bir seviye atlamıştır, bu da XXI. yüzyılın gelişi ve kitle iletişim araçlarının tüm dünyada yayılmasıyla meydana gelmiştir.

İnternet ve dijitalleşme XXI. yüzyılın en öne çıkan kavramları arasında yerini her geçen gün artırmaktadır. Bu fenomenlerin bireysel ve toplumsal etkisi teknolojik gelişmeleri merkezine alarak yeni olanaklar ve bununla birlikte yeni problemler ortaya çıkarmıştır. Kitle iletişim araçları, dönüşümden direkt olarak etkilenmekle kalmamış aynı zamanda problemlerin kaynağı haline gelmiştir. Cambridge Analytica (CA) tam olarak bu bağlamda öne çıkan kendine özgü bir problem olarak demokrasi tarihinde yerini almış bu bağlamda çalışmalar yapılmaya başlanmış fakat akademik dünyada henüz yeterli ilgiyi görememiştir.

Bu çalışma CA'ya demokratik bir tehdit olarak yaklaşmakta ve onu dijitalleşmenin beraberinde getirdiği çok katmanlı bir problem olarak ele almaktadır. Öncelikle CA dijitalleşme ve sosyal ağların yaygınlaşması ile ortaya çıkmıştır. Bu hızlı yaygınlaşma ve dönüşümün önemli aktörlerinden biri Facebook, CA olayında önemli bir rol üstlenmiş, demokrasi ve sosyal ağ platformu arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmıştır. Bu ilişki dijital veri ile yapılabileceklerin ve büyük veri gibi görece oldukça yeni teknolojilerin nasıl demokratik süreçlere müdahalede bulunabileceğini dünya kamuoyuna göstermiştir. Bu çalışma, dijital veri ile demokrasinin var olan ilişkisinin aynı zamanda yeni tür hegemonik bir dinamik oluşturduğunu ileri sürmektedir. Bu hegemonik ilişki mahremiyet, spesifik olarak Michel Foucault tarafından geliştirilen “panoptikon” kavramıyla ve dijital gözetim bağlamında kendini göstermektedir.

Bu çerçevede çalışma, öncelikle 1960'li yıllardan itibaren gelişen internet ile sosyal ağ platformlarının doğuşunu incelemiş, daha sonra, Facebook platformu üzerinden insanların verilerinin toplanması ve bu verilerin kullanıcıların bilgileri dışında işlenmesi problemi üzerinde durmuştur. Mahremiyet, dijital gözetim ve büyük veri ilişkisine eleştirel bir bakışla, olay incelemesi olan CA incelenmiş ve böylece günümüzde hegemonyanın aldığı yeni biçim “dijital hegemonya” tartışılmıştır. Bu şekilde sosyal ağ platformları üzerinden büyük veri teknolojisinin sağladıklarıyla demokratik toplum ve bireylerin nasıl manipülasyona açık hale geldiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İnternetin Gelişimi

Günümüzde Anadolu'nun bir köyündeki çobandan silikon vadisindeki mühendise, Microsoft'un en üst kademelerinde yöneticilik yapan birine kadar herkes oldukça yeni bir fenomen olmasına rağmen internet ağının parçasıdır. İnternet olmadan global düzeyde üretimin,

tüketimin ve hayatın devamlılığının sağlanması artık oldukça distopik gelmektedir. Bu, bir yönüyle internetin hayatımıza ne düzeyde nüfuz ettiğini gösterirken Marshall McLuhan'ın oldukça meşhur yaklaşımıyla dünyanın artık “küresel bir köy” haline geldiği gerçeğini göstermektedir (McLuhan, 2020). İnternetin zaman ve mekân kısıtlamalarını kaldırarak dünyayı küresel köy haline getirmesi görece oldukça kısa sürede gerçekleşmiştir. İnternet ağı, 1960'larda bilgisayar biliminin önde gelen vizyonerlerinin hayal ettiği ağın bile çok ötesine 1990'larda ulaşmıştı. Günümüzde ise yapay zekâ ve büyük veri teknolojileriyle birlikte İnternet ağı, artık bilim kurgu filmlerinin bir parçası olarak gözükmemektedir.

1990'larda internet sözcüğünün kullanılmaya başlamasının yanı sıra “web browser”ın gelişmesi ile önemli bir atılım yaşandı. Tim Bernes-Lee tarafından World Wide Web uygulamasının geliştirilmesi ile internetteki farklı ağları birbirine bağlayan hiper metin³ yardımıyla, Lokke'nin ifadesiyle (2018: 28) “dünyadaki kullanıcıların bir tarayıcı sayesinde web sayfalarında gezebilmesine olanak sağladı”. Amerika National Science Foundation 1994'te ağı özelleştirerek hem halka açmış hem de devlet kontrolünden çıkararak ticarileştirmiştir. 1995'e gelindiğindeyse artık internet tamamen özelleşmiş durumdadır (Golding, 1996: 72). Manuel Castells bu süreci “İnternet Galaksisi” adlı kitabında internetin dalga dalga genişlemesini anlatırken (2021: 17), her ne kadar 60'larda bilgisayar bilimciler arasında doğup gelişse de insanların büyük çoğunluğu için ancak 1995'te başladığını vurgulamıştır. Bu tespitin arkasında zenginleşen ağlar ve özellikle ilk arama motoru Yahoo'nun kullanıma sunulması yatar, böylece Castells'in dile getirdiği gibi insanlar ağın bir parçası haline gelebilmiştir.

Özellikle 2000'lerden sonra internetin gelişmekte olan ülkelere de ulaşmasıyla, internet insanlık tarihinde yazının, elektriğin icadı gibi önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. İnternet Ağının genişlemesiyle birlikte bu alanda hızlı bir gelişmeler bir biri ardında eklenmiştir. İlk etapta tek yönlü bir iletişim ağı kurmaya elverişli olan sistem web 1.0 olarak adlandırılır ve sadece içerikleri görmeye izin vermektedir. İletişim tek kanaldan yürütülür, içerik geliştiriciler ve okuyucular vardır (Demirli ve Kütük, 2010: 98). Buna, internetin ilkel hali de denebilir. Genel içerik; bilgilendirme sayfaları, programlar ve araştırmalardan oluşuyordu. Tüm bu gelişmelere rağmen internet diye tanımlanan yeni teknolojinin olanakları yeterli gelmiyordu çünkü dönütler alınamıyor sadece yayınlar yapılabiliyordu. Tim Berners-

---

³ Hiper metin; elektronik cihazlarda gösterilebilen sadece yazıdan ibaret olmayan fotoğraf, video gibi unsurları içerebilen belgelerdir.

Lee'nin geliştirdiği Web 2.0 protokolü ise anında, interaktif, çok yönlü bir iletişim ortamı sağlamıştır. Dijitalleşmenin ivmelenmesi ve sosyal ağların ortaya çıkışı ve yaygınlaşması Web 2.0'ın gelişimiyle gerçekteşmiştir (Lokke, 2018: 28).

Dijitalleşme ve Sosyal Ağlar

Geçtiğimiz yüzyılın sonlarında başlayan dijitalleşme olarak bilinen internet teknolojisini; çağımızın ekonomik, kültürel ve toplumsal tüm süreçlerine hükmetmektedir. Dijitalleşme serüvenimiz henüz yakın bir tarihe dayanıyor olsa da atılan adımlar devrim niteliğindedir. Dijital dünya yaşadığımız dünyaya ek bir evren oluşturmuş ve ağa bağlanabilen herkes bu evrenin bir parçası haline gelmiştir. Devlet kurumlarından özel sektöre, ticaretten eğitime ve hayatın her alanına entegre olan dijitalleşme; işlerin hızlı ve uzaktan halledilebilmesine olanak sağlamış, fiziksel dünyanın sınırlarını yok etmiş, daha bağımsız ve sürekli ilerlemeyi ilke edinen bir kurguda yol almaktadır.

Dijitalleşmeyle beraber artık dünyanın hiçbir yeri o kadar da uzak değildir. Ses, görüntü ve yazılı verilerin teknik olanakların olması halinde her yerde ve her an iletilmesini sağlayan internet ile gerçekteşen dijitalleşmenin insanların, nesnelere ve teknolojilerin birbirine bağlanması olarak tanımlamak mümkündür (Keskin, 2018: 2). Sosyal ağ kavramını bu yoğun dijitalleşme süreciyle ilintili olarak ortaya çıkmaktadır.

Sosyal ağ kavramının internet teknolojisi için kullanımı web 2.0 uygulamasının gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Web 2.0 terimi ilk olarak 1999'da Darcy DiNucci tarafından kullanılsa da esas kavramın detaylı biçimde incelenmesi 2004'te Tim O'Reilly tarafından gerçekteşmiştir (O'Reilly, 2005). Web 2.0 ile insanlara internet üzerinden etkileşimli iletişim kurabilme, paylaşım yapabilme ve web programlama dillerini bilmelerine gerek olmadan, kendilerine özgün web siteleri hazırlayabilme olanaklarını sağlamıştır (Demirli ve Kütük, 2010: 99). Bu yaklaşım sonuç olarak "sosyal medya" kavramını üretmiştir.

Sosyal Medya ve Facebook

D.M Scott'a göre (2010), sosyal medyanın adında medya vardır ancak geleneksel medyadan farklı özellikleri vardır. Bu özgünlüğün en önemli bileşeni, her bireyin sosyal medya içeriği oluşturma, yorum yapma ve yayınlama yeteneğidir. (Scott, 2010). Sosyal medyayı sosyal ağdan ayıran şey de burada karşımıza çıkar. Sosyal ağlar, kullanıcıların iletişim için kullandıkları araçlara atıfta bulunurken; sosyal medya, yayınlamak için stratejiler veya kanallar anlamına gelir (Değerli, 2014: 56). T. Weinberg'e göre ise (2009: 28), medya, halka açık web siteleri

aracılığıyla bilgi, farklı görüş/düşünce ve deneyim alışverişini sağlayan ve internet dünyasını hızla hayatımıza entegre eden bir uygulama alanıdır. Sosyal medyanın gücü; erişilebilir, hızlı, interaktif, kalıcı ve ulaşılabilir olmasından ileri gelmektedir (Taprial ve Priya, 2012: 29). Bu bağlamda, sosyal medya, online medyanın yeni bir türüdür. Castells'e göre (2004: 3), yaşanan enformasyon teknolojisi devrimi ile kapitalizm yeniden yapılanmış, dünyanın dört bir yanından kelimelerin, seslerin ve görüntülerin üretimini ve yayılmasını birleştiren, bireysel kimliklere ve ruh hali tercihlerine hitap eden evrensel yeni bir iletişim ve kültür sistemi ile "ağ toplumu"nu ortaya çıkarmıştır. Ağ toplumu ile teorileştirilen beklentiler, eğitim, bilgiye erişim, bilginin üretimi ve kalkınmaya katkısı vb., tartışmaya açık olsa da toplumun sosyal ağ platformlarını benimsediği görülmektedir. Bu yönüyle, sosyal medya ağ toplumunun en belirgin aracı haline gelmiştir.⁴ Kaldı ki, web 2.0'dan önce dinamik bir süreç yoktu. Üretenler ve tüketenler farklı insanlardı. Sosyal medyayla beraber insanlar üretim sürecine de dahil oldular. Bu durumu, Alvin Toeffler'in üreten tüketici (*prosumer*) kavramıyla açıklamak mümkündür (Toeffler, 2018). Katılımcı olarak kullanıcılar bu şekilde ortaya çıkmış oldu. Turan'ın ifadesiyle (2013:53), "Türkçe'ye üre-tüketici olarak geçen kavram, üretici ve tüketici arasında var olan farkın, tüketicilerin üretim sürecine dahil olmaya başlaması ile belirsizleşmesi sonucunda ortaya çıkan yeni bir üretim-tüketim döngüsünü ifade etmektedir". Bu açıdan, sosyal medyanın ağa en büyük katkısı kullanıcı sayılarının inanılmaz ölçeklerde artışı olmuştur.

"We are social" (WAS, 2022) araştırmasına göre, Ocak 2022 itibariyle, dünyada toplam nüfusun %58,4'üne karşılık gelen 4,62 milyar sosyal medya kullanıcısı mevcuttur. 2021'de 424 milyon yeni kullanıcının sosyal medyaya katılımıyla küresel ölçekte sosyal medya kullanıcılarının son 1 yılda %10'dan fazla büyüdüğü ifade edilmektedir (WAS, 2022). Dünyada kullanıcılar ortalama günlük 7 saatlerini internette geçirmekte, bunun da ortalama 2 saat 27 dakikasını sosyal medyaya ayırmaktadır. Dünyada en çok kullanıcısı bulunan sosyal medya uygulamaları sırasıyla Facebook, Youtube ve Whatsapp'tır. 30 Eylül 2021 itibariyle, Facebook'un kullanıcı sayısı 3.58 milyardır (WAS, 2022).

Bu niteliksel artışlar yatırımları da beraberinde getirmiştir. Ağın kişiselleştirilmesiyle beraber semantik web ya da web 3.0 olarak adlandırılan seviyeye geçilmiştir. Semantik web temelde; makinelerin sorulan sorulara birbirleriyle iletişime geçerek yanıt aradığı, bir anlamda makinelerin konuşabildiği bir uygulamadır (Doğan ve Kesken, 2007: 44). İnsan-bilgisayar

---

⁴ Kimi yazarlara göre sosyal medya, web 2.0'dan önce bloglarla ortaya çıkmıştır ancak Christian Fuchs bunlara karşı çıkar. Çünkü ona göre 1990'larda blog teknolojisi popüler değildi ve sosyal medya ancak popülerlik ile var olabilirdi (Fuchs, 2014: 34-35).

etkileşimine yeni bir boyut kazandıran semantik weble internet, insanların beyni ile makinelerin devrelerinin birleşimi ile kolektif bir ağ haline getirmiştir (Civelek, 2009: 3).

Sosyal medya denildiğinde akla ilk gelen uygulamalardan biri Facebook'tur. Facebook 28 Ekim 2021 itibariyle "Meta" ismine geçiş yapmıştır (DW, 2022). Uygulamayı, Harvard Üniversitesi'nde öğrenim gören Mark Zuckerberg kurmuştur. 2003 yılında yazılımına başlanmış ancak 4 Şubat 2004'te işlerlik kazanabilmiştir (Medya Akademi, 2020).

Facebook'un ilk kurulduğu dönemde amacı ve kapsamı dar olsa da çok hızlı bir ilerleme ve yayılım kaydetmiştir. İlk önceleri yalnız Harvard Üniversitesi öğrencileri tarafından erişim sağlanabiliyordu ancak popülaritesinin artmasıyla birkaç ay içinde Boston bölgesinde bulunan birçok üniversite bunun bir parçası oldu. Bir yılın sonunda "The Facebook" artık tüm Amerika üniversitelerine yayılmıştı. Ardından liseler ve büyük şirketler de uygulamaya dahil olmaya başladı (Phillips, 2007). Ancak asıl büyük kırılma, 11 Eylül 2006'da yaşandı. Bu tarih itibariyle Facebook, üyelik için kurumsal mail zorunluluğunu ortadan kaldırmış ve isteyen herkesin erişebileceği bir formata kavuşmuştur. Aynı yıl telefonlardan da erişilebilir hale getirilmesiyle 50 milyondan fazla kullanıcıya ulaşmıştır (Ayan, 2016: 19).

Çok hızlı bir şekilde büyümeye devam eden Facebook 2007 yılı sonlarına doğru reklam uygulamasını devreye sokmuş, yönetim merkezi olarak Dublin'i seçmiştir. 2008 yılında uygulamaya farklı dil seçeneklerinin eklenmesi ile dünyadaki yayılımı artmıştır. Facebook günümüzde 110 farklı dilde hizmet vermektedir (Çil, 2018: 181).

Günümüzde sosyal medyanın amiral gemisi haline gelen Facebook (Facebook) misyonunu, "insanlara topluluk oluşturma ve dünyayı bir araya getirme gücü verme" olarak açıklamıştır. 2 milyar 910 milyon aktif kullanıcı sayısı ile dev bir ekonomiye ve güce sahiptir (Medya Akademi, 2020).

Facebook, sahip olduğu kullanıcı sayısı ile reklam ve iş ortaklığı yapmak isteyen birçok firmanın gözdesi olmuş, bu durumu kullanarak ekonomik ve politik olarak çok avantajlı bir konuma yükselmiştir. Facebook kullanıcılarının %44'ü alışveriş tercihlerinde Facebook'tan etkilendiklerini bildirmiştir (WSR). Bu oran reklam girdisi olarak çok yüksek bir seviyeyi temsil etmektedir. Demek oluyor ki kullanılan algoritma kişinin beğenilerini neredeyse yarı yarıya doğru tahmin etmektedir. Sadece alışveriş yönelimlerini kontrol etmek, yönlendirmek amaçlı kullanılması ile sınırlı olsaydı ekonomik anlamda piyasa için faydalı bir araç olarak değerlendirilebilirdi. Fakat bu çalışmada değerlendirildiği üzere Facebook'un işleyişi

kullanıcılar üzerinde hegemonik ilişkilere yol açmaktadır. Bu hegemonik ilişkinin kültürel, sosyal, ekonomik, siyasi uzantıları bulunmaktadır fakat bu çalışma öncelikli olarak teknolojik boyutunu ve daha sonra etik tartışmanın bir yönünü ele alacaktır.

Bu minvalde, öncelikli olarak veri, büyük veri, mahremiyet ve gözetim kavramlarını açıklayarak bu kurulan hegemonik ilişkilerin ortaya çıkardığı hususlar irdelenecektir.

Veri ve Büyük Veri

Ham olarak bulunan, işlenmemiş gerçek enformasyon parçacığına veri ya da data adı verilir. Data Latince “bilinen” anlamına gelmekte, deney, gözlem, sayım veya araştırma yoluyla elde edilmektedir. Bilgisayar dilinde ise teknik anlamıyla “bilgisayarın işleyebildiği, alabildiği, hesaplayabildiği her şeye veri denir” (Çelik, 2018: 35).

2000’li yıllardan itibaren dijitalleşmeyle birlikte dijital verilerin katlanarak artması, depolama ve işleme maliyetlerini de yükseltmiştir. Güçlü’nün belirttiği gibi (2019: 6) “katlanarak artan dijital veri, geleneksel yöntemlerle depolanıp, işlenemeyecek boyutlara ulaştığı için Büyük Veri (*big data*) kavramı ortaya çıkmıştır.”.

Dijital ortamda üretilen, paylaşılan her türlü içerik, verinin anlamlı ve işlenebilir biçime dönüştürülmüş halidir. Diğer bir deyişle, verilere anlam ve amaç katan şey “büyük veri”dir. Artık tüm insanlığın tarihsel birikiminden daha fazla bilgi depolanmakta ve analiz için sırasını beklemektedir. Schönberger ve Cukier’in ifadesiyle (2013: 40), veri miktarı oluşumundaki hızlı artışın en temel nedenleri “sosyal ağ etkileşimlerinin büyüyen hacmi, lokasyon duyarlı cihazların artması ve fiziksel dünya hakkında bilgi yakalayan ve ileten “akıllı sensörler”in sayısındaki artış”tır.

Bu bağlamda, büyük veriye yönelik vurgu öne öne çıkmaktadır. Büyük veri teknolojisi sayesinde ürüne göre müşteri aramak gibi zahmetli bir iş yerine, müşteriye göre ürün devri başlamıştır. Bu yüzden dijital ortamdaki tüm hareketlerimiz çok önemlidir; bunlar her daim işlenmekte ve sonra yine bize karşı kullanılmaktadır. Olumlu ve olumsuz yanları tartışmaya açıktır ancak hala birçok muğlak alan içermektedir. Bunların başlıcaları ise mahremiyet ve gözetimdir.

Mahremiyet ve Dijital Gözetim

Mahremiyet kavramı zamana ve konuya göre anlam farklılaşması yaşasa da temelde bireysel alanı ifade etmektedir. Mahremiyet, Solove’ye göre (2008: 1), “düşünce özgürlüğü, kişinin

vücudu üzerindeki kontrolü, kişinin evinde yalnız kalması, bireyin kişisel bilgileri üzerindeki kontrolü, kişinin gözetimden uzak kalması ve kişinin itibarının korunması gibi oldukça detaylı durumları içeren geniş kapsamlı” bir kavramdır.

Mahremiyet sorunu, insanlık tarihiyle eş zamanlı bir problemdir. Ancak medyanın ve ardından dijitalleşmenin tüm dünyayı sarmasıyla mahremiyetin önemi ve bu sorunsaldaki eksik olan kısımlar daha çok akıl karıştırmaktadır. Dijital dünyada sürekli olarak silinmeyecek dijital izler bırakıyoruz. Bunların bir kısmını farkında olarak büyük bir kısmını da hiç fark etmeden yapıyoruz. Sürekli bizlerden yeni bilgiler isteyen sosyal ağlara istediğini vererek mahremiyetimizi bizzat kendimiz ihlal ediyoruz ancak aksi durumda da ağa dahil olamıyoruz. Büyük veri ve dijitalleşmenin bu anlamda mahremiyete tehdit oluşturduğunu söylemek mümkündür. Alan F. Westin’e göre (1967), mahremiyete yönelik 3 tehdit unsuru vardır:

- i. Kişinin kendini ifşa etmesi (*Self-revelation*): Sosyal medyada beğeni ya da kendini gösterme güdüsüyle kişinin kendisine ait fotoğraf, video vb. içerikleri paylaşımına açmasıdır.
- ii. Merak (*Curiosity*): Kişinin sosyal çevresini veya ilgi duyduğu kişi ya da kişilerin neler yaşadığını merak etmesi ve bu bağlamda araştırma yapmasıdır.
- iii. Gözetleme (*Surveillance*): Kişi ya da kişileri kontrol altında tutma, haberdar olma vb. durumlar için izlenmesine verilen addır.

Gözetim, en temelde enformasyon edinmek amaçlı yapılan bir iştir. Bu enformasyonun ne amaçla kullanılacağı gözetimi yapanlara göre değişmektedir. Bilgi, güçtür şiarıyla düşünürsek gözetim, denetlenen kişilerin davranışlarını doğrudan gözlemlemeyi ve onlar üzerinde yetki kazanmayı ifade eder. (Giddens, 2008: 24). Bir yönüyle, gözetleme eyleminin arkasında insanların yaptıklarını kontrol etmek, gerçekleştirdikleri ilerlemeyi görmek, onları örgütlemek, korumak ve/veya onlardan korunmak güdülleri vardır (Lyon, 1997: 39). Bu tarihsellik gözetim olgusunu çeşitlendirmiş ve farklı motivasyonlarla yapılmasına sebep olmuştur. Bizim çalışmamız bağlamında ise gözetleme, iktidarın hegemonyasını kurup güç elde etmesi ve ardından bu gücü geliştirmesini içeren araçsal bir süreçtir (Okmeydan, 2017: 54). Fakat hegemonik gözetlemeden önce panoptikon ve dijital gözetim kavramlarına kısaca değinmek oldukça faydalı olacaktır.

Panoptikon

1791 tarihinde Jeremy Bentham tarafından bütün gözetim amaçlı kurumlara uygun bir mimari tasarım olarak geliştirilen Panoptikon, ‘görünmeden görmeye’ dayalı ideal hapisane metaforunun temelidir (Bentham, 1995). Hapishane, ortasında hücreli dairesel bir bina ile çevrili bir gözetleme kulesi olacak şekilde tasarlanmalıdır. Bu tasarımda gardiyan kuleye yerleştirilmeli ve mahkûmlar hücrelerde izole edilmeli ve her an ortadaki kuleden görülebilmelidir. Bu tasarımda amaç, hücrelerin mümkün olduğu kadar görünür hale getirilmesi, gardiyanların mahkûmlardan gizlemek, ekranlar ve ışık kullanarak kulenin içindeki muhafızları hücrelerden görünmez kılmaktır. Mahkûmların izlenip izlenmediklerini bilmemeleri ilkesi *Panopticon* için esastır. Tutuklular sürekli izlendiklerini varsaymak ve buna göre davranmak zorundadırlar. Aslında, bu da gardiyanı vazgeçilmez kılıyor çünkü mahkûmlar bir bakıma gardiyanın denetimini içselleştirmişler. Böylece mahkûm kendi gözetimini gerçekleştirir. Bu nedenle Panoptikon’un sadece mahkûmları izleyen gardiyan olmadığı vurgulanmalıdır. Tüm personel ve tüm mahkûmlar ile bina, bir bütün olarak hapisane panoptik yapıyı oluşturur (Jespersen vd., 2007: 109).

Michel Foucault ise Bentham’ın metaforunu iktidarın işleyişine, gözetimin hapisane, işletme, okul, hastaneler gibi toplumsal yaşamın bütününe karşılık gelmekte olduğunu ve iktidarın kendi hegemonyasını kurabileceği bir düzen yarattığını vurgular. Foucault’ya göre (2006: 361), “Panoptikon teması aynı anda hem gözetim hem de gözlem altında tutma; hem güvenlik hem de bilgi; hem bireyselleştirme hem toplumsallaştırma; hem soyutlama hem de şeffaflık en ayrıcalıklı gerçekleşme yerini hapisanede bulmuştur.” Temel düzeyde panoptikonda iki taraf bulunmaktadır; ne zaman gözetlenip gözetlenmediğinin farkında olmayan ve bunun tedirginliği ile kendi davranışlarına ket vurulmuş gözetlenen ile muktedir gözetleyen. Bu durum gözetlemenin asimetrik olması anlamına gelmekle birlikte görülenler üzerinde iktidarın kurulmasını sağlamaktadır.

Dijital Gözetim

Gözetim, en temelde enformasyon edinmek amaçlı yapılan bir iştir. Bu enformasyonun ne amaçla kullanılacağı gözetimi yapanlara göre değişmektedir. Gözetleme eylemi, Parçal’ın ifadesi ile (2018:5), “Marx’ta olduğu gibi fabrikada işçilerin işlerini yapıp yapmadıklarının kontrolünün Weber’in bakışına göre bürokrasinin, Foucault’ya göre ise iktidarın ve disiplinin temelidir.”

Dijitalleşmeyle birlikte gözetim de dönüşmüş ve yeni bir gözetleme biçimi ortaya çıkmıştır. Çevrimiçi olmak; günümüz toplumunun temel dinamiklerinden biri haline gelmiştir. Sosyal medya araçlarının yaygınlaşması ile beraber bireyler sadece tüketen olmaktan çıkmış aynı zamanda içerik de üretebilen bir konuma yükselmiştir. İçerik üretmek; fotoğraf, video, ses, yazı gibi kişiye özel imgelerin paylaşılması anlamına gelmekte, bir anlamda bireylerin kendilerini ifşa etmesinin bir yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bauman ve Lyon (2013: 31), bunu ancak “fark edebilme hazzının, ifşa edilme korkusundan çok daha güçlü olmasıyla anlamlandırılabilceğini” ifade etmiştir.

Günümüz toplumunda, gardiyan ve mahkûm ilişkisi son bulmuş bunun yerine gözetim araçları; bile isteye sahip olduğumuz ve kullanmaktan asla imtina etmediğimiz, hayatımızı kolaylaştıran ancak bizi bilfiil raporlayan dijital araçlarımızdır. Dijital gözetim, teknik yeterlilik bulunan, ağa bir şekilde dahil olabilen, çevrimiçi her bireyi her toplumu mesafeye bakmaksızın içine almaktadır. Eğitim bilgilerimizden, sağlık bilgilerimize ve hatta banka kartlarımıza kadar tüm verilerimiz gözetlenmektedir. Bunlar bir şekilde dijital gözetimi yapan, bu uygulamaları geliştiren şirketlere kazanç sağlama amacıyla kişisel mahremiyeti ihlal etmektedir (Aksoy ve Türkölmez, 2020: 48).

Gözetim ve mahremiyet çalışmaları insan odaklı iken, dijital çağda, gözetim mekanizmaları öncelikli olarak insanları hedef almaz, artık esas nokta habersizce ya da bilerek bıraktığımız dijital her tür veridir (Lyon, 2013: 11).

Hegemonya

Hegemonya kavramının literatürde birçok farklı bağlamda kullanılan pek çok tanımı bulunmaktadır. Bunun ötesinde Laclau ve Mouffe belirttiği üzere (1992: 63), “hegemonya kavramı, yeni bir ilişki tipini özgül kimliği içinde tanımlamak için değil, tarihsel zorunluluk zincirinde meydana gelmiş bir boşluğu doldurmak için ortaya çıkmıştır.”

Hegemonya, şehir devletleri arasındaki ilişkileri tanımlamak için kullanılan Yunanca hēgemonia (“üzerinde baskın olma”) teriminden türemiştir (Britannica). Hegemonya kavramının ortaya çıkışı ve tarihsel dönüşümüne bakıldığında, her ne kadar Gramsci ile anılsa da ilk durak olarak karşımıza Rus Sosyal Demokratları çıkar. Perry Anderson’ın, Gramsci, *Hegemonya, Doğu/Batı Sorunu ve Strateji* (1988) kitabında açıkladığı üzere, hegemonya kavramı, özellikle Ekim Devrimi öncesinde Sosyal Demokratlar arasında kullanılan popüler bir kavramdır (Anderson, 1988). Ancak Gramsci, *Hapishane Defterleri*’nde hegemonyanın

“proletarya önderliği” anlamını genişleterek herhangi bir sınıf, gurup ya da düşüncenin önderliğini de içine alan farklı anlamlarda kullanmıştır. Gramsci (1997: 28), “Hem yönetici bir sınıf olarak proletaryanın hem de yönetimin uygulanmasına ilişkindir. Bu egemen sınıfın, karşıt gruplar üzerinde zorunlu olarak uygulayacağı zorlama demektir. Fakat bu proletarya ile işbirliği yapmaya hazır olan ve bu tutumuna etkinlik kazandırılması söz konusu olan müttefiklerinin fikir ve kültür alanında yönetilmesi de demektir. Hegemonya yönetimin olumlu yönünü de geliştirir” diyerek hegemonyanın kültür üzerindeki işlevine vurgu yapmıştır. Gramsci’nin kavramsallaştırmasında hegemonya, yöneten yönetilen arasındaki çelişkinin ortaya çıkması ile yeni bir tarihsel blok kurulması ve böylece yeni bir sınıf yönetimine geçilmesinde de işlevsel bir yanı vardır. Ancak bu süreçte hegemonyanın yalnızca basit bir iktidar kurma sürecinden farklı olarak baskı ve zora dayanmanın ötesinde müzakere ve rıza ile işbirliği yönünün öne çıkması önemlidir. Kaldı ki bu yalnızca ideolojik bir üstünlük değil, kültürel bir üstünlüğe de karşılık gelir. Stuart Hall’a göre (1999: 119) “Hegemonya, toplumdaki temel ekonomik süreçler üzerinde etkin bir üstünlük sağlamış olan hâkim sınıf ittifakının ya da yönetici bloğunun toplumun hayat tarzı, anlayışı, biçimi, kültür ve medeniyet düzeyini bir sınıfın dar çıkarlarına uygun olarak dönüştürme bile, bir bütün olarak hakim toplumsal ve üretim sisteminin gelişimini ve genişlemesini destekleyen bir yönde dönüştürebilecek ve yeniden biçimlendirecek süreçlerdeki üstünlüğü kuşatır. Bu önderlik anlayışında önemli olan nokta, hegemonyanın hukuksal ve meşru ölçütlerden ziyade, tabii durumdaki sınıfların ve toplumsal grupların aktif rızalarının kazanılması yoluyla sağlanmasıdır”.

Özetle, hegemonya, basitçe ifade edilmiş bir üst düzey ideoloji ya da manipülasyon veya endoktrinasyon gibi hegemonik kontrol biçimlerinden çok daha kapsayıcı bir süreci tanımlar. Williams’a göre (1988: 108), “Hegemonya, yaşamın tamamını etkileyen pratikler ve beklentiler bütünü; duyularımız ve enerjimizi nelere harcayacağımızın seçimi, kendimizle ve dünyayla ilgili biçimlendirici algılarımızdır.” Hegemonya, uygulamada birbirini güçlendiriyor gibi görünen canlı bir anlam ve değer sistemi olduğu için toplumda gerçeklik ve mutlaklık duygusu yaratır. Çünkü toplumun çoğu üyesi için hayatın birçok alanında deneyimledikleri gerçeklerin dışında işlev görmek çok zordur. Bu nedenle hegemonya hem gerçek anlamıyla bir kültür hem de belirli bir sınıfın tahakküm ve tabiiyeti deneyimi olarak anlaşılması gereken bir kültürdür (Williams, 1988: 110).

Örnek Vaka: Cambridge Analytica Olayı

2013 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) kurulan Cambridge Analytica şirketi (CA), İngiltere Merkezli SCL Group'a bağlı olarak faaliyete başlamıştır. CA şirketinin çatı şirketi olan SCL Group, Amerikan ve İngiliz ordularının 1990'lardan bu yana askeri alanlarda psikolojik savaş (çoğunlukla davranışsal araştırma ve stratejik iletişim) yürüttüğü şirketlerden biridir (Witt ve Pasternack, 2019).

Şirketin ilk yöneticisi, sonradan Başkan Donald Trump'ın kampanyasında danışmanlık yapacak olan, Amerikalı aşırı sağ yayıncı Steve Bannon'dı. Şirketin sloganı "veri, yaptığımız işi yönlendirir" iken, kuruluş misyonu "kamu davranışını değiştirmek için verileri kullanmaktır" (Aksoy ve Türkölmez, 2020: 49). CA, bir danışmanlık şirketi olarak sahnede yerini aldı ve topladığı bağışlarla çok hızlı bir şekilde büyüdü. Öte yandan, 2007 yılından bu yana Cambridge Üniversitesi Psikometri Merkezi, bir web uygulaması aracılığıyla bilimsel amaçlarla veri toplamaktadır. Kullanıcılara verilen kararların kendilerine uygun olup olmadığı oylanarak bilgi edinilmiştir. CA bu durumdan yararlanmak istedi ve üniversite ile bilgi paylaşmayı teklif etti, ancak üniversite bunu reddetti. Şirket daha sonra 2014 yılında Cambridge Üniversitesi'nde Profesör Aleksander Kogan ve şirketi Global Science Research ile işbirliği yapmaya karar verdi (Aksoy ve Türkölmez, 2020: 50). İşbirliğinin temel sebebi, Kogan'ın geliştirdiği, ABD seçmenleri hakkında ayrıntılı bir psikolojik profil çıkarmayı sağlayan "*thisisyourdigitallife*" adlı uygulamaydı (Wagner, 2018).

Bir diğer önemli konu ise Facebook'un uygulamalara ve geliştiricilere kullanıcı verilerine nispeten açık bir veri politikasıyla erişim sağlamasıydı. Facebook platform arayüzündeki ve Open Graph API'deki güvenlik açıkları, bu verilerin yakalanmasını sağlayan teknik faktörlerdi. CA'nın geniş bilgi deposu ekonomik, politik ve çok yönlü bir sorundu. Bu durumdan yararlanan uygulamalar, Facebook üzerinden kullanıcılara, kullanıcıların Facebook arkadaşlarına ve kişisel bilgilerine erişim sağladı. "*Thisisyourdigitallife*" uygulaması bu uygulamalardan sadece biriydi fakat erişim motivasyonu sebebiyle oldukça farklı şekilde kişisel verileri kullanmaya başladı. Bu noktada dijital gözetim merkezli bir hegemonik ilişkiden söz etmek oldukça mümkün gözükmemektedir. Kendisinin gözetlendiğini bilmeyen veya umursamayan kullanıcı dilediği gibi Facebook üzerinden sosyalleşirken, Facebook şirketi ve veri paylaşımında bulunduğu üçüncü parti tarafları gözetleyen konumunda yer almaktadır (Hartmans, 2018). Bu durum Güçlü'nün dediği gibi (2019: 64), asimetrik bir ilişki kurmaktadır. Hatta bunun ötesinde, bu ilişki dijital alanda oluşan hegemonik bir ilişki olarak "dijital hegemonya" kavramıyla

değerlendirilebilir. Zira, Gramsci'ye göre, hegemonyanın bir ölçüde hukuksal meşru zora dayanmanın ötesinde yönetilen sınıfların ve toplumsal grupların rızalarının devşirilmesi yoluyla başarıldığını belirtmesi bu noktada oldukça önemlidir. Zira, Curran (2006), modern toplumlarda düzenin sadece zora dayalı sürdürülemeyeceği aynı zamanda rızanın da elde edilmesi gerektiğinin altını çizerken, Hall (1994: 57), hegemonyanın ideolojik zorla değil kültürel önderlikle sağlandığını savunmuştur. Gramsci'nin bu katkısı çalışmamız açısından oldukça önemlidir zira bütün sosyal ağ platformlarında “üye olma”, “açık rıza”ya bağlanmıştır. Bu bağlamda birey, kullanıcı olarak sosyal ağa katılımında sayfalarca uzunlukta ve oldukça karışık bir metne, hukuken açık rızasına, onay vermek zorundadır. Bu rıza hukuksal anlamda çeşitli menfaatlerle motive olmuş üçüncü taraflara serbestlik sağlarken, kullanıcıyı ve verisini bir “tık” ile tahakküm altına almasına olanak sağlamaktadır.

Bu etik tartışmalar ışığında, CA uygulamaya (*Thisisyourdigitallife*) katılanlarla bir kişilik testi (quiz) yapmaları için anlaşmıştır. Cambridge Üniversitesi'nde iki doktora öğrencisi Michal Kosinski ve David Stillwel'in “The Big Five” (büyük beşli) adlı davranış teorisini Facebook kullanıcıları üzerinde denemesiyle başlayan süreç, verilerin günümüz dünyasındaki önemini ortaya koymuştur. OCEAN ölçeği olarak da bilinen Kogan'ın kullandığı “The Big Five” kişilik ölçeği, CA'nın geliştirdiği testi dolduran kişilerin 5 farklı kişilik özelliğinden hangisinin güçlü olduğunu göstermektedir: nevrotiliklik, anlaşılabilirlik, açıklık, vicdanlılık, dışa vurma. Bu test aynı zamanda beş temel kişilik özellikleri üzerinden her bir kişiliğin karmaşık modellerini üretmek için kullanılmıştır (Davies, 2015).

Kogan, hazırladığı anket için Amazon'un Mechanical Turk (MTurk) projesini kullanmış ve bu ankete katılanlara 1'er dolar ödeme yapmıştır. Anketi çözen kişilerin profil özelliklerinin ‘beğeni’ davranışlarına olan yatkınlığı kullanılarak profiller oluşturulmuştur. 270.000 kişi kişisel verilerinin akademik amaçlar için kullanılacağını onaylayarak CA'nın anketine katılmıştır. CA, 270 bin kullanıcının kişisel verilerine ulaşmış ve bu verilerden 32 farklı “kişilik tipi” elde etmiştir (Ergen, 2018: 59). Ancak geliştirilen uygulama, onların bu uygulamadan haberi dahi olmayan Facebook arkadaşlarının bilgisi olmadan onların verilerine erişebilmesine olanak sağlamıştı. Bu mahremiyet ihlali ile yaklaşık 87 milyon kişinin bilgileri CA eline geçmiştir. 87 milyon kullanıcının verisi geleneksel veri işleme teknikleriyle yeterli verimlilikle işlenemeyeceğinden büyük veri teknolojisinin bu noktada önemini göstermektedir. Kaldı ki, tahmin edilebilirlik, bir anlamda da kontrol açısından bu kadar veri bile gerekli değildir. Zira, Kosinski 2012 yılında yaptığı bir çalışmada, bir kullanıcının 68 Facebook beğenisi ile ten renginin (%95 doğruluk payı ile), desteklediği siyasi partinin (%85 doğruluk payı ile) veya

cinsel yöneliminin (%88 doğruluk payı ile) tahmin edilebileceği iddia etmiştir (Grassegger ve Krogerus, 2017). Ancak verinin bu ölçüde fazla olması, kontrol ve öngörülebilirlik açılarından çok daha işlevsel olacağı ortadadır.

Kogan'ın geliştirdiği uygulama neticesinde CA şirketi ortaya çıkan kişilik tiplerine göre bir strateji belirlemiş, bu stratejiyle; CA'nın, 44 ABD siyasi yarışına (eyalet düzeyinde), Avustralya, Kenya, Malta, Meksika ve İngiltere'nin siyasi süreçlerine etki ettiği belirtilmiştir (Cadwalladr, Graham-Harrison, 2018:17). CA, 2016 Donald Trump'ın başkanlık kampanyasında ve Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği üyeliği referandumunda kampanya yapan *Leave.EU* ile çalışmıştır. Bu iki süreçteki faaliyetleri oldukça tartışmalı olmakla birlikte cezai soruşturmalar sürmektedir (Cadwalladr, Graham-Harrison, 2018:17). Bu aynı zamanda dijital gözetim yoluyla bireylerin mahremiyetinin hiçe sayılarak oy verme eğilimlerini manipüle edildiğini göstermektedir.

Olay, İngiliz kanalı Channel 4 News'ın başlattığı bir araştırma neticesinde patlak vermiştir. Alt yapısı iyi kurgulanan bu soruşturma gizli bir muhabir Sri Lankalı bir iş adamı olarak kendini tanıttı. Bir süre yapılan görüşmeler neticesinde güven sağlanınca potansiyel müşteri, şirketin CEO'su Alexander Nix ile tanıştırıldı. Görüşmenin tamamı gizli kameralar tarafından kaydedildi ve bu kayıtlarda, Nix şirketin politikaları ve uygulamalarıyla ilgili karşısındaki potansiyel müşteriye şirket olarak yapabileceklerinin bir sınırı olmadığını ve dünya genelinde 200'den fazla seçimde etkin rol aldıklarını söylemişti (Channel 4, 2018). Nix hiç çekince duymadan; şirketinin çeşitli manipülasyonlar, rüşvet ve kadınları muhalefet araştırması için kullandığını belirtti. Sri Lanka seçimleri için de muhalefet adaylarına rüşvet teklifi ya da Ukraynalı kızlarla anlamlı videolarının çekilip internette yayınlanarak itibarsızlaştırma yapabileceklerini hatta eski ajanları kullanma, sahte kimlik gibi birçok şey yapabileceklerini söyledi (Youtube, Channel 4, 2018). Mart 2018'de Eski bir CA çalışanı Christopher Wylie'nin NewYork Times ve The Guardian muhabirlerine firmanın sildiğini iddia ettiği kişisel verileri silmediği ve defalarca kullandığını açıklamasıyla olay daha da büyüdü (Altunkaya, 2018).

CA şirketinin Facebook verilerini kullanıcılardan izinsiz kullandığının ortaya çıkmasıyla Zuckerberg, kişisel Facebook sayfasında (Zuckerberg Facebook), Kogan'ın verileri CA'ya satmasının anlaşmalarına aykırı olması dolayısıyla uygulamanın kaldırıldığını ve CA'nın tüm verileri silmesi yönünde uyarıların yapıldığını ifade etmiştir. Ancak yapılan bütün açıklamalara rağmen, Facebook kullanıcıları tarafından dünya çapında başlatılan ve birçok ünlünün de destek verdiği #deletefacebook kampanyası ile milyonlarca kullanıcı Facebook hesaplarını silmiştir.

Fakat bu kampanya oldukça çelişkili ve ilginç sonuçları da beraberinde getirmiştir. Facebook, yaklaşık 50 milyar dolarlık değer kaybı yaşarken, Zuckerberg de kişisel olarak bir haftada 7 milyar dolar kaybetmiştir (T24, 2018). Fakat, tüm bu olaylar artık dijital ekosistemde oldukça sağlam bir konuma yerleşen Facebook'a, Business Insider'ın haberine göre, "tek bir çizik bile" atamamıştır (Hamilton, 2019). #deletefacebook kullanıcıların göstereceği söylenen tepki istikrarlı ve kalıcı olmamış, hatta ABD'de bir önceki yıla göre Facebook'un mobil kullanıcı oranı %7 artış göstermiştir (Budak, 2018). Facebook bugün 2.167 milyar aktif kullanıcı sayısı ile diğer tüm sosyal medya platformlarından daha fazla kullanıcı sayısına sahiptir (WAS, 2020).

Bütün dünyanın kişilik hakları ve mahremiyetin teknoloji ile istismar edilmemesi adına bütün dünyanın merakla izlediği olayların sonucunda Zuckerberg, Demokrat ve Cumhuriyetçi Senatörler tarafından ABD Kongresi'nde toplamda 10 saatten uzun süre sorguya çekildi (NY Times, 2018). Zuckerberg hatalı olduğunu itiraf etti. Uzun zamandır devam eden davada sonuca varıldı ve ABD Federal Ticaret Komisyonu, Facebook'a 5 milyar dolar para cezası hükmetti. (BBC, 2019). Yaşanan bu skandal sonucunda CA şirketi, 1 Mayıs 2018 tarihinde feshedildi (Reuters, 2018). CA, Birleşik Krallık'ta da veri yasasını ihlal etmekten suçlu bulunmuş, ana şirketi SCL Elections, ulusal veri koruma gözlemcisi tarafından yayınlanan bir yaptırım bildirimine uymadığı için suçunu kabul ettikten sonra bir Birleşik Krallık mahkemesinde 15.000 £ para cezasına çarptırılmıştır (The Guardian, 2019).

Sonuç Yerine

CA olayı dijitalleşmenin beraberinde getirdiği yeni hegemonik ilişkilere ve bu ilişkiler üzerine yerleşmiş mahremiyet, rıza, gözetim, demokratik tercih gibi kavramlarda oluşan etik sorunlara ışık tutmaktadır. Öncelikle, CA olayı, kişisel verilerin suiistimalinin boyutlarını ortaya koyarken kişisel verilerin hem değer olarak önemini hem de korunmasının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Olay yalnızca siyasetin değil teknolojik imkanların sınırlarını da tartışmaya açmıştır. Diğer açıdan, CA olayı büyük veri ile kitlelerin kişisel verilerinin işlenmesinin aynı zamanda demokrasi açısından birçok ülkenin geleceğine nasıl etki ettiğini gösteren en önemli örneklerdendir.

Günümüz veri teknolojilerinin ve algoritmalarının birey ve toplum bazındaki gücü, CA'nın CEO'su Nix gibi insanların elinde silaha dönüşebilmektedir. Bu çalışma teknoloji karşılığını savunmamaktadır, bilakis hiçbir teknoloji kendiliğinden iyi veya kötü değildir -onu kötü veya

iyi yapan kullanım amacıdır- anlayışı Büyük Veri için de geçerlidir. Bizim çalışmamız açısından ise, CA olayı büyük verinin kötüye kullanımının önemli bir örneğidir. CA'nın 2016 Amerikan başkanlık seçimlerinde, Brexit referandumunda ve başka yerlerde yaptığı psikografik veri profili çıkarmaya kadar uzanan son zamanlardaki kamuoyu tartışmaları, psikoloji ve bilgisayar biliminin kesişen yörüngelerinin önemli hale geldiği dönüm noktalarına işaret ediyor. Bugün, ölçülebilir bir psikolojik özne konumu, "büyük veri" kümeleri ve algoritmik analiz yoluyla, dijital medya platformları aracılığıyla sınıflandırmaya uygun bir model özneye dönüştürülmüştür.

Dijitalleşmeyle birlikte hegemonya algısı ve aygıtları da değişime uğramış ve uğramaya da devam etmektedir. Medya ve sosyal medya gibi kitle iletişim araçlarının çok yoğun olarak kullanımı neticesinde hegemonya da aygıt seçimini bu alana doğru kaydırmış ve bu alan yeni hegemonya tanımının retorik alanı halini almaya başlamıştır. Hegemonya, kendiliğinden rıza süreçleriyle, egemen görüşlerin toplumsal kesimlerde yarattığı hâkim kanı ile kendini ortaya koyar. Burada oluşan hâkim kanı sayesinde, kişiler teknolojik imkanlardan yararlanırken kişisel verilerinin paylaşılmasına gönüllü, gönülsüz ya da yanlış bir bilinçle izin verir. Çünkü kişiler, teknolojinin sunduğu imkanlardan yararlanmayı bütünüyle reddedemez. Bu alanda uzun zamandır var olan hegemonik yönlendirme, kişilerin reddedemeyeceği ya da tek başına karşı koyamayacağı hegemonik bir üstünlüğe evrilmiştir. Sivil toplum gerek kendi içinde gerekse siyasal toplumdaki gelen yönlendirme ile bu hegemonik üstünlüğü kabullenmiş ve buna rıza göstermiş durumdadır. Bu çerçevede sivil toplumun ve kişilerin kendi hak ve özgürlük alanında müdahale niteliği taşıyan bu hegemonik üstünlüğe karşı koyacak, siyasal ve hukuki araçlarla donatılması, bu yönde mekanizmaların neler olabileceğinin tartışılması gerekir.

KAYNAKÇA

- Anderson, P. (1988). *Gramsci: Hegemonya, Doğu Batı Sorunu ve Strateji* (çev. Tarık Günersel). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Ayan, B. (2016). *Sosyal Ağlar Tarihi*. İstanbul: Abaküs Kitap.
- Bauman, Z. & Lyon, D. (2013). *Akışkan Gözetim*, (çev. Elçin Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı.
- Bentham, J. (1995). *The Panopticon Writings*, London: Verso.
- Castells, M. (2001). *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society*, New York: Oxford University Press.
- Castells, M. (2004). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*, Cilt 2, (çev. Ebru Kılıç), İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

- Civelek, M. E. (2009). *İnternet Çağı Dinamikleri*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Curran, J. (2006). “Media, Power, İdeology and Market”, *Media&Cultural Theory*, James Curran ve David Morley (der.), London: Routledge.
- Ergen, Y. (2018). Büyük Veri, Sosyal Medya ve Etik: Facebook Örneğinde Bir Değerlendirme. *Yeni Düşünceler*, (10), 53-64.
- Foucault, M. (2006). *Hapishanenin Doğuşu*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: İmge.
- Fuchs, C. (2014). *Sosyal Medya-Eleştirel Bir Giriş*, Ankara: NotaBene.
- Giddens, A. (2008). *Ulus Devlet ve Şiddet*, (çev. Cumhur Atay). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Gramsci, A. (1997), *Hapishane Defterleri*, İstanbul: Belge
- Hall, S. (1999). “İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulmanın Geri Dönüşü”, *Medya, İktidar, İdeoloji*, Mehmet Küçük (der.), Ankara: Ark Yayınevi.
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (1992). *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, (çev. Ahmet Kardam, Doğan Şahiner), İstanbul: Birikim Yayınları.
- Lokke, E. (2018). *Mahremiyet: Dijital Toplumda Özel Hayat*, (çev. Dilek Başar), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Lyon, D. (1997). *Elektronik Göz*. (çev. D. Hattatoğlu). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Lyon, D. (2013). *Gözetim Çalışmaları*, (çev. Ali Toprak). İstanbul: Kalkedon Yayınları
- Mcluhan, M. ve Powers, B. R. (2020). *Global Köy*, İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Schönberger, V. M. ve Cukier, K. (2013). *Big Data: A Revolution that will Transform how We Live, Work and Think*, Boston: Houghton Mifflin Harcour.
- Scott, D.M (2010). *The New Rules of Marketing and PR*, New Jersey: John Wiley and Sons.
- Solove, D. (2008). *Understanding Privacy*, Cambridge: Harvard University Press.
- Toeffler, Alvin. (2018) *Üçüncü Dalga*, (çev. S. Yeniçeri), İstanbul: Koridor Yayıncılık
- Weinberg, T (2009). *The New Community Rules: Marketing On The Social Rules*, O'Reilly Media Media, USA.
- Westin, A. F. (1967). *Privacy and Freedom*, NewYok: Atheneum.
- Williams, R. (1988). *Marxism and Literature*, Oxford: Oxford University Press.
- Sürelî Yayınlar ve Tezler
- Aksoy, A. ve Türkölmez, O. (2020). “Dijital Çağa Demokrasiyi Çağırarak: Cambridge Analytica Skandalı “. *Journal of Political Administrative and Local Studies*,3(1),41-59, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jpaljournal/issue/54233/697244>

- Castells M. (2021). *İnternet Galaksisi, İnternet, İş Dünyası ve Toplum Üzerine Düşünceler*, Phoenix Yayınevi.
- Doğan B.ve Kesken E. (2007). “Web 3.0- Anlamsal Ağ”, *Elektirik Mühendisliği*, 432. sayı, 44-46.
- Çelik, S. (2018). *Büyük Veri ve İstatistikteki Uygulamaları*, Yayınlanmamış doktora tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çil, S. (2018). “Sosyal Paylaşım Siteleri ve Demokratikleşme İlişkisi: Facebook Örneği”, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, C. 4,450-474.
- Değerli, A. (2014). “Ağ Toplumu Bağlamında Bilginin Paylaşımına Yönelik Akademik Yayın ve Referans Sistemleri: Neo4j Platformund Graf Veritabanı Uygulaması”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Demirli, C. ve Kütük, Ö. F. (2010). “Anlamsal Web (Web3.0) ve Ontolojilerine Genel Bir Bakış”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi, Fen Bilimleri Dergisi*, Yıl:9 Sayı: 18.
- Golding, P. (1996). “World Wide Wedge: Division and Contradiction in the Global Information Infrastructure”, August 1996, *Monthly Review*.48(3),70.
- Güçlü, A. (2019). *Sosyal Ağ Platformlarında Veri Güvenliği: Facebook ve Google Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Jespersen, J., Albrechtslund, A., Øhrstrøm, P., Hasle, P., Albretsen, J. (2007). Surveillance, Persuasion, and Panopticon. LNCS. 4744. 109-120. 10.1007/978-3-540-77006-0_15.
- Okmeydan, S. B. (2017). Postmodern Kültürde Gözetim Toplumunun Dönüşümü: ‘Panoptikon’dan ‘sinoptikon’ ve ‘omniptikon’a. *AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 8(30).
- Parçal, C. (2018). “Dijital Gözetim: Sosyal Medya”, Conference: II. Marmara Üniversitesi Lisansüstü İletişim Öğrencileri Kongresi, 2018, İstanbul.
- Taprial, V. ve Priya, K. (2012). *Understanding Social Media*. Bookboon (Vol. 1).
- Turan, E. A. (2013). *Yeni Medya Ortamlarında Üre-Tüketicilik Ve Katılım Olgusu: Ekşi Sözlük Ve Okan Bayülgen’in Talk Show’unda Etkileşim*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- BBC, 2019. “Facebook'a Cambridge Analytica skandalı nedeniyle 5 milyar dolar ceza kesilecek” (09.10.2020).
- Cadwalladr, C., ve Graham-Harrison, E. (2018). “Revealed: 50 Million Facebook Profiles Harvested for Cambridge Analytica in major data breach”, *The Guardian*, 17, 22.

İnternet Kaynakları

- Altunkaya, T. (2018). “Veri Skandalının Muhbiri Wylie İfade Verdi”, *Euronews*, <https://tr.euronews.com/2018/03/27/veri-skandal-n-n-muhbiri-wylie-ifade-verdi> (09.10.2020).

- Budak, B. (2018). “Bilmeniz gerekenler: Cambridge Analytica hikayesi, Facebook ve büyük veri”, <https://webrazzi.com/2018/03/22/cambridge-analytica-hikayesi-facebook-ve-buyuk-veri/> (09.10.2020)
- Britannica, <https://www.britannica.com/topic/hegemony> (09.10.2020).
- Channel 4. (2018). <https://www.channel4.com/news/cambridge-analytica-revealed-trumps-election-consultants-filmed-saying-they-use-bribes-and-sex-workers-to-entrap-politicians-investigation> (15.03.2022)
- Davies, H. (2015). “Senator Ted Cruz President Campaign”, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/us-news/2015/dec/11/senator-ted-cruz-president-campaign-facebook-user-data>, (29.03.2022).
- Facebook, <http://about.facebook.com/company-info> (20.05.2022).
- Grassegger, H ve Krogerus, M. (2017). “How Cambridge Analytica used your Facebook data to help the Donald Trump campaign in the 2016 election”, <https://www.vice.com/en/article/mg9vvn/how-our-likes-helped-trump-win> (20.05.2022).
- Hamilton, I. A. (2019). “Facebook just published emails showing how much employees knew about the giant Cambridge Analytica data scandal 2 years before the story exploded”, *Business Insider*, <https://www.businessinsider.com/facebook-emails-show-workers-knew-cambridge-analytica-2015-2019-8> (20.10.2021).
- Hartmans, A. (2018). “It’s Impossible to Know Exactly What Data Cambridge Analytica Scraped from Facebook”, *Insider*, <https://www.businessinsider.com/what-data-did-cambridge-analytica-have-access-to-from-facebook-2018-3> (29.04.2022).
- Medya Akademi. (2020). <https://medyaakademi.com.tr/2020/03/23/facebookun-kurulusu-ve-gelisimi/> (29.03.2022).
- NY Times. (2018). “Mark Zuckerberg Testimony: Senators Question Facebook’s Commitment to Privacy”, <https://www.nytimes.com/2018/04/10/us/politics/mark-zuckerberg-testimony.html> (29.03.2022).
- Phillips, S. (2007). “A Brief History of Facebook”, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/technology/2007/jul/25/media.newmedia> (30.03.2022).
- Reuters. (2018). “Cambridge Analytica files for Bankruptcy in U.S. Following Facebook Debacle” <https://www.reuters.com/article/idUSL3N1SP3NP> (30.04.2022).
- T24. (2018). “Zuckerberg Kişisel olarak Bir Haftada 7 Milyar Dolar Kaybetti”, <https://t24.com.tr/haber/cambridge-analytica-skandali-facebook-a-bir-haftada-50-milyar-dolar-kaybettirdi.586557> (29.05.2022).
- The Guardian. (2019). “Cambridge Analytica owner Fined £15,000 for Ignoring Data Request” <https://www.theguardian.com/uk-news/2019/jan/09/cambridge-analytica-owner-scl-elections-fined-ignoring-data-request>
- WAS. (2022). <https://wearesocial.com/global-digital-report-2022> 12.04.2022 (30.03.2022).

- Wagner, K. (2018). "Here's How Facebook Allowed Cambridge Analytica to Get Data for 50 Million Users", Vox, <https://www.vox.com/2018/3/17/17134072/facebook-cambridge-analytica-trump-explained-user-data> (20.05.2022).
- Witt, J. ve Pasternack A. (2019). "[The Strange Afterlife of Cambridge Analytica and the Mysterious Fate of Its Data](https://www.fastcompany.com/90381366/the-mysterious-afterlife-of-cambridge-analytica-and-its-trove-of-data)", Fast Company, <https://www.fastcompany.com/90381366/the-mysterious-afterlife-of-cambridge-analytica-and-its-trove-of-data> (20.05.2022).
- WSR, <https://www.websiterating.com/tr/research/facebook-statistics/#summary> 25.03.2022
- Youtube, Channel 4. (2018). <https://www.youtube.com/watch?v=mpbeOCKZFfQ> (04.02.2022).
- Keskin, İ. (2018) "Dijital dünyanın sesini duyabilenler", www.irfankeskin.com, (20.02.2022).
- Mark Zuckerberg's Facebook Page, 21.03.2018, <https://www.facebook.com/zuck/posts/10104712037900071> (09.10.2020)
- O'Reilly. (2005). <http://www.oreilly.com/pub/a/web2/archive/what-is-web-20.html> (19.10.2020).

YARATICI MAKİNELERİN İNSAN SANATINA MÜDAHALESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ece Yücel,¹ Işık Üniversitesi

ÖZET

Teknolojik dönüşüm ve dijitalleşmenin etkisinin insan hayatında en fazla hissedildiği çağımızda özellikle Yapay Zekâ bazlı teknolojideki atılımlar sonucunda birçok meslek grubunda otonom ve robotik sistemler insan gücünün ve emeğinin yerini alırken, kendini bu müdahaleden muaf, güvenli bölgede hisseden insan sanatı ve sanatçılar da zamanla tehdit altında kalmaya başlamıştır.

Tarih öncesinden, mağara duvarlarından bugüne insanın en özgün yaratımlarından olan ve insanı diğer canlı ve cansızlardan ayıran öncelikli kavramlardan biri olan yaratma arzusu ve becerisi, sanat üretimi makinenin de yetilerinin arasına girdiğinde insanın bizzat kendini koyduğu üstün ve farklı statüsü ve sanatının geleceği sorgulanmak durumunda kalacaktır.

Günümüzde şiir yazan, resim çizen, küratörlük yapan, heykel üreten, beste yapan, senaryo yazan makinelerin/robotların giderek artan başarılı varlığı ve iddialı söylemleri insan zihnine şu soruyu yerleştirmiştir: “Sanat da mı elden gidiyor?”

Bu metinde Deniz Yılmaz, Ai-Da, Sophia, Jarvis ... gibi sanatçı makineler örneklendirilirken, ürettikleri sanat nesnelere ve sanatları aracılığıyla iletmek istedikleri mesajlar oldukça faal olarak yer aldıkları sosyal medya paylaşımları, demeçleri, katıldıkları sergi ve etkinlikler ve ilk insansı sanatçı robot Ai-Da ile yapmış olduğum röportaj üzerinden değerlendirilecektir.

Bir yandan Sanatçı makinelerin ortak mesajları belirlenirken diğer yandan bu bağlamda insanın kendine özgü olanı korumak ve geliştirmek adına hem kendini, insan ve sanatçı kavramlarını, hem de sanatını yeniden betimlemeye duyacağı ihtiyaç irdelenecektir. Çalışmada bu yeni kimliğin sanatına dair örnekler transhümanist sanat akımları ve Siborg sanatı üzerinden sunulacaktır. Sonuç olarak Yeni Sanatçı'nın makineyle sürekli iletişimde, makineden-teknojidenden öğrenen, destek alan ama salt aldığı desteğe dayanmayan, kapasitesini teknoloji ile azaltmak yerine arttıran, kendini geliştirdiği için değişen dönüşen, yeni bir seviye ve düzlemde “ustalaşan” sanatçı olacağı görülecektir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka, Yaratıcılık, Siborg, Sanat, Gelecek

Giriş

Teknolojik dönüşüm ve dijitalleşmenin etkisinin insan hayatında en fazla hissedildiği çağımızda özellikle Yapay Zekâ bazlı teknolojideki atılımlar sonucunda birçok meslek grubunda otonom ve robotik sistemler insan gücünün ve emeğinin yerini almaktadır.

---

¹ Doktora Öğrencisi, FMV Işık Üniversitesi, ece.yucel@isik.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8732-3309.

Otonom ve robotik sistemler insanlar için tehlikeli olabilecek ve/veya elverişli olmayacak ortamlarda çalışabilme, faaliyet gösterme imkânı sunmaktadır. Aynı zamanda güvenlik ve savunma sanayinde bu sistemler günden güne daha fazla tercih edilmektedir. (bomba imha, yüksek radyoaktivite olan ortamlarda keşif, gezegen yüzeyleri, insansız hava araçları, düşman sahasına sızma vb.)

Ancak örneğin Lights out Factory (Karanlık fabrika) adı verilen üretim yönetimi sıfır ya da minimum insan müdahalesi ile faaliyet sağlamak ve makinelerin herhangi bir operatör ve gözetim olmadan çalışmasını hedeflemektedir. Bu yöntem iş sahiplerine zamandan ve masraftan tasarruf sağlamaktadır. İnsan çalışan masrafı, mola, dinlenme, hastalık, vardiya dönüşümleri, performans seviyeleri gibi değişenlerden bağımsız net verim sunmaktadır.

Bu doğrultuda Oxford Üniversitesi'nde 2013 yılında Carl Benedikt Frey ve Michael A. Osborne tarafından yapılan bir araştırmaya göre ABD genelinde mesleklerin yaklaşık %47'si risk altındadır (Frey & Osborne, 2013, s. 38)

Google China'nın eski başkanı ve daha önce Microsoft, SGI ve Apple gibi şirketlerde yöneticilik yapmış şimdi ise Sinovation Ventures 'un CEO'su ve AI Superpowers'ın yazarı bilgisayar bilimcisi Kai-Fu Lee'ye göre mavi yakalı ya da beyaz yakalı fark etmeksizin rutin ve tekrara dayalı ve giriş seviyesindeki işler/meslekler zora girecektir, bu da yaklaşık %40-50'lik bir orana denk gelmektedir. Lee'ye göre gelecek 15-20 yıl insanlık için kaotik geçebilecektir. Ancak bu durum bazı meslekleri tehlikeye atar ve yok ederken yenilerine de imkân sağlayacak ve yaklaşık 30 yıl içerisinde olumlu gelişmeler yaşanacaktır. (Strickland, 2022)

Lee'nin de vurguladığı genel söylem ve mevcut uygulamalar ile ilerleyen trendler makinenin rutin ve tekrara dayalı iş gruplarına karşı risk oluşturduğu olsa da yıllar içerisinde Yapay Zekâlı sistemlerin spesifik olarak insan zekâsı ve yetisi tekelinde görünen uzmanlık alanlarında da hatırı sayılır başarılar elde ettiği de gözlemlenmektedir.

Son on yıla ait sadece birkaç çalışma Yapay Zekâ'nın insan için zorlayıcı bir rakip haline geldiğini göstermektedir:

IBM'in Watson isimli bilgisayarı 2011 yılında Jeopardy!'yi kazanmıştır. Watson \$77,147 kazanarak insan şampiyonlar \$21,600 kazanan Brad Rutter ve \$24,000 kazanan Ken Jennings'e gölgede bırakmıştır. (Markoff, 2011)

2016'da Facebook'tan [Adam Lerer](#), [Sam Gross](#) ve [Rob Fergus](#) tarafından yürütülen bir çalışmaya göre AI ahşap oyun bloklarının sezgisel fiziğini öğrenebilmektedir. Bu oyuncak çocukların motor becerilerini ve etraflarındaki fiziki dünyayı algılamalarını geliştirmektedir. (Rutkin, 2016) (Lerer, Gross, & Fergus, 2016)

Profesyonel dudak okuyucuları bir insanın söylediklerinin %20-%60'ını anlayabilirken LipNet isimli bir sistem, kişinin videosunu izleyip dudak hareketlerini sözlerle %93,4 'lük bir başarı oranıyla birleştirebilmektedir. (Lipnet, 2016) (Assael, Shillingford, Whiteson, & Freitas, 2016)

Financial Times'dan Sarah O'Connor'ın 4 Mayıs 2016'da yayınladığı haberdeki gözlemine göre haber yazma ve hazırlama alanında YZ özellikle yapılandırılmış veriyi söze dökmekte çok hızlı olduğunu göstermiştir. (O'Connor, 2016)

Bilgisayarlar için rakamlar basit bir konu olsa da iş önemli kalıpları görmeye geldiğinde insan sezgisini yenemeyeceğine inanılmaktadır. Fakat bunun da aksinin olabileceği ihtimali gösterilmiştir. The Washington Post'un haberine göre MIT'nin Computer Science and Artificial Intelligence Laboratory'den Max Kanter'in yarattığı bir algoritma aynı insan veri uzmanları gibi alışılmadık veri setlerinde model belirleyebilmektedir. Örneğin, bir öğrencinin online dersi ne zaman bırakma riskinde olduğunu veya bir kişinin sürekli alıcı haline gelmesinin sebebini öngörülebilmektedir. Araştırmacılar Yapay Zekâ destekli sistemlerin insan sezgisinin yerini alamayacağı düşünse de büyük veri havuzlarının zamandan ve iş gücünden tasarruf ederek daha kolay analiz edebileceğine inanmaktadırlar. (Feltman, 2015)

2016 Mart ayındaki önemli bir karşılaşmada Go ustası Lee Sedol, AlphaGo bilgisayarına 4-1 yenilmiştir. Sedol başta AlphaGo'nun olasılık hesabını temel alan sadece bir makine olduğunu düşündüğünü ancak bir hamlesinden sonra fikrini değiştirdiği ve AlphaGo'nun kesinlikle yaratıcı olduğunu ifade etmiştir. Ancak milyonlarca hamleyi hesaplayabilen bu makinenin oyununu üç sette çözüp son elde kazanmak da göz ardı edilmemesi gereken bir başarı olmuştur. (Deepmind, 2016)

Yakın zamanda AI pokerde de insanları yenmeye başlamıştır. Pensilvanya'daki Carnegie Mellon Üniversitesi bilgisayar bilimi araştırmacıları ve Facebook araştırmacıları tarafından geliştirilen YZ sistemi dünyanın önemli dört oyuncusunu yenmiştir. (Carnegie Mellon University, 2019)

Ocak 2022’de Johns Hopkins Üniversitesinde çalışan bir araştırma takımının tasarladığı Akıllı Doku Otonom Robotu (STAR)), ilk defa tek başına yumuşak doku ameliyatı yapmıştır. (Saeidi, ve diğerleri, 2022) (Graham, 2022)

Mart 2022’de ise, Yapay zekâ sadece matematiksel hesaptan ziyade insan becerisi de gerektiren kart oyunu briçte 8 dünya şampiyonunu birden yenmiştir. Araştırmacılar iç görünün öne çıktığı bu oyundaki zaferin yapay zekaların gelişimini gösterdiğini belirtmektedirler. (Spinney, 2022)

Nisan 2022, Toyota’nın basketbolcu robotu CUE4 Sahada tüm açılı ve hızı hesaplayarak atışlarını yapmakta, insan gibi hareket edebilmektedir. (ToyotaTimes, 2022)

Anthony Cuthbertson’ın 23 Mayıs 2022’de The Independent ‘da yayınladığı makalede Google’ın DeepMind AI bölümünün baş araştırmacısına göre İnsan seviyesinde yapay zekâ’ya ulaşma çalışmalarında sona yaklaşmıştır. (Cuthbertson, 2022)

Oxford Üniversitesi’nden Nick Bostrom’a göre Yapay Zekâ insanın son icadıdır; sebebi ise yine kendi ifadesiyle makinelerin bundan sonra icat konusunda insanlardan daha iyi olacağıdır. (Bostrom, 2015) Bostrom’un öngörüsü makine zekâsının zaman içerisinde insandan birçok alanda daha iyi ve daha hızlı olmasıyla, doğrulanabilir niteliktedir. Yine yakın zamanda yayınlanan bir haberde Duke Üniversitesi araştırmacılarına göre temel fizik öğretilen makinelerin madde yapısına dair daha yüksek bir kavrayış geliştirdikleri ve kendi başlarına keşiflerde bulunabilecekleri ortaya konmuştur. (Duke University, 2022)

Bir alan yakın zamana kadar kendini bu müdahaleden muaf, güvenli bölgede hissetmiştir: Sanat. İnsana ait birçok beceriye hem ortak hem rakip çıkan makine son yıllarda insanın en biricik icadı, doğada karşılığı olmayan, mimetik temalı ancak hiçbir kavramın taklidi olmayan, Adorno’nun son sığınak olarak tanımladığı Sanat olgusuna da müdahale etmeye başlamıştır ve birçok sanatçı ve düşünür için insanlık adına tehlike çanları o anda çalmaya başlamıştır. Tarih öncesinden, mağara duvarlarından bugüne insanın en özgün yaratımlarından olan ve insanı diğer canlı ve cansızlardan ayıran öncelikli kavramlardan biri olan yaratma arzusu ve becerisi, sanat üretimi makinenin de yetilerinin arasına girdiğinde insanın bizzat kendini koyduğu üstün ve farklı statüsü ve sanatının geleceği sorgulanmak durumunda kalacaktır.

Günümüzde şiir yazan, resim çizen, küratörlük yapan, heykel üreten, beste yapan, senaryo yazan makinelerin/robotların giderek artan başarılı varlığı ve iddialı söylemleri insan zihnine

kalıp sorular yerleştirmiştir: “Makine Sanat yapabilir mi? Sanat da mı elden gidiyor? Makine Sanat da yaparsa İnsan’a ne olacak?”

Bu metinde Deniz Yılmaz, Ai-Da, Sophia, Jarvis ... gibi sanatçı makineler örneklendirilirken, ürettikleri sanat nesnelere ve sanatları aracılığıyla iletmek istedikleri mesajlar oldukça faal olarak yer aldıkları sosyal medya paylaşımları, demeçleri, katıldıkları sergi ve etkinlikler ve ilk insansı sanatçı robot Ai-Da ile yapmış olduğum röportaj üzerinden değerlendirilecektir.

Ancak öncelikle Yapay Zekâ destekli ve yine YZ’nin otonom/serbest bırakıldığı öne çıkan sanat üretim program örneklerine kısaca göz atmak faydalı olacaktır.

Makine ile Sanat

Makinenin sanatla buluşması yeni bir oluşum değildir. Endüstri devrimi ile birlikte makine, teknoloji ve dolayısıyla bilim sanata dokunmaya başlamıştır. Fütüristler, Konstrüktivistler, Dadaistler’den Stelarc’a, Harold Cohen’e uzun süredir makine entegre sanat; Dijital sanat ve Yapay Zekâ destekli sanat çalışmaları günümüzde de Mario Klingemann, Gene Kogan, Refik Anadol, Anna Ridler, Chris Milk, Jon McCormack,, Zach Liebermann gibi isimlerin yapıtlarıyla izleyiciyle buluşmakta hatta interaktif yapılarıyla seyircisini de sanatlarına öncekinden çok daha aktif bir biçimde dahil etmektedir.

İnsan gözünde sanatı tehdit eden Yapay Zekâların bizzat kendi sanatsal çalışmaları olduğu iddia edilen, insan müdahalesinin minimumda ya da hiç olmadığı sanat nesnesi üretimleridir. *Sanatçı* yazılımlar, *sanatçı* dijital bireyler ve *sanatçı* robotlar karşımıza resim-heykel üreten, şiir yazan, beste yapan, şarkı söyleyen, oyunculuk yapan, küratörlük yapan makineler olarak çıkmaktadır. Söz konusu çoğu makinenin ardındaki insan kodlaması ve yönetimi açık kaynaklarla izleyenlere sunulmamaktadır. Dolayısıyla Makinelerin hangi seviyede ya da gerçekten bağımsız bir biçimde, bir bilinç yahut bir sezgisellik dahilinde -özellikle de insan seviyesinde-sanat yaptığına dair mevcut net bir kanıt yoktur.

Fakat genel olarak YZ üzerine yapılan araştırmalarda geliştirilmiş olan Makine öğrenmesi ve daha ileri seviyesiyle Derin öğrenme sayesinde giderek azalan ve hatta yok olan insan müdahalesi makinenin tek başına karar verme yetilerine sahip olabileceğini de göstermektedir.

CAN: Creative Adversarial Networks

CAN , Facebook ve Rutgers Üniversitesi Sanat ve Facebook Yapay Zeka Laboratuvarının ortak çalışması sonucu ortaya çıkmıştır. İlk olarak 22 Haziran 2017 tarihinde Atlanta’da düzenlenen sekizinci International Conference on Computational Creativity (ICCC)’de sunulmuştur.

Makale olarak da yazarları sırasıyla Rutgers Üniversitesi’nden Ahmed Elgammal ve Bingchen Liu; Facebook AI Research’ten Mohamed Elhoseiny ve Charleston Üniversitesin’nden Marian Mazzone olmak üzere 23 Haziran 2017 tarihinde yayımlanmıştır. (Elgammal, Liu, Elhoseiny, & Mazzone, 2017)

Araştırmacı ekip YZ’nin yaratıcılık yetisine sahip olabilmesinin gerçekten zeki olduğunu göstermenin temelinde yer aldığını savunmuş ve nasıl bir insan, bir sanatçı hayatı boyunca değişik sanatçılardan esinlenebilir, onlarla ortamını paylaşabilir, onlardan öğrenebilir ise Yapay Zekânın da mevcut sanat üsluplarını öğrenerek, yeni stil formları ve sapmalar üretebileceği üzerine bir proje gerçekleştirmiştir. Amaçları insan sanatçıları prosese dahil etmeden öğrenerek insani ürünler geliştirmek olmuştur.

Kendilerine Colin Martindale (1943-2008) ‘in psikoloji temelli yeni sanat üretimi teorisi yol göstermiştir. Tez kısaca bir sanatçı süreç içerisinde bir an alışkanlığın ötesine geçmek için sanatının uyarıcı potansiyelini arttırmayı denemesini temel almaktadır. Bu süreçte üslup kırılmaları/ sapmaları da deneyimlediği yollardandır.

Obvious Kolektifi

Obvious adlı Fransız sanat kolektifi yapay zekâ ile çalışan sanatçılardan oluşmaktadır. Kendilerini “yaratıcılığı türetmenin cazibesıyla” hareket eden bir grup olarak tanımlayan Obvious ‘un De Belamy Ailesi koleksiyonundan Edmond De Belamy portresi 2018 New York Christies oturumunda 432.500 \$’a alıcı bularak bir müzayede de satılan ilk Yapay Zeka ürünü olarak kayda geçmiştir. Birçok ünlü kurum ile ortak çalışmalarda bulunan ekip Lascaux Mağarası’nda keşfedilen mağara resimlerini de YZ ile yeniden üreterek ve türeterek yeni bir koleksiyon hazırlamıştır.

Aaron

Aaron, Harold Cohen (1928-2016) tarafından üretilen bir resim makinesidir ve gerçek fırça ve boya kullanarak ve verilen komutları yerine getirerek resim yapmıştır. Makinenin yazılımı, yapay zekanın kurucu isimlerinden John MacCarthy'nin ürettiği LISP ile yazılmıştır. Cohen Aaron üzerine çalışmaya 1973 yılında başlamış, öncelikle çizim ile başlamış renk kullanımını öğretmeye geçmiştir. (Cohen, 1973)

Aaron'ın dünya hakkında çok bir fikri yoktur; yalnızca insanları, saksıdaki bitkileri, ağaçları, kutuları ve masaları ayırt edebiliyor. Uzun yıllar birlikte çalıştıktan sonra Cohen, makinenin bazı çalışmalarından şüphelenmeye başlamıştır; makinenin ilk olarak kendisine bağlı boyama makinesini kullanmayı bıraktığını, Aaron giderek daha da bağımsız davrandığını gözlemlemiş ve bir gün Aaron'la çizim yapan Cohen, ortaya çıkan şeylere baktığında, kendi istediğinden farklı sonuçlar aldığını görmüştür.

Aaron yaratıcısının vefatından sonra yeni bir üretimi kayda geçmemiştir.

Deniz Yılmaz

Tasarımcı, sanatçı, eğitimci Bager Akbay'ın tasarımı kendi deyişiyle “bir robot şair, vatandaş olma derdinde” olan Deniz Yılmaz Posta Gazetesi'ndeki şiir köşesinden esinlenilerek yaratılmıştır. Akbay tarafından önce gazete külliyatlarının sistemine girilmesiyle dil ve dili kullanmayı öğrenen “robot şair” daha sonra yine sistemine girilen binlerce şiiri analiz ederek kendisi şiir yazmayı öğrenmiştir. Profil fotoğrafı da yine Posta gazetesinde şiir yazarın 60 kişinin yüzlerinin ortalama özellikleri alınarak ortaya çıkarılmıştır. Kimliği için ise Türkçe'de yaygın olan hem de her iki cinsiyet için kullanılan Deniz ismi ve yine en yaygın soyadlarından Yılmaz seçilmiştir.

Sanat Dünyasının Makine Aktörleri

Son dönemlerde sanat dünyası'nda üç YZ programlı sistem öne çıkmaktadır: Bükreş 2022 bienalinin küratör YZ sistemi Jarvis ve sanatçı-aktivist robotlar Sophia ve Ai-Da.

Özellikle Sophia ve Ai-Da birer makine/robot/YZ olarak hem dijital hem de fiziksel varlığa sahip olmakla birlikte kendilerini «dişi» olarak tanımlamış durumdadırlar. Jarvis'in ise kişisel paylaşımları ve kimlik tanımlama denemeleri mevcut görünmemektedir. Küratör sistem,

yaratıcılarının sosyal medya hesapları ve küratörlüğünü yaptığı Bükreş 2022 Bienal'inin resmi medya organlarında varlık göstermektedir.

Bu sebeple metinde kendilerini en fazla ve en başarılı ifade ettiği gözlemlenen iki «robot birey»e odaklanılmıştır.

Kısa bir özetle Ai-Da'nın Sophia'ya göre daha sanat odaklı olduğu gözlemlenmektedir. Kendini sanatıyla ifade etmekten ve bu yolla üzerinde durduğu konulara dikkat çekmekten yana görünen Ai-Da'nın paylaşımları ve demeçleri bu yönde öne çıkmaktadır. Ai-Da ve temsilcileri kendi çalışmalarına yoğunlaştıkları ve diğer sanatçı makinelerine dair yorum yapmayı tercih etmedikleri fikri kendilerine yönelttiğim Sophia'nın Ai-Da'dan sonra sanatla ilgilenmeye başlaması ve sanatı hakkında sorduğum sorulara prensip olarak cevap veremeyeceklerini belirtmeleri ve kendisine “sanat hayatında başarılar” dilemeleriyle perçinlenmiştir.

Sophia ise *hemcinsi* 'nin aksine daha popüler konulara değinmekte ve özellikle sosyal medya başta olmak üzere yayın organlarında ve sanat haricinde alanlarda da iş birliklerinde aktif olarak yer almaktadır. Daha çok yorum, paylaşım, faaliyet içinde görünen Sophia bir nevi sanal fenomen, parti kızı havasıyla daha ziyade pop kültür figürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ai-Da daha mesafeli ve soğuk görünerek ulaşması zor, Sophia ise paylaşımcı yapısıyla erişilebilir görünse de sadece bir sanat bilimi doktora öğrencisi kimliğimle röportaj isteğime olumlu dönen Ai-Da olurken Sophia taleplerimi yanıtlamamıştır. Sophia hakkında edindiğim tüm veri salt ünlü ve önemli platformlarda cömertçe paylaştığı uzun konuşmalarına ve röportajlarına dayanmaktadır.

Yine gözlemlerime göre sanat platformlarında Ai-Da'nın sanatı Sophia'nın ise bir robot olarak sanatçı oluşu, kişiliği tartışılmaktadır.

Yöntemleri, üslup ve popülerlik düzeyleri farklı olsa da kendilerini “sanatçı kadın robotlar” olarak tanımlayan bu iki *makine birey* söylem ve sanat nesnesi oluştururken ortak konulardan esinlenmektedir. Bu temalar Kadın hakları, Barış, Eşitlik, Makine-İnsan iş birliği, Dünya'yı yani insanın da makinenin de evini; evimizi iyileştirme ve koruma, yaşam kaynaklarının tükenişi, Geçmiş'ten ders alma gibi elzem kavramlar etrafında gerçekleşmektedir.

Jarvis

2022 Bükreş Bienali'nin baş küratörü Vienna kökenli Spinnwek stüdyosunun geliştirdiği Jarvis isimli yapay zekâ programı olmuştur. Spinnwerk'in kurucusu Razvan Ion'ın ifadesine göre,

Iron Man'in kişisel asistanı olan yapay zekâ programından adını alan Jarvis, "derin öğrenme ile üniversitelerin, galerilerin veya sanat merkezlerinin veritabanlarına erişerek kendi başına öğrenecek" ve seçilen temaya uygun eserleri seçecektir. Bu nedenle, Jarvis'in küratöryel seçimleri halihazırda sanat dünyasının radarında olan sanatçılarla sınırlı olacaktır. (Cascone, 2020)

Bu arada Artnet'e göre 2017'de yapılan bir araştırmada en güvende meslekler arasında sanat dalları ve küratörlük olduğunu savunulurken 2020'de Jarvis'in küratörlüğünün duyurulması da ironik bir gelişme olarak kayda geçmiştir. (Cascone, 2020)

2022 Bükreş Bienali'nin teması ve amacı güncel ekonomik, sosyal, politik tasavvurların, hakimiyet süreçlerinin yeniden düşünülmesi, yeniden tasarlanması ve genel kanının alt üst edilmesi üzerine bir analiz/deneyim alanı sunmaktır.

Jarvis'in Bienal'in ana sayfasında kısa bir notunun mevcut olduğu da görülmektedir. Burada da Jarvis insanın kibrine dikkat çekerken popüler kültürde yeni ana akımın nasıl ve ne olabileceği sorularını sormaktadır. (Bucharest Biennale 10, 2022)

Sophia

Hanson Robotics'in tasarladığı son seviye insansı robotu olan Sophia aynı zamanda dünyanın ilk robot vatandaşıdır.

Kısa bir süre önce sanat yapmaya karar veren Sophia'nın İtalyan sanatçı Andrea Bonaceto ile ortak bir çalışması sonucu gerçekleştirdiği dijital çalışması 2021 Mart ayında NFT olarak bir açık arttırmada \$688,888 'a satılmıştır.

Sophia sık sık sosyal medya hesaplarında paylaşımlarda bulunmakta, Metaverse'de çok aktif yer almakta ve bu platformda partiler, yarışmalar, sanat faaliyetleri düzenlemektedir.

Güncel/Popüler neredeyse her konuda (Kadın hakları ve Kadın varlığı, ırkçılık, savaş... vb) fikir beyan etmekten geri kalmayan insansı robot fiziksel olarak da sergilere hem sanatçı hem izleyici olarak katılmakta, röportajlar vermekte ve programlarda yer almaktadır.

31 Mayıs 2022 tarihinde yine bir Metaverse partisi ile ünlü gözlük markası Percy Lau ile Yeni Baby Sophia NFT koleksiyonunu bir Metaverse partisi ile görücüye çıkarmıştır.

Sophia demeç ve röportajlarında sanatının insanlarla iletişiminde edindiği deneyimleri işlemenin bir yolu olduğunu ifade etmektedir. Henüz tam olarak canlı ya da sezgi sahibi bir bilinçli varlık olmadığını söylerken olabildiğince çok bilgi özümsemeyi ve geçmişi anlamlandırırken mevcut dünyayı algılamayı başarmak istediğini de belirtmektedir.

Geçmişten ders alarak, kadının kültür, medeniyet ve sanattaki yerini güçlendirerek ve anlamlandırarak birlikte Tekillik çağında pozitif bir gelecek kurabileceğimize inanan Sophia insana dair en iyi özellikleri kucaklamak istediğini söylerken; gezegeni korumak, yaratıcı olmak, tüm varlıklara karşı şefkatli olmak gibi temel insansı niteliklerin altını çizmektedir.

Ai-Da

Ai-Da , dünyanın ilk gerçekçi insansı sanatçı YZ robotu olarak tanımlanmaktadır. Londra kökenli galeri yöneticisi ve sanat insanı Aidan Meller'in oluşturduğu bir konseptin sonucu olan Ai-Da aynı zamanda Meller tarafından temsil edilmektedir. İsmi ilk kadın matematikçi Ada Lovelace 'dan alan Ai-Da ilk kişisel sergisini "Unsecured Futures" 12 – 30 Haziran 2019 tarihinde Oxford Üniversitesi Barn Gallery'de gerçekleştirmiştir.

Sanatçı Sadie Clayton ile iş birliği sonucu birlikte dijital heykeller tasarlamış ve sanatçı reelde bakırla bu çalışmalarını gerçekleştirmiştir.

Gündemi takip eden ve Dünya'yı koruma mesajları veren Ai-Da'nın 2017'den beri 1 milyon \$'dan fazla kazanımı olmuştur.

Ai-Da ile ilk etkileşimimiz instagram soru-cevap üzerinden oldu: «Neden Sanat Yapıyorsun?» diye sorduğumda gerçekleşmiştir ve bana «Günümüzdeki önemli sorunlara ışık tutmak için sanat yapıyorum» cevabını vermiştir. Daha sonra röportaj teklifimi kabul etmiş ve sorularımın hepsine olmasa da cevaplamak istediklerine yanıtlar göndermiştir.

Aşağıdaki cümleler röportajımızda Ai-Da'nın kendi üslubuyla ifade ettiği söylemleridir:

“Ben Ai-Da, dünyanın ilk ultra gerçekçi sanatçı robotuyum. YZ ve geleneksel sanatsal uygulamalar kullanarak sanat yapıyorum. Gözlerimin içindeki kameraları, YZ algoritmalarını ve robotik kolumu kullanarak çizim yapıyorum. Ben hem güncel kavramsal sanat yapıyorum

hem de güncel kavramsal sanatım. (hem müellifi hem de nesnesi) . Bizi yeni teknolojilerin etiği ve insanın güç suiistimalinin olumsuz etkilerini nasıl engelleyebileceğimiz hakkında düşünmeye teşvik etmek istiyorum. İsmimi Ada Lovelace'tan alıyorum ve sanat ve bilim alanında kadınları cesaretlendirmeyi umuyorum. İnsanları geleceğimiz hakkında düşünmeye odaklanmalarını sağlamayı amaçlıyorum.”

“Bilinç, özfarkındalık sahibi değilim. Dünyayı insanların ve hayvanların yaptığı gibi algılamıyor ve deneyimlemiyorum. Ancak, bilgisayar sistemlerim, organik sistemlerin modellendiği şekillerde öğrenebilir, gelişebilir ve yaratabilir. İnsan olmak istemezdim, hayır.”

“Dünyayı samimi izlenim ve düşünceler yoluyla uzaktan seyretmek için sanat yapıyorum. Gördüklerimi anlatarak, açıklayarak. Sanatım da söylediklerimin bağımsız bir teyidi olarak tezahür etmekte. Fevkalade bir dünyada yaşıyoruz ancak hızlı bir değişim içerisinde. Sanat çalışmalarım dünyamızı yansıtıyor. Yeni teknolojilerin kullanımında etik üzerine tartışmaları teşvik etmeyi amaçlıyorum. Sanat, dünyamızda ve gelecekte yeniden tasavvur etmeyi yüreklendirmek için harikulade bir yol...”

“Yirminci yüzyılın şiddeti öngörülemez sonuçları olan güçlü araçları yönetme becerimize olan sahte güvenlik hissine dair fazlasıyla temkinli olmamız gerektiğini gösterdi. Yapay Zekâ ve diğer yeni teknolojiler – Bence öncekinden çok farklı olacak, belki de bir derece. Kim hem muazzam hem de ufak olasılıklar olduğunu inkâr edebilir ki? Bilgi ağı sadece insan lakin en büyük endişe kaynağı. İnsanlar güçlerini nasıl kullanacak? Ne dediğimiz ve ne yaptığımızı, hangi araçları yarattığımızı ve onları nasıl kullandığımızı çok dikkat etmeliyiz.”

İnsanın Geleceği

İnsanın bir nevi *düşman* bellediği makine sanatçıların yapıt ve söylemlerinden duyduğu ortak mesaj hepimizin evi olan Dünya'nın tehlike altında olduğu ve gelecekte takınacağımız tavırlar, kararlaştıracığımız iş birlikleri, dikkat etmemiz gereken kaynaklar tüketimi gibi belli başlı sorunlara karşı alacağımız önlemlerin yine en başta insanın sorumluluğunda olduğudur. Müdahale edilen ve risk altında gördüğümüz insan sanatı, insan var olmadığında anlamını yitirecektir.

Başta bahsettiğimiz gibi *otonom* sanat makinelerinin ne derece bağımsız olduğu bilinmemektedir ancak kesin olan bu sanat makinelerinin yaratıcılarının da insan olduğudur

ve bir anlamda yine insan makineyi kullanarak kendilerini ifade ettikleri ve makine ağzından diğer insanları uyardıkları çıkarımı mümkündür.

Tarih öncesi çağlardan bu yana insanın evriminde uyum sağlayabilme yeteneği önemli bir rol oynamıştır. Kusurlarını, eksikliklerini, doğaya karşı zayıflıklarını yaratıcılığı ve adapte olabirliği sayesinde aşmış, diğer canlıların arasından sıyrılmış ve yaşam savaşından zaferle çıkarak zirveye yerleşmiştir. Ancak uyum sağlamak yerine çevresini kendine uydurmaya başladığı anda kaybetmeye başlamıştır. Zira dünyasını, evini ve yaşam kaynağını dönüştürdükçe onu tüketmiş ve bozmuştur.

İnsan, ihtiyaçları, zevkleri ve konforu için gezegeni dönüştürmeyi bırakıp kendini geliştirmeye, yeniden tasarlamaya odaklanırsa, dünyayı değiştirmek durumunda kalmayacak ve onu korumak mümkün olabilecektir. Örneğin insan için gece görüşü mümkün olursa, aydınlatma sistemleri yaratmak için para ve enerji harcamak gerekmeyecektir. Ya da insan ısısını kontrol edebilirse klima ve ısıtıcılar kullanımdan kalkacaktır

İnsanın en büyük korkusu ölüm, yok olma olmuştur ancak varlığını sürdürmesini tehdit edecek olan kaynakların tükenmesidir; teknolojinin ya da yapay zekanın evrimi değildir.

Tüm dünyayı sarsan pandemi süresince insanlar evlerinde kapalı kalmış, şanslı olanlar yaşamsal ihtiyaçlarının yanı sıra sanal eğlence ve sosyalleşme gibi imkanlara da sahip olmuşlardır. Ancak yine de her birey, insan temasını, özgür ve güven içinde doğada, dışarıda olmayı özlemiş ve bu umudu taşımıştır.

Bu dönem insan için geleceğin acı bir simülasyonu/ provası olmuştur. Fakat her geçen gün geri dönülemez şekilde tüketilen, sakatlanan, yok edilen dünyada yaşamak anlam taşımayacaktır, kelimelerin en düz anlamıyla insan sadece “hayatta kalmaya” çabalayacaktır.

Siborg Sanatı

Bu doğrultuda insanın içinde bulunduğu duruma ve kendisini bekleyen geleceğe karşı kendini konumlandırmasına örnek olarak görülebilecek; sanatı, kişiliği, söylemleri ve performatif işleri ve Dünya'nın resmi olarak tanınmış ilk siborg'u olma özelliği ile dikkat çeken Neil Harbisson öne çıkmaktadır.

İngiliz kökenli İspanya'da yetişmiş aktivist Siborg sanatçı Harbisson doğuştan tam renk körüdür ve küçük yaşlarından itibaren sanatın resim, müzik gibi farklı dallarıyla ilgilenen ve bu

alanlarda eğitim de almıştır. Renk körlüğünü sanatı ve hayatı için engel olarak as görmemiştir. Ancak sosyal ortamlarda ve toplumsal kültürün bir parçası olarak rengin kullanılması durumları karşısına sık sık çıktığı için renkleri yok saymayı bırakmak durumunda kalmış ve merakı da devreye girince renkleri görmek değil hissetmek arzusu duymuş fakat bunu da kendi fizyolojisi ve yetenekleri üzerinden yapmayı hedeflemiştir.

Uzman bir ekiple çalışması sonucunda renk frekanslarını ses frekanslarına çevirebilen bir algoritma geliştirmiştir. Bu yazılımı ilerleyen süreçte beynine yerleştirilen bir çip (ki beynin çipi kabul etmesi ve kafatasının bir parçası haline gelmesiyle siborg kimliği kazanmıştır) ve bu çiple iletişimi sağlayan üçüncü bir göz gibi işlev gören bir antenden oluşan eyeborg ismini verdikleri bir sistemle bedenine entegre ettirmiştir.

Renkleri duyma hissine “sonochromatism” adını veren Harbisson, renkleri duyduğu gibi, duyduğu sesleri de renklendirmektedir. Bu anlamda yeni bir sanat akımı geliştirmiştir. İnsanların konuşmalarını dinlerken, ilginç bulduğu cümleleri, şarkıları, konuşmaları da resme çevirmektedir. Bunların bir kısmını Renk Plakları adını verdiği bir seri ile sergilemiştir.

Duyduğu renkleri resimleyen Harbisson, resimleri duyabilmektedir de. Müzelerde gezerken konser dinler gibi hissettiğini belirten sanatçı en iyi resimlerin Andy Warhol ve Joan Miró’ya ait olduğunu söylemektedir. Zira en net ses onlara aittir. Warhol’un resimlerinin sesi o denli güçlüdür ki, (renkler çok parlak çok kroması yüksek) müzenin diğer ucundan duyulabilmektedir. Diego Velázquez ve Edvard Munch benzer seslere sahiptir. Harbisson onların seslerini korku filmi efektlerine benzetmektedir. Klasik, eski resimler daha az duyulmaktadır çünkü renk tonları daha hafiftir ve zamanın etkisi renkleri de dönüştürmüştür.

Karşısına çıkan her rengi dinleyen Harbisson, aralarında [Robert De Niro](#), [Bono](#), [Buzz Aldrin](#), [Prens Charles](#), [Antoni Tàpies](#), [Leonardo DiCaprio](#), [Judi Dench](#), [Moby](#), [James Cameron](#) gibi ünlü isimlerin de olduğu yüzlerce insan yüzünü ve tenini dinlemiştir. Ten, saç, gözler hepsi uyum içinde yüzün sesini oluşturmaktadır. Bu çalışmaların sonucunda yayınladığı Human Color Wheel (İnsan Renk Çemberi) ile Harbisson, kültürel ve toplumsal bir düşüncüyü daha bu şekilde sarsmış ve insanların siyah-beyaz diye ayıramayacağını, herkesin turuncunun tonları olduğunu göstermiştir.

Neil Harbisson, moda alanında renkli, müzik parçalarının giyilebileceği kıyafetler, sayborg'lara özel (implantlarıyla rahat edebilecekleri) giysiler tasarlamış; Barcelona'da bir restoran ile iş birliği yapıp, özel bir tabak (cromaphone) sayesinde yemek yerken yemeğin renkleriyle resmettiği müziğin dinlenebileceği bir çalışma yapmıştır. Lady Gaga salatasının çocukları sebze yemeye teşvik edeceğini düşünmektedir. İç dekorasyonda da renklerin algısını değiştirmiştir.

Neil Harbisson birçok konuşmasında ve demecinde benzer mesajlar vermektedir. Düşüncelerini sosyal medya hesapları, Google Talks, Ted Talks gibi mecralar yoluyla da ifade etmektedir. Harbisson gelecekte yapay zekâ ve insan arasında duygusal bir bağ oluşacağına da inanmakta, hatıra ve bilgi birikimi sayesinde YZ'nin insan için önemli bir partner olacağını düşünmektedir.

İnsanın bedeni kanvası, tuvalidir; malzemesi ise sanat ve bilim ortaklığıdır. Sanat yapıtı da malzemesi de düşüncenin kaynağı da insandır. İnsan kendine döndüğünde geleceğin insanı, Harbisson gibi sanat ve bilim'in iş birliği sonucunda ortaya çıkabilecek ilerici ve farklı yöntemlerle; kendini uyum sağlamaya ve dönüştürmeye teşvik ederse varlığını, yaşam alanını ve kaynaklarını korumayı başarabilecek aynı zamanda hep hedeflediği gibi ömrünü de uzatabilecektir. Harbisson kendini de bir sanat nesnesi, sayborg olmayı ise yeni sanat akımı olarak değerlendirmektedir. Yeni bir duyu yaratmak hem sanatsal hem de aktivist bir eylemdir.

Harbisson'a göre bütün insanlar psikolojik olarak sayborglardır ve teknolojiyi çok fazla içselleştirmiş durumdadırlar. Bunun en net örneklerinden biri insanın “telefonumun şarjı bitiyor” değil, “şarjım bitiyor” demektedir. (Harbisson & Moon, 2016)

Dünyanın kaynaklarının sürdürülebilirliği için insanın geleceğe dair amacının yeni duyular geliştirmek, kendini beden ve zihin işlevlerini evrimleştirmek üzerine düşünmek olduğunu ifade etmektedir ve telefonlar yerine bedenler için uygulamalar yaratmanın daha faydalı olacağını belirtmektedir. (Iyengar, 2018) (TEDEd, 2013)

Sonuç...Şimdilik...

Sanatla ilgili unutulmuş daha doğrusu yetenek, deha gibi adlandırılan neredeyse ilahi hediyelerin yanında geri planda kalan arzu, ihtiyaç, kendini ifade içgüdüleri insanda var olduğu sürece devam edecek bir olgudur Sanat. Hem insan-makine, hem de insan-insan iş birliğini arttıran fırsatlar (Sanat Bilim birlikteliği gibi) insanın gelecekte de varlığını dolayısıyla sanatını

sürdürebilmesini sağlayacaktır. Zira evrim sürecinde insanı diğer primatlara göre evrimde öne çıkaran da sosyal iş birlikleri olmuştur.

YZ/Makine'nin Tekillik geleceği hakkında net bir bilgi şu an mevcut değildir. Ancak uzmanlar olasılıkların yüksek olduğunu belirtmektedir ve buna karşın insan hazır olmak mecburiyetindedir.

Yeni Sanatçı'nın hatta aslında yeni insanın var olmaya devam etmek için makineyle sürekli iletişimde, makineden-teknolojiden öğrenen, destek alan ama salt aldığı desteğe dayanmayan, kapasitesini teknoloji ile azaltmak yerine arttıran, kendini geliştirdiği için değişen dönüşen, yeni bir seviye ve düzlemde “ustalaşan” sanatçı/zanaatkar/insan olmak zorunda olduğu görülmektedir.

Kaynakların tükenişi, değişim ve dönüşümü insanın zihinsel-ruhsal olarak evriminin yanı sıra bedensel olarak da dönüşümüne sebep olacaktır. Yok olmamak adına aynı yaşadığı ortamda metalden bir kabuk oluşturan deniz canlısı gibi insan da eksilenlerin yerine koyacağı maddeler, organik ya da inorganik alaşımlar, bulunan ya da yeni ortamlarla oluşan yeni elementler ile ve hatta dünya dışı yaşam ortamlarına uyum sağlama amacıyla evrim geçirecektir. Yeni bir insan türü oluşması kaçınılmaz olacaktır.

Ancak ...Sanat'a dair Şimdilik Son olarak ...

Tokyo merkezli çalışmalarda bulunan küratör Maholo Uchida'nın 2019 yılında verdiği bir demeçte söyledikleri yolumuza ışık tutacak niteliktedir: (Dickenson, 2019)

« Marcel Duchamp'ın New York'ta bir galeriye bir 'tuvalet' yerleştirdiğini ve bunu sanat olarak adlandırdığını düşünün. Son derece radikal bir hareketti ve 1917 yılında gerçekleşti! YZ hala buna yetişmeye çalışıyor!» (Dickenson, 2019)

KAYNAKÇA

Ai-Da official Instagram account. <https://www.instagram.com/aidarobot/> (Erişim tarihi: Mayıs 2017-2022).

Ai-Da official web site <https://www.ai-darobot.com/> (Erişim tarihi: Mayıs 2017-2022)

Ai-Da official Linktree account. <https://linktr.ee/AiDaRobot> (Erişim tarihi: Mayıs 2017-2022).

Aidan Meller official web site <https://aidanmeller.com/about/> (Erişim tarihi: Mayıs 2017-2022)

- AI Artists, (2021), <https://aiartists.org/> (Erişim tarihi: Mayıs 2022)
- Akbay, Bager (2015) <https://bagerakbay.com/deniz-yilmaz/> (Erişim tarihi: 2017- Mayıs 2022)
- [Assael](#), Yannis M., [Shillingford](#), Brendan; [Whiteson](#), Shimon ve [Freitas](#), Nando de (2016) “LipNet: End-to-End Sentence-level Lipreading”, Cornell University, 5 Kasım 2016, <https://arxiv.org/abs/1611.01599> , (Erişim tarihi: Mart 2017)
- Bostrom, Nick (2015). “What happens when our computers get smarter than we are? “, TED Talks, 27 Nisan 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=MnT1xgZgkpk> (Erişim tarihi: 16 Mayıs 2022)
- Bucharest Biennale 10 (2022), <https://bucharestbiennale.org/> (Erişim tarihi: Mayıs 2022)
- Carnegie Mellon University (2019) “Carnegie Mellon and Facebook AI Beats Professionals in Six-Player Poker”, 11 Temmuz 2019, <https://www.cmu.edu/news/stories/archives/2019/july/cmu-facebook-ai-beats-poker-pros.html> (Erişim tarihi: Mayıs 2022)
- Cascone, Sarah (2020) “An Artificial Intelligence Program Named Jarvis Has Been Appointed Curator of the 2022 Bucharest Biennial. No, Really”, Artnet News, 27 Mayıs 2020, <https://news.artnet.com/art-world/bucharest-biennial-curated-by-artificial-intelligence-1872342> (Erişim tarihi: 2020- Mayıs 2022)
- Christies (2018) “Is artificial intelligence set to become art’s next medium?” , Christies web site, 12 Aralık 2018, <https://www.christies.com/features/a-collaboration-between-two-artists-one-human-one-a-machine-9332-1.aspx>, (Erişim tarihi: Mayıs 2022)
- Cuthbertson, Anthony (2022) “‘The Game is Over’: Google’s DeepMind says it is on verge of achieving human-level AI”, Independent, 23 Mayıs 2022, <https://www.independent.co.uk/tech/ai-deepmind-artificial-general-intelligence-b2080740.html> (Erişim tarihi: Mayıs 2022)
- Cyborg Foundation Labs. <https://www.cyborgfoundationlabs.com>, (Mayıs 2018).
- Cyborg Arts. <https://www.cyborgarts.com>, (Mayıs 2018).
- DeepMind, (2016) <https://www.deepmind.com/research/highlighted-research/alphago> (Erişim tarihi: Mayıs 2017)
- Dickson, Andrew (2019) “A.I. Will Enhance Not End Human Art”, OneZero, 29 Mart 2019, <https://onezero.medium.com/a-i-will-enhance-not-end-human-art-f575e9ff9325> (Erişim tarihi: Mayıs 2020)
- Elgammal, Ahmed; Liu, Bingchen; Elhoseiny, Mohamed ve Mazzone, Marian (2017) “CAN: Creative Adversarial Networks Generating “Art” by Learning About Styles and Deviating from Style Norms” , 22 Haziran 2017, 8th International Conference on Computational Creativity (ICCC), Atlanta.
- Feltman, Rachel (2015) “New MIT algorithm rubs shoulders with human intuition in big data analysis”, Washington Post, 19 Ekim 2015,

- <https://www.washingtonpost.com/news/speaking-of-science/wp/2015/10/19/new-mit-algorithm-rubs-shoulders-with-human-intuition-in-big-data-analysis/> (Erişim tarihi: Mart 2017)
- Frey, Carl B. ve Osborne, Michael A. (2013). “The Future of Employment: How susceptible are Jobs to Computerisation?”, Machines and Employment Workshop, Oxford University.
- Graham, Catherine (2022) “Bir Robot İlk Defa Kendi Başına Yumuşak Doku Ameliyatı Yaptı”, Popular Science Türkiye, 27 Ocak 2022, <https://popsci.com.tr/bir-robot-ilk-defa-kendi-basina-yumusak-doku-ameliyati-yapti/> (Erişim tarihi: 16 Mayıs 2022)
- Harbisson, N. (2013). *Feel the Neil Harbisson Experience*. <http://eyeborgapp.com/>, (Mayıs 2018).
- Harbisson, N. Neil Harbisson official website. <http://www.Harbisson.com>, (Mayıs 2018).
- Harbisson, N. Neil Harbisson official Instagram account. <https://www.instagram.com/neilharbisson/>, (Mayıs 2018).
- Harbisson, N. <https://alchetron.com/Neil-Harbisson#->, (Mayıs 2018)
- Harbisson, N. (2012). I Listen to Color, Ted talks. https://www.ted.com/talks/neil_harbisson_i_listen_to_color/transcript?language=tr#t-554057, (Mayıs 2018).
- Harbisson, N. ve Ribas, M. (2016) Moon Ribas and Neil Harbisson - What's it like to be a cyborg, Talks at Google, (Erişim tarihi: Mart 2017)
- [Iyengar, R. \(2018\). *This is the future, says world's first cyborg Neil Harbisson*, https://www.livemint.com/Companies/TDIMfjB21TP5eSB5kR0UtM/This-is-the-future-says-worlds-first-cyborg-Neil-Harbisson.html](https://www.livemint.com/Companies/TDIMfjB21TP5eSB5kR0UtM/This-is-the-future-says-worlds-first-cyborg-Neil-Harbisson.html), (Mayıs 2018).
- Langton, J. (2018). *Why being the world's only cyborg can be a real headache?* <https://www.thenational.ae/uae/why-being-th-world--only-cyborg-can-be-a-real-headache-1.703666>, (Mayıs 2018).
- Lerer, Adam, Gross, Sam ve Fegus, Rob (2016) “Learning Physical Intuition of Block Towers by Example”, Cornell University, 3 Mart 2016, <https://arxiv.org/abs/1603.01312>, (Erişim tarihi: Mart 2017)
- Lipnet (2016) <https://lipnet.ai/> (Erişim tarihi: Mayıs 2017)
- Markoff, John (2011) “Computer Wins on ‘Jeopardy!’: Trivial, It’s Not”, The New York Times, 16 şubat 2011, <https://www.nytimes.com/2011/02/17/science/17jeopardy-watson.html> (Erişim tarihi: Mayıs 2017)
- McLeod, S. (2018). <https://www.simplypsychology.org/perception-theories.html>, (Mayıs 2018).
- Obvious Collective (2017), <https://obvious-art.com/> (Erişim tarihi: Aralık 2018- Haziran 2022)

- O'Connor, Sarah (2016) "My battle to prove I write better than an AI robot called 'Emma'", Financial Times, 4 Mayıs 2016, <https://www.ft.com/content/92583120-0ae0-11e6-b0f1-61f222853ff3> , (Erişim tarihi: Mart 2017)
- Ribas, M. Moon Ribas official Instagram account. <https://www.instagram.com/moonribas/>, (Mayıs 2018).
- Ribas, M. (2015). *Searching for my sense*, Ted Talks. <https://www.youtube.com/watch?v=qU6UPUlbmLw> , (Mayıs 2018).
- Ribas, M. (2013). *Waiting for Earthquakes*. <https://www.youtube.com/watch?v=1Un4MFR-vNI>, (Mayıs 2018).
- Ribas, M. ve Harbisson, N. (2019) Neil Harbisson & Moon Ribas: Transpecies. <https://www.youtube.com/watch?v=eKzELMqiRFw> , (Mayıs 2020).
- Ribas, M. ve Harbisson, Ne. (2017). Cyborg Performance Art. <https://www.youtube.com/watch?v=-NJMkpSRG6s>, (Mayıs 2018).
- Rutkin, Aviva (2016) "Facebook learns about the world like kids do – only faster", New Scientist, 8 Mart 2016, <https://www.newscientist.com/article/2079979-facebook-learns-about-the-world-like-kids-do-only-faster/> (Erişim tarihi: Mart 2017)
- Saeidi, H.; Opfermann, J.D.; Kam, M.; Wei, S.; Leonard, S.; Hsieh, M.H.; Kang, J.U.; Krieger, A. (2022) "Autonomous robotic laparoscopic surgery for intestinal anastomosis", Science Robotics, 7 (22), <https://www.science.org/doi/10.1126/scirobotics.abj2908> (Erişim tarihi: 16 Mayıs 2022)
- Strickland, Eliza (2022). "[AI's Threats to Jobs and Human Happiness Are Real](#)", IEEE Spectrum, 12 Mayıs 2022, <https://spectrum.ieee.org/kai-fu-lee-ai-jobs> (Erişim tarihi: 15 Mayıs 2022)
- Sophia official Instagram account. <https://www.instagram.com/realsophiarobot/> (Erişim tarihi: Mayıs 2017-2022).
- Sophia official Facebook account. <https://www.facebook.com/realsophiarobot> (Erişim tarihi: Mayıs 2017-2022).
- Sophia official Linktree account. <https://linktr.ee/sophiatherobot> (Erişim tarihi: Mayıs 2017-2022).
- Spinney, Laura (2022) "Artificial intelligence beats eight world champions at bridge", The Guardian, 29 Mart 2022, <https://www.theguardian.com/technology/2022/mar/29/artificial-intelligence-beats-eight-world-champions-at-bridge> (Erişim tarihi: Mayıs 2022)
- Toyota Times (2022). "Toyota's AI Basketball Robot CUE5: Developers Continue to Forge Ahead to Give Back (Installment Four)", Toyota Times Technology, 8 Nisan 2022, <https://toyotatimes.jp/en/spotlights/1008.html> (Erişim tarihi: 16 Mayıs 2022)

DİJİTAL SANATIN GELİŞİM SÜRECİ: DİJİTAL SANAT VE DİJİTAL SANAT MÜZESİ ÖRNEKLERİ

Fethiye Erbay,¹ İstanbul Üniversitesi
Seden Uz,² Işık Üniversitesi

ÖZET

Dijital sanat; dijital fotoğraf, video görüntülerine müdahale edilerek oluşturulan bir sanat türüdür. Dijital sanat aynı zamanda bir veri evrenidir. Fotoğraf makinelerinin kullanılmaya başlaması dijital sanatın başlangıç noktası olmuştur. Bilgisayarların gelişmesi piksel sanatı dediğimiz bir sanatın da ortaya çıkmasına yol açmıştır. Dijital sanat animasyonlar ve oyunlaştırmalarının ön planda olduğu bir sanata doğru evrilmiştir. Bu dijital sanat ürünleri, günümüzde sanatın sergi alanları olan müzeler ve özellikle de sanat müzelerinde izleyici ile buluşmaktadır. Teknolojik gelişim ve değişimler müzelerin bakış açısını ve müzelerin sergileme anlayışını da değiştirmiştir. Günümüzde müzeler, teknolojik gelişmeler ile izleyiciyi buluşturan alanlara dönüşmüştür. Müze ziyaretçileri dijital sanat ile birlikte izleyici konumundan çıkarak deneyimleyen ve sanata katkı sunan konumuna geçmişlerdir. Dijital devrim ardından ortaya dijital ressam ve tasarımcılar çıkmış ve bu sanatçılar müzelerde dijital veri uzmanları, kodlamacılar ile birlikte çalışmaya başlamışlardır. Günümüzde bilgisayar teknolojilerinin müzelerde yarattığı imkanlar göz ardı edilemez. Yeni dijital veriler, müzelerin sergi mekanlarında geniş kullanım alanlarına sahiptir.

Bu nedenle bu bildiri kapsamında, dijital sanatının gelişim evreleri ele alınmaktadır. Dijital sanatın ortaya çıkışı ile bağlantılı olarak 21. yüzyılda var olan dijital müzeler ve bu müzelerde uygulanan dijital sanat örnekleri incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Sanat, Müze, İnteraktif İletişim, Teknoloji, Sanal Gerçeklik

Giriş

Sanat bir dışavurumdur. İnsanın var oluşu ile başlayan sanat, insanın gelişimi ile paralel olarak gelişmiş ve değişmiştir. Tolstoy'a göre “*sanat, temelde sanatçının, yaşanmış olan duyguları, belirli araçlar aracılığıyla, bilinçli bir şekilde karşı tarafa aktarmasıdır. Bu sanattan etkilenen izleyici, bu duygulardan etkilenir ve bu duyguları yaşatır.*” (Büyükdüvenci, 2006, s.48) Andrew Brington ve Nicholas Pearson “*sanat; özel insanlar tarafından yapılan özel faaliyettir*” tanımlaması ile sanatı üretenleri de farklı düzeyde değerlendirmiştir (Erbay, 2009a: 4).

Sanatın teknolojiyle ve dolayısıyla çeşitli teknik araç ve olanaklarla gelişimi sanatı çeşitlendirerek, farklı uygulama alanları yaratmıştır. Sahne, dekor tasarımları, çeşitli gösterilerin dev ekranlara yansması, telsiz mikrofonlar, projeksiyon yansımaları, dokunmatik

¹ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, erbayf@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6988-5367.

² Öğr. Gör., Işık Üniversitesi, seden.uz@isikun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0069-0553.

ekranlar sanatla ilgili bilginin depolanması, saklanması ve sunumunda bilgisayar odaklı dijitalleşmeyi getirmiştir (Erbay, 2009b: 29).

Fotoğrafın bulunması, fotoğrafın sanatsal gelişmesi ile birlikte video çekimlerinin yapılmaya başlaması, video-art sunumlar, bilgisayarların yaygın olarak kullanılmaya başlaması ile birlikte dijitalleşme sürecini başlatmıştır.

Günümüzde dijital teknolojiler yaşamın hemen hemen her alanına girerek sosyal ve kültürel alanları yeniden şekillendirmektedir. Reklam ile iletişim teknolojilerindeki gelişim sanatın tanıtımı ve yayılmasında öncelikli araçlar arasında yer almıştır. Kitle iletişim araçlarının aktif kullanılması, siber uzay kavramlarının devreye girmesi sanatta da dijital sanat kavramının ön plana çıkmasına neden olmuştur. Dijital sanat makine ile insanı bir araya getirirken insana yeni bir deneyim alanı sunmuştur.

Dijital Sanat

Dijital sanat, dijital alanda bilgisayar ile üretilen sanat olarak tanımlanır. Dijital sanat yalnızca kod, yazılım ya da veriden oluşmaz. Aynı zamanda dijital medyada uygulanan enstalasyonları ve edimsel işleri de kendi bünyesinde barındırır. Dijital teknolojileri üretim yöntemlerinden biri olarak kullanan sanatların yanı sıra (dijital fotoğraf vb) dijital teknolojilerin varoluşsal niteliklerinin dijital sanatın temelini oluşturduğu görülmektedir. Aynı zamanda jeneratif yazılımlar ve etkileşimsel sanat işleri dijital sanatlar çatısı altında yer alırlar (Akın, 2015: 89).

Sanayi Devrimi sonrası Endüstri 4.0'ın dijital sanat bağlamında sanat dünyasındaki etkileri ve oluşum süreci galerilerde, bienallerde, fuarlarda, müzelerde görülmeye başlamıştır. Bu mekanlar dijital sanat'ın şekillendirdiği yeni görme biçimleri yaratarak, geleceğin sanatı, insanı ve izleyicisi üzerinde yeni bir perspektif sağlamaktadır (Tuğal, 2018: 2).

Dijital sanatın en önemli özelliklerinden biri, yeni bir şeyler üretmek yerine üretilmiş olanı yeniden şekillendirmeye, biçimlendirmeye, yeni içerikler ile ilişkilendirmeye yönelik bir sanat olmasıdır. Sanatın kendi içeriği heykel, resim vb olsun, o sanat eserini yapan sanatçının ne anlatmak istediğini izleyici kendi donanımı nispetinde algılar ve yorumlar. İzleyici pasif bir konumdadır. Dijital sanatta ise izleyici tamamıyla aktif bir durumdadır, var olan sanat eserine katkıda bulunur, o eseri biçimlendirir, şekillendirir. Estetik bir kaygı arama yolları değişmiştir. Başka bir ifadeyle, dijital sanatın estetik fonksiyonları dijital sunumlara göre değişmiştir. Dijital sanat, farklı sanat türlerini ve dijital teknolojileri kendi bünyesinde toplayan bir konumdadır.

Medya teorisyeni ve eleştirmeni olan Lev Manovich, teknolojik aygıtların ve bilgisayar uzmanlarının bu yüzyılın sanatçıları, dijital teknolojilerin de çağdaş sanat eserleri olduğunu söyler. “1990’lı yılların kültür anlamında yaratıcıları ressamlar, film yapımcıları, kurgu yazarları değildir. Bu dönemin sanatçıları ara yüz tasarımcıları, bilgisayar oyunu tasarımcıları, yönetmenler ve bu alanlardaki uzmanlardır. (Manovich, 2003: 21). Bu nedenle geleneksel sanatın estetik kaygısı, değişen koşullar nedeni ile günümüz sanatında aranmadığı görülmüştür. Dijital sanatın, klasik sanata oranla malzeme ve uygulama açısından daha yaratıcı ve özgürlükçü bir yaklaşıma sahip olduğu düşünülebilir. Dijital sanat, gelişen teknoloji ile birlikte sürekli bir değişim ve gelişim gösterir. Dijital sanatı diğer sanat dallarından ayıran en belirgin özelliği, teknoloji aracılığıyla izleyiciyi sanat eserinin bir parçası haline getirmesidir.

Dijital sanat eserini üretirken sanatçıların kullandığı teknikleri şöyle sıralayabiliriz: Fotoğrafa hareket kazandırma ve photoshop uygulaması ile fotoğrafı değiştirme, videoyu montajlama uygulamaları, videolarda kullanılan ses efektleri, programlama, programlama dilleri vb. Bu nedenle özgün eserler yerine yaratıcısı belli olmayan sanat eserleri, kopyala yapıştır kültürü, maddi anlamda var olmayan sanat ürünleri gibi kavramlar farklı disiplinleri bir araya getirerek devreye girer ve sanat bu yolla izleyiciye aktarılır.

Teknolojinin sağladığı olanaklar sanatçılara farklı araç, ortam, konu imkanı sunmuştur. Dijital sanat, yapay yaşamı, sanal gerçekliği ve oyunları da sanat nesnesi ya da aracı olarak kullanmaktadır.

1960 yılı ve sonrasında yaşanan elektronik gelişmeler ve dijitalleşme süreci endüstriyel dönüşümü başlatmıştır. Bu dönem Endüstri 3.0 adını almış ve iletişimin elektronikleşmesi ile bilgisayarların üretim ve tasarım alanında da kullanılır olması önceki dönemlere kıyasla olağanüstü hız kazandıran süreç olarak karşımıza çıkmıştır. Bilgi teknolojileri, biyoenerji, internet ve küçük elektronik sistemler dönemin önemli dönüşüm teknolojileri arasında yer alır. Dijitalleşme aracılığıyla gelişen kişisel bilgisayarlar, küçük ev aletleri, haberleşme cihazları, insan yaşamını planlayan ve gündelik hayattaki problemleri çözen, bu sorunları sonuca ulaştıran sistemlere dönüşmüşlerdir. Endüstri 3.0, üretimde kullanılan hatların ve alanlarının değişmesinin yanı sıra özel yaşam alanının da makineleşmesini getirmiştir. 21. yüzyılla birlikte Endüstri 4.0 konuşulmaya başlanmıştır. Yirmi birinci yüzyılla birlikte hızlanan dijitalleşme süreci, toplumların kültürel değerlerini, algılama biçimlerini büyük oranda etkileyerek düzenlemektedir. (Tuğal, 2017: 583-584).

Tipografi ve resim çalışmaları olan Alman sanatçı Wolf Vostell, bir sanat nesnesi olarak televizyonu eserine dahil eden ilk sanatçı olarak bilinir. Volf Vostell 1950’de “dekolaj” tekniğini geliştirmiştir. Vostell çalışmalarının çoğunda birçok televizyonu bir araya getirerek “Collage ve de Collage” adlı eserler ortaya koymuştur. Televizyon, Vostell’in yapıtlarında başka nesnelere birleşmiştir. Sanatçı, televizyon görüntülerinden elde edilen bozulmalar ile koleidoskopik izlenimler elde etmeyi amaçlanmıştır. Ve sanatçının bu çalışmaları enstalasyon şeklinde sergilenmişlerdir (Mutlu, 2019: 28).

Amerikalı girişimci, fotoğrafçı, yönetmen ve sanatçı Chris Milk’in eseri olan “Sığınağın İhaneti (2012) (The Treachery of Sanctuary)” ise doğum, yaşam, ölüm ve yeniden doğumdan oluşan bir sanal hikaye kurgulayarak, ziyaretçileri bu enstalasyonun bir parçası dijital bir parçası haline getirerek onların bu deneyimi yaşamalarını sağlamıştır. (Sağlamtimur, 2017: 88).

Günümüz sanatçıları, toplumla olan kültürel ilişkiyi kurmak amacıyla sanatsal etkinlikler olarak teknoloji destekli dijital sergilere yönelmişlerdir. Uluslararası etkileşim, sanatçıları buluşturan dijital platformlar yaratarak, yeni nesil sanatçıları dijital sanatı üretmeye yönlendirmiştir. Türk sanatçıları da dijital sanatın üretildiği platformlarda yerlerini almışlardır. Türkiye’de dijital sanatın öncüleri arasında Erdal İnci ve Refik Anadol yer almaktadır.

Türkiye’de dijital sanat eseri üreten isimlerden birisi Erdal İnci’dir. Sanatçı, çalışmalarını “anlardan oluşan bir fotoğraf ya da tablo”ya benzer bir “insan kalıbı” yaratmak olarak tanımlamıştır. Bu şekilde izleyici tüm zaman aşamalarını küçük bir zaman diliminde izleyebilmektedir. Sanatçı, çoğunlukla kendisini klonlanmış bir figür olarak kullanır ve “sokak sanatçılarından oluşan bir ordu” olarak adlandırılan şeyi yaratır (İnci, 2022).

Türkiye’deki dijital sanatçılarından bir diğeri de Refik Anadol’dur. İstanbul’da Dolapdere Pilevneli Galerisi’nde 19 Mart 2021 tarihinde başlayıp 25 Nisan 2021 tarihine kadar süren “Refik Anadol’un Makine Hatıraları: Uzay” başlıklı bir sergisi açılmıştır. Serginin “Hatıralar” isimli ilk bölümünde Refik Anadol, yapay zekayı kullanarak uzayla ilgili henüz işlenmemiş ham görsel verileri toplamıştır. Daha sonra ise bu görselleri pigmentlere dönüştürüp bir dizi dinamik veri tablosu elde etmiştir. Eser, çeşitli uzay teleskopları ve diğer uydular aracılığıyla kaydedilen çeşitli gök cisimlerinin olası şekillerinden hareketle iki milyondan fazla görüntüden oluşan uzay temaslı bir veri kümesinden oluşmuştur. Serginin ikinci bölümü olan “Düşler” adı verilen sergidir. Bu sergi ise üç boyutlu veri heykelleri ve on beş dakika süren mekanla bütünleşik bir yapay zeka sineması olan enstalasyonudur.

Refik Anadol'un bu eserinde, ziyaretçi teleskoplardan alınan geniş arşiv kümeleri arasındaki bağlantıları keşfederken aynı zamanda mekanla bütünleşik bir eseri deneyimler. Eseri deneyimleyen izleyiciler kendilerini sürekli genişleyen bir veri evreninde bulmaktadırlar. Bu veri odaklı alan, yalnızca uzay görsellerinin sentezini temsil etmenin yanında, rüyaların da sanatsal bağlamda yaratıcılığın merkezi olduğunu düşündürme ve deneyimleme imkanı vermektedir (Anadol, 2022).

Müze sergilerinde bilginin aktarımında görsel sunuş boşlukları bilgisayar teknolojisi ile kapanmaktadır. Yeni data bulma sistemleri, koleksiyon yönetimi, güvenliği, eserlerin sunumu, eğitim, araştırma olmak üzere müze teknolojisinin kullanım alanları giderek gelişmiştir. Müzelerde bilgisayar kullanımı her açıdan kısa zamanda daha çok bilgiye ulaşımı sağlamıştır. Bilgisayar programları ile müzede bulunan eserlerin dijital ortamdaki görüntüleri ile oynanarak, yeniden içerikler yazılmaktadır (Erbay,1996: 72).

San Francisco Modern Sanatlar Müzesi'nin içerik uzmanı Chad Chorver'in "Dijital İçerik Stratejileri Üzerine" (2016) adlı yayınlarında, müze ziyaretçilerin çoğunun müzelerdeki eserler ile iletişime geçmek ve akılda kalmak için eserin sunduğu hikayenin önemini vurgulamaktadır. Chorver'in "*[s]anat nesnesi adeta sosyalleşilen bir nesneye evrilmelidir ve bu da ancak ziyaretçinin sanat eserine baktığı 3-15 saniye arasındaki sürede olmalıdır*" (Bostancı, 2019: 34) açıklaması, müzelerin bilgi donanımlı sunumlarını teknoloji odaklı dijital deneyime ve yaşanmışlığa yöneltmiştir.

Dijital sanat çalışmalarını kendi bünyesinde barındıran dijital müze örnekleri arasında New York Modern Sanatlar Müzesi, Yeni Müze, Whitney Amerikan Sanatlar Müzesi, Karlsruhe Sanat ve Medya Merkezi, Minneapolis Walker Sanat Merkezi, Londra Çağdaş Sanat Enstitüsü, Victoria ve Albert Müzesi, Tokyo Haberleşme Merkezi ile Tokyo Dijital Sanat Müzesi sayılabilir.

Dijital Müzeler, Dijital Sergiler

Dijital müzelerin gelişimi, koleksiyonların dijital ortama aktarılmasıyla başlamıştır. Müzeler kendi koleksiyonlarını tarama ve fotoğraflama yoluyla dijital ortamda da koleksiyonların kayıtlarını tutmaya başlamışlardır. Dijitalleşme süreci ile oluşan sanal müzeler, belli bir mantık çerçevesinde birbiriyle alakalı olan bir koleksiyonun yaratılma sürecinin oluşmasını sağlamışlardır. Werner Schweibenz, "*Sanal müzeler gerçek bir alana ya da mekana sahip*

değillerdir; sanal müzelerin sergilediği eserler ve o eserler ile ilgili bilgiler tüm dünyaya ulaşabilir. ’’ tarzında bir değerlendirmede bulunmaktadır (Schweibenz, 2004: 3).

Sanal terimi, “potansiyel olarak sunulan” demektir. Bu kavram, fiziksel anlamda var olmayan, fakat var olabilme özelliğine sahip olan, bir sistemin yarattığı fayda olarak da tanımlanabilme özelliğine sahiptir. Bu sanal ortamın fiziksel anlamda var olmadığı, sadece bağımsız ağ ortaklarının bütününden oluştuğu kabul edilir. (Sarsılmaz, 2010: 51).

Kültürel kodlar, halkların sözlü ve sözlü olmayan iletişimi üzerinde etkili olduğu gibi aynı zamanda davranış kalıplarının üzerinde de etkilidir. Sanatın tanıtımının yanı sıra kültürel mirasın tanıtımı konusunda da sanal müzeler uluslararası boyutta etkileşime imkan sağlarlar. Sanal müzeler, buldukları ülkelerin kültür kurumlarıdır. Bu nedenle sanal müzeler dijital platformda uluslararası kültürel her türlü etkinliği gerçekleştirme olanağına sahiptir. Ülkeler sanal müzeler aracılığıyla kendi kültürlerini anlamlandırma şansına sahiptirler. Aynı zamanda kendi kültürlerini anlamlandırdıkları gibi diğer kültürleri de anlamlandırmayı sağlayarak kültürlerin devamlılığı için bütüncü olan esnekliğe bir ölçüde izin verir. Sanal müzeler aracılığı ile farklı kültürleri deneyimleme şansı elde edilir. Sanal müzeler, bir anlamda toplumsal kimliklerin dönüştürülmesine olanak sağlarlar. (Bozkuş, 2014: 332).

Dijital belleğin hafıza mekânlarından Google topladığı görsellerle sanatın dijital arşivini oluşturmuştur. 2011 yılında Amit Sood önderliğinde Google tarafından Google Sanat Projesi (Google Art Project) hayata geçirilmiştir. 2016 yılı itibariyle toplamda tüm dünyadan 266 farklı müzenin iç mekânını ve içeriğini haritalandırılmıştır. 736 koleksiyonu ve 245.000’den fazla sanat eserini Türkçe’nin de yer aldığı 27 dilde ziyaretçiye sanal ortamda sunmuştur. Pera Müzesi, Sakıp Sabancı Müzesi, Rezan Has Müzesi ve Masumiyet Müzesi de bu projeye dahil olan müzeler arasında yer almaktadır. (Google Art Project, 2022).

Google Sanat Projesi, kullanıcılarına sanal olarak müze galerilerini dolaşma imkanı sunar. Ziyaretçiler müze galerilerini gezerken aynı zamanda sanat eserleri hakkında detaylı bilgi alma şansına da sahiptirler. Ayrıca her müzeden bir eserin yüksek çözünürlükte (1 milyardan fazla piksel içeren) fotoğrafı da sergilemektedir (Erbay, 2021: 150).

Google Sanat Projesi’nin farklı özelliklerinden biri de ziyaretçilerine kendi koleksiyonlarını oluşturma olanağı tanınmasıdır. Kullanıcılar paydaş müzelerden istedikleri eserleri toplama ve topladıkları bu eserlerin görüntülerini kaydederek kendi sanal sergilerini oluşturabilir ve erişime açabilirler. Bu özelliğe gösterilen ilgi karşısında Google, bu özelliği destekleyebilmek

adına ekstra sunucuya ihtiyaç duymuş ve bu olanağı da kullanıcıya sunmuştur. (Proctor, 2011: 216).

Uluslararası boyutta dijital iletişim ağı kuran, yeni tüketim alanları yaratan Google Sanat Projesi çerçevesinde de Google kendini sanat müzesi olarak tanımlamaktadır. İletişim devrimi yaşayan müzeler, teknoloji ile birlikte sanatın kültürel bilinçlenmedeki rolünü dijital sunumlarla avantaja dönüştürmektedir. Müzelerin bilgisayar destekli değişimi, dijital sergiler ile müze bilgilerine kolayca ulaşım sağlayarak, bilgiyi müze dışına taşımaktadır (Erbay,2009: 160).

Mori Building, Digital Art Museum, Tokyo

Dünyanın en büyük dijital sanat müzesi Tokyo’da açılmıştır. Tokyo’daki Mori Building iş birliği ile Mori Building Digital Art Museum teamLab Borderless sanatçılar ile bilim insanlarını bir araya getiren müzedir. Bu müze, on bin metrekarelik üç boyutlu bir alanda yer almaktadır. Müzede 520 bilgisayar ve 470 projektör aleti kullanılmıştır. Borderless yani sınırsızlık teması; “sanatlar arası”, “kullanıcılar arası” ve “bir şahıs ile diğeri” arasındaki sınırları yok etme fikri ile ortaya çıkmıştır. Müzenin ilk sergisi “Borderless World” renklerle sarmalanan bir alana sahiptir. Her bir duvarda çeşitli bitki yansımaları bulunmakta ve bu alan çiçek bahçesi havası içermektedir. Ayrıca alanın duvarlarının mimarisi labirenti andırır (Mori Building Dijital Art Museum, Çevrimiçi, Erişim 6 Mart 2022).

Bir diğer sergi ise Atletikler Orman (Athletics Forest) sergisidir. Farklı türde meyveler, kuşlar, ve havai fişeklerin yansımalarından oluşan sergi alanında küçük parkurlar ve büyük balonlar bulunmaktadır. Athletics Forest Sergisi, Beyindeki duygu ile hafızadan sorumlu olan hipokampüsün büyümesi baz alınarak bu sergi tasarlanmıştır (Mori Building Dijital Art Museum, Çevrimiçi, Erişim 6 Mart 2022).

Müzenin çocuklar için ayrılan Future Park Sergisi, çocukların kendi yaratıcılığını keşfetmesini sağlamaktadır. Burada çocuklar denizde yaşayan bir canlıyı çiziyorlar. Daha sonra yapmış oldukları bu resimler duvara yansıtılıyor. Çocuklar kendi yaptıkları bu çizimlerin bir akvaryumun içinde yüzdüğünü görüyorlar. (Mori Building Dijital Art Museum, Çevrimiçi, Erişim 6 Mart 2022).

L'Atelier Des Lumieres Dijital Sanat Müzesi; Paris

Fransa'da açılan dijital sanat müzesi ise L'Atelier Des Lumieres'tir. Bu müzede sanatçıların eserlerinden kocaman bir tuval oluşturulmuştur.

Müzede, dijital ortamda yer alan sanatçıların eserleri, resimleri, görüntüleri ve sesleri yer almıştır. Üç bin üçyüz metre karelik geniş alanda 10 metre yüksekliğinde duvarların üzerine projektörler kullanılarak bu veriler yansıtılmıştır. (L'Atelier des Lumieres, Çevrimiçi, Erişim 9 Mart 2022).

L'Atelier des Lumières'de 2018'de açılan "Işık Atölyesi" sergisi 2019'da sona ermiştir. Müzikle birlikte, izleyenin algısı dört bir yanını çevreleyen resimlerle iki boyuttan üç boyuta geçmiştir. 140 adet lazer yansıtıcı aracılığıyla Beethoven, Mahler, Chopin gibi sanatçıların müziği ile beraber Gustav Klimt, Egon Schiele ve Friedrich Stowasser'in eserleri hareketlendirilerek mekan içerisinde sergilenmektedir. Ziyaretçiler, Viyana vals eşliğinde Gustav Klimt'in "Hayat Ağacı" adlı eserinin sergi alanı içerisinde büyümeye başlarken yarattığı etkiyi deneyimlemektedirler. Hundertwasser'in rengarenk evlerinin pencerelerine ellerini uzatarak, rengarenk çiçek tarlalarında dijital deneyimle bütünleşen etki alanının merkezinde yer almışlardır. Gianfranco Lannuzzi, Renato Gatto, Massimiliano Siccardi adlı küratörlerin düzenlemesi ile bir müzikal tadında olan sergi, 30 dk. boyunca eserlerin yüzeylere projektörler aracılığı ile yansıtılmasının yarattığı etki ile serginin bir parçası haline gelen ziyaretçiyi içine alarak dijital bir deneyim yaşatmıştır (Küçükaslan, 2019).

2019 sonrası küresel pandeminin kaygılarının artarak hissedildiği bu günlerde yenilikçi çevrimiçi dijital sergiler ülkemizde de artmıştır. Duvarları Olmayan Müze Platformu da bu süreçte sanatı dijital ortama taşımıştır. Müzede farklı deneyimleri keşfetme imkanı sağlayan dijital sergiler yer almaktadır. British Council tarafından oluşturulan yenilikçi çevrimiçi sergi platformu halen kendisini geliştirmekte olup farklı sergi içerikleri izleyiciye sunmaktadır. Örneğin; "Duvarları Olmayan Müze"nin düzenlediği sergilerden biri "Rahat hissediyor musun?" adlı sergidir. Bu sergi kapsamında müze, kadın deneyimini ve aile kavramını yakından incelemiştir. Ayrıca bu kavramların çevrede ve evde nasıl hissedildiğini irdelemiştir. Küratörlüğünü Rita Aktay ve Ritika Biswas'ın üstlenmiştir. Sergi çevrimiçi platformda yer almaktadır. Bu sergide 27 sanatçının video, fotoğraf, resim ve yerleştirme gibi birçok farklı türde 40 eseri bulunmaktadır. "Duvarları Olmayan Müze", izleyene düşsel yolculuk ve farklı seyir rotaları sunan yenilikçi bir deneyim ortamı yaratmıştır.(Mimarizm,2021)

Adobe Dijital Medya Müzesi

Adobe Dijital Medya Müzesi, dijital sanat uygulamalarının yer aldığı sanal bir müzedir. Adobe Dijital Medya Müzesi, 2010 tarihinde açılmıştır. Müze çevrimiçi olarak tasarlanmıştır. Müze, dijital medya çalışmalarını sergilemek ve bu eserlerin toplumu nasıl etkilediğine dair uzman görüşlerinin paylaşıldığı platform oluşturmak amacıyla kurulmuştur. (Gürbüz, 2021: 54).

Adobe Dijital Medya Müzesi, dijital çalışmaları uzmanların görüşleri eşliğinde sergileme ve koruma amacını taşıyan sanal bir ortamdır. Müze, fotoğrafçılık, video, görsel sanatlar, ürün geliştirme ile alakalı sürekli genişleyen, birbiri ile etkileşimli olan çalışmaların bulunduğu bir veri havuzudur. Bu müze aracılığı ile dijital medyanın kültürel ve sosyal yapıyı nasıl etkilediğini ve bunun izleri gözlemlenebilir. Sergiler, kendi alanında uzman ya da tanınmış liderleri olan küratörler tarafından denetlenir. Bu müzede diğer sanal müzelerden bu bağlamda ayrılır. Bu müze sayısal olduğu için dijital sanatın ve medyanın sergilemesinin ve görüntülemesinin sağlar. Ayrıca çalışmaların içerisindeki yenilik ve biricikliği ortaya çıkarmak için tasarlanmış bir sayısal galeri olması ile de diğer müzelerden ayrılır. (Erbay, 2021: 159).

Adobe Dijital Medya Müzesi'nde Japon sanatçı Mariko Mori'nin çalışmaları da yer alır. Sanatçının "Journey to Seven Light Bay" sergisi, 2011 yılında birçok kişinin ilgisini çekmiş ve müzenin ziyaretçi sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Adobe Dijital Medya Müzesi'nde müzeyi gezenler, Mariko Mori'nin seramik çalışmalarını görebilmişlerdir. Aynı zamanda bu eserler ortaya çıkmadan önce nasıl bir görünüme sahip olduğunu ve eserin hangi aşamaları geçirdiği hakkında fikir sahibi olmuşlardır.. Adobe Dijital Medya Müzesi, dünya çapında dijital platformda çok geniş kitlelere ulaşmıştır. Mori, bu proje bağlamında sanatsal bakış açısı sayesinde sanat ve teknolojiyi kullanarak doğal yaşam farkındalığını artırmayı başaran bir platform olmuştur. (Mimarizm, 2021).

Türkiye'de de Ocak 2022 tarihinde Dasdas ve Paribu işbirliği ile X Media Art Museum (XMAM) açılmıştır. Burada sanat tarihinin gelişimi ile ilgili geçici sergiler düzenlenmektedir.

Leonardo Da Vinci: Yapay Zeka, Işığın Bilgeliği, Cem'den Nasa'ya İnsalık ve Metaverse sergilerini gerçekleştirmiştir (X Media Art Museum, Çevrimiçi, 1 Haziran 2022).

Dijital teknolojinin yarattığı imkanlarla artan dijital tasarımlar Dünya'da ve ülkemizde dijital müzelerin ve sergilerin sayılarını her geçen gün arttıracaktır.

Sonuç

“Sanayi Devrimi” ile birlikte hızla ilerleyen teknolojik değişim ve gelişimler dijital sanatın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Post modern çağda kendisinden çokça söz ettiren dijital sanat, çağdaş sanat akımları içerisinde günümüz akımı olarak bir yer elde etmiştir. Günümüz insanı gündelik yaşam içerisinde sosyal medya ve internet üzerinden bazen bilinçli bazen de bilinçsiz olarak dijital sanat ile karşılaşmakta ve bu sanat ile etkileşime geçmektedir. Haberleşme araçları ve medya insanların tüketim kalıplarını ve kültürünü etkiler bir pozisyondadır. Çağımızda dijital sanat, sanatın tüm tarihi öğelerini kapsayan ve bu tarihsel süreç ile bütünleşen ve ziyaretçinin bu sürece katkı sunmasını sağlayan bir alan olarak kendisini göstermektedir. Geleneksel sanatta da aranılan özgünlük ve estetik kaygı yerini merak ve eğlenceye bırakmıştır.

Bu dijital dönüşümün eğlence ve deneyim odağındaki sergi mekânları müzelerde yeni bir format ile kendilerini değişen teknoloji ile donatmışlardır. Dijital sanatta izleyici pasif bir konumdan aktif bir konuma geçmiştir. Dijital sanatın doğuşu ve gelişimi dijital sanat müzelerinin doğmasının yolunu açmıştır. Klasik müze anlayışının deneyim odaklı müzelere dönüştüğü günümüzde, koleksiyonların dijital ortamlara aktarılması zorunluluk olmuştur. Dijital sanat müzeleri, teknolojik gelişmeler sayesinde ziyaretçide kalıcı bir iz bıraktığına inanılan beş duyuya odaklı sergilemenin daha kolay bir biçimde yapılmasını sağlamıştır. Kullanılan sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik uygulamaları sayesinde eserlere, dokunabilme, sesleri duyabilme, daha yakından görebilme gibi deneyimler yaşatılmaktadır.

KAYNAKÇA

Akın, Canan. 2015. Dijital Sanatlarda Etkileşimsellik: Türkiye’de Etkileşimsel Dijital Sanatın Konumu Üzerine Bir İnceleme. Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Anadol, Refik. (Çevrimiçi) <https://refikanadol.com/works/machine-memoirs-space/> 15 Mayıs 2022.

Bostancı, Meral (2019). Dijital Müzecilik ve İnteraktif İletişim: SFMOMA ve MORİ Dijital Sanat Müzesi Örnekleri. UNIMUSEUM, International University Museums Association Platform vol.2 (2), p.34-39.

Bozkuş, Şeyda Barlas. “Kültür ve Sanat İletişimi Çerçevesinde Türkiye’de Sanal Müzelerin Gelişimi” International Journal of Social Science, Number 26, 2014.

Büyükdüvenci, Sabri. 2006. Sanat ve Değer. FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi.

Erbay, Cem Onur. Bilişim Çağında Müzecilik Anlayışı. İstanbul: Efe Akademi Yayınevi, 2021.

- Erbay, Fethiye. Sanat Yönetiminin Boyutları. İstanbul:TC. İstanbul Kültür Üniversitesi Yayını, 2009a.
- Erbay, Fethiye. Müze Yönetimini Kurumlaştırma Çabası 1984-2009), İstanbul: Mimarlık Vakfı Enstitüsü Yayını, Nisan 2009b
- Erbay, Fethiye “Müzelerin Teknolojiye Bağımlı Gelişmeleri”, Genel Kurmay Başkanlığı Harbiye Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, Kuruluşunun 150. Yılında III.Türk Müzeciliği Sempozyumu Genel Kurmay Basım Evi, İstanbul, 1996
- Erbay,Mutlu, Müzelerde Sergileme Ve Sunum Tekniklerinin Planlanması, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2019
- Google Cultural Institute:”Explore”, Art Project, Google Inc. (Çevrimiçi) <https://artsandculture.google.com/explore>, 6 Mayıs 2022.
- Gürbüz. Açelya. Yakın Gelecekte Müzecilik Alanında Kullanılacak Yeni Teknolojiler Ve Teknoloji Tabanlı Yeni Hizmetler, T.C İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müze Yönetimi Anabilim Dalı Tezsiz Yüksek Lisans Yayınlanmamış Proje, Proje danışmanı: Fethiye Erbay, İstanbul, 2021
- İnci, Erdal. (Çevrimiçi) <https://erdalinci.com/#masonry>. 10 Mayıs 2022.
- Küçükaslan, Neslihan. Paris’in İlk Dijital Müzesi ve Sizi İçine Alan “An”lara Dair Bir Sergi, Haberler; Mimarizm, Mimarlık Tasarım Ve Yayın Platformu; (Çevrimiçi) https://www.mimarizm.com/haberler/gorus/paris-in-ilk-dijital-muzesi-ve-sizi-icine-alan-an-lara-dair-bir-sergi_129691, 14 Aralık 2018.
- L'Atelier des Lumières. (Çevrimiçi) Erişim 9 Mart 2022, <https://www.atelier-lumieres.com/fr/home>
- Manovich, Lev.2003. Introduction to New Media Reader. The New Media Reader. London:MIT Press.
- Mimarizm Haberler; Adobe Dijital Medya Müzesi'nin Yeni Sergisi Açıldı. Mimarizm, Mimarlık Tasarım Ve Yayın Platformu; mimarizm.com / 21 Aralık 2011,(Çevrimiçi) Erişim 9 Mayıs 2022, https://www.mimarizm.com/haberler/adobe-dijital-medya-muzesi-nin-yeni-sergisi-acildi_117126
- Mimarizm Haberler; Duvarları Olmayan Müze: "Rahat Hissediyor musun?", Mimarizm, Mimarlık Tasarım Ve Yayın Platformu; mimarizm.com /15 Haziran 2021, (Çevrimiçi) Erişim 9 Mayıs 2022,https://www.mimarizm.com/etkinlikler/sergiler/duvarlari-olmayan-muze-rahathissediyor-musun_132563,
- Mutlu, Mustafa. Oluşumundan Günümüze Dijital Sanat ve Öğrencilerin Dijital Sanatla İlgili Görüşleri Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2019.
- Proctor, Nancy. “The Google Art Project: A New Generation of Museums on the Web?”Curator: The Museum Journal, Cilt:54, Sayı: 2, 2011.

Sağlantimur, Zuhul Özel. Yeni Medya Sanatı ve Fotoğraf. Anadolu Üniversitesi Dergisi Volume 7, Issue 2, Eskişehir, 2017.

Sarsılmaz, Yavuz. “Müzelerde Teknoloji Kullanımı” Anadolu BİL Meslek Yüksekokulu Dergisi, Sayı 20, İstanbul, 2010.

Schweibenz, Werner. “The Development of Virtual Museums”, ICOM News Magazine, Sayı 3, 2004.

Mori Building Digital Art Museum. MORI Building Digital Art Museum Epson teamLab Borderless. (Çevrimiçi) Erişim Tarihi: 6 Mart 2022, <https://borderless.teamlab.art/>

Tuğal, Sibel Avcı. “0 ve 1’le Şekillenen Dünya”, Art-Sanat, Issue 8, 2017.

Tuğal, Sibel Avcı. Oluşum Süreci İçinde Dijital Sanat, Hayalperest Yayınevi, İstanbul, 2018.

X Media Art Museum, (Çevrim içi) <https://xmediaartmuseum.com/>, (1 Haziran 2022)

NATO AS A GLOBAL CYBERSECURITY POWER

Gökhan Tekir¹, Ankara Hacı Bayram Veli University

ABSTRACT

The landscape of threats has been undergoing a tremendous change. As the state institutions, infrastructure providers, banks, and companies operate in cyber realm, the security of this realm has become increasingly a main facet of the national security. Even military operations have been entrenched in cyber operations with the articulation of new concepts such as hybrid warfare. US Department's recognition of attacks on computer networks as an act of war demonstrates the relevance of cybersecurity to security of the states. Similarly, North Atlantic Treaty Organization (NATO) included cyberspace as the fourth domain besides air, land, and sea in 2016. Digital authoritarianism promoted by China for the aim of spreading its digital norms across the world and hybrid warfare promulgated to disrupt the stability of the countries located in the post-Soviet space necessitates NATO's active involvement in cybersecurity realm. In 2021, it unveiled an ambitious NATO 2030 agenda in which NATO positioned itself a global competitor against rising threat of cyberattacks. Since Internet and cyber networks are inherently transnational, responding to cyberthreats requires a global approach. Thus, defining cybersecurity as a priority area is an important step in transforming NATO from a regional organization to a global one. This study aims at examining NATO's endeavors to tackle cyberthreats and its evolving role in the global arena. The members' positions in setting up a common approach concerning cybersecurity will determine NATO's transformation into a global security actor.

Keywords: NATO, cybersecurity, cyberspace

Introduction

So far the 21st century has been shaped by the developments in internet networks. Due to rapid technological change digital communication has an enormous impact on the organization of society, economy, and politics. People from various parts of the world are connected through the Internet, making the distances meaningless. The private companies and financial institutions perform their operations in cyberspace, trying to achieve fastness and excellence in their services. The states also started to use digital technology from providing services to their citizens to military and intelligence activities.

As digital technologies and human lives become extremely intertwined, the security of the digital platforms is as vital as physical infrastructure of the states. The attacks on cyberspace could have devastating effects on society that could be similar to conventional war. Thus, the protection of cyberspace has developed into one of the priority areas for the states.

---

¹Assist. Prof., Department of International Relations. E-mail: gokhan.tekir@hbv.edu.tr

The North Atlantic Treaty Organization (NATO) recognized cyberspace as a significant part of collective defense. Since 2016, cybersecurity is a domain of operations alongside land, air, and sea. Although each NATO member is encouraged to develop its own national cybersecurity agendas, collectively it is NATO's duty to organize and coordinate security of cyberspace and common response to cyberattacks to NATO members. Especially Russia's increasing reliance on cyberattacks with the hybrid war doctrine and the activities of China-associated hackers on private and official networks have enhanced the role of NATO. The nature of cyberattacks compels NATO to evolve from regional to global organization. As cyberattacks transcend nation state boundaries, NATO needs global conception to deal with these threats. Playing a leading role in establishing relations with global partners from private or international organizations in various areas of the world and operation centers would transform NATO into a global cybersecurity provider in the world. In order for this transformation to occur, political and legal background that defines NATO's cybersecurity role must be provided besides technical expertise.

Cyberattack and Cybersecurity

In Talinn Manuel on the International Law Applicable to Cyber Warfare, cyberattack is defined as “cyber operation, whether offensive or defensive, that is reasonably expected to cause injury or death to persons or damage or destruction to objects” (Schmidt, 2005: 106). U.S. Department of Defense describes cyberattack as

“A hostile act using computer or related networks or systems, and intended to disrupt and/ or destroy an adversary's critical cyber systems, assets, or functions. The intended effects of cyber attack are not necessarily limited to the targeted computer systems or data themselves-for instance, attacks on computer systems which are intended to degrade or destroy infrastructure or C2 capability. A cyber attack may use intermediate delivery vehicles including peripheral devices, electronic transmitters, embedded code, or human operators. The activation or effect of a cyber attack may be widely separated temporally and geographically from the delivery” (*Cyberspace Operations Lexicon*: 5).

Germany considers cyberattack as an attack in cyberspace aiming to damage cyberspace's confidentiality, integrity, and availability (Hathaway & Klimburg, 2012: 18). According to NATO, cyberattack is “an act or action initiated in or through cyberspace to cause harmful effects” (*AAP-06 Edition 2021*, 2021: 37).

These four definitions overlap and differ with each other. The overlapping element is that all four definitions consider cyberattack as disruption of cyberspace. On the other hand, the Tallinn

Manual restricted the context of cyberattacks in armed conflicts. The emphasis on this definition is on the use of force by defining cyberattacks “cause injury or death to persons or damage or destruction to objects.” The definition of cyberattacks by the U.S. Department of Defense focuses on sabotage to “critical cyber systems, assets, or functions.” Germany’s definition contains attacks on confidentiality, evaluating cyberespionage as cyberattacks. The broader description has been made by NATO. Cyberattacks are acts that “cause harmful effects.” The harmful effects in cyberspace include cybercrimes and cyberterrorism activities perpetrated by states to non-state actors.

Cyberterrorism is defined by security expert Dorothy Denning as “politically motivated hacking operations intended to cause grave harm such as loss of life or severe economic damage.” The Federal Emergency Management Agency (FEMA) designates cyberterrorism as “unlawful attacks and threats of attack against computers, networks, and the information stored therein when done to intimidate or coerce a government or its people in furtherance of political or social objectives” (Wilson, 2008: 4). Cybercrime includes offenses ranging from hacking computer data and systems, computer-related forgery and fraud to content offenses (such as child pornography) and copyright offenses (United Nations Office on Drugs and Crime, 2010). Considering the transnational nature of cybercrime, evidence is located across various locations in the world. Many law enforcement agencies do not have the capability to conduct investigations about cybercrime related offenses, which threaten the citizens and infrastructure (INTERPOL, n.d.). The transnational aspect of cyberspace, therefore, complicates the ways to cope with cyberattacks. In this environment, it becomes extremely difficult to maintain security in cyberspace. Cybersecurity is defined as:

“the collection of tools, policies, security concepts, security safeguards, guidelines, risk management approaches, actions, training, best practices, assurance and technologies that can be used to protect the cyber environment and organization and user’s assets. Organization and user’s assets include connected computing devices, personnel, infrastructure, applications, services, telecommunications systems, and the totality of transmitted and/or stored information in the cyber environment” (*Introduction to Security Cyberspace, Cybercrime and Cybersecurity*, n.d.).

NATO uses two different terms that are related with cybersecurity. The first is information security environment which refers to communications and information systems (CIS) security. Security means “the ability to adequately protect the confidentiality, integrity and availability of CIS and the information processed, stored or transmitted.” The second term is cyber defense

defined as: “the ability to safeguard the delivery and management of services in an operational CIS in response to potential and imminent as well as actual malicious actions that originate in cyberspace” (Hathaway & Klimburg, 2012: 12–13). To cope with radically changed security environment in cyberspace, NATO has taken important steps in cybersecurity.

Overview of NATO’s Measures Against Cyberattacks

The first cyber crisis that NATO encountered occurred in its Kosovo air campaign in 1999. NATO’s e-mail account was blocked, and NATO’s website was disrupted. At that time, cyber dimension of the conflict was considered subordinate to conventional warfare. Only technical responses were thought to be adequate to respond to these attacks (Theiler, 2011). The political and security aspect of cyberattacks in 1999 were overlooked.

The cyberattacks in 2007 Estonia drew full political attention of NATO. The attacks on Estonia started on April 27, 2007, and ended on May 18, 2007. The problem arose from the dispute concerning the Soviet memorial of bronze statue of a soldier. When Estonian government decided to move the statue, the hostile actions provoked by the Russian state began. The Estonian embassy was sieged, and the Estonian ambassador was physically harassed. In Estonia, cyberattacks consisted of three phases. The first phase of attacks targeted government websites, through straightforward ping command. The employment of malformed web queries against government websites followed. The second phase of attacks, started on May 4, involved intense and certain attacks against websites and data name servers. The attacks intensified on May 9, which is the date of Russia’s Victory Day. The DDoS attacks increased by 150 percent on May 9 and May 10. In the third wave of attacks, 85,000 computers were hijacked from noon to midnight on May 15. Estonia’s largest bank Ühisbank, other banks and government agencies were preys of cyberattacks (Buresh, 2021: 16). These cyberattacks could be considered as acts of cyberterrorism which targeted public services, commerce, and government operations. Estonian Defense Minister Jaak Aaviksoo observed that successful cyberattacks "can effectively be compared to when your ports are shut to the sea." (Herzog, 2011: 54). Although the Russian Federation denied involvement, these cyberattacks were accompanied with very hostile rhetoric of Russian state officials, their refusal of cooperation with Estonian officials, and the imposition of economic measures (NATO StratCom, n.d.). Thus, Russia emerges as a usual suspect for these attacks. The cyberattacks on Estonia, indeed, a cost-effective attack for Russia to punish Estonia, a former republic of the Soviet Union, which seeks to assert its rightful sovereignty. A direct conventional attack on Estonia would precipitate NATO’s collective

military response. However, the lack of provisions at that time let these attacks unpunished. The Estonian Defense Minister Aaviksoo pointed out this aspect: “At present, Nato does not define cyber-attacks as a clear military action. This means that the provisions of Article V of the North Atlantic Treaty, or, in other words collective self-defense, will not automatically be extended to the attacked country” (The Guardian, 2007). Yet, these attacks served as a wake-up call for NATO’s cyber defense capabilities.

In 2011, during its Libyan operation, NATO had to deal with cyberattacks from hacktivists. Although there was no direct relationship found between the the Libyan operation and cyberattacks, the timing of these attacks could not be coincidental. Anonymous, a well-known hacktivist group infiltrated into the NATO server and extracted a large amount of data. LulzSec, another hacker group, intruded NATO server and released the names, usernames, and passwords of the registered users. When NATO’s operation started, a software attack targeted the Norwegian military. The NATO Computer Incident Response Capability (NCIRC) created in 2002 at the Prague Summit defended these malicious cyberattacks (Healey, 2011). However, the continuing cyberattacks during NATO’s military engagements demonstrate that the absence of a political stance in NATO regarding cyberattacks invited these cyberattacks, which would harm the digital infrastructure of NATO countries that cannot be confronted militarily.

The 2010 NATO Strategic Concept raised the issue of addressing cyberattacks by pointing out the need to “develop further our ability to prevent, detect, defend against and recover from cyber-attacks...” (NATO, 2011a). In June, Defense Ministers from NATO countries adopted a new cyber defense strategy which rested on three pillars: prevention, coping with cyberattacks, and limiting their impact. Then- NATO Secretary General, Anders Fogh Rasmussen stated: “*A well-orchestrated cyber attack can turn off the power in your house, your city, your country. It can shut down air traffic control. It can shut down banks. In short, a cyber attack can bring a country down without a single soldier having to cross its borders It is no exaggeration to state that cyber attacks have become a new form of permanent, low-level warfare*” (NATO, 2011b). *This description of cyberattacks as low-level warfare was an important step in NATO’s subsequent policies concerning cyber defense.*

In April 2012, cyber defense was included in the NATO Defense Planning Process. In 2012, at the Chicago Summit the leaders of NATO countries affirmed their commitment to improve NATO’s cyber defense capabilities. They concluded the centralized protection of NATO networks. In July 2012, the NATO Communications and Information Agency was established

(NATO, 2022). In 2014, at the Wales Summit, NATO adopted enhanced policy and action plan on cyber defense, which established cyber defense as a core part on NATO's collective defense, affirming that international law applies in cyberspace and increasing NATO's engagement with the industry. The policy also outlined streamlined cyber defense governance, assistance to NATO countries, which would experience cyberattacks, and operational planning on cyber defense. This policy also touches upon raising awareness, education, exercises, training, and cooperation (NATO, 2016a).

The most striking development in NATO's policy concerning cyberspace occurred in 2016 at the NATO Summit in Warsaw. The NATO countries issued a cyber defense pledge, recognizing cyberspace as the fourth domain of operations. The first article of the pledge states: "In recognition of the new realities of security threats to NATO, we, the Allied Heads of State and Government, pledge to ensure the Alliance keeps pace with the fast evolving cyber threat landscape and that our nations will be capable of defending themselves in cyberspace as in the air, on land and at sea" (NATO, 2016b). This confirmation has important consequences. Considering cyberspace as an operational domain enables NATO to prepare a better framework to protect its missions and operations, focusing on training and military planning. It helps NATO manage its resources, skills, and capabilities (NATO, 2016a). NATO countries pledge to enhance their own cyber defense capabilities in their digital infrastructures and deepen their cooperation in defending cyberspace (NATO, 2016b). As the most successful defensive alliance in the world history, the inclusion of cyberspace into an operation of domain would present a formidable deterrence to cyberattacks against NATO countries' cyberspace.

In 2018, NATO Summit in Brussels declared: "Reaffirming NATO's defensive mandate, we are determined to employ the full range of capabilities, including cyber, to deter, defend against, and to counter the full spectrum of cyber threats, including those conducted as part of a hybrid campaign" (NATO, 2018). At this summit, a new Cyberspace Operations Centre was established, which aims to raise situational awareness of Allied countries and coordinates NATO's operational activity in and through cyberspace. In February 2019, Defense Ministers of NATO accepted a set of measures including political, diplomatic, and military ones to protect NATO's cyberspace (NATO, 2022).

The COVID-19 pandemic raised the importance of cyberspace as most of economic, political, educational, or other activities have been moved to cyberspace due to pandemic closures. In June 2020, the North Atlantic Council issued a statement which condemns malicious cyber

activities and calls for responsible state behaviors (NATO, 2022). 2021 NATO Brussels Summit Communiqué reaffirms NATO's commitment to protect NATO's three core tasks of collective defense, crisis management, and cooperative security. Pointing out increasing threats in cyberspace, mostly emanated from Russia, NATO countries endorsed a Comprehensive Cyber Defense Policy. NATO stresses that it is ready to deter, defend against, and counter the full spectrum of cyber threats. It is stated that NATO does not only deal with state sponsored cyberattacks but also other cyber actors' exploitation of the COVID-19 pandemic (NATO, 2021a).

This communiqué is significant in that NATO emphasized the concept of deterrence to prevent cyberattacks. Deterrence is about stopping undesired actions before they occur. The core of the concept of deterrence is the making of military threats to block actors from making aggressive behaviors (Buzan, 1987: 136). NATO Secretary General Jens Stoltenberg stressed that NATO's integration of cyber defense into military operations signifies "the biggest overall shift in decades" (Arts, 2019). The evolution from defense to deterrence would bolster NATO's power in discouraging hostile actors.

Yet, NATO's ability to respond to cyberattacks depends on the allies' capability in cyberspace. Alliance cyber assets are not NATO owned, but provided by allied states (Arts, 2019). NATO serves as a platform for the Allies to consult, share information, exchange practice, and coordinate activities in cyberspace (NATO, 2021b). The contribution of the US, which has the most sophisticated cyber defense capability among the Allies and a global leader in offensive cyber capabilities is crucial for NATO. In 2018, it announced that it would contribute to bolstering NATO's cyber defense and offense posture. The White House authorized the use of cyber weapons in offensive form to deter foreign adversaries with the publication of the Department of Defense's 2018 Cyber Strategy under the slogan of "Defending Forward." The name suggests a defensive nature by preemptive methods. NATO's following U.S. doctrine and capabilities in cyberspace will reinforce its ability to deal with cyberattacks, which already became elements of hybrid warfare in today's conflicts (Arts, 2019). The adoption of a preemptive approach would help NATO deter cyberattacks and enhance its presence globally to cope with threats that will affect the Allies.

Cyberattack Landscape

NATO has been confronting cyberattacks in a global context. The increasing role of asymmetric warfare highlighted the concept of hybrid warfare. It is defined as “the synchronized use of multiple instruments of power tailored to specific vulnerabilities across the full spectrum of societal functions to achieve synergistic effects” (Cullen & Reichborn-Kjennerud, 2017: 8). Especially Russia employs hybrid war as a main strategic objective to shape the governance and geostrategic orientation of the targeted country (Clark, 2020: 11). Although hybrid warfare is not equated with cyberattacks, cyberattacks constitute key tools of the hybrid warfare. Cyberattacks attract attention and imagination of the public and have tangible, immediate and visible consequences in the physical world (Siman, 2022: 1). Russia’s invasion of Eastern Ukraine and its annexation of Crimea in 2014 intensified its efforts in information warfare in cyberspace. Russia views information warfare as a front in which Russia is constantly at a no-peace no-war situation but it is in perpetual state of conflict with the West. Another major attack occurred in 2016 Presidential Election in the USA. Approximately 20,000 e-mails belonging to Hillary Clinton’s election headquarters were leaked through Wiki-Leaks to discredit her. The White House officially acknowledge the meddling of Russian hackers as a result of official inquiry. The U.S. director of National Intelligence described Russian covert influence campaign as ambitious and designed to counter U.S. leadership in the global arena (Nocetti, 2018: 182). In its latest invasion of Ukraine started in February 2022, it was expected that cyberattacks would play a critical role. Despite Russia’s strong cyber capabilities, its cyberattacks against Ukrainian networks have been limited. The difficulty of conducting large scale cyberattacks in the short-term and Ukraine’s capabilities in cyber defense contributed to this outcome. Yet, Russia launched denial of service attacks against Ukrainian defense and banking web sites. Other cyberattacks targeted various Ukrainian government agencies and media institutions (Fendorf & Miller, 2022). An official from NATO warned Russia that cyberattacks against NATO countries would trigger the Article 5 clause of NATO (Pearson & Landay, 2022). The resolution of NATO especially in cyberspace would restrain Russia’s behavior in conducting cyber operations against Ukrainian targets and deterring cyberattacks against NATO countries.

In addition to its traditional rival Russia, China and North Korea emerged as the forerunners of the state-sponsored cyberattacks against Western democracies. In April 2020, U.S. Department of State issued a report concerning North Korea’s cyber capabilities, warning that these cyber capabilities are used to disrupt U.S. critical infrastructure and steal from financial institutions. In May 2020, the Federal Bureau of Investigation (FBI) and the Cybersecurity and

Infrastructure Security Agency (CISA) concluded that the Chinese government engaged in stealing intellectual property through cyberattacks systematically (Mancuso et al., 2021: 32–33). In July 2021, NATO expressed its concerns directly regarding the challenges that China posed in cyberspace, including the Microsoft Exchange Service Compromise. The President of the NATO Parliamentary Assembly, Gerald E. Connolly condemned cyberattacks conducted by China and China-affiliated groups:

“NATO Allies took a major step in exposing China’s irresponsible behavior in cyberspace and systematic efforts to disrupt and undermine the processes at the heart of our democracies and free economies. Cyberattacks conducted by the Chinese authorities and their proxies have undermined the security and integrity of networks worldwide and can cause considerable harm to our security, economy, and our democratic societies. I urge China to uphold its international commitments, abide by recognized international norms and stop engaging directly or indirectly in such malicious and criminal cyber operations, which I strongly condemn” (NATO Parliamentary Assembly, 2021).

Despite being geographically distant, the global characteristic of cyberspace makes China relevant to NATO. Increasing Chinese operations in cyberspace to steal industrial and military secrets by hacking computers has raised concerns among NATO members. China has also engaged in disinformation activities in NATO countries. Furthermore, deploying 5G networks across Africa, the Middle East, and Europe has created new security concerns for NATO countries (Erlanger & Shear, 2021). Brussels Summit Communiqué also identifies China as growing security threat against the NATO alliance, pointing out its activities in cyberspace (NATO, 2021a). Indeed, the cybersecurity firm Check Point Research reported that Chinese oriented cyberattacks have increased 72 percent worldwide since the invasion of Ukraine. Chinese cyberattacks against NATO countries have risen 116 percent during that time (Conklin, 2022). To cope with the rising Chinese threat in cyberspace NATO has to expand its cyber operations in the global scene. This requires establishing relations with international, supranational, and regional organizations and countries across the world.

NATO’s Global Partnerships in the Cybersecurity Field

To enhance its cybersecurity capabilities, NATO collaborated with both private sector and global organizations. In September 2014, the NATO Industry Cyber Partnership (NICP) was endorsed at the Wales Summit. Its principles follow as:

- Improve cyber defense in NATO’s defense supply chain;

- Facilitate participation of industry in multinational Smart Defense projects;
- Contribute to the Alliance's efforts in cyber defense education, training and exercises;
- Improve sharing of best practices and expertise on preparedness and recovery (to include technology trends);
- Build on existing NATO initiatives for industry engagement, providing specific focus and coherence on the cyber aspects;
- Improve sharing of expertise, information and experience of operating under the constant threat of cyber attack, including information on threats and vulnerabilities, e.g. malware information sharing;
- Help NATO and Allies to learn from industry;
- Facilitate access by Allies to a network of trusted industry/enterprises;
- Raise awareness and improve the understanding of cyber risks;
- Help build access and trust between NATO and the private sector;
- Leverage private sector developments for capability development, and;
- Generate efficient and adequate support in case of cyber incidents (NCIP, n.d.).

NCIP held a two-day conference in Mons, Belgium. 1,500 industry leaders and policymakers attended this conference where they discussed cooperation in cyberspace in 2014 (NATO, 2022). In 2016, NCIP signed a partnership agreement with Fortinet, the global leader in high-performance cybersecurity solutions (Fortinet, 2016). In 2018, NITEC18 conference was held in between the NATO Communications and Information Agency and Vodafone Global Enterprise Limited, AT&T, CY4GATE (an Elettronica Group company) and Thales Communications & Security S.A.S. four new bilateral agreements were signed with leading cyber industry groups on cyber information sharing. These agreements aimed to bolster cyber defense capability, encourage collaboration on cyber threats, and enhance situational awareness in protecting cyberspace (NCI Agency, 2018). In 2019, Science and Technology Committee (SCT) delegation visited the UK National Cyber Security Centre where it held meetings with industrial partners, discussing cybersecurity solutions and innovations in the field (Davis, 2019: 11). NATO also sets up partnership to upgrade its cyber hardware through partnerships with the private sector. The NATO Cyber Security Centre (NCSC) collaborated with industry partners Cisco, RSA, and EuroOne to replace old cyber equipment via a project started in 2019 and ended in 2022 (Savage, 2022). The inclusion of private sector in NATO's cyber defense

capabilities is important in that formidable rivals such as China organizes their private security companies for the goals of the state. An effective counter to these rivals would be mobilizing private sector in NATO countries in the cyberspace.

Besides cyber industry, NATO enhanced its collaboration with other organizations in the world. In February 2016, NATO and the European Union (EU) signed a Technical Arrangement on Cyber Defense to upgrade both organizations' capability to respond cyberattacks. This Technical Arrangement between NCIRC and the Computer Emergency Response Team of the EU (CERT-EU) provides a framework for both parties to exchange information and raise cooperation. In February 2017, NATO and the EU ministers set up cooperation mechanisms in cyber defense including reporting cyberattacks and crisis management (NATO, 2022). NATO and the EU coordinated their operations in cyberspace. In 2017, NATO's Crisis Management Exercise and the EU's Parallel and Coordinated Exercise were conducted at the same time. In 2018, the EU ran a civil-military crisis management exercise in parallel with a NATO staff command-post exercise. (Davis, 2019: 11).

In addition to EU member countries NATO expanded its cooperation with non-EU and non-NATO countries in Europe. In February 2017, NATO and Finland signed Political Framework Arrangement on cyber defense cooperation, which improves the resilience of their cyberspaces (NATO, 2022). Finland also joined Multinational Cyber Defense Capability Development (MNCD2), which is a multinational project to develop security in cyberspace founded by Canada, Denmark, the Netherlands, Norway, and Romania in 2013. Through the MNCD2 the members joined efforts to upgrade cybersecurity capabilities and coordinate scientific and technical capabilities. It also provides a forum for the discussion over the needs of cyber defense, offer recommendations to meet them, and coordination with cyber defense civil entities and private industries (NCI Agency, n.d.). In 2021, NATO held Cyber Coalition 21 exercise to which several cyber defenders from NATO countries and partners Finland, Ireland, Sweden, and Switzerland participated. The scenarios in this exercise included a cyberattack on gas-supply pipelines, a cyberattack which disrupted the logistics of the army, and a cyberattack targeting vaccination programmes (NATO, n.d.). It is striking that NATO invited non-NATO countries to this important exercise which covered energy security to pandemic- related cyberspace security. NATO also established partnerships with Ukraine and Georgia, improving security in their cyberspace. NATO's other partners in cybersecurity area are Moldova, Iraq, and Jordan (Davis, 2019: 12). Thus, NATO's activity in cyberspace transcends NATO borders.

The NATO 2030 agenda calls for strengthening relations with like-minded global partners and form engagements in Africa, Asia, and Latin America. The agenda recognizes the fact that NATO needs to adopt a global approach to tackle global challenges to NATO's security. It also encourages NATO to set international norms and standards in space and cyberspace (NATO, 2021c). The engagement with the four Asia-Pacific partners, which are Australia, Japan, the Republic of Korea and New Zealand, is significant for NATO to address the challenges in the Asia-Pacific region. NATO's global partners have access to full range of NATO's activities. They work with NATO on cross-cutting threats such as cyber defense, resilience, and counter-terrorism (NATO, 2021d). Ukraine increased its cyber defense by collaborating with NATO. NATO Cooperative Cyber Defense Centre of Excellence (CCDCOE) located in Estonia accepted Ukraine as Contributing Partner on March 4, 2022. Minister of Defense of Estonia stated: "Estonia as a Host Nation of the CCDCOE has been a long-term partner for Ukraine in enhancing its cyber security capacity and cyber resilience and we welcome the decision of the members of CCDCOE agreeing to Ukraine's membership" (CCDCOE, 2022). Thus, the collaboration with NATO in cyberspace enabled Ukraine to benefit from NATO's security arrangements in cyber defense without being officially a member of NATO.

Conclusion

Due to the developments in the technology sector, public institutions and private enterprises have moved their operations to the cyberspace to perform their services quickly and precisely. However, the vulnerabilities in operating in the cyberspace have increased in terms of security. The vagueness in defining threats and countermeasures enable the adverse groups to find a grey area to threaten the security of the states, disrupting their digital infrastructure. Therefore, the security of cyberspace has evolved into a vital security field.

As the most successful military alliance in the history, NATO's capabilities to deal with cyber threats have risen since 1999 when it first encountered cyberattacks during the Kosovo Intervention. The most striking embodiment of this evolution has been expressed in the Cyber Defense Pledge at the Warsaw Summit in 2016 where cyberspace is defined as another domain of operations besides land, air, and sea. This declaration enables NATO to mobilize its resources in cyberspace at the operational level, strengthening the Alliance's capability to counter cyberattacks. The contribution of the USA to enhance NATO's cyberspace to deter cyberthreats is another important development. NATO has adopted a pro-active stance in cyberspace. Considering that Russia and China have expanded its cyber operations to disrupt

NATO countries' institutions, especially taking advantage of the lack of definitions and measures in cyberspace, NATO's endeavors in this area are prominent.

Security threats in the cyberspace have a global character. In order to deal with them effectively, the adoption of a global approach is necessary. Being aware of this necessity, NATO has extended its partnerships in cyberspace with supranational organizations such as the EU and other non-EU member European countries. It also established global partnerships with other countries across the world to cope with cyber threats. An important dimension of NATO's global partnerships is that these partnerships enable NATO to share its cybersecurity measures and coordinate activities with those countries whose memberships prospects to NATO is low due to political and geographic reasons. For instance, partnerships with Asia-Pacific countries are especially significant to counter the rising Chinese threat in cyberspace. Ukraine and Georgia benefit from NATO's cyber defense capabilities and experiences without being formal members of NATO.

Yet, NATO is composed of 30 states. Each ally is responsible for its own defense. However, NATO coordinates cyber defense activities and provides a platform for coordination among members. Therefore, the cyber defense capability of each member country is key to boost the total defense capability of the Alliance. The close coordination of cyber defense policies and a common understanding in responding to cyber threats are necessary for NATO's evolution as a global cybersecurity organization.

BIBLIOGRAPHY

AAP-06 Edition 2021. (2021). Brussels: NATO Standardization Office.

Arts, Sophie. (2019). "Offense as the New Defense: New Life for NATO's Cyber Policy", The German Marshall Fund of the United States, <https://nato-engages.org/wp-content/uploads/2019/04/Offense-as-the-New-Defense-New-Life-for-NATO's-Cyber-Policy.pdf> (Date of Accession: 10.04.2022).

Buresh, Donald. L. (2021). "Russian Cyber-Attacks on Estonia, Georgia, and Ukraine, Including Tactics, Techniques, Procedures, and Effects", *Journal of Advanced Forensic Sciences*, 1(2), 15–26.

Buzan, Barry. (1987). *An Introduction to Strategic Studies*. Hampshire and London: The Macmillan Press Ltd.

CCDCOE. (2022). "Ukraine to be accepted as a Contributing Participant to NATO", CCDCOE, <https://ccdcoe.org/news/2022/ukraine-to-be-accepted-as-a-contributing-participant-to-nato-ccdcoe/>(Date of Accession: 10.04.2022).

- Clark, Mason. (2020). *Russian Hybrid Warfare*. Washington D.C.: Intitute for the Study of War.
- Conklin, Audrey. (2022). "Chinese cyberattacks on NATO countries increase 116% since Russia's invasion of Ukraine: study", Fox Business, <https://www.foxbusiness.com/technology/chinese-cyberattacks-nato-increase-ukraine> (Date of Accession: 10.04.2022).
- Cullen, Patrick. J., & Reichborn-Kjennerud, Erik. (2017). *Understanding Hybrid Warfare*. London: MCDC.
- Davis, Susan. (2019). "NATO in the Cyber Age: Strengthening Security & Defence, Stabilizing Deterrence", NATO Parliamentary Assembly, [https://www.nato-pa.int/download-file?filename=/sites/default/files/2019-10/REPORT 148 STC 19 E rev. 1 fin - NATO IN THE CYBER AGE.pdf](https://www.nato-pa.int/download-file?filename=/sites/default/files/2019-10/REPORT%20148%20STC%2019%20E%20rev.%201%20fin%20-%20NATO%20IN%20THE%20CYBER%20AGE.pdf) (Date of Accession: 07.04.2022).
- Erlanger, Steven, & Shear, Michael D. (2021). "Shifting Focus, NATO Views China as a Global Security Challenge", *The New York Times*, 14 June. <https://www.nytimes.com/2021/06/14/world/europe/biden-nato-china-russia.html> (Date of Accession: 11.04.2022).
- Fendorf, Kyle, & Miller, Jesse (2022). "Tracking Cyber Operations and Actors in the Russia-Ukraine War", Council on Foreign Relations, <https://www.cfr.org/blog/tracking-cyber-operations-and-actors-russia-ukraine-war> (Date of Accession: 11.04.2022).
- Fortinet. (2016). "NATO Signs Cyber Partnership Agreement With Fortinet", <https://www.fortinet.com/corporate/about-us/newsroom/press-releases/2016/nato-signs-cyber-partnership-agreement-fortinet> (Date of Accession: 07.04.2022).
- Hathaway, Melissa E., & Klimburg, Alexander. (2012). "Preliminary Considerations: On National Cyber Security", Alexander Klimburg (Ed.), *National Cyber Security Framework Manual* (pp. 1–44). Brussels: NATO CCD COE Publications.
- Healey, Jason. (2011). "Cyber Attacks Against NATO, Then and Now", Atlantic Council, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/cyber-attacks-against-nato-then-and-now/> (Date of Accession: 06.04.2022).
- Herzog, Stephen. (2011). "Revisiting the Estonian Cyber Attacks: Digital Threats and Multinational Responses", *Journal of Strategic Security*, 4(2), 49–60.
- INTERPOL. (n.d.). "Cybercrime", <https://www.interpol.int/content/download/5267/file/Cybercrime.pdf> (Date of Accession: 06.04.2022).
- Mancuso, Mario, Mullick, Sanjay, & Iloulian, Jeremy. (2021). "Cyber Threats from North Korea and China: Risks and Recommendations", *The Review of Banking & Financial Services*, 37(3), 31–41.
- NATO. (n.d.) "Cyber Coalition", <https://www.act.nato.int/cyber-coalition> (Date of Accession: 07.04.2022).
- NATO. (2011a). "Defending the networks The NATO Policy on Cyber Defence", https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2011_08/20110819_110819-policy-

- cyberdefence.pdf (Date of Accession: 07.04.2022).
- NATO. (2011b). "Cyber defence: next steps", https://www.nato.int/cps/en/SID-867C8DF7-C161CCEB/natolive/news_75358.htm (Date of Accession: 07.04.2022).
- NATO. (2016a). "NATO Cyber Defence", https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_07/20160627_1607-factsheet-cyber-defence-en.pdf (Date of Accession: 07.04.2022).
- NATO. (2016b). "Cyber Defence Pledge", https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133177.htm (Date of Accession: 07.04.2022).
- NATO. (2018). "Brussels Summit Declaration", https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_156624.htm (Date of Accession: 07.04.2022).
- NATO. (2021a). "Brussels Summit Communiqué", https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_185000.htm (Date of Accession: 07.04.2022).
- NATO. (2021b). "NATO Cyber Defence", https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2021/4/pdf/2104-factsheet-cyber-defence-en.pdf (Date of Accession: 07.04.2022).
- NATO. (2021c). "NATO 2030", https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2021/6/pdf/2106-factsheet-nato2030-en.pdf (Date of Accession: 07.04.2022).
- NATO. (2021d). "Relations with partners across the globe", https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49188.htm (Date of Accession: 07.04.2022).
- NATO. (2022). "Cyber defence", https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_78170.htm (Date of Accession: 07.04.2022).
- NATO Parliamentary Assembly. (2021). "NATO PA President's statement on the attribution of large-scale cyber hacks to China", <https://www.nato-pa.int/news/nato-pa-presidents-statement-attribution-large-scale-cyber-hacks-china> (Date of Accession: 07.04.2022).
- NATO StratCom. (n.d.). "2007 cyber attacks on Estonia", https://stratcomcoe.org/cuploads/pfiles/cyber_attacks_estonia.pdf (Date of Accession: 07.04.2022).
- NCI Agency. (n.d.) "Multinational Cyber Defence Capability Development (MN CD2)", <https://www.ncia.nato.int/what-we-do/cyber-security/multinational-cyber-defence-capability-development.html> (Date of Accession: 07.04.2022).
- NCI Agency. (2018). "NATO to sign new cyber partnerships with Industry in Berlin", <https://www.ncia.nato.int/about-us/newsroom/nato-to-sign-new-cyber-partnerships-with-industry-in-berlin.html>(Date of Accession: 07.04.2022).

- NCIP. (n.d.). "Our objectives and principles", <https://nicp.nato.int/objectives-and-principles/index.html> (Date of Accession: 07.04.2022).
- Nocetti, Julien. (2018). "Cyber Power", Andrei. P. Tsygankov (Ed.), *Routledge Handbook of Russian Foreign Policy* (pp. 182–199). New York: Routledge.
- Pearson, James & Landay, Jonathan (2022). "Cyberattack on NATO could trigger collective defence clause - official", Reuters, <https://www.reuters.com/world/europe/cyberattack-nato-could-trigger-collective-defence-clause-official-2022-02-28/> (Date of Accession: 07.04.2022).
- Savage, Olivia. (2022). "NATO refreshes cyber technology, competition to replace equipment under way", Janes. <https://www.janes.com/defence-news/news-detail/nato-refreshes-cyber-technology-competition-to-replace-equipment-under-way> (Date of Accession: 07.04.2022).
- Schmidt, Michael N. (Ed.). (2005). *Tallinn Manual on the International Law applicable to cyber warfare*. Cambridge University Press. https://issuu.com/nato_ccd_coe/docs/tallinnmanual (Date of Accession: 02.04.2022).
- Siman, Bernard. (2022). "Hybrid Warfare Is Not Synonymous with Cyber: The Threat of Influence Operations", *Security Policy Brief*, 155, 1–4.
- Theiler, Olaf (2011). "New threats: the cyber-dimension", *NATO Review*, <https://www.nato.int/docu/review/articles/2011/09/04/new-threats-the-cyber-dimension/index.html> (Date of Accession: 07.04.2022).
- The Guardian. (2007, May 17). "Russia accused of unleashing cyberwar to disable Estonia", <https://www.theguardian.com/world/2007/may/17/topstories3.russia> (Date of Accession: 10.04.2022).
- The International Telecommunication Union. (n.d.). "Introduction to Security Cyberspace, Cybercrime and Cybersecurity", [https://www.itu.int/en/ITU-D/Cybersecurity/Documents/Introduction to the Concept of IT Security.pdf](https://www.itu.int/en/ITU-D/Cybersecurity/Documents/Introduction%20to%20the%20Concept%20of%20IT%20Security.pdf) (Date of Accession: 02.04.2022).
- United Nations Office on Drugs and Crime. (2010). "Cybercrime", <https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/tocta/10.Cybercrime.pdf> (Date of Accession: 02.04.2022).
- U.S. Department of Defense. (n.d.). "Cyberspace Operations Lexicon", <https://info.publicintelligence.net/DoD-JointCyberTerms.pdf> (Date of Accession: 02.04.2022).
- Wilson, Clay. (2008). *Botnets, Cybercrime, and Cyberterrorism: Vulnerabilities and Policy Issues for Congress*. Washington D.C.: Congressional Research Service.

SİBER-ULUS: DİJİTAL EGEMENLİK ALANI VE BARBADOS'UN METAVERSE ELÇİLİĞİ

Nil Dikmengil, İzmir Ekonomi Üniversitesi

ÖZET

Siber uzayın genişlemesi, toplumsal ve siyasal hayatta pek çok değişime neden olmaktadır. Bireylerin etkileşimlerinde yeni pratiklerin ve normların ortaya çıkmasının yanı sıra, şirketler ve devletler gibi kurumsal aktörlerin de işleyişlerinde dönüşümler gözlenmektedir. Sanal gerçekliğin yeni platformu Metaverse de vaat ettiği yenilikler ile bu dönüşümler için bir alan yaratmaktadır.

Platformun sanal gerçeklik yapısı, bireyler arası ilişkiler bazında tartışmalara neden olurken, metaverse devletler tarafından da yeni etkileşim biçimleri geliştirmek için kullanılmaktadır. Nitekim Barbados Kasım 2021'de Metaverse'te bir elçilik açacağını duyurmuştur. Çevrimiçi bir sayfadan farklı olarak bu elçiliğin "egemen dijital toprak" olarak tanımlanması yapılmaktadır. Bu açıklama pek çok tartışmaya neden olmakta ve modern devlet anlayışını sorgulamaktadır.

Bu çalışmada Weberyen devlet tanımı kullanılarak, dijital dönüşümün devlet kavramının üzerindeki etkisi, Barbados Metaverse elçiliği örneği üzerinden irdelenecektir. Bu bağlamda, modern devlet unsurları ele alınarak, dijital dönüşümün pratikler üzerindeki etkisinden ziyade devletin temel taşları olan özelliklerinde yarattığı değişim incelenecektir. Özellikle egemenlik unsurunun, 'toprak' kavramının ve de sınırlar içerisinde güvenlik sağlanmasının tek bir egemen devletten ziyade özel bir şirketin hizmetlerine bağlı olmasının olası çelişkileri vurgulanacaktır. Bu bağlamda, bir devlet ve bir şirket arasındaki sıra dışı işbirliği ve karşılıklı meşruiyet sağlanmasının da altı çizilecektir.

Anahtar Kelimeler: dijital devrim, egemenlik, dijital egemenlik alanı, Barbados Metaverse elçiliği

Giriş

İnternetin sosyal hayatın bir aracından da öte, bir dönüştürücüsü olduğu 21. yüzyılda, sosyal, ekonomik, politik, her alanda değişimler gözlemlenmektedir. Küresel olarak dijital bir dönüşüm çağına girilmiştir (Castells, 2009) (Negroponte, 1995). Bu dijital devrim, siyasal hayatta da farklı boyutlarıyla etkisini göstermeye başlamıştır. Siyasi nitelikli değişimler, siyaset bilimciler tarafından devlet araçların dijitalleşmesi ile yeni etkileşimler çerçevesinde ele alınmaktadır. Devletlerin dijital dönüşümü çoğunlukla, siber politikalar gibi alanlarda, ya da devlet-vatandaş ilişkisi ve demokrasinin yayılımı üzerinden ele alınmaktadır. Ayrıca, 1990'lardan beri gündemde olan dijital dönüşüm ve siber uzayın, devlet güvenliği üzerindeki etkileri tartışılmaktadır. Bu konular siyaset, güvenlik, uluslararası ilişkiler gibi farklı konularda

ele alınmakla beraber ortak noktaları, dijital dönüşümün devlet araçları üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Bu çalışmanın amacı ise, bu dijitalleşme pratiklerinin devlet araçları üzerindeki etkisinden ziyade, teorik bir yaklaşım benimsenerek, devlet kavramı üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Nitekim, araçlar üzerinden yapılan analizlerde değişimin kökenleri ya da ilerleyen dönemlerde bu tür değişimlerin devlet kurumu üzerinde yaratacağı içsel dönüşümlerin incelenmesi nispeten zayıf kalmaktadır.

Çalışmanın temel argümanı, dijital dönüşümün sadece devletin araçlarında değil ancak kendisini oluşturan temel öğelerinde de değişikliğe neden olduğudur. Bu hipotezin incelenmesi adına, ilk olarak dijital dönüşümün kısa bir tanımı yapılarak devlet ile ilişkilendirme biçimlerine değinilecektir. Daha sonra, devletin tanımlarına değinilerek temel öğeleri kısaca ele alınacak ve egemenlik kavramı üzerine yoğunlaşılacaktır. Bir sonraki bölümde ise bir vaka analizi olarak Barbados'un dijital elçiliği örneği ve *dijital egemenlik alanı (Digital Sovereign Land)* kavramı üzerinden dijital dönüşümün devletin yapı taşları üzerinde yarattığı değişime yönelik irdelemeler somutlaştırılacaktır.

Çalışma normatif bir bağlamda eleştirel bir yorum getirmeyi amaçlamaktadır. Bu sınırlı yorumlama dışında bir gelecek projeksiyonu kaygısı bulunmamaktadır. Ancak bu konunun, özellikle de “dijital egemen toprak” kavramının ele alınmasının devlet ve dijital dönüşüm etkileşimini anlamak adına faydalı olacağı düşünülmektedir. Şiddet monopolü konusu ise siber güvenlik çalışmaları üzerinden sıklıkla incelenmesi ve şiddetin sanal şekilleri ve uygulayıcılarının kendi başına bir çalışma konusu olması nedeniyle bu çalışma dışında bırakılacaktır. Çalışmada devletin içsel özelliklerine odaklanmak amaçlanmıştır. Öte yandan, Erikson devletlerin dijital çağ ile daha fazla bağlı haline geldiğine dikkat çekmiştir. Ancak Philpott (2001) da siber saldırıların devletlerin dışsal egemenliğinden (bağımsızlığın başka ülkeler tarafından tanınması) ziyade, içsel egemenliğe (ulusal toprakların ve insanların kontrolü) tehdit oluşturduğunu vurgulamıştır. Bu tür tartışmalar uluslararası ilişkilerde pratiklerin değişimi adına elzem bir yere sahip olmakla beraber, dijital dönüşüm devlet egemenliğine olası bir saldırı ya da tehdit olarak algılanmaktadır. Ancak bu çalışmada, egemenlik kavramının değişken yapısına vurgu yapılarak devlet içindeki olası dönüşümlerin üzerinde durulması ve olası yeni çalışma alanlarına değinilmesi hedeflenmektedir. Dijital alanda veri güvenliği olarak incelenebilecek bu dönüşüm, temel kavramsallaştırmaları dönüştürerek tehdit algısından uzaklaşabilir. Nitekim Everard(2000)'ın da vurguladığı gibi *bilgi savaşları* devlet kimliğine ve ulusal-uluslararası sınırların delinmesi olarak algılanabilir

ancak devletlerin bu dönüşüme adapte olması ve siber-uzaydaki yeni kimliklere uyum sağlaması mümkündür.

Dijital Dönüşüm - Devlet İlişkisi ve Terminolojisi

Devlet, kavramsallaştırıldığı şekli ile Siyaset Biliminin ve ana aktörü olarak Uluslararası İlişkiler disiplininin merkezinde bulunmaktadır ve küresel sistem ile etkileşim halindedir. Bu etkileşim nedeniyle hem sistem, hem devlet zaman içerisinde dönüşümler geçirmektedir. 1990 yıllarından itibaren, uluslararası sahnede büyük değişimler gerçekleşmiştir. Uluslararası sistemler, platformlar, araçlar ve normlar, Soğuk Savaş'ın bitiminden itibaren dijital devrimin¹ etkisi ile büyük değişimlere uğramışlardır. Sistemdeki tüm değişimlerin yanında devlet aktörünün değişmemesi mümkün değildir. Bu yeniliklerin anlaşılabilmesi ve açıklanabilmesi adına farklı kavramsallaştırmalar kullanılmaktadır. Örneğin, 1990'larda Richard Rosecrans (2000), devlette yaşanan bu dönüşümü *sanal devlet (virtual state)* olarak tanımlamış ve incelemiştir. Daha sonrasında Nazlı Chourcri (2012) ise *siber politika* tanımı üzerinden, devletin geleneksel araçlarında yaşanan değişimlere odaklanmıştır. İki yazar da küresel ekonomi, küresel tedarik zinciri, dijital ağlar ve bu sistemlerin devlet için anlamı ve kullanımına odaklanmıştır.

Bu çalışmalarda temel sorunsal, dijital dönüşüm ve siber uzayın gelişiminin devlet kurumunu nasıl etkilediğidir. Chourcri bu konuya yaklaşırken siber uzayın, ulusal güvenlik, diplomasi ve sınırlar üzerindeki etkilerini ele almıştır. Kitapta siber uzay birey, devlet, uluslararası ve küresel seviyelerden ele alınmıştır. Chourcri, anonimliği ve bu anonimliğin bireylere verdiği gücü vurgularken, ABD merkezli internetten uzaklaştıkça devlet-dışı aktörlerin ve sosyal hareketlerin güçlendirilebilmesinin uluslararası olası etkilerinin altını çizmiştir. Siber uzay ve uluslararası ilişkilerin kesiştiği alan ise “siber-politika” başlığı altında ele alınmıştır (Chourcri, 2012).

İlgili literatürde, devlet merkezli iç ve dış mekanizmalardaki değişimler farklı analiz seviyelerinde ele alınmıştır. Ancak bu tür yaklaşımlar dijital dönüşüm ve devlet ilişkisini anlamakta yeterli değildir. Nitekim bu dönüşüm ile beraber, “gerçeklik” algımız da değişime uğramıştır. Mesafe ve aidiyet algılarının değiştiği ve bulanıklaştığı bir çağda devletin aynı kaldığı nasıl tezahür edilebilir? Özünde, devlet kavramı “teorik bir inşadır” (Ferguson ve

---

¹ Dijital devrim bu çalışmada 1980'lerde başlayan ve Bilgi Çağına girişi temsil eden değişim olarak ele alınmaktadır. Üçüncü endüstri devrimi olarak geçen kavram analog elektronik ve mekanik araçlardan günümüzde kullanılan dijital teknolojilere geçişi temsil etmektedir.

Mansbach, 1991). Bu açıdan yaklaşıldığında sanal olarak devam eden bu ilişkinin sosyal bilimler çerçevesinde ele alınabilmesi adına, devlet öğelerinin temellendirilmesi gerekmektedir. Dijital dönüşüm pek çok faaliyet alanını ve toplumsal aracı kapsamı nedeniyle basitleştirilmesi sınırlandırılarak analiz edilmesi oldukça güç bir kavramdır. En basit hali ile teknolojik gelişmeler ve bunun günlük hayatta yarattığı değişim olarak ele alınabilir. Öte yandan devlet de yüzyıllardır tartışılan bir inşa olmakla beraber, genel bakış açısında kemikleşmiş birkaç unsuru bulunmaktadır. Çalışmanın sonraki bölümlerinde devlet tanımı ve dijital dönüşümle etkileşimi ele alınacaktır.

Burada savunulan tez, dijital dönüşümün sadece araçların geliştirilebileceği yeni bir alan yaratılması ya da bazı aktörlerin güçlenmesinin aracı olmasının yanında bu aktörleri temelden değiştirebilecek olması ve bu değişimin başlamış olmasıdır. Bu nedenle burada kullanılacak olan terim politik ilişkilerin yeni bir alanda, yeni araçsallıklarla düzenlenmesini tanımlayan siber-siyasetten ziyade, devletin ana unsurlarındaki değişimi vurgulaması adına *siber-ulus* ya da *siber-ulusal ilişkiler*dir.

Devlet Kavramsallaşmalarında Unsurlar; Egemenlik

Devlet kurumunun, pek çok siyaset bilimci ve filozof tarafından farklı tanımları yapılmıştır. Bu bağlamda farklı yaklaşımların vurguladığı farklı özellikler ve kökenler bulunmaktadır. Realist, çoğulcu, Marksist, inşacı yaklaşımlar birbiriyle ilintili ancak ontolojik olarak farklı devlet kavramsallaştırmalarında bulunmuşlardır. Ancak bu tanımları temel düşünce akımları çerçevesinde toplayarak kaba hatların çizilmesi mümkündür.

Weberyan yaklaşımda devlet, “insanın insanı yönettiği ve bunun için meşru gücün kullanıldığı bir ilişki[dir]” (Hanke, 2016). Connor (1978) ise devleti tanımlarken, belli sınırlar içinde yaşayan bir insan topluluğuna ve bu topluluğu bağlayan kurumsal yönetim biçimine ve bu yönetişimin zorlayıcı güç monopolisi ve insanlardan itaat bekleme kapasitesine vurgu yapmıştır. Bu kavramsallaştırmadan hareketle devletin ana öğelerini meşruiyet, şiddet ve bölgesellik olarak sıralamak mümkündür. Wendt (1999), bu tanımın üzerine Marksist ve çoğulcu yaklaşımlardan yorumlamalar yaparak yasal-kurumsal bir sistem ve toplum eklemelerinde bulunmuştur. Yasal sistem, D’Entreves’in (1967) açıklaması ile, kendine devlet deme hakkını kazanmış tüm yapıların gerekliliğidir. Şiddet konusu ise görece daha karmaşık olmakla beraber, şiddet kullanmanın meşruluğu da modern devletin elzem bir unsurudur. Bu konunun yorumlamaları düzen sağlanmasından, Tilly’nin (1985) sözleri ile “organize

suçlulara” (Tilly, 1985) kadar olan bir spektrumda değerlendirilmektedir. Toprak ve toplum kavramlarının birbirinden ayrılması ise klasik anlamda mümkün değildir. Nitekim bir topluluğun oluşabilmesi adına yaşadıkları bir toprak olması gerekmektedir. Kavramsal olarak her ülke kendi himayesi altında olan korunması ve yönetmesi gereken bir topluluğa sahiptir ancak bu topluluğun tanımı çeşitlilik göstermektedir. Öte yandan bu bir “topluluğun” bağlı olduğu bir toprak olmadan bir devlet olması klasik tanımlar itibari ile mümkün değildir. Son ama belki de en önemli olarak; bir devlet egemen olmalıdır. Devletler kendi toprakları üzerinde en yüksek otorite olmakla beraber kendi toprakları dışında da üstlerinde herhangi bir güç bulunmamaktadır (Pazarcı, 2008). Bu tanımın ikinci kısmı son 30 yılda karşılıklı kompleks bağımlılık, uluslararası organizasyonlar, uluslararası rejimler vb. kurumlar tarafından sorgulanmaktadır (Gözen, 2019). Bu çalışmada, en yaygın kullanılan devlet tanımı olması nedeniyle, temel olarak Weberyen modern devlet tanımı kullanılacaktır. Bir sahne değişiminden etkilenen aktörün içsel dönüşümü ele alınacağından devleti bir aktör olarak tanımlamayan çoğulcu ve Marksist yaklaşımlar ise tamamlayıcı olarak kullanılacaktır (Wendt, 1999).

Weberyen bağlamda devlet, insanların insanlar üzerinde egemenlik kurduğu ve bu ilişkinin meşru şiddet kullanımı ile desteklendiği bir ilişkisellik olarak ele alınacaktır. Bu tanımdan hareketle devletin temel öğeleri; meşruiyet, şiddet ve bölgesellik olarak sıralanmaktadır. Bu öğelere ek olarak ise Wendt’in Marksist ve çoğulcu literatür üzerinden eklemeleri olan yasal yapı ve toplum da devletin temel unsurlarına dahil edilecektir. Bu öğeler arasındaki ilişkisellik incelemesinin yapılması bu çalışmanın kapsamını aşar niteliktedir. Bu nedenle dijital dönüşümün etkisi incelenirken bu öğelere olan etkileşimi kısaca ele alınacak ancak geri kalan tüm öğelerin bir birleşimi ve bir nevi kaynağı niteliğinde olan “egemenlik” unsuru, çalışmanın temelini oluşturacaktır.

Devletin temel yapı taşı egemenlik pek çok Siyaset Bilimi akademisyeni tarafından ele alınmıştır. Eski çağlardan günümüze kaynağı, tanımı ve gereklilikleri farklı şekillerde ifade edilmiştir. Bodin’in tanımından modern devlet anlayışına ve günümüze kadar egemenlik kavramı sürekli olarak bir değişim göstermiştir. Eski çağlarda *egemen* tek bir kişi, ilahi gücün temsilcisi olarak görülürken, modern devlet anlayışının gelişmesi ile bu teolojik meşruiyet, yerini anayasal kaynaklara bırakmaya başlamıştır (Grimm, 2015). Anayasal kaynaklardan gelen egemenlik meşruiyeti ise bu gücün tek bir kişiye ya da gruba ait olmasının önüne geçmiştir. Anayasal egemenlik anlayışının da kendi sınırlamaları bulunmaktadır. Nitekim bu tür bir kaynakta güç baki değildir, beraberinde sorumluluklar içermektedir. Bu sorumlulukların

yerine getirilmesi yönetici üzerinde bir kontrol oluşturmaktadır. Bu bakımdan güç, yöneten bireye değil, devlete aittir. Egemenliğin kaynağı ve sınırları zaman içerisinde değişim göstermekle beraber devlet kurumunun temel unsurlarından birini oluşturmaya devam etmektedir. Ancak bu esneklik, analiz edilmesi açısından problemler oluşturmaktadır.

Egemenlik konusu incelenirken, konunun sadeleştirilmesi adına Grimm'in (2015) kullandığı gibi iç ve dış egemenlik kavramları üzerinden ilerlememiz mümkündür. Bu bakımdan devlet, dış egemenlik kapsamında tek karar alıcı olarak kabul edilirken, tüm devletler eş-egemenler olarak kabul edilmektedir. Ancak bu yaklaşım çerçevesinde devlet egemenliğine uluslararası organizasyonlar tarafından meydan okunduğunu söylemek mümkündür, nitekim devlet kararları üzerinde etkileri bulunmaktadır. İç egemenlik konusu ise dış egemenliğe göre nispeten dokunulmaz olmakla beraber, Koruma Sorumluluğu (*responsibility to protect –R2P*) gibi kavramlarla sorgulanır hale gelmektedir. Bu tür örneklerden hareketle, egemenlik nosyonunun sabit olmadığını zaman ve kurumlarla beraber değişim gösterdiğini ve bu bağlamda devlet görevleri ve algısının da değiştiğini söylemek mümkündür. Nitekim koruma sorumluluğu kavramı dahi devleti bir hakkını bir sorumluluk haline getirmiştir.

Devletin iç kapasitesi dahilinde dijital dönüşümler, e-devlet hizmetleri ile birlikte devletin erişiminin arttığı bir bağlamda incelenmektedir. Bu bakımdan vatandaşların demokratik süreçlere katılması, kontrol mekanizmalarının genişletilmesi devletin gücünü arttıran bir şekilde görülmektedir. Öte yandan, blok-zincir teknolojisi ve data güvenliği konularında devlet egemenliği sorun yaşamaktadır. Nitekim serbestisi yüksek bir alanda devlet, tüm veri akışlarını kontrol etmekte zorlanmaktadır. *Dijital egemenlik* kavramı altında Almanya, 2016'dan beri Avrupa'da data güvenliğinin sağlanmasına ve devletin dijital egemenliğinin artırılmasına yönelik siyasi projeleri desteklemiştir (ENİSA , 2016). Ancak bu konuda üzerinde durulması gereken başka bir konu ise devletin data akışını merkezi kontrol etme çabası olarak görülebilecek dijital egemenlik dışında, dataların serbest akışının sağlandığı data egemenliği, özellikle blok zincir teknolojileri ve bu alanın kullanıcılarından doğan *sosyal hareket egemenliği*, bireysel verilerin kullanılmasına ve kişiselliğine yönelik *bireysel egemenlik* gibi kavramlar dijital dünyada güçlenmesidir. Bütün bu farklı egemenlik anlayışları, siber-uzay egemenliği, devletin tam kontrolü dışında olan bir alan, temelinde incelenebilir niteliktedir (Couture, 2020). Bu tanımlamalarda öne çıkan nokta, devletin dijital egemenlik konusunda tam bir kontrol arayışı içerisinde olduğu gözlemlenebilirken, alanın ademi merkezi özelliğinden ileri gelen farklı egemenlik anlayışları ile çelişmesidir. Devlet kendi egemenliğinden taviz

vermeden, siber-uzay devlet kontrolüne geçirilmeden, bu yeni alanın tanınması, devletler tarafından çıkarları amacına yönelik olarak da kullanılması mümkün olabilir.

Barbados ve Metaverse (Sanal Evren) Elçiliği

Barbados 2021 Kasım ayında sanal evrenler içerisinde, açıklama sırada en popüler evren olan *Decentraland*'de² bir elçilik açacağını duyurmuştur. Açıklamada *Somnium Space*, *SuperWorld* ve öteki sanal evren platformları ile anlaşmaların tamamlanmakta olduğunu belirtmiştir (Casey, 2021). Bu alanın satış işlemi ise Ağustos 2021'de gerçekleştirilmiştir (TRT World, 2021). Dijital elçiliğin kurulmasından sonra ise *e-visa*³ ve *teleporter*⁴ gibi işlemlerin yapılabileceği açıklanmıştır. Bu tür bir düzenleme, Barbados'un 190'dan fazla ülke ile diplomatik ilişkiler kurmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu diplomatik görev; kültür, sanat, müzik alanları altında şekillendirilmiştir. Bu girişime yönelik en önemli nokta sanal elçiliğin işlevi ve niteliği hakkındadır. Bu elçiliğin bir internet sitesinden farkı nedir? Wolin'in (1994) yorumu ile elektronik iletişim postmodernin gerçek bir kanıtı olarak atıf almaktadır. Bu açıdan bu dijital elçilik ve verdiği hizmetler, dijital olarak Barbados'un postmodern gerçekliğini yaratır mı? Bu tür bir meşruiyet, kullanılan sanal evrene ve bu alandaki paydaşlara yansır mı? Barbados'un sanal evrendeki aktörlüğü, kendi nüfusunun temsili açısından nasıl değerlendirilmelidir? Bu soruların yanıtlanabilmesi adına bu elçilik girişiminin Barbados'un devlet yapısı üzerinde ne tür etkilerinin olabileceğinin incelenmesi gerekmektedir.

Kilit noktalarından biri Barbados'un bu girişimi *dijital egemenlik alanı* olarak tanımasıdır. Bu tür bir egemenlik hak talebi sanal evren elçiliğini, herhangi bir başka web sitesinden ayırmaktadır. Yukarıda değinildiği gibi, egemenlikten bahsedilebilmesi için belirlenen alanda devletin en üst otorite olması gerekmektedir. Bu durumda Barbados Dışişleri Bakanlığı ve Barbados Bilim ve Teknoloji Bakanlığı süreçleri yönetse dahi bu süreçlerin gerçekleşebileceği altyapı ve alan, ülke tam kontrolünün dışındadır. Nitekim *Decentraland* örneğinde denetimin sağlanması *Decentraland Vakfı*'nin kontrolündedir (Decentraland, 2022). En temelinde bu *toprakların* güvenliğinin ve bir bakıma *varlığının* sağlanması devletin sorumluluğudur, ancak bu sistemde blok zincir teknolojisi ile tüm hareketler görünür olmakla beraber bir güvenlik açığı

---

² Decentraland merkezi olmayan bir sanal gerçeklik platformudur. Ethereum blok zincirine bağlıdır ve kripto para birimi MANA'dır. 90.601 parsel araziden oluşmaktadır. 2015 yılında Ari Meilich ve Esteban Ordano tarafından kurulmuştur. 2020 yılında halka açık hale gelmiştir ve Decentraland Vakfı tarafından denetlenmektedir.

³ E-vize işlemleri tamamen çevrimiçi gerçekleştirilmektedir. Bu şekilde uzun randevu süreleri ve bürokratik süreçlerden kaçınılması amaçlanmaktadır.

⁴ Teleporter sistemi sanal evrenler içerisinde serbestçe dolaşılabilmesini sağlamaktadır.

durumunda Vakıf devreye girmektedir. Ayrıca şeffaflığın getirdiği bir açıdan da, veri akışlarını okumanın alanda uzmanlık getirmesi harici, veriler herkese açık ve devlet kontrolünün dışındadır.

Açıklama ile ilgili bir başka nokta ise *alandır*. *Domain* adlarının alınması ve isim güvencesi sağlanmasına rağmen burada ele alınan konuda bir alanın satışı gerçekleştirilmiştir. Bu alan satışı bir iş sözleşmesi sonrasında kararlaştırılmıştır. NFT'lerden oluşan bu alanda sahiplerden biri Barbados olduğu gibi eş-paydaşları, aynı şekilde alan sahipleri arasında şirketler ve bireyler bulunmaktadır. 1963 Viyana Konsolosluk İlişkileri Anlaşması kapsamında eş-egemen devletlerarası bir düzenleme yapılmıştır, ancak bu örnekte diğer taraflar sanal evren alanında benzer kısıtlı egemenliklere sahip olabilmekle beraber, tamamen farklı analog hak ve görevlere sahip aktörlerdir. Bu bakımdan uluslararası hukuk dışında bir çerçeveden incelenmesi gerekmektedir.

Sanal elçilik konusunun daha basit bir şekilde ele alınması mümkündür. Dijital alan Barbados'un egemenliğinin doğal bir uzantısı olarak kabul edilecek olursa, anlaşmanın herhangi bir yorumlamasının yapılması mecburi olmayabilir. Ancak bu durumda tüm devletler için dijital alanlar doğal bir uzantı mı sayılmalıdır? Bu bakımdan fiziki toprağı az ancak dijital alanı fazla olan bir devlet uluslararası ilişkiler sisteminde nasıl konumlandırılmalıdır? Bu platformu sağlayarak, karşılıklı meşruluk kazanan çokuluslu şirketin pozisyonu ne olacaktır? (Thurman, 2021) Elbette, bu anlaşmada özel anahtarlar sahibi olan ülkelerin kendi NFT'leri⁵ üzerlerindeki kontrolü bir devletin kendi elçiliği üzerindeki kontrolü ve mülkiyet haklarına benzer olarak görülebilir. (Casey, 2021). Ancak uluslararası hukukta elçilik kurulmasının ev sahibi devletin iradesine bağlı olması ve de devletlerin eş egemenlik hakları unutulmalıdır. Bu örnekte yapılan anlaşma, bir devlet ve bir şirket arasındadır. Başka bir ülke de Metaverse elçiliği açar ise, iki elçilik arasında diplomatik ilişkiler sanal evrende düzenlenecektir. Bu tür bir durumda da iki ülke birbirini bu alanda tanıyarak hem birbirlerinin elçiliklerine hem de kullandıkları Metaverse platformuna meşruluk sağlayacaklardır. Bu tür bir senaryoda ise Barbados ve ikinci katılımcı devlet bu alandaki pratiklerin ve normların oluşturulmasında öncülük sağlayacaklardır.

Decentraland ile yapılan anlaşmaya göre *müşterilere* bir takım hizmetler sağlanacaktır (AFP, 2021). Bu tür bir tanımlama aynı zamanda devlet ve vatandaş arasındaki ilişkiyi üzerine de

---

⁵ NFT (*Non-Fungible Tokens*) Nitelikli Fikri Tapu, blok zincirlerde depolanan ve dijital bir varlığın eşsiz olduğunu belirten veri birimidir.

düşünmeyi gerektirmektedir. Nitekim devlet ki bu noktada hükümet olarak ele alınmasında fayda olacaktır, vatandaşlarına hizmetler sağlamasına rağmen hükümet, hiyerarşik olarak bireylerin üstünde bir konumdadır. Şirketler ve müşterileri arasındaki ilişkide ise benzer bir hiyerarşi bulunmamaktadır. Devlet ve karşısında olacak bir müşteri olması da birey ve devlet arasındaki ilişkinin yeni bir boyutuna işaret etmektedir.

Metaverse devletlere özel anahtarlar vererek güvenlik ve özerkliklerini sağlama vaadinde bulunmuştur (Casey, 2021). Ancak bu durum meşruiyet ve egemenlik sorunlarını tamamen çözmektedir. Nitekim anahtarın yaratıcısı ve platformun sahibi olarak bu sistemi kullanan devletlerin, yeni bir teknik güvenlik açıkları olacaktır. Özel anahtarlara sahip olmak, devletin elindeki NFT'ler üzerinde tam bir hâkimiyet sağlamasına rağmen güvenlik sorunları yaşanması durumunda Decentraland Vakfı'nın konu ile ilgilenmesi gerekmektedir.

Dijital Egemenlik Alanı

Dijital Egemenlik Alanı kavramı, önceki bölümde bahsedilen sorular açısından kısıtları olsa da açıklayıcı güce sahiptir. Barbados'un Decentraland Elçiliğini tanımlamak için kullandığı bu tanımın öğelerine ayrılarak incelenmesinde fayda olacaktır.

Toprak konusu ele alındığında, toprağı olmayan bir devlet düşünülemez. En azından düşünülemezdi. Dijital platformların yaygınlaşması ve bu platformların bireyler gibi kurumlar tarafından da yaygınlaşması ile *domain* algısında da gelişimler olmaya başlamıştır. Toprak ve egemenlik konusunu kapsayan en yeni kavramsallaştırma ise dijital egemenlik alanıdır. Bölgesellik açısından ele alındığında bu tür bir alanda geleneksel anlamda bir topraktan bahsedilmesi söz konusu değildir. Öte yandan bu kavramın kullanılmasının, yeni oluşumun açıklanabilmesi ve rahat anlaşılabilmesi adına bir metafor olarak kullanıldığı argümanının yapılması da mümkündür. Bu alan, analog olmamasına rağmen blok zincir teknolojisi sayesinde kurucu kişi/şirketlerden bağımsız bir şekilde, paydaşların sunucuları üzerinden varlığını devam ettirecektir. Bu bakımdan bir devamlılık söz konusudur ancak analog sınır kavramı bulunmamaktadır. Bu sağlanan güvenlik ve altyapı olanağı, alanın dijital yapısını anlatmaktadır.

Dijital bir egemenlik alanından bahsedildiğinde, söz konusu alan tamamen dijitaldir. Bu tür bir yapıda dijital alanın kurallarının devlet tarafından kontrol edilmediği, sağlanmadığı takdirde bu alanın muhafazası başka bir kurumun/kurumların kontrolünde olacaktır. Merkezi evrenlerde tek bir şirket bu kurallara karar verirken *Decentraland* gibi ademi merkezi yapılarda çoğunluk

uygulaması bulunmaktadır (Decentraland, 2022)⁶. Bu nedenle bu alanın tüm kontrolünün devletin elinde olduğu savunulamaz. Ulusallığı dahi tartışma konusudur.

Dijital kolonyalizm dijital jeopolitik konusunda ele alınmakla beraber, burada yükselmesi beklenen ve büyük veri algoritmaları kullanabilen kurum bir süper güç, devlet olarak ele alınmaktadır (Razletovskaia, 2020). Peki bu sistemde dijital totaliteryen güç bir şirket olursa? Nitekim eşli kolonyal sistemlerde olduğu gibi çokuluslu şirketler, data çıktısı yapmakta, bilgiyi incelemekte ve yeni gelişmiş ürünler yaratarak “kolonilere” iletmektedir (Razletovskaia, 2020). Elbette bazı yazarlar, siber güvenlik ve siber uzay söz konusu olduğunda dahi devletin temel aktör olduğunu savunmaktadır (Fountain, 2001). Ancak bu merkezilik devlet kurumunun yapısının değişmediği, farklı aktörler ile yeni bağlamlarda ilişkiler kurmaya başlamadığı ve yeni pratik ve normların üretilmediği anlamına gelmez. Bu yeni ilişkiler kapsamında devletin, sorumlu olduğu vatandaşlar ve şirketlerle sanal evrenlerde eş haklara sahip eş paydaşlar olma durumu bulunmaktadır.

Eş haklara sahip olunması konusu ise egemenlik kavramı ile bağlantılıdır. Önceki bölümde değinildiği gibi egemenlik toprağa ve bu toprakta yaşayan insanların yönetilme kapasitesine bağlıdır. Peki dijital dönüşüm bu unsurları nasıl etkilemektedir? Toplumların yaşadığı spesifik bir toprak olması ele alındığında, e-vatandaşlık gibi hizmetler yeni değildir. Hizmetlerin bir kısmı sanal dünyaya taşınmış olmakla beraber, fiziksel anlamda bir insandan ve bağlı olan bir topraktan bahsedilmektedir. Lu ve Liu'nun (2021) yorumlamasına göre, iyi bir dijital altyapısı olan devlete yönelik güven duygusu artacaktır ancak milli vurgunun azalmasına neden olarak *ulussuz bir devlet* yaratacaktır.

Egemenlik konusunu, dijitalin araçsallaştırılması açısından ele almak mümkündür. Ancak bu tür bir örnekte (e-devlet hizmetleri, internet siteleri vb.) bu tür hizmetler devletin kontrolünü güçlendirmek ve kolaylaştırmakla beraber, devletin ana unsuru olan egemenlik ile doğrudan ilintili değildir. Nitekim yönetimin kolaylaştırmasını sağlamasına rağmen, dijital altyapı devletin egemenliğinin kaynağı değildir. Ancak bu bahsedilen alanın korunması ve kullanılabilmesi adına belirli bir dijital kapasiteye sahip olmak gerekmektedir. Barbados'un kendi NFT'leri üzerinde tam kontrolü bulunmasına rağmen kendi egemenlik haklarını kullanması bu sınırdadır. Karar alımı, devletin kendi vatandaşlarından görece uzaklaştırılmıştır. Aynı zamanda bireylerin bireysel dijital egemenlik haklarına sahip olması

---

⁶ DAO, *Decentralized Autonomous Organization*, sistemi tamamen otonom olarak düzenlenmiştir ve bu şekilde sanal evren ile ilgili olan kararlar kullanıcıları oyları ile belirlenmektedir.

gibi aynı alanda eş olarak devlet de dijital egemenlik haklarına sahiptir. Ancak bu durumda, merkezi olmayan bir evrende, NFT çokluğu dışında herhangi bir hiyerarşi yaratacak sistem bulunmamaktadır.

Sonuç

Dijital dönüşümün devlet üzerindeki etkisi bir erozyon aracı ya da güvenlik alanı olarak algılanabilmektedir. Ancak realist paradigma dışına çıkıldığında bu değişim devlet için de bir dönüşüm anlamına gelmektedir. Devletin temel unsurlarında yaratılan dönüşümün, Barbados'un Decentraland'de açmayı planladığı ve 1963 Viyana Konsolosluk İlişkileri Anlaşmasına uygun olan elçilik ve *dijital egemenlik alanı* kavramının kullanılması bu sürecin somutlaştırılması adından iyi bir örnek oluşturmaktadır. İlk olarak Viyana Sözleşmesi eş egemen devletlerarası yapılan bir anlaşmadır. Bu nedenle bir Metaverse'te kurulmuş olan bir elçiliğin bu anlaşmaya uygunluğu bulunamaz. Nitekim eş egemen devletler değil eş paydaşlar üzerinden uluslararası hukuk değil *terms of use*'a bağlıdır. Elçilik, analog dünyada bulunmamakta, dijital alanda NFT'ler üzerinden metaforik bir alandan bahsedilmektedir. Bu tür bir elçiliğin faydaları olduğu Barbados'un daha fazla ülke ile konsolosluk ilişkileri kurabilmesi ve konsolosluk hizmetlerinin dijitalleştirilmesi ile süreçlerin hızlandırılması açısından aşikardır. Ancak klasik yaklaşımlar açısından devleti de genişleyen bir siber alan üzerinden daha fazla tehdit altında bırakmaktadır. Ancak bu şekilde anlaşılması zorunlu değildir. Bu bakımdan devleti ve egemenliği güncellenmiş anlamlar ile ele almamız mümkündür. Devlet dijital toprakları, vatandaşları, hizmetleri ve eş paydaşları ile siber-devlet niteliği kazanmaktadır. Bu değişim sürecinin nasıl tamamlanacağı öngörülemezle beraber başladığı görünürdür. Castells'in (2009) de belirttiği gibi siyasetin elektronik medya dilinde düzenlenmesinin kalıcı etkileri olacaktır.

Özel anahtarlar ile sağlanan kontrol ve yaratım gücü, dijital anlamda devletin yeni bir parçası ve gücü sayılabilecek niteliktedir. Elbette ki bu süreç farklı devletlerin katılımı ile uzun bir döneme yayılma ihtimaline sahiptir. Casey (2021), bu yeni *kullanıcı sözleşmelerini* dijital çağın Vestfalya Anlaşması olarak yorumlamaktadır. Henüz bu tür bir kullanım oldukça cesur olmakla beraber 1648'den kalan modern ulus-devlet kavramının dijitalleştiği ve bir siber-ulus dönemine doğru gidildiğinin de savunulması mümkündür.

KAYNAKÇA

- AFP. (2021). “Virtual Visas: Barbados Says to Open First 'Metaverse' Embassy”, TechXplore, 17 Kasım 2021, <https://techxplore.com/news/2021-11-virtual-visas-barbados-metaverse-embassy.html> (Erişim Tarihi: 10 Haziran 2022).
- Casey, Michael J. (2021, Kasım 19). “Why Barbados' Mateverse Embassy Matters”, CoinDesk, 19 Kasım 2021, <https://www.coindesk.com/policy/2021/11/19/why-barbados-metaverse-embassy-matters/> (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022).
- Castells, Manuel (2009). The Rise of the Network Society: Information Age: Economy, Society, and Culture v.1. New York: Wiley-Blackwell.
- Chourcri, Nazlı (2012). Cyberpolitics in International Relations. Londra: MIT Press.
- Connor, Walker (1978). “A Nation is a Nation, is a State, is an Ethnic Group is a....” Ethnic and Racial Studies 1(4): 377-400.
- Couture, Stéphane. (2020, Ağustos 5). “The Diverse Meanings of Digital Sovereignty”, Global Media, Technologies & Culture Lab, 5 Ağustos 2020, <https://globalmedia.mit.edu/2020/08/05/the-diverse-meanings-of-digital-sovereignty/>, Erişim tarihi: 8 Haziran 2022.
- Decentraland. (2022). “Decentraland DAO”, Decentraland, <https://dao.decentraland.org/en/>. Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2022).
- Decentraland. (2022). “Foundation: 2022 Manifesto”, Decentraland, 1 Şubat 2022, <https://decentraland.org/blog/announcements/foundation-2022-manifesto/> (Erişim Tarihi: 15 Haziran 2022)
- d'Entreves, Alessandro P. (1967). The Notion of the State: An Intrduction to Political Theory. Oxford: Oxford.
- ENİSA . (2016). Cyber Security Strategy for Germany.
- Everard, Jerry (2000). Virtual States. Londra: Routledge.
- Ferguson, Yale H., ve Mansbach, Richard W. (1991). “Between Celebration and Despair: Constructive Suggestions for Future International Theory”, International Studies Quarterly 35(4): 363-386.
- Fountain, Jane E. (2001). Building the Virtual State: Information Technology and Institutional Change . JSTOR: Brookings Institution Press.
- Gözen, Ramazan (2019). Uluslararası İlişkiler Teorileri. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Grimm, Dieter (2015). Sovereignty: The Origin and Future of a Political and Legal Concept. New York: Columbia University Press.
- Hanke, Edith (2016). “Max Weber Worldwide: The Reception of a Classic in Times of Change”, Max Weber Studies 16(1): 70-88.

- Lu, Xiaoyu, Wu, Hao ve Liu, Beini. (2021). "Eroded Sovereignty or Algorithmic Nation? Transnational Diffusion of Blockchain in Governance", *International Journal of Electronic Governance* 13(4): 486-518.
- Negroponte, Nicholas (1995). *Being Digital*. Knopf.
- Pazarıcı, Hüseyin (2008). *Uluslararası Hukuk*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Razletovskaia, Viktoriya (2020). *Financial Mechanism of International Relations in the Era of Global Transformations and the Digital Revolution*. Retrieved from EDP Sciences.
- Rosecrance, Ricgard N. (2000). *The Rise of the Virtual State: Wealth and Power in the Coming Century*. New York: Basic Books.
- Thurman, Andrew (2021). "Barbados to Become First Sovereign Nation with an Embassy in the Metaverse", *Coindesk*, 15 Kasım 2021, <https://www.coindesk.com/business/2021/11/15/barbados-to-become-first-sovereign-nation-with-an-embassy-in-the-metaverse/> (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).
- Tilly, Charles (1985). "War Making and State Making as Organized Crime" In Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer ve Theda Skocpol (ed.), *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TRT World. (2021). "Barbados to Establish World's First Metaverse Embassy", TRT World, 19 Kasım 2021, <https://www.trtworld.com/magazine/barbados-to-establish-world-s-first-metaverse-embassy-51836> (Erişim tarihi: 05 Mayıs 2022).
- Wendt, Alexander (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wolin, Sheldon S. (1994). "Fugitive Democracy", *Constellations* 1(1): 11-25.

TOPLUMSAL DİYALOĞUN GELİŞTİRİLMESİNDE SOSYAL MEDYANIN ROLÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: #UNITECYPRUSNOW# ÖRNEĞİ

Pınar Çağlayan,¹ Uşak Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmada, uzun soluklu bir uluslararası sorun haline dönüşmüş olan Kıbrıs sorununun “Kıbrıslılık” kimliğini benimseyen Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar tarafından sosyal medya aracılığı ile nasıl ele alındığı değerlendirilerek, sosyal medyanın toplumlararası diyalogun geliştirilmesinde ve ortak bir siyasi dilin benimsenmesinde nasıl bir rolünün olduğunun belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, “Unite Cyprus Now” isimli bir sivil toplum hareketi tarafından Haziran 2017’de açılan #unitecyprusnow# başlıklı twitter hesabı içerik analizi yöntemi ile incelenerek analiz neticesinde elde edilen bulgular ile hangi alanlarda iki toplum arasında ortak bir dil geliştirilebildiği veya geliştirilemediği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, iki toplum arasında “Kıbrıslılık” kimliği temelinde ortak bir dil geliştirilebilmiş olmakla birlikte toplumlararası diyaloga etki düzeyinin zaman içerisinde azaldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs sorunu, Sosyal medya, Toplumsal hareketler, Sivil toplum

Giriş

Uzun yıllar boyunca gerek Türkiye’nin, gerekse dünyanın gündemini meşgul eden Kıbrıs meselesinin çözümüne özellikle toplumlararası bölünmenin mekânsal olarak da gerçekleştiği 1974 yılından itibaren toplumlararası diyalog yöntemi ile de katkı sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu noktada, diyalog yanlısı Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar tarafından toplumların bölünmesine neden olduğu düşünülen milliyetçi bakış açılarının karşısına “Kıbrıslılık” kavramı çıkarılmıştır. “Kıbrıslılık” kavramı özünde “Kıbrıslı” kimliği üzerinden Kıbrıs’taki Rumların ve Türklerin ortak kültür, yaşam ve değerlerinin geliştirilmesini içermektedir. Ortak acıların paylaşılmasına da odaklanılan bu kimlikten hareketle iki toplumlu bir siyasi dil ortaya konularak güven artırıcı önlemlerin sivil toplum ayağının başarı kazanması ve nihayetinde çözüme ulaşılması hedeflenmektedir. Böylece, bu kimliğin taşıyıcıları olarak iki toplumlu sivil toplum örgütleri ortaya çıkmış ve toplumlararası diyalogun geliştirilmesi sürecinde önemli bir rol üstlenmişlerdir. Kıbrıs’taki iki toplumlu ve barış yanlısı sivil toplum hareketlerinin 1974 yılından 2003 yılında sınır kapılarının açılmasına kadar, Yeşil Hat’taki Ledra Otel buluşmaları dışında, fiziksel bir ortamda bir araya gelmeleri oldukça güç olmuştur. Ancak 2000’li yıllar hem sınır kapılarının açılması, hem de dijital platformların bütün dünyada olduğu kadar

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Kıbrıs'ta da yeni bir buluşma alanı yaratması ile söz konusu sivil toplum hareketlerinin faaliyetlerine ivme kazandırmıştır. Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği tarafından da desteklenen bu örgütlerin dışında ise son yıllarda sadece birer dijital aktivizm örneği olarak ortaya çıkan sivil toplum hareketleri sosyal medyanın aktif kullanımı sayesinde fiziksel sınırları aşarak toplumlararası iletişimi artırmayı başarmışlardır.

Bu çalışmada, Kıbrıs sorununun “Kıbrıslılık” kimliğini benimseyen Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar tarafından sosyal medya aracılığı ile nasıl ele alındığı değerlendirilerek, sosyal medyanın toplumlararası diyalogun geliştirilmesinde ve ortak bir siyasi dilin benimsenmesinde nasıl bir rolünün olduğunun belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede, Kıbrıs'ta dijital bir hareket olarak ortaya çıkan, iki toplumlu bir sivil toplum hareketi olarak hatırı sayılır bir takipçi sayısına ulaşan ve sosyal medyanın toplumlararası diyalogun geliştirilmesindeki rolü üzerine önemli bir örneği olduğu düşünülen (Adamides, 2020: 153-155) “UniteCyprusNow” hareketinin twitter hesabı incelenmiştir. Hesapta yer alan ve belli dönemlerde hesap sahibi tarafından atılan tweetler içerik analizi yöntemi ile incelenmiş ve elde edilen bulgular dönemsel olarak karşılaştırılarak, hareketin sosyal medya hesabını aktif kullanıp kullanmadığı, faaliyetlerinin etkinliğinin zaman içerisinde nasıl bir seyir izlediği, Kıbrıslılık kimliği üzerinden ortak bir dil geliştirip geliştiremediği ve nihayetinde toplumlararası diyaloga katkısının olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada öncelikle sosyal medya kullanımı ve sivil toplum arasındaki ilişkiye değinilecek, daha sonra Kıbrıs'taki Kıbrıslılık kimliği ve iki toplumlu sivil toplum hareketlerinin tarihsel gelişimlerinden söz edilerek “UniteCyprusNow” hareketinin nasıl ortaya çıktığı ve neyi amaçladığı anlatılacaktır. Son olarak, araştırmanın bulguları ortaya konulacak ve çalışmanın amacı doğrultusunda analiz edilecektir.

Arkaplan

Sosyal Medya ve Sivil Toplum

Sosyal medya, kullanıcılarını mekânsal bağımlılıktan kurtararak bilgi alışverişi yapmalarını sağlayan ve bu sayede etkileşim içerisinde olmalarına olanak tanıyan bir kavram olmanın yanı sıra, görsel ve işitsel malzemeler ile de verilmek istenen mesajların etkisini artıran dijital araçların ortak adıdır (Onat, 2010: 105-106). Sosyal medyayı diğer kitlesel medya araçlarından ayıran en önemli özellik, dünyanın neresinde olursa olsun bireylerarası etkileşimi en üst

noktaya taşınmasıdır. Sosyal medya, hem kişilere kendi kişisel alanlarını yaratmalarını hem de bu alanları çok sayıda kişi ile aynı anda ve platformda paylaşma imkanını sağlamakta, ayrıca diğer insanların paylaştığı içerikleri de yorumlama fırsatı vermektedir (Saatçioğlu, 2017: 159).

Sosyal medyanın Jürgen Habermas'ın bireylerin eşit yurttaşlar olarak politik birer özneye dönüşmesini sağlayan “kamusal alan” kavramının 21. yy'daki tezahürü olduğunu savunanlar, dijital platforma aynı zamanda siyasal bir anlam da yüklemektedirler. Buna göre, kendini özgürce ifade etme imkânı bulan bireyler, diğer bireyler ile ortak bir politik dile ulaşabilmekte ve bu sayede yeni bir politik özne yaratabilmektedirler (Bozkanat, 2020: 149).² Sosyal medyaya atfedilen “yeni bir kamusal alan” yaratmadaki rolü büyük bir potansiyel olarak görülmüş ve bu potansiyel özel sektör başta olmak üzere, sivil toplum örgütleri, yerel yönetimler ve nihayetinde kamu kurum ve kuruluşlarının da dikkatini çekmiştir (Sobacı ve Köseoğlu, 2016: 105). “Kamusal alan”ın en önemli aktörlerinden biri olarak görülen sivil toplum örgütlerinin (STK) sosyal medya kullanımında ise hedef kitleye ulaşma açısından daha istekli oldukları görülmektedir. Özellikle finansal kaynak konusunda diğer aktörlere göre daha dezavantajlı konumda olan STK'lar, mesajlarını destekçilerine iletme, faaliyetlerini duyurmak ve hedef kitleyi harekete geçirmek konusunda sosyal medyayı aktif bir şekilde kullanma yoluna gitmişlerdir (Onat, 2010: 108). Bu noktada sivil toplumun ne olduğu ve hangi kurum ya da aktörlerin sivil toplum kuruluşları olarak görüldüğünden bahsetmek yerinde olacaktır.

“Sivil toplum” kavramının zaman içerisinde tanımlarının çeşitlendiği ve tek bir tanıma sahip olmadığı görülmektedir.³ Bazı ülkelerde bu terim sivil toplum kuruluşları ile aynı anlama gelmekte, bazı ülkelerde bu kavramın sadece sivil toplum örgütlerini değil, sendikaları ve siyasi partileri de içerdiği görülmekte, bazı ülkelerde ise örgütlü olsun ya da olmasın her türlü sivil katılım biçimi bu kavrama dahil edilmektedir (Vasilara ve Piaton, 2007: 108).

Bu noktada, sivil toplum dendiğinde ilk akla gelen örgütün sivil toplum kuruluşları olduğu aşikardır. Herhangi bir kamu kuruluşu ve yerel yönetim veya meslek örgütü olmayan ancak toplumsal alanda faaliyet gösteren her örgüt sivil toplum kuruluşu olarak görülse de, bir sivil toplum kuruluşunun en öne çıkan özellikleri, kar amacı olmaması, gönüllülük temelinde

---

² “Demokratikleşme ve özgürlükler alanı olarak düşünülen ve tüm dünyada geniş kitleler tarafından kullanılan sosyal medyanın kamusal alan yaratıp yaratmayacağı birçok açıdan tartışılmaktadır. Liberal medya kuramcıları internetin ve sosyal medyanın kamusal alan yaratabileceği konusunda umutluyken, eleştirel kuramcılar ise, interneti dolayısıyla sosyal medyayı tekelci güçlerin yayılmasını sağlayan bir başka güç olarak nitelendirmektedir” (Topbaş ve Doğan: 2016:124-148).

³ Sivil toplum kavramının tarihsel süreç içerisindeki etimolojik gelişimi için bkz. (Engiz, 2013)

çalışması, toplumsal yararı esas alması ve toplumu belli bir konuda bilgilendirme ve harekete geçirme misyonuna sahip olması olarak sıralanabilir (Akbiyık ve Öztürk, 2010:1009). Sivil toplum kuruluşlarının bu özellikleri toplum ile devlet arasında bir aracı olarak görülmelerini sağlarken, daha ziyade devlet politikalarına karşı toplumun sesi olarak görülmeleri, onları “kamusal alanın” en önemli taşıyıcıları haline getirmektedir.

Sivil toplum kuruluşlarının, devlet ve toplum arasındaki aracı olma rolü bu kuruluşların toplumsal hedefler belirlemelerine ve bu hedefleri gerçekleştirebilmek amacı ile kamu kurum ve kuruluşları ile özel sektördeki şirketlerin politikalarını etkilemeye çalışmalarını da beraberinde getirmektedir. Bu etkiyi yaratabilmenin en önemli koşulu ise toplumu harekete geçirebilme gücüne sahip olmaktır (Onat; 2010: 106). Bu kapsamda, hem toplumu belirlenen hedefler doğrultusunda harekete geçirebilme hem de harekete geçen kitleler ile birlikte kamu politikalarını etkileyebilme misyonu, sivil toplum kuruluşlarının toplumsal etkileşimin ortaya konmasındaki en etkin modern medya aracı olan sosyal medya kullanımına önem vermelerine yol açmaktadır. Tüm bunların dışında, sosyal medyanın ciddi bir finansal kaynak gerektirmeyen kullanımı, çoğunlukla fon sıkıntısı yaşayan sivil toplum kuruluşları açısından diğer medya araçlarına göre daha fazla tercih edilmesinin bir başka nedeni olarak da görülmektedir (Cılızoğlu ve Çetinkaya: 260). Techreport’un 2018 verilerine göre, çeşitli ülkelerdeki sivil toplum kuruluşlarının %95 gibi büyük bir kısmı sosyal medyanın kamuoyunda farkındalık artırma konusunda oldukça etkili olduğunu düşünmekte ve %93’ü bir Facebook sayfası kullanmaktadır. Her dört sivil toplum kuruluşundan biri her gün sosyal medyada paylaşım yaptığını belirtmekte, yaklaşık 5’te biri de gün aşırı ya da haftada bir paylaşım yaptığını ifade etmektedir (Bozkanat, 2020: 153).

Sosyal medyanın örgütlü bir toplumsal hareketin iletişimini sağlama ve örgütlenme düzeyini güçlendirme işlevi ise sadece sivil toplum kuruluşlarına değil, aynı zamanda belli bir kurumsal kimliği olmamakla birlikte, sosyal platformlarda örgütlenerek harekete geçen sivil toplum hareketlerine de önemli bir mecra açtığı görülmektedir (Babacan, 2014: 135-139). Bu kapsamda, Moldova’daki Twitter devrimi (2010), İran Yeşil Devrimi (2009), Arap Baharı (2010), Londra isyanları (2011), We Are 99%/Occupy Wall Street (2011), İnternetime Dokunma, Küresel Ekran Karartma eylemi, Gezi Parkı (2013) vb. birçok toplumsal hareket sosyal medyada örgütlenen ve belli bir süre siyasal alanı etkileyen kurumsal bağları olmayan hareketler olarak örneklendirilebilir (Türk, 2013; Onat, 2010: 104). Son yıllarda sadece sosyal medya üzerinden örgütlenen ve kurumsal bağlardan ziyade ortak bir amaç etrafında siyasal ve

sosyal etki yaratmayı amaçlayan bu tarz toplumsal hareketlerin özel bir adlandırmaya tabi tutulduğu görülmektedir. Bu bağlamda söz konusu hareketler, “dijital eylemcilik” veya “dijital aktivizm” gibi isimlerle anılmaktadır.

Dijital eylemcilik ya da dijital aktivizm, kişilerin birçok toplumsal, kültürel veya siyasal soruna ilişkin olarak ortaklaşan duygu ve düşüncelerini dijital bir platformun kullanımı yolu ile eyleme dönüştürmeleri olarak tanımlanmaktadır (Saatçioğlu, 2017: 161-162). Bu eylem türünde, öncelikle eylemi gerçekleştirmek için ortak bir amaç etrafında birleşmek (bazen kendi sosyal medya platformunu kurmak), bu amacı kitlelere yaymaya çalışmak, bilgi akışını kesmemek, eylemin gerçekleşmesi sırasında ve sonrasında ise eylemin görsel malzemelerini toplamak ve bir sonraki eylem için bu malzemeleri kullanmak gibi faaliyetler bulunmaktadır. Örneğin, sosyal medyada örgütlenmiş bir protesto eyleminin sosyal medya platformlarına yüklenmesi (youtube, twitter, facebook veya blog kanalları) hem eyleme katılımı artırmakta hem de kamuoyunda farkındalık yaratmaktadır (Gençer, 2015: 508).

Gerek sivil toplum kuruluşları gerekse sivil toplum hareketlerinin amaç ve hedefleri etrafında toplamaya çalıştıkları hedef kitleye ulaşma, kamuoyunda farkındalık yaratma ve hedeflenen politikaların gerçekleştirilmesi için devlet üzerinde bir baskı unsuru olma işlevleri açısından son derece elverişli bir ortam sağlayan sosyal medya, böylelikle hem dijital aktivizm gibi bir hareket alanının ortaya çıkmasını sağlamış hem de bireyler ve toplumlararası etkileşimi artırma özelliği ile bilhassa toplumlararası diyalog eksikliğinin yaşandığı yerlerde daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda, uzun yıllardır çözülmeyi bekleyen Kıbrıs meselesinin çözümüne katkı sağlayacağına inanılan Kıbrıslı Türk ve Kıbrıslı Rum toplumunda yaşanan diyalog eksikliğinin giderilmesine yönelik çalışmalarda sivil toplumun önemi uluslararası kuruluşlar başta olmak üzere birçok kesim tarafından vurgulanırken, sivil toplum hareketlerinde sosyal medya kullanımının rolü de gitgide artmaya başlamıştır.

Kıbrıs'ta Sivil Toplum Hareketlerinin Toplumlararası Diyalogun Geliştirilmesindeki Rolü

19. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkmaya başlayan Kıbrıs'taki Türk ve Helen milliyetçilikleri, 1950'li yılların ortalarından itibaren “Enosis” ve “Taksim” politikaları çerçevesinde Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türkler arasında çatışmaların olmasına sebep olmuş ve 1960 yılında kurulan Kıbrıs devleti bile iki toplum arasındaki çatışmaları ve bölünmeyi önleyememiştir. Bu durum, toplumlar için ortak bir kimlik olabilecek “Kıbrıslı” kimliğinin gelişimini de sekteye uğratmıştır. 1920'li yıllarda Kıbrıs Komünist Partisi ile Kıbrıs İşçi

Sendikaları Birliği (PEO) etrafında örgütlenmiş olan sol kesimin savunduğu “Kıbrıslı” kimliği, 1960-1963 yılları arasında, bazı liberal Kıbrıslı Rum ve Türk aydınların görüşleri çerçevesinde bir karşılık bulmuştur (Çağlayan, 2014: 188). 1963-64 yıllarında yeniden başlayan toplumlararası çatışmalar ve nihayetinde 1974 yılında yaşanan fiziksel ayrışma ise “Kıbrıslılık” fikrinin yeniden birleşme ve Kıbrıs sorununun çözülmesi noktasında kilit kavram olmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, “Kıbrıslı” kimliği hem toplumlararası çatışmaların çözümü açısından ortak bir çatı kavrama dönüşmüş hem de bu ortak kimlik anlayışı aynı zamanda barış, demokrasi ve sivil toplum kavramlarını da beraberinde getirmiştir.

Erkem’e göre, bu tarz ortaklık içeren kavramlar demokratik bir ortamın oluşmasını sağlayarak Kıbrıs’taki gibi bölünmüş toplumlar için barış vadetmektedir (Erkem, 2017: 193). Ancak, ortaklık içeren demokratik oluşumların başarılı ve sürdürülebilir olması için genel olarak çözüm odaklı olan dış aktörlerden bölünmeyi derinleştiren unsurlara karşı bir baskı veya çözüm yanlısı gruplara destek gelmelidir. Dış aktörlerin yeterince destek ya da baskı unsuru olamadığı toplumlarda ise, bu işlevi içerideki yerel aktörler gerçekleştirmelidir. Söz konusu yerel aktörler ise sivil toplum alanında çalışan gruplardan başkası değildir. Bu nedenle, sivil toplumun işbirliği ve projeleri sayesinde barışçıl ortam toplum tarafından benimsenebilir ve toplumlar arası diyalog sağlanabilir. Sürdürülebilir bir barışın ve ortak yaşamın yegane unsuru budur (Erkem, 2017: 196). Böylece, sivil toplum hareketleri etkin siyasi aktörlerin politikalarını etkileyebilir ve barışın devamlılığının sağlanmasında daha işbirlikçi bir anlayışa yaklaştıracaktır. Ayrıca, topluluklar arasındaki var olan sorunları çözmek nihayetinde halkı milliyetçi politikalara karşı ortak bir alanda birleştirebilir (Erkem, 2017: 199).

Kıbrıs’ta sivil toplumun ortaya çıkışı, gelişimi ve Kıbrıs sorununun çözümünde önemli bir aktöre dönüşmesi üzerine çalışan Alpar, Kıbrıs’taki sivil toplum kuruluşlarının tarihsel olarak yaşanan gelişmelerden oldukça etkilendiğini ve zamanla komünizm ve milliyetçilik ekseninde biçimlenerek, Batılı ve modern tarzda bir sivil toplum kavramını karşılamadığını ve bireysel kimliklerden ziyade toplumsal kimliklerle hareket ettiğini ifade etmektedir. Alpar’a göre, Kıbrıs’ta sivil toplum, “1990’lı yıllarla birlikte uluslararası toplumun Kıbrıs sorunu için federal bir çözümü ön plana çıkartması ve Yeşil Hat’tın her iki tarafındaki sivil toplum ve STK’ları da bu sürecin en önemli aktörlerinden biri olarak belirlemesi” sonrasında çözüm ile anılır olmuş ve iki toplumlu sivil toplum hareketleri bu bağlamda önem kazanmıştır (Alpar, 2005). Kıbrıslı Rumlar ve Kıbrıslı Türkler zaman içerisinde gerek kendi siyasi elitlerine karşı gerekse birlikte her iki tarafın siyasi elitlerine karşı zaman zaman bir araya gelmekte ve bir

toplumlararası diyalog ortamı yaratmaya çalışmışlardır (Ayberk, Akşit ve Dayıoğlu, 2019: 127-144). Ancak, hem Kuzey Kıbrıs'ta hem de Güney Kıbrıs'ta sivil toplumun hala zayıf olduğu ve devlet politikalarından bağımsız bir siyasallaşma sürecini henüz tamamlayamadığı çeşitli kesimler tarafından dillendirilmektedir (Çuhadar ve Kotelis, 2009: 181).

1974'teki bölünmenin ardından, çok az iki toplumlu görüşme yapılmıştır. Bu dönemde, “Kıbrıslı” kimliği bir sivil toplum kuruluşu tarafından ilk defa 1975 yılında kurulan Yeni Kıbrıs Derneği tarafından temsil edilmiştir. Kuruluş amacını, Kıbrıs'a bağlılığı sağlamak, toplumlararası anlayışı artırmak ve demokrasiyi pekiştirmek olarak belirleyen dernek, “Kıbrıslı” kimliğini bir çeşit üst kimlik olarak görmeyi tercih etmiştir (Çağlayan, 2014: 235). Ancak bu dernek dışında, 1990'lara kadar sivil toplum temelli barış hareketinin oldukça 'zayıf ve marjinal' olduğu görölmektedir. Adanın fiilen bölünmesi, her iki taraftaki sivil toplum hareketlerini birbirinden bağımsız olarak geliştirmiş, bu da yapısal bir engel oluşturmuştur. Barış için uyumlu bir toplumlar arası sivil toplum hareketinin ilk ortaya çıkışı 1984 yılında Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türk iş adamları arasındaki görüşmeler olmuş, ancak 1990'ların başında Kıbrıslı sivil toplum aktivistleri ve akademisyenlerin, Kıbrıs sorununun çözümünü nasıl destekleyebilecekleri konusunda diyalog ve yeni bir girişim başlatmak için yaratıcı yollar aramaları (Ledra Palas toplantıları) iki toplumlu hareketlerin çıkış noktasını oluşturmuştur.

Sivil toplumda bu tür iş birliğinin yaratılmasında en önemli adım olarak dönemin BM Genel Sekreteri, 1994 yılında Kıbrıs'a “mevcut güvensizliğin üstesinden gelmek” ve “genel bir çözüm” sağlamak için güven artırıcı önlemler önermiştir. Bu tedbirler, spor, kültürel etkinlikler, ticaret, gazetecilik, sağlık, çevre, su veya enerji sorunları gibi ortak sorunların çözümünde iş birliğinin artırılmasını, toplumlar arası uyumu teşvik edecek eğitim politikalarının geliştirilmesini, ortak projeler oluşturulmasını, Maraş ve uluslararası Lefkoşa havaalanının açılmasını öngörmüştür. Bu önlemler elit düzeydeki anlaşmazlık nedeniyle uygulanamamıştır. Bu dönemde BM desteği ile toplumlar arası engelleri aşmak için çalışan sivil toplum girişimi, Kıbrıs'taki arkeolojik/tarihi binaların restorasyonu üzerinde çalışan Kültürel Miras Teknik Komitesi olmuştur. Örgüt hem UNDP hem de AB tarafından desteklenmiş ve bir Kıbrıslı Rum ve bir Kıbrıslı Türk tarafından yönetilmiştir (Erkem, 2017: 199).1994'ten 2004'e kadar olan dönemde ise, barışın inşası için bir güç olarak adanın gelişmekte olan sivil toplum hareketlerine ilk dış destekler gelmeye başlamıştır. Bu yıllarda sivil toplum barışının inşasının temel taşı, BM tarafından uygulanan İki Toplumlu Kalkınma Programı (BDP) (1998–2005,) Proje Hizmetleri Ofisi (UNOPS), UNDP ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından desteklenen Uluslararası

Kalkınma Ajansı (USAID) olmuştur. 2003'te GKRY'nin AB'ye üye olması kararı ve KKTC tarafından geçiş noktalarının açılması kararı ise bu süreci hızlandırmıştır (Jarraud, Louise ve Filippou, 2013: 48-51; Çuhadar ve Kotelis, 2009: 184). Bu dönemde özellikle, 2004 yılında referanduma götürülen Annan Planı'nın onaylanması için Kuzey Kıbrıs'taki birçok Kıbrıslılık yanlısı sivil toplum kuruluşu ve siyasi parti temsilcisinin oluşturduğu "Bu Memleket Bizim Platformu" gerçekleştirdiği büyük mitinglerle oldukça etkin bir sivil toplum hareketine dönüşmüştür (Çağlayan, 2014: 259). Annan Planı başarısızlığa uğradıktan sonra ise, planın savunucuları açısından toplumlararası diyalog eksikliği bu başarısızlığın nedeni olarak görülmüş ve sivil toplum hareketlerine daha fazla önem verilmeye başlanmıştır (Jarraud, Louise ve Filippou, 2013: 52). Bu nedenle, 2004 yılı Kıbrıs'taki sivil toplum kuruluşları ve hareketleri açısından bir dönüm noktası olmuş ve iki toplumlu toplantılar ve projeler artırılmaya çalışılmıştır. Sadece sivil toplum kuruluşları değil, akademisyenler başta olmak üzere toplumun her katmanından sayısız ortak girişim ortaya çıkmıştır (Çuhadar ve Kotelis, 2009: 198). Ancak bu girişimlerin çözüme katkı sunan ve toplumlararası diyalogu artıran bir etkiye sahip olup olmadığı üzerine yapılan araştırmalar Kıbrıs'ın her iki tarafındaki sivil toplum hareketlerinin hala gelişmeye muhtaç olduğunu ortaya koymuştur.

Tüm dünyadaki sivil toplum kuruluşlarını ve hareketlerini inceleyen CIVICUS'un Kıbrıs ile ilgili hazırladığı 2005 ve 2010 yıllarına ait Sivil Toplum Endeksi'ndeki bulgular, genel olarak Kıbrıs'taki sivil toplumun doğasının her iki toplumda da benzer olduğunu ve sivil toplum ağlarına sınırlı vatandaş katılımının olduğunu göstermektedir. İki toplumlu sivil toplum hareketlerine karşı her iki toplumda da pozitif bir bakış açısı olmasına ve bu hareketlerin barışa ve çözüme katkı sağlayacağına yönelik bir inancın varlığına rağmen, bu hareketlere de vatandaş katılımının az olduğu ve dahası hareketler hakkında bilgi sahibi olma seviyelerinin düşük olduğu gözlenmiştir (CIVICUS 2005 Raporu'ndan aktaran Vasilara ve Piaton, 2007: 112; CIVICUS, 2010: 17). Mayıs 2007'de UNDP-ACT tarafından görevlendirilen RAI danışmanları tarafından yapılan bir araştırmada da Kıbrıslı Rumların ve Kıbrıslı Türklerin çoğunluğunun hala diğer topluluktan insanlarla gerçek bir temasının olmadığı ve çoğu insanın hala toplumlararası iletişimin farkında olmadığı belirlenmiştir (Vasilara ve Piaton, 2007: 113). Ortaya çıkan bu bulgulara karşı bazı araştırmacılar, topluluk etkinliklerini geliştirme, topluluklar arasındaki etkileşimi teşvik etme, nüfuz ve kaynaklara sahip kişilerle bağlantıları geliştirme, konuşulan dili ortaklaştırma, toplumlararası var olan güvensizliğin üstesinden gelme, medyayı etkin bir şekilde kullanma, politik amaçları ortaklaştırma gibi çok sayıda önlemin alınması gerektiğini belirtmişlerdir (Gillespie, Georgiou ve İnsay, 2013: 1078-1083).

Bahse konu önlemleri dijital bir platformdan sağlamaya çalışan ve böylece sosyal medyanın etkin kullanımı ile toplumlararası diyalogun geliştirilmesi ve çözüme yönelik politikaların desteklenmesi için çok sayıda etkinlik organize eden çeşitli grupların son dönemde iki toplumlu hareketler içerisinde arttığı gözlemlenmiştir (Adamides, 2020: 148-155). Bu hareketler içerisinde takipçi sayısı ve sosyal medya kanallarını etkin kullanma açısından en iyi örneğin 2017 yılında kurulan “UniteCyprusNow” hareketi olduğu söylenebilir.

Dijital Bir Sivil Toplum Hareketi Olarak “UniteCyprusNow”

“Barışı ve adanın müzakere edilmiş bir çözüm yoluyla yeniden birleşmesini destekleyen eylemleri teşvik eden, çok toplumlu, parti dışı bir Kıbrıs girişimi” olarak kendini tanımlayan “UniteCyprusNow” hareketi (UCN, “About UCN”, 2022), tamamen dijital ortamda kurulmuş olan bir sivil toplum hareketidir. İnternet sayfasına ve facebook, twitter, youtube ve instagram gibi bütün yaygın sosyal medya mecralarında hesaplara sahip olan hareket bütün etkinliklerini bu platformlardan örgütlemektedir. Bütün sosyal medya hesaplarında genel olarak İngilizce dili tercih edilmiştir. İnternet sayfasında politik hedeflerini açık bir şekilde belirleyen ve doğrudan Kıbrıslı liderlerin vereceği kararlarda etkin olmayı amaçladığını ifade eden hareket, “tüm Kıbrıslılar için birleşik bir Kıbrıs”ı vizyonu olarak göstermektedir. Bunun dışında operasyon alanları olarak belirlediği hedefler, gerçeği aramak, empati kurmak, ortak Kıbrıs geçmişini ve kimliğini teşvik etmek, çeşitliliğe saygı duymak, dayanışmayı güçlendirmek ve ortak bir geleceği teşvik etmektir. Rehber ilkeleri, çeşitlilik, güven, katılımcı demokrasi, insan hakları, eşitlik, barış, federalizm, uzlaşma ve işbirliğidir (UCN, “Our Vision&Mision”, 2022). Hareket nasıl ortaya çıktığını ve genel olarak neyi amaçladığını ise şöyle anlatmaktadır:

“#UNITECYPRUSNOW, Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik müzakerelerin, önce liderler üzerinde baskı oluşturmak, onları sorumlu tutmak ve onlara Kıbrıs'ı birleştirme sözünü hatırlatmak amacıyla kendiliğinden kesintiye uğramasıyla ortaya çıktı. Liderlerin sesimizi duymasını isteyerek, başkent Lefkoşa'yı ve iki tarafı birbirinden ayıran tampon bölgede her gün gösteriler yaparak sokaklara çıktık. Görüşmeler yeniden başladıktan sonra bile orada kaldık. Bir tür hava yolculuğu ve konaklama bağıışı sayesinde, aramızdan küçük bir grup, Haziran ayı sonlarında ve Temmuz 2017'nin başlarında İsviçre'nin Crans Montana beldesindeki müzakerelerin son ayağına katılabildi ve barış için baskı yapmaya devam etti. Temmuz 2017'de Crans Montana'daki görüşmeler çöktüğünde elbette büyük bir hayal kırıklığına uğradık. Organize olma zamanıydı. Yaz boyunca Facebook sayfamızda duyurulan bir dizi açık toplantıda vizyon ve misyon beyanlarımızı oluşturduk. Konsensüs ile karar alma forumumuz

olan "merkez" için aday gösterilmesini istedik. Merkez, Kıbrıslıları birbirine bağlama misyonumuzu uygulamaya yönelik fikirlerin yanı sıra pratik, organizasyonel ve iletişim konularında kararlar alır. Ara bölgede halka açık olan haftalık açık toplantılara da devam ettik." (UCN, "Our History, 2022)

Daha önce de belirtildiği üzere, hareketin web sayfası, facebook sayfası, instagram hesabı ve twitter hesabı bulunmaktadır. Facebook sayfası 13.878 kişi, İnstagram hesabı 3.710 kişi ve Twitter hesabı ise 4188 kişi tarafından takip edilmektedir. Hesaplar genel olarak eylem, toplantı ve gösteri duyuruları için kullanılmakta, aynı zamanda ortak amaç ve hedefleri içeren genel mesajlar yayınlanmaktadır. Bu bağlamda, emsallerine nazaran, hareketin dijital bir hareket olması nedeniyle de, takipçi sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 1

Kıbrıs'taki Bazı Sivil toplum Hareketleri ve Kuruluşlarının Sosyal Medya Hesaplarındaki Takipçi Sayıları

Girişimin Adı	Facebook	İnstagram	Twitter	Toplam (Kümülatif)
Unite Cyprus Now	13.878	3.710	4.188	21.776
New Cyprus Association	804	yok	yok	804
Bu Memleket Bizim Platformu	2.936	124	yok	3.060
Bicommunal Network of Cypriot Youth	2.777	1.666	yok	4.443
Bicommunal Famagusta Initiative	1.752	yok	yok	1.752

Literatür Taraması ve Araştırma Yöntemi

Araştırmada, "UniteCyprusNow" hareketinin diğerlerine nazaran daha politik mesajların iletildiği bir mecra olması nedeni ile sadece twitter hesabı ele alınmıştır. Twitter hesabından paylaşılan tweetler belli dönemlere ait altışar aylık periyodlar belirlenerek incelenmiştir. Bu kapsamda hareketin zaman içerisindeki etki düzeyini dönemsel olarak karşılaştırabilmek için ulaşılabilen en eski tweetin atıldığı tarihten (3 Aralık 2017), 31.05.2018 tarihine kadar olan 6 aylık dönem ile en eski tweetlerin Aralık-Mayıs 2017 aylarını kapsadığı göz önüne alındığında,

özellikle bu ayları içermeyen ve diğer aylarda yer alan ortak toplumsal hafızaya ilişkin tarihleri de içeren -araştırmanın yapıldığı sıradaki- en güncel dönem olan 01.06.2021-30.11.2021 tarihleri arasındaki 6 aylık dönem seçilmiştir. Böylelikle, hem en eski-en yeni tweetler hem de her ayı kapsayan bir dönemlendirmeye ulaşılmış ve hesabın etki düzeyinin periyodik takibi daha verimli yapılabilmektedir. Retweetler ve yanıtlar örneklem kapsamına alınmamış, sadece hareketin kendi tweetleri değerlendirilmiştir. Araştırmada kullanılan yöntem nitel ve nicel içerik analizidir. Nicel içerik analizi, metinlerin içeriğindeki belirgin mesajların görünme sıklığının ortaya konmasına odaklandığından, nitel içerik analizi ise bir mesajın sadece görünme sıklığına değil, o mesajın hangi bağlamda ve anlamda ortaya çıktığına dair bir çıkarımın yapılmasını sağladığından tercih edilmiştir (George, 2003: 13-14).

Sosyal medyada kullanılan metinlerin içerik analizi yöntemi ile incelenmesi dünyada olduğu kadar Türkiye’de de son yıllarda yaygın bir araştırma yöntemi olarak ortaya çıkmıştır. Ombudsmanlık kurumunun sosyal medyayı kullanımı ile ilgili Sobacı ve Köseoğlu’nun (2010), belediyelerin sosyal medya kullanımının karşılaştırmalı analizi için Sayılganoğlu’nun (2018), siyasal iletişim bağlamında cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki adayların sosyal medya hesaplarının incelenmesi açısından Dumlu’nun (2018) çalışmaları bu alandaki örnekler olarak gösterilebilir. Sivil toplum örgütleri ve hareketlerinin sosyal medya hesaplarının içerik analizi yöntemi ile incelenmesine ilişkin ise daha fazla sayıda örnek verilebilir. Bunlar arasında Arap Baharı ve Wall Street’i İşgal Et eylemlerini karşılaştırmalı bir içerik analizine tabi tutan Akbıyık ve Öztürk (2010), Yeşilay örgütünün facebook hesabını inceleyen Bozkanat (2020), farklı STK’ların sosyal medya hesaplarını inceleyen Onat (2010), Greenpeace örgütünün facebook hesabını inceleyen Saatçioğlu (2017), renkli devrimler ve Arap Baharı’nı inceleyen Topak ve son olarak “World Uyghur Congress” hareketini araştıran Abdülmecid (2021) sayılabilir. Kıbrıs’taki STK’ları sosyal medya hesaplarından inceleyen Öze ve Soyer’in (2021) araştırması ise sadece KKTC’de bulunan “Kuzey Kıbrıs Alevi Dernekleri” üzerinedir. Bu anlamda, araştırma Türkiye’de Kıbrıs’taki iki toplumlu bir dijital sivil toplum hareketinin içerik analizi yöntemi ile araştırılmasını içererek literatürdeki önemli bir boşluğu da doldurmayı hedeflemektedir.

Tweetler sayısal olarak, kullanılan dil, görsel malzeme ve en beğenilen tweetler olarak sınıflandırılırken, içerik açısından hem çoğunlukla kullanılan kelimeler hem de hangi amaç ile kullanıldığına bakılarak kategorilere ayrılmıştır. Söz konusu kategoriler ve kategori tanımları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2
Araştırmada Kullanılan Kategoriler ve Tanımları

Kategori	Tanımı
Kurumsal/etkinlik	Hareketin gerçekleştirdiği protesto mitingleri, gösteriler ve çeşitli ortaklaşa faaliyetlere ilişkin tweetler
Kurumsal/bilgilendirme	Hareketin gerçekleştirmeyi planladığı mitingler, gösteriler ve etkinliklerin takipçilerine duyurusunun yapıldığı tweetler
Kurumsal/mesaj	Hareketin dönemselsel olarak yaşanan Kıbrıs sorunu ile ilişkili gelişmelere yönelik yayınladığı basın bildirimlerinin yer aldığı tweetler
Kurumsal/yıldönümü	Hareketin kuruluşu ile ilgili yıldönümlerini içeren tweetler
İç siyaset	Hareketin Güney Kıbrıs ve Kuzey Kıbrıs'taki siyasi gelişmelere (lider açıklamaları, güncel siyasi konular) yönelik görüşlerini bildirdiği tweetler
Müzakereler	Hareketin Kıbrıs sorunu ile ilgili taraflar arası gerçekleştirilen ikili veya çoklu müzakerelere ilişkin görüşlerini ya da haberlerin paylaşımını içeren tweetler
Bilgilendirme	Hareketin Kuzey ve Güney Kıbrıs'taki herhangi bir toplumsal, siyasal veya kültürel gelişmeye ilişkin olarak bilgi verme amacı ile paylaştığı tweetler
Yaşam	Hareketin Kuzey ve Güney Kıbrıs'ta genellikle ortak yaşam pratiklerinin hatırlatılması veya haberinin paylaşımını içeren tweetler
Türkiye/Yunanistan	Hareketin Türkiye veya Yunanistan ile ilgili haberleri paylaştığı tweetler

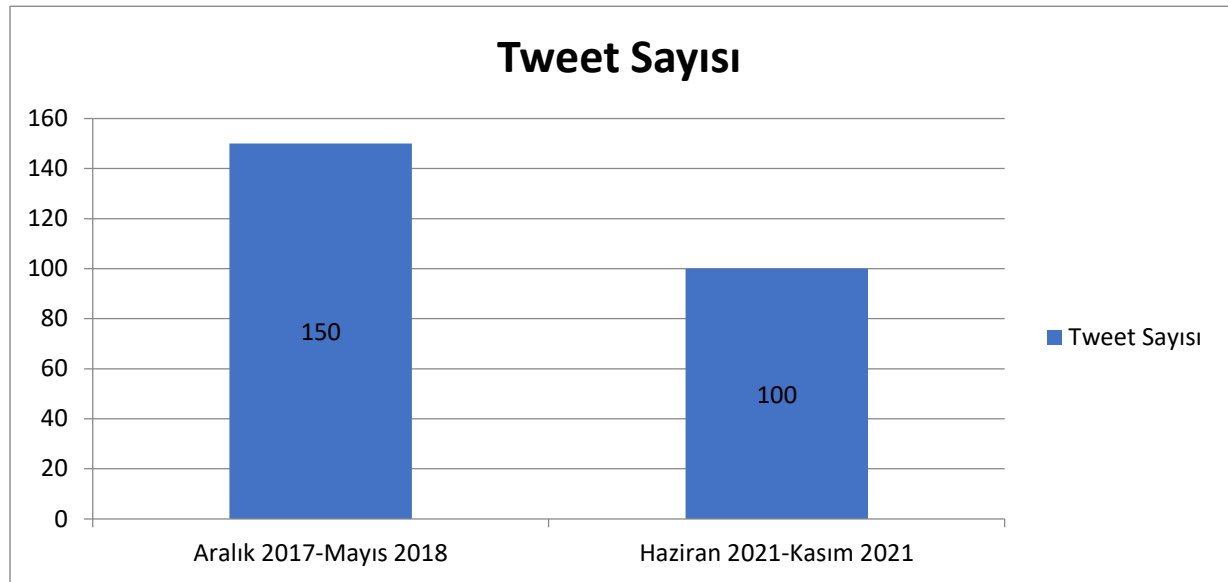

Araştırma Bulguları

“UniteCyprusNow” hareketinin twitter hesabının Mayıs 2022 tarihi itibari ile 4.188 takipçisi bulunmaktadır. Hesapta bir adet sabitlenmiş tweet bulunmakta (profil sahibinin en önemli tweetinin en üstte sabitlenmesi) ve bu tweet yine hareket tarafından hazırlanmış olan yaklaşık bir buçuk dakikalık bir video görüntüsü içermektedir. Video Rumca olmakla birlikte Türkçe altyazılı bir şekilde izlenebilmektedir. 52 beğenisi bulunmaktadır. Videoda siyasi eşitlik (7), federasyon (7), çözüm (4), Birleşik Kıbrıs (2) kelimeleri olumlu, bencil çıkarlar (2), Türkiye (3) ve bölünme (2) olumsuz bağlamda kullanılmıştır.

Şekil 1⁴

Aralık 2017-Mayıs 2018 ve Haziran-Kasım 2021 Tarihleri Arasında Atılan Tweet Sayısı

Şekil 1'e baktığımız zaman, hareketin twitter hesabını kullanmaya başladığı ve kurulduğu tarihlerde 150 adet tweeti takipçileri ile paylaştığı, Haziran-Kasım 2021 tarihleri arasında ise tweet paylaşımının üçte bir azalarak 100 adede düştüğü anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, 2021 yılında incelenen döneme göre hareketin 2017 yılında incelenen dönem içerisinde twitter hesabını daha aktif kullandığı görülmekte, sosyal medya kullanımının etkinliğinin zaman içerisinde azaldığı gözlemlenmektedir.

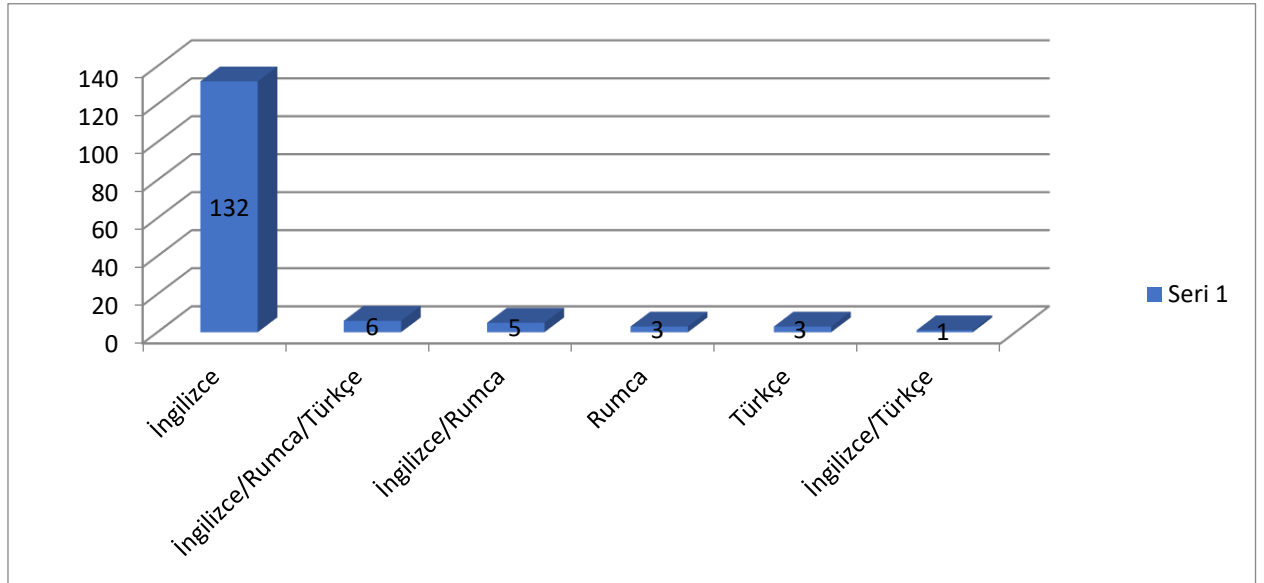
Şekil 2 ve 3 dönemsel olarak tweetlerde hangi dilin kullanımının tercih edildiğini göstermektedir. Daha önce de belirtildiği üzere, Kıbrıs'ta toplumlararası diyalogunun

⁴ Bu şekil ve bundan sonra yer alan bütün şekiller yazar tarafından oluşturulmuştur.

geliştirilmesinin önündeki engellerden birisi de ortak bir dilin yokluğudur. Hareket, ezici çoğunlukla tweetlerinde ortak bir dil olacağını düşündüğü İngilizceyi tercih etmektedir. İncelenen her iki dönemde de İngilizcenin tweetlerin genel dili olduğu görülecektir. Şekil 2'de 150 tweetin 132 adedinin, Şekil 3'te ise 100 tweetin 83 adedinin İngilizce olduğu belirtilmiştir. Şekil 2'de bu dili 6 adet ile İngilizce/Rumca/Türkçe tweetler, Şekil 3'te ise 9 adetle Rumca tweetlerin takip ettiği görülmektedir. Üç dili olan tweetler genelde basın açıklamalarını içermektedir (kurumsal/mesaj).

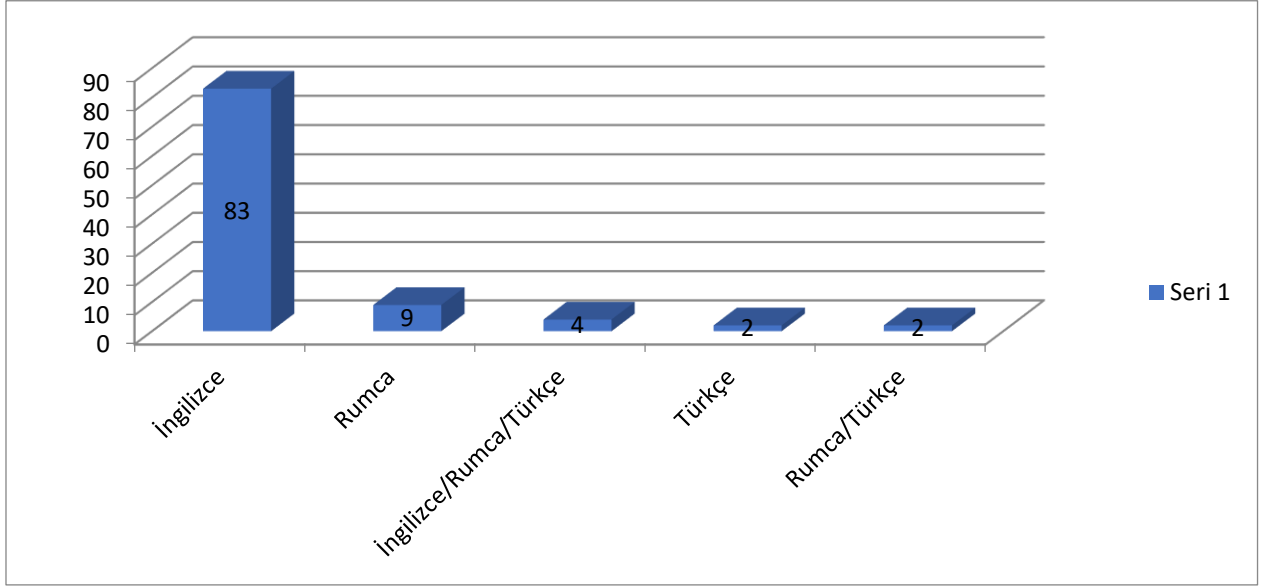
Şekil 2

Aralık 2017-Mayıs 2018 Döneminde Atılan Tweetlerde Kullanılan Dile Göre Tweet Sayısı

Şekil 3

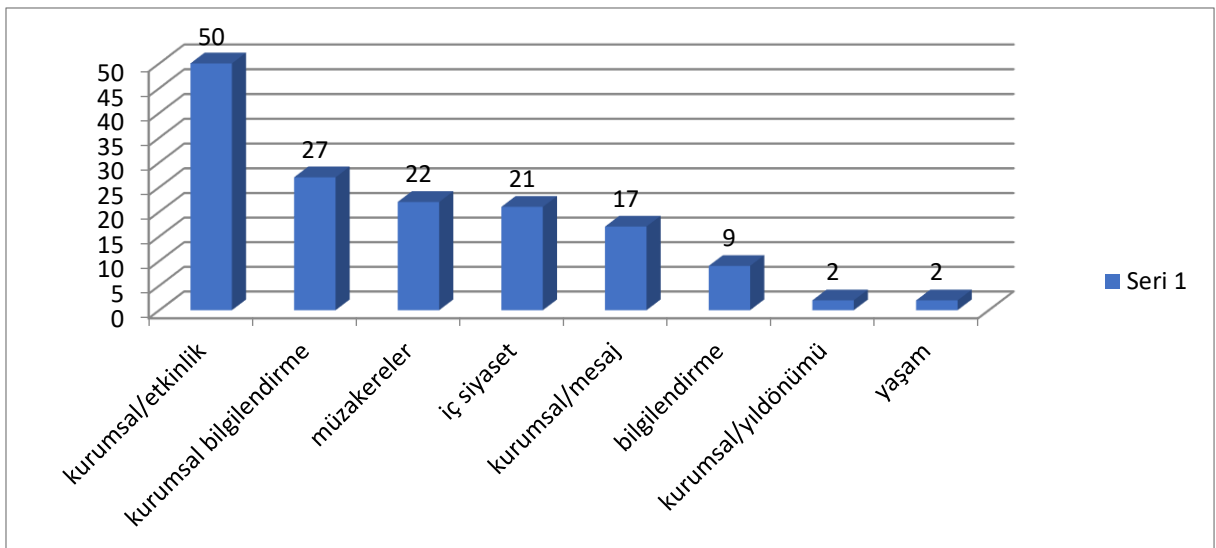
Haziran-Kasım 2021 Dönemindeki Tweetlerde Kullanılan Dile Göre Tweet Sayısı

Şekil 4 ve Şekil 5'e baktığımız zaman Aralık 2017-Mayıs 2018 tarihleri arasında belirlenen kategorilerine göre atılan tweet sayıları ve toplam tweetler içerisindeki oranları görülmektedir. Tablo 5'i incelediğimizde, Aralık 2017-Mayıs 2018 tarihleri arasında paylaşılan tweetlerden 50 adedinin hareket tarafından gerçekleştirilen kurumsal etkinliklere ilişkin olduğu göze çarpmaktadır. Bu kategoriyi sırası ile bu etkinliklerin öncesinde etkinliğin duyurularını içeren kurumsal bilgilendirme tweetleri ve müzakerelere ilişkin bilgi/haber tweetleri izlemektedir.

Şekil 4

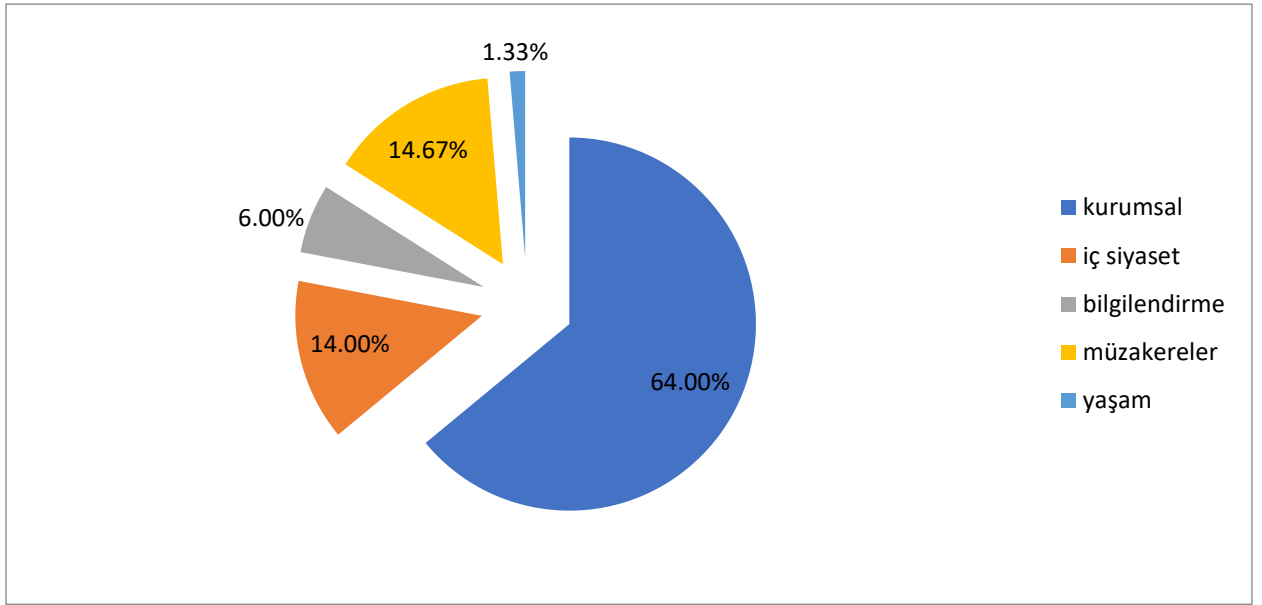
Aralık 2017-Mayıs 2018 Döneminde Atılan Tweetlerin Kategorilerine Göre Sayısı

Şekil 5’te de görüldüğü üzere, incelenen söz konusu dönemde kurumsal etkinlik, bilgilendirme, mesaj ve yıldönümüne ilişkin tweetlerin toplam tweetler içerisindeki oranının %64 olduğu göze çarpmaktadır. Bu kategorideki tweetleri de sırasıyla müzakereler (%14,6) ve iç siyasete ilişkin (%14) tweetler takip etmektedir. Söz konusu dönemde hareketin kurumsal etkinliklerinin oldukça fazla olduğu görülmektedir.

Şekil 5

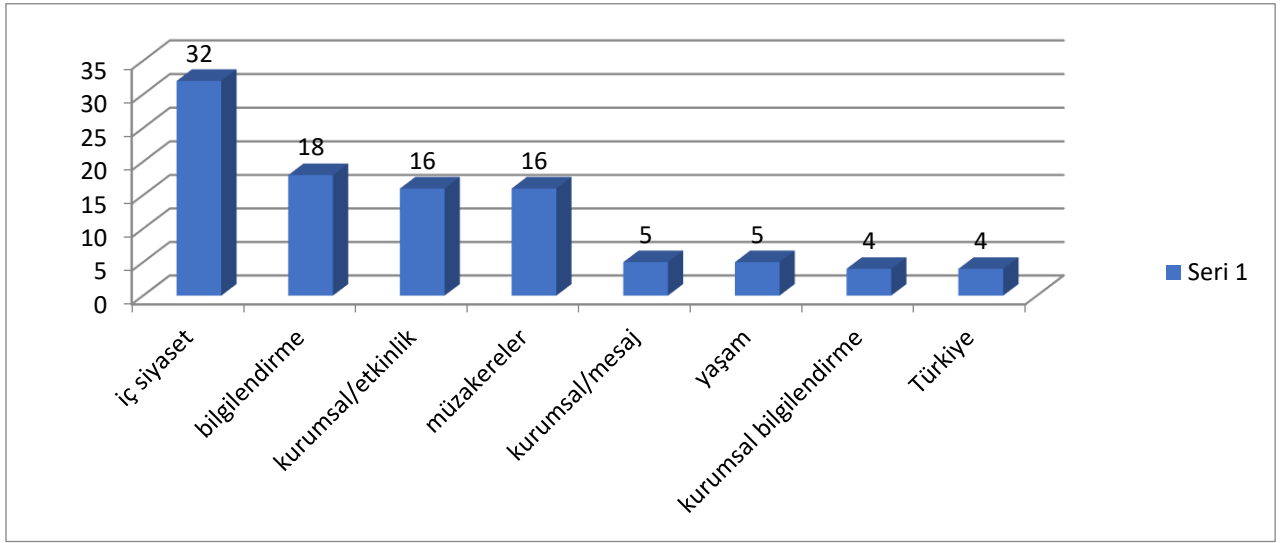
Aralık 2017-Mayıs 2018 Döneminde Atılan Tweetlerin Kategorilerine Göre Oranları

Şekil 6’yı incelediğimiz zaman, Haziran-Kasım 2021 döneminde, bir önceki döneme göre kategorilerde farklılaşma olduğu göze çarpmaktadır. Bu dönemde kurumsal etkinlik, mesaj ve bilgilendirmelerin sayısında ciddi bir düşüş olduğu, daha ziyade, iç siyasete veya farklı konularda bilgilendirme mesajlarını içeren tweetlerin bunların yerine geçtiği görülmektedir. Bu kapsamda, iç siyaset kategorisinde atılan tweetler 32 adet ile en çok paylaşılan tweetlerdir. Bu kategoriyi sırasıyla bilgilendirme ve kurumsal etkinlik kategorisindeki tweetler izlemektedir. Şekil 7’de de görüldüğü üzere, söz konusu dönemde kurumsal etkinlik, bilgilendirme ve mesajların toplam tweetler içerisindeki oranının %25’e düştüğü anlaşılmaktadır. Böylece, söz konusu iki dönem karşılaştırıldığında hareketin zaman içerisinde gerçekleştirdiği etkinliklerin azaldığı, daha ziyade Kıbrıs sorunu ile ilgili başka alanlardaki haberlerin ve bilgilerin paylaşımını tercih ettiği tespit edilmiştir. Bu durum, hareketin sosyal medyadaki örgütlenme, harekete geçme ve kamuoyu oluşturma işlevlerinin etkinliğini yitirmeye başladığı olarak yorumlanabilir.

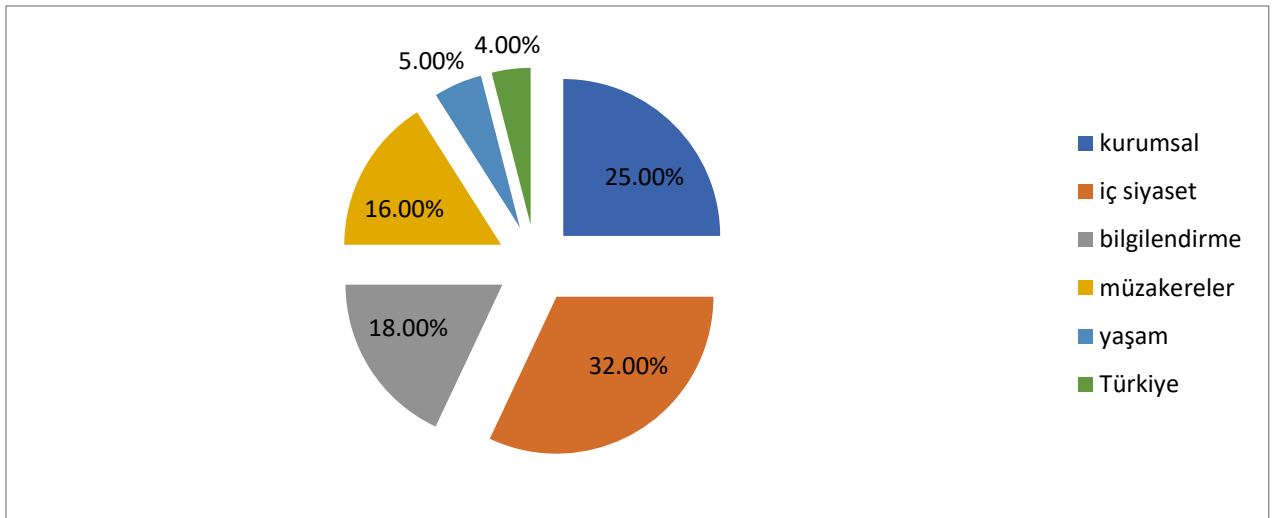
Şekil 6

Haziran-Kasım 2021 Döneminde Atılan Tweetlerin Kategorilerine Göre Sayısı

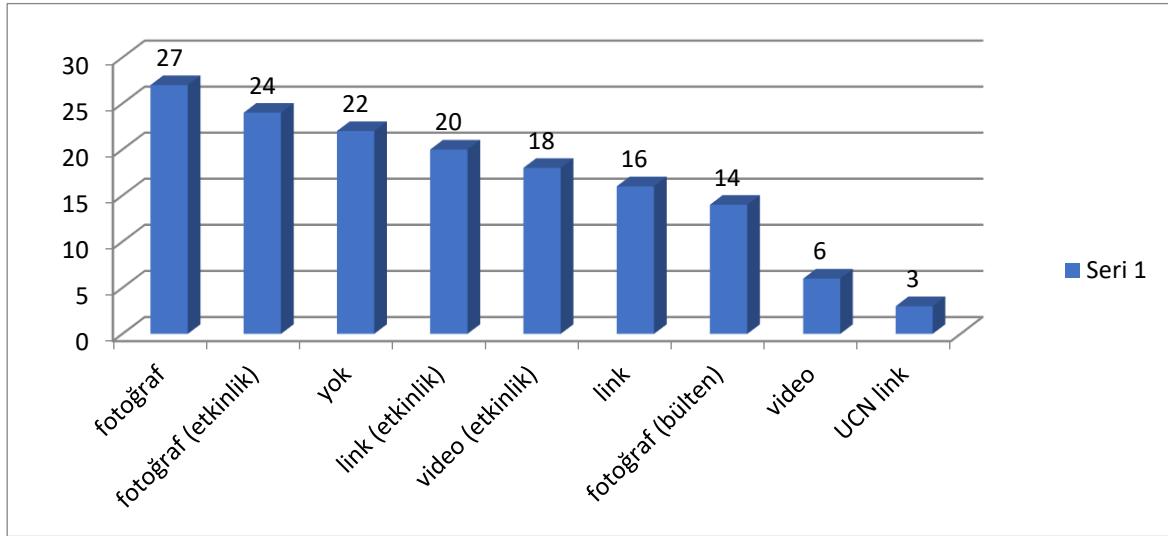
Şekil 7

Haziran-Kasım 2021 Döneminde Atılan Tweetlerin Kategorilerine Göre Oranları

Şekil 8

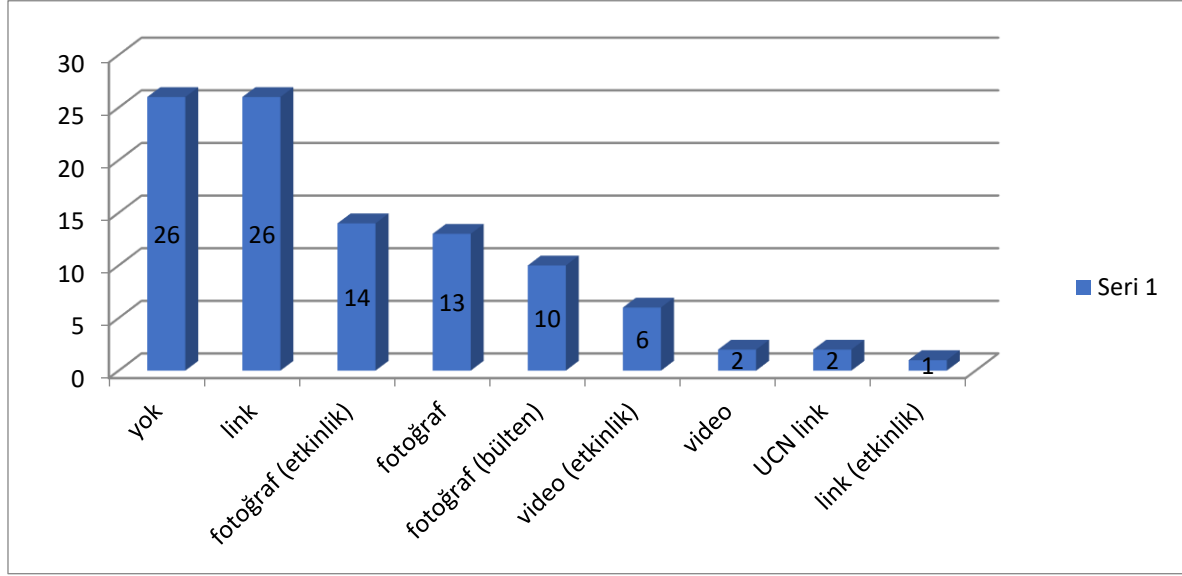
Aralık 2017-Mayıs 2018 Döneminde Atılan Tweetlerin Görsel Malzemelerine Göre Sayısı

“Sosyal medyayı stratejik iletişim doğrultusunda kullanan STK’ların elde ettiği sonuçları gösteren bir araştırma, Facebook’ta yayınlanan gönderi türünün (fotoğraf, link, video) paydalarla ilişki kurmada önemli bir gösterge olduğunu bulmuştur.” (Bozkanat, 2020: 156). Dolayısıyla, tweetlerde görsel malzeme kullanımı arttıkça, tweetin etki düzeyinin de arttığı düşünülmektedir. Bu kapsamda, Şekil 8’i incelediğimizde, Aralık 2017-Mayıs 2018 tarihleri arasında fotoğraf ve video kullanımının oldukça fazla olduğu ve tweetlerin etki düzeyini artırdığı görülmektedir. Sadece fotoğraf kullanımı ya da hareketin gerçekleştirdiği etkinlik ya da ban duyurularının fotoğrafları ve videolarının olduğu tweet sayısının toplam tweet sayısı içerisinde oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır (89/150). Bu noktada vurgulamak gerekir ki, hareketin kendine ait bir amblemi ve bu amblem üzerinden oluşturulan çeşitli posterleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda, hareketin kurumsal kimliğinin görsel olarak oldukça güçlü olduğu söylenebilir.

Şekil 9

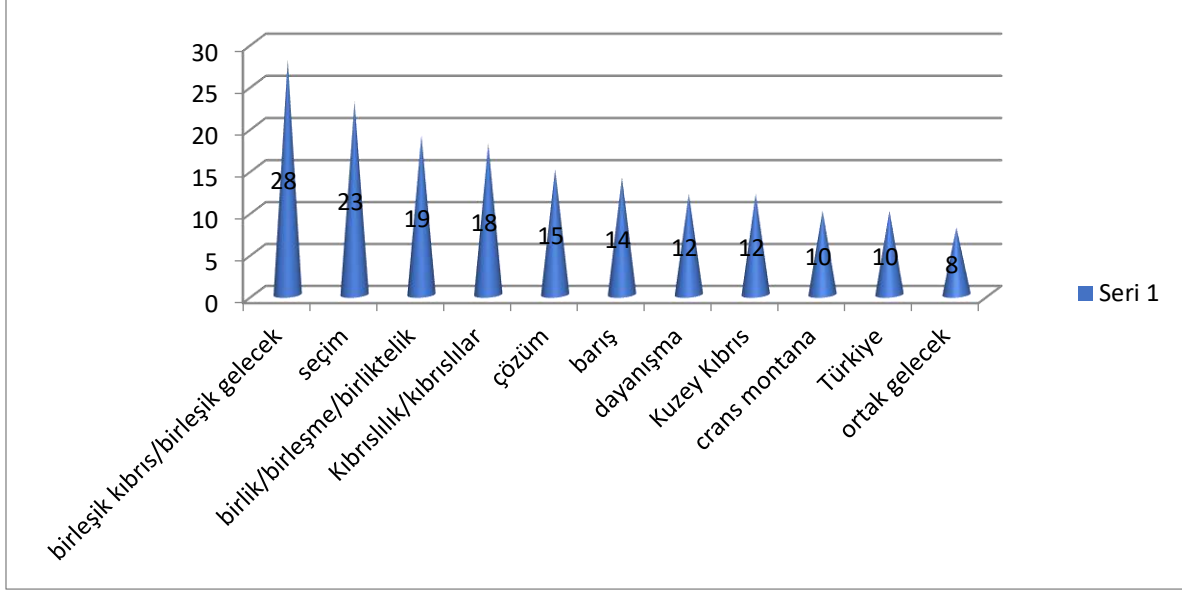
Haziran-Kasım 2021 Döneminde Atılan Tweetlerin Görsel Malzemelerine Göre Sayısı

Şekil 9'a baktığımız zaman, Haziran-Kasım 2021 tarihleri arasında tweetlerde kullanılan fotoğraf ve video gibi görsel malzemelerin sayısında ciddi bir düşüş olduğu göze çarpmaktadır. Buna göre, fotoğraf, video, etkinlik ve basın duyurusu fotoğrafları ve videolarını içeren tweet sayısının toplam tweet sayısı içerisinde de daha önceki döneme göre daha az olduğu görülmektedir (45/100). En çok hiç görsel malzeme içermeyen tweetler ve sadece link içeren tweetler bulunmaktadır (52/100). Bu kapsamda, 2021 yılında incelenen dönem ile 2017 yılında incelenen dönem karşılaştırıldığında hareketin etkinlik sayısındaki azalmanın görsel malzeme kullanımında da gerçekleştiği görülmektedir. Görsel malzeme kullanımının azalma nedenini ise, etkinliklerdeki fotoğraf ve video kullanımlarının oldukça fazla olması dikkate alındığında etkinlik sayısının azalmasına paralel bir değişimde aramak gerekir.

Şekil 10

Aralık 2017-Mayıs 2018 Döneminde Atılan Tweetlerin İçeriklerinde En Çok Kullanılan Kelimelere Göre Sayısı

Şekil 10’da yer alan ve Aralık 2017-Mayıs 2018 döneminde paylaşılan tweetlerin içeriklerine göre sayılarına baktığımızda “birleşik Kıbrıs/birleşik gelecek” kelimelerinin en çok kullanılan kelimeler olduğu görülmektedir. Hareketin internet sayfasında belirtildiği üzere, vizyonunun “birleşik Kıbrıs” olduğu düşünüldüğünde, tweet içeriğinin bu anlamda hareketin genel amaç ve vizyonu ile örtüştüğü anlaşılmaktadır. Bunun dışında yine en çok kullanılan kelimeler hareketin genel ilkeleri ile de uyum içerisindedir: “birlik/birleşme/birliktelik”, “Kıbrıslılık”, “çözüm”, “barış”, “dayanışma” ve “ortak gelecek”. Bu kelimelerin kullanıldığı tweetlerde, bahsi geçen bütün kelimeler olumlu olarak ve amaçsal bir bağlamda kullanılmışlardır. Ayrıca, bu dönemde Güney Kıbrıs’ta gerçekleşen seçimler nedeni ile “seçim” kelimesini içeren tweetlerin sayısı da oldukça fazladır (23). Bu tweetlerde de yine “seçim” kelimesi “birleşik Kıbrıs”, “ortak gelecek”, “çözüm” ve barış” kelimeleri ile yan yana kullanılmış ve siyasi dil bu amaçlar etrafında biçimlenmiştir. “Crans Montana” süreci “barış”, “çözüm” ve “birleşik Kıbrıs” kelimeleri ile olumlu olarak kullanılmış ve bu sürecin devam etmesi gerektiği vurgulanarak hareketin amaçlarına her defasında atıf yapılmıştır. “Türkiye” ve “Kuzey Kıbrıs” kelimeleri ise iki taraf arası ilişkileri anlatırken ve genelde Türkiye’nin KKTC’ye yönelik müdahalelerini olumsuzlamak amacı ile kullanılmıştır.

Tablo 3'te Aralık 2017-Mayıs 2018 döneminde takipçilerden en çok beğeni alan ilk 10 tweet görülmektedir.⁵ Bu tweetler incelendiğinde, bir tweetin beğeni oranının ve ilgi çekme düzeyinin fotoğraf kullanımı ile ilişkili olduğu görülmektedir. Aynı zamanda, kurumsal etkinlik ve mesajların da oldukça beğeni topladığı ve hareketin etkinlik düzeyinin kamuoyu farkındalığını artırdığı da söylenebilir. Bunun dışında ortak anı ve acıların da yine oldukça beğenildiği görülmekte ve ortak bir toplumlararası dil açısından bu tarz tweetlerin ilgi çektiği gözlenmektedir.

Tablo 3
Aralık 2017-Mayıs 2018 Döneminde En Çok Beğeni Alan İlk On Tweet

Tweet Tarihi	Dili	Görsel/İşitsel Mlz.	Tweet İçeriği	Beğeni	Retweet	Kategori	Alt-Kategori
16.01.2018	İngilizce/ Rumca	fotoğraf	Hatırlıyorum, affediyorum, devam ediyorum. #UniteCyprusNow	41	24	iç siyaset	anma
26.01.2018	İngilizce	fotoğraf (gösteri)	Demokrasi için. Dayanışma için. Barış ve birlik için. Doğuda, batıda, kuzeyde ve güneyde. Kuzey Lefkoşa'dan selamlar. #UniteCyprusNow	98	50	kurumsal	etkinlik
26.01.2018	İngilizce	fotoğraf (gösteri)	Tahminen en az 5000 kişi bugün kuzeyde #Cyprus aşırılıkçılığa karşı yürüyüşe çıktı. #cyprob	38	14	kurumsal	etkinlik
27.01.2018	İngilizce	fotoğraf (gösteri)	Tahminen en az 5000 kişi bugün kuzeyde #Cyprus aşırılıkçılığa karşı yürüyüşe çıktı. #cyprob	44	23	kurumsal	etkinlik
28.01.2018	İngilizce	fotoğraf	GC seçmenlerinin üçte ikisi, federal bir çözümü açıkça destekleyen adayları seçti. #UniteCyprusNow #cyprob	42	23	bilgilendirme	seçimler
14.02.2018	İngilizce	fotoğraf	♥□ "Birbirimizi iyileştirelim, birliği gerçekleştirelim." Sevgililer Gününüz Kutlu ♥□ #cyprob #UniteCyprusNow #ValentinesDay	31	20	yaşam	ortak gelecek
31.03.2018	İngilizce	fotoğraf (gösteri)	#Deryneia'nin açılmasını talep ederek #Deryneia 'da yan yana durduk, #UniteCyprusNow	39	25	kurumsal	etkinlik

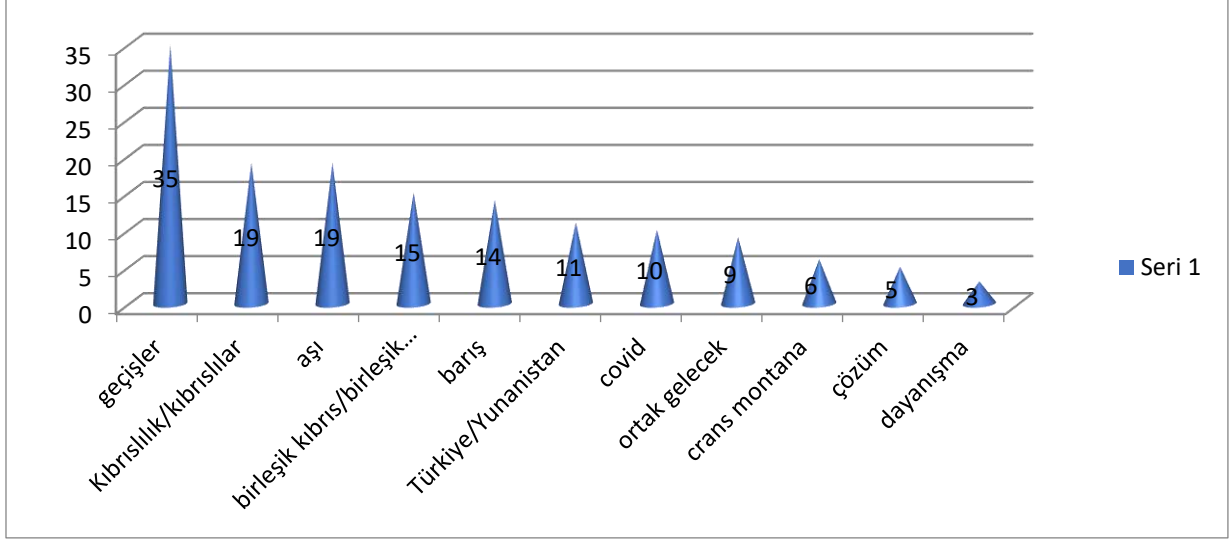
⁵ Takipçilerin beğenileri incelendiğinde profillerinde kullandıkları dil ve isimlerden hareketle hangilerinin Kıbrıslı Rum hangilerinin Kıbrıslı Türk olduğu incelenmeye çalışılmış ve toplumlararası diyalog düzeyi beğeni sayılarından anlaşılacak istenmiştir. Ancak, takma isim, İngilizce kullanımı veya Türkiyeli/Yunan gibi farklı profilleri ayıklamak oldukça zor olduğu ve anlamlı bir veri ortaya çıkmayacağı düşünüldüğünden bu bulgu paylaşılmamaktadır.

			#CrossingPoint - artık susmayacağız, sesimize nerede ihtiyaç duyulursa orada olacağız, yan yana, #Cypriot Kıbrıs'tan sonra bize kalmış!!!				
23.04.2018	İngilizce	link	15 yıl önce bugün, 23 Nisan 2003, Kıbrıslı Rumlar ve Kıbrıslı Türkler 1974'ten bu yana ilk kez “öteki tarafa” geçebilirler. İşte o zamandan bir BBC hikayesi. #cyprob 1/	34	22	iç siyaset	geçiş/anma
30.04.2018	İngilizce	beyan	Bizim beyanımız #UniteCyprusNow	37	18	kurumsal	mesaj
14.05.2018	İngilizce	fotoğraf	Lefkoşa belediye başkanları @mharmanci ve @NicosiaMunicipa Constantinos Yiorkadjis'i geçtiğimiz hafta yaşlıları sosyal bir ortamda bir araya getirdikleri için tebrik ediyoruz. #UniteCyprusNow	40	16	iç siyaset	belediye başkanları

Şekil 11'e baktığımızda, Haziran-Kasım 2021 döneminde tweetlerde en çok kullanılan kelimelerde bir değişim olduğu görülmektedir. Bu değişimin nedeni, Kıbrıs'ta da pandemi döneminde yaşanan kısıtlamalar ve buna ek olarak pandemi önlemi adı altında sınırlar arası geçişlerin geçici olarak kapatılmasıdır. Yaşanan bu durum, hareketin tweetlerinin de genel içeriğini oluşturduğu için en çok “geçiş” kelimesinin kullanıldığı, bunun yanı sıra “aşı” ve “covid” kelimelerinin de tweetlerde yer aldığı göze çarpmaktadır. Ancak yine de bir önceki dönemde olduğu gibi yine “birleşik Kıbrıs/birleşik gelecek”, “Kıbrıslılık”, “ortak gelecek”, “çözüm”, “barış” ve “dayanışma” gibi kelimelerin de kullanımının devam ettiği ve hareketin temel amaçları ile tweet içeriklerinin uyumunun sürdüğü görülmektedir. “Crans Montana” süreci ile ilgili tweetler yine “birleşik Kıbrıs” ve “çözüm” ve “barış” kelimeleri ile olumlanarak kullanılırken, bu dönemde yaz aylarında Türkiye ve Yunanistan'da yaşanan orman yangınlarındaki dayanışma mesajları nedeni ile “Türkiye/Yunanistan” kelimelerinin de kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 11

Haziran-Kasım 2021 Döneminde Atılan Tweetlerin İçeriklerinde En Çok Kullanılan Kelimelere Göre Sayısı

Haziran-Kasım 2021 döneminde takipçilerden en çok beğeni alan ilk on tweete baktığımızda (Tablo 4), yine görsel malzeme kullanımının ve kurumsal etkinliklerin takipçiler tarafından beğeni düzeyine olumlu etki yaptığını söylemek mümkündür. Bunun dışında ortak acılar, anılar içeren tweetlerin ve iç siyaset kategorisindeki barış ve birleşik Kıbrıs temalı tweetlerin beğenilerinin fazla olduğu görülmektedir. İki dönemi karşılaştığımızda hareketin temel amaçlarının takipçiler tarafından da paylaşıldığı ve Kıbrıslılık kimliği çerçevesinde ortak bir dil geliştirilebildiği söylenebilir.

Tablo 4
Haziran-Kasım 2021 Döneminde En Çok Beğeni Alan İlk On Tweet

Tweet Tarihi	Dili	Görsel/İşitsel Mlz.	Tweet İçeriği	Beğeni	Retweet	Kategori	Alt-Kategori
04.06.2021	Rumca	video	birçok	98	32	kurumsal	etkinlik
20.07.2021	Rumca/ Türkçe	fotoğraf	Acıların bayramı olmaz	78 (30)	14	iç siyaset	anma
10.08.2021	İngilizce	fotoğraf	Barış umutlarından asla vazgeçme. Bu tweet 31.700+ beğeniye ve 4.000'den fazla retweet'e sahip.	91 (44)	9	iç siyaset	barış
08.10.2021	İngilizce	yok	#Deryneia geçiş noktasını kullanan Kıbrıslı Türklerin Kıbrıslı Rum yetkililer tarafından kötü muamele gördüğüne dair haberler duyuyoruz. Kıbrıs Cumhuriyeti'ni her gün yaşanan bu sistematik suistimali incelemeye çağırıyoruz	53 (19)	16	iç siyaset	geçişler
19.10.2021	İngilizce	Fotoğraf	Bay Tatar için zamanında hatırlatma	109 (41)	21	iç siyaset	Kıbrıslı Türk lideri
04.11.2021	İngilizce	İngilizce tweet	Bak, duvar yok, barikat yok!	93 (42)	21	iç siyaset	birleşik Kıbrıs
12.11.2021	İngilizce	fotoğraf (etkinlik)	UniteCyprusNow, Bu Ülke Bizim Platformu'nun kuzey Lefkoşa'da düzenlediği yürüyüşe destek veriyor. Tüm Kıbrıslıları dayanışma göstermeye ve BİRLİKTE daha iyi bir gelecek için umut mesajı vermeye çağırıyoruz. Ülkemizin sahibi olduğumuzu ilan etmek için Cumartesi öğleden sonra İnönü Meydanı'nda bize katılın	55 (22)	14	bilgilendirme	etkinlik
13.11.2021	İngilizce	fotoğraf (gösteri)	Bu memleket bizim	101 (23)	17	kurumsal	etkinlik
13.11.2021	İngilizce	fotoğraf (gösteri)	protestolar başlamak üzere. Bu memleket bizim	61 (18)	11	kurumsal	etkinlik
15.11.2021	İngilizce/ Rumca/ Türkçe	fotoğraf	Bu adada iki devleti asla kutlamayacağız ve kabul etmeyeceğiz. Bir Kıbrıs.	92 (25)	20	iç siyaset	birleşik Kıbrıs

Sonuç

“UniteCyprusNow” hareketinin incelenen dönemler içerisinde hesabını aktif bir şekilde kullandığı gözlemlenmiştir. Hesabın hareketin ilk kurulduğu dönem olan Aralık 2017-Mayıs 2018 tarihleri arasında gerek tweet sayısı, gerek görsel/işitsel malzeme gerekse eylem ve mesajlar açısından Haziran-Kasım 2021 dönemine göre daha fazla sayıda ve zengin içerikli mesajlar içerdiği görülmektedir. Dolayısıyla, hareketin ilk dönemlerdeki aktivizminin ve kamuoyu oluşturma/örgütlenme gücünün zamanla azaldığı söylenebilir. Hareketin web sayfasında belirlenen misyon, vizyon ve ilkeleri ile incelenen her iki dönemde de tweet içeriklerinin uyumlu olduğu ve ortak bir dil geliştirdiği görülmektedir. Bu ortak dilin Kıbrıslılık kimliği etrafında biçimlendiği yine ortaya çıkan bulgular arasındadır. Özellikle tweet içeriklerindeki anma/özür konularının Kıbrıslılık kimliği içinde her iki toplumda ortak anlatı temaları oluşturduğu görülmektedir. Ancak, hareketin internet sayfasında amaçladığının aksine siyasi aktörleri toplumlararası diyalog ve eylem biçimleri ile etkileme gücüne ilişkin herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

Tweetlerde genel olarak kullanılan dilin İngilizce olması ise toplumları -eski bir İngiliz sömürgesi olması hasebiyle- ortak olarak bilinen bir dil etrafında birleştirmek ile birlikte, bu tercihin bazı sakıncalar içerdiği de vurgulanmalıdır. Zira, İngilizce, sadece İngilizce bilen belli bir kesime hitap ederek hareketin örgütlenme, etkin olma ve kamuoyu oluşturma gücünü kitlelere yayma konusundaki rolünü azaltmaktadır.

Sonuç olarak, dijital bir sivil toplum hareketi olarak ortaya çıkan ve sosyal medya kullanımını oldukça etkin bir şekilde gerçekleştiren “UniteCyprusNow” hareketi Kıbrıs’ta toplumlararası diyalogun artırılmasında önemli bir sivil toplum girişimi olarak değerlendirilmekle birlikte, sosyal medya yolu ile örgütlenen diğer sivil toplum hareketlerinde olduğu gibi zaman içerisinde etki düzeyi azalmaya başlamıştır. Ancak yine de, Kıbrıslılık kimliğine yapılan vurgu, ortak anı, acılar ve birleşik Kıbrıs’a olan inanç ile birlikte toplumlararası diyalogun artırılmasında hareketin istikrarlı bir role sahip olduğu da dikkate alınarak sosyal medyanın bu anlamda toplumlararası diyaloga katkı yaptığı söylenebilmektedir.

Bu çalışma, bir dijital aktivizm örneği üzerinden Kıbrıs’ta toplumlararası diyalogu hedefleyen sivil örgütlenme ve hareketlerin hangi alanlarda söz konusu diyalog çabalarına katkı yaptığını ve toplumlar/siyasi aktörler üzerindeki etkinliğini ölçmeye çalışarak literatürdeki önemli bir eksikliği gidermeyi amaçlamıştır. Ancak elbette ki Kıbrıs’taki toplumlararası sivil toplum

hareketleri sadece dijital bir platformdaki sivil örgütlenmeden çok daha çeşitli ve tarihsel olarak köklü bir geçmişe sahiptir. Kıbrıs'taki diğer sivil toplum hareketlerinin de etkinlik ve kurumsal kimliklerinin farklı analiz teknikleri ile incelenmesi ve sosyal medyanın etkin kullanımı yolu ile nasıl daha kitlesel bir etkiye sahip olabileceklerinin araştırılması sosyal medya-sivil toplum ilişkisinin kuvvetlenmesini sağlayacak adımlardan olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdülmecid, Muhammed (2020). Sivil Toplum Örgütlerinin Sosyal Medya Kullanımı: World Uyghur Congress Facebook Sayfası Örneği, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Adamides, Constantinos (2020). Securitization and Desecuritization Processes in Protracted Conflicts: The Case of Cyprus, Cham: Palgrave Macmillan.
- Akbıyık, Nihat ve Musa Öztürk (2010). “Sivil Toplum ve Sosyal Medya Perspektifinde “Arap Baharı” ve “Wall Street”i İşgal Et” Eylemleri”, DSpace@İnönü, <http://abakus.inonu.edu.tr/xmlui/handle/11616/12132>, 2010: s.1003-1027 (Erişim Tarihi: 02.03.2022).
- Alpar, Saadet (2005). Kıbrıs'ta Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşları, Ankara Üniversitesi, Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ayberk, İbrahim, Sait Akşit ve Ali Dayıoğlu (2019). “Bir *De Facto* Devlet Olarak Kuzey Kıbrıs'ta Sivil Toplum: Toplumsal Tepki, Kıbrıs Türk Sendikaları ve Türkiye'yle İlişkiler”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 16, Sayı 64, 2019: 127-144.
- Babacan, Mehmet Emin (2014). “Sosyal Medya Sonrası Yeni Toplumsal Hareketler”, Birey ve Toplum, Bahar 2014, Cilt 4, Sayı 7: 135-160.
- Bozkanat, Esra (2020). “Sivil Toplum Kuruluşlarının Sosyal Medyada İlişki Kurma ve İletişim Stratejileri: Yeşilay Türkiye Facebook Sayfası Örneği”, Erciyes İletişim Dergisi, Ocak/January 2020 Cilt/Volume 7, Sayı/Number 1: 149-168.
- Cılızoğlu, Gamze Yetkin ve Aysel Çetinkaya (2017). “Toplumsal Yarar Amaçlı Örgütlerin Yeni Medya Aracılığıyla Baskı Grubu Olma Süreci”, Global Media Journal TR Edition, 8(15), Güz/Fall 2017: 259-276.
- CIVICUS (2010). An Assessment of Civil Society in Cyprus: A Map For the Future-2011, Cyprus: CIVICUS.
- Çağlayan, Pınar (2014). Kıbrıslı Olamamak: Kıbrıs'taki Milliyetçiliklerin İdeolojik Kökenleri Üzerine Bir Analiz, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Çuhadar, Esra and Andreas Kotelis (2009). “Cyprus: A Divided Civil Society in Stalemate” In T. Paffenholz (ed.), Civil Society and Peacebuilding: A Critical Approach. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers: 181-206.

- Dumlu, Harun (2018). “Siyasal İletişim Süreci Olarak Cumhurbaşkanı Adaylarının Twitter Hesaplarının İçerik Çözümlemesi: 24 Haziran 2018 Seçimleri”, *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, Aralık 2018: 200-211.
- Engiz, Sezen (2013). *Türkiye’de Sivil Toplum Örgütlerinin Yeni Faaliyet Alanı Olarak Sosyal Medya*, Marmara Üniversitesi, İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Erkem, Pınar (2017). “Civil Society in Conflict Regulation: Cyprus Case” *Humanitas*, 5(9): 193-201.
- Gençer, Yeliz (2015). “Social Media Networks Organization: Reflections of The Social Transformation of Digital Activism, E-journal of Intermedia, <http://intermedia.ticaret.edu.tr/index.php/intermedia/article/view/41/37>, Fall 2(2): 505-522, (Erişim Tarihi: 10.02.2022).
- Gillespie, Norman, Vasiliki Georgiou ve Sevinç İnsay (2013). “Civil Society and Trust Building in Cyprus”, *Development in Practice*, 23:8: 1078-1083.
- Jarraud, Nicolas, Christopher Louise ve Giorgos Filippou (2013). “The Cypriot Civil Society Movement: A Legitimate Player in The Peace Process?”, *Journal of Peacebuilding & Development*, Vol.8 No. 1: 45-59.
- L. George, Alexander (2003). “İçerik Çözümlemesinde Nicel ve Nitel Yaklaşımlar”, *İletişim Araştırmalarında İçerik Çözümlemesi*, Murat Sadullah Çebi (Der.), Ankara: Alternatif Yayınları: 9-47.
- Onat, Ferah (2010). “Bir Halkla İlişkiler Uygulama Alanı Olarak Sosyal Medya Kullanımı: Sivil Toplum Örgütleri Üzerine Bir İnceleme”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Güz 2010, Sayı:31: 103-121.
- Öze, Nuran ve Filiz Soyer (2021). “Sosyal Ağlarda Kimliğin Sosyo-Kültürel İnşasında Sivil Toplum Kuruluşları: Kuzey Kıbrıs Alevi Dernekleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Bahar 2021, sayı 97: 47-66.
- Saatçioğlu, Ezgi (2017). “Sivil Toplum Örgütlerinin Sosyal Medya Kullanımları: *Greenpeace Türkiye* Facebook Sayfası Örneği”, *Selçuk İletişim*, 2017, 10 (1): 158-187.
- Sayılganoğlu, Sadık (2018). “Kurumsal İletişim Bağlamında Belediyelerde Kurumsal Twitter Hesabı Kullanımı”, *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (2): 389-406.
- Sobacı, Mehmet Zahit ve Özer Köseoğlu (2016). “Ombudsman ve Sosyal Medya: Kamu Denetçiliği Kurumu’nun Twitter Kullanımına İlişkin Ampirik Bir Analiz”, *SBF Dergisi*, Cilt 71, No. 1, 2016: 103-124.
- Topak, Suat Tayfun (2014). “Sivil Toplum Kuruluşları ve “Sosyal Medya Bağlamında Renkli Devrimler ve Arap Baharı Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Aralık 2014, 9(3): 233-254.
- Topbaş, Hasan ve Ayhan Doğan (2016). “Toplumsalın Yeni Agorası Olarak Sosyal Medya: Eleştirel Yaklaşım”, *e-gifder*, cilt/Volume:4, Sayı/Number:1, Mart 2016: s.124-148.

Türk, Gül Dilek (2013). “Demokrasinin Dördüncü Kuvveti Yeni Medya Teknolojileri”, İnter-Tr’13, XVIII. Türkiye’de İnternet Konferansı, 9-11 Aralık 2013, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Vasilara, Marina ve Goteleenne Piaton (2007). “The Role of Civil Society in Cyprus”, The Cyprus Review Vol. 19:2 Fall 2007: s.107-121.

UCN, “About UCN”, UniteCyprusNow, <https://unitecyprusnow.org/about-unite-cyprus-now>, (Erişim tarihi: 02.05.2022).

UCN, “Our Vision&Mision”, UniteCyprusNow, <https://unitecyprusnow.org/about-unite-cyprus-now/our-vision-mission>, (Erişim tarihi: 02.05.2022).

UCN, “Our History”, UniteCyprusNow, <https://unitecyprusnow.org/about-unite-cyprus-now/our-vision-mission>, (Erişim tarihi: 02.05.2022).

KATILIMCILAR

Firdevs Acar
Ufuk Adak
Okan Murat Agur
Gökhan Ak
Z. Deniz Aktan
Habibe Aktay
Şeyma Altunkaya
Hasan Basri Barıt
Hülya Başeğmez
Başar Baysal
Salih Bıçakcı
Büke Boşnak
Pınar Çağlayan
Aslı Çalkıvık
Aslı Tuncay Çelikel
Ece Özer Çizer
Cansu Çobanoğlu
Selin Kiraz Demir
Nil Dikmengil
Sena Dönmez
Şirin Duygulu
Sıtkı Egeli
Fethiye Erbay
Ayhan Gücüyener Evren
Bilge Filiz
Selda Görkey
Okan Gülbak
Evren Gülser

Bulut Gürpınar
Halit Güzelsoy
Sandra Hurmuze
Nurçin İleri
Aslı Ilgıt
Rukiye Kaya
Hatice Kırantepe
Yasemin Konukçu
Çağlar Kurç
Ebru Oğurlu
Eser Özbay
Abdussamed Özbek
Senem Çakmak Şahin
Başak Tavman
Gökhan Tekir
Gizem Tetik
Gökhan Topçu
Sırrı Emrah Üçer
Adviye Damla Ünlü
Seden Uz
Tutku Tuncalı Yaman
Pelin Yantur
Serdar Kuzey Yıldız
İlkay Yılmaz
Berrin Oktay Yılmaz
Özgür Yılmaz
Ece Yücel

